

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, перший віце-президент Союзу сприяння інтеграції та інвестицій в економіку України, завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, академік УАН, заслужений діяч науки і техніки України

Журнал засновано у січні 2003 року.
Виходить щомісяця.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКИ
(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2),
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2)

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бандур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Андрощук Геннадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Ворогін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем Укр СІБ банку, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Гнебіденко Іван Федорович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор

Гудзинський Олексій Дмитрович, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Киричук Олександр Васильович, завідувач кафедри психології ІПК ДСЗУ, доктор педагогічних наук, професор

Корецький Микола Христофорович, професор кафедри Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Кривобороденко Геннадій Павлович, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Кучменко Еліонора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, доктор історичних наук, професор

Міщенко Катерина Семенівна, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, кандидат наук з державного управління, доцент

Могильний Олексій Миколайович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук

Момир Джурович, президент Академії наук та мистецтв Чорногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Патика Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Поважний Олександр Станіславович, ректор Донецького державного університету управління, д-р екон. наук, професор

Раднш Ярослав Федорович, професор кафедри управління охороною здоров'я НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Роздутенко Іван Васильович, завідувач кафедри економічної політики НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Саблук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УААН, заслужений діяч науки і техніки України

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Тян Рево Борисович, завідувач кафедри фінансів і маркетингу ДВНЗ Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, д-р екон. наук, д-р тех. наук, академік Академії будівництва України

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Чухно Анатолій Андрійович, професор кафедри Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Свідоцтво КВ № 9144,
від 09.09.2004 року
Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, а/с 63

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Відділ інформації

Стаднік С. Б.

Відділ реклами

Чурсіна А. М.

Коректор

Нипадимка О. В.

Комп'ютерна верстка

Полулященко А. В.

Технічне забезпечення

Ромашко Р. В.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ІПКДСЗУ 26.04.12 р.

Підписано до друку 26.04.12 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 29,8.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2604/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 4/2012

Економічна
наука

<u>Птащенко Л. О.</u> Державне регулювання антиконкурентних узгоджених дій на соціально важливих товарних ринках	4
<u>Ахромкін Є. М., Маслова Г. М.</u> Ресурсно-рейтингова оцінка трудового потенціалу регіону	8
<u>Транченко Л. В.</u> Безробіття як соціальна проблема ринкового суспільства	12
<u>Заяць В. С.</u> Стратегії забезпечення джерел формування доходів населення регіонів	16
<u>Сиченко О. О.</u> Соціальний капітал і соціальний прибуток у визначенні ефективності державної соціальної політики	20
<u>Руженський М. М.</u> Соціоекономічні передумови інноваційного розвитку економіки України	23
<u>Патика Н. І.</u> Світова організація торгівлі (СОТ) і розвиток економік країн-нових членів	25
<u>Возний К. З.</u> Сакральні впливи на економічні процеси: гіпотези, припущення, факти	29
<u>Салига С. Я., Книш Я. В.</u> Взаємозв'язок часткових показників економічної ефективності функціонування регіональної економіки	33
<u>Грабчук О. М.</u> Принципи застосування фінансових інструментів для досягнення сталості розвитку економічних систем	35
<u>Дігківська Т. В.</u> Довіра як інституційна складова стратегії грошово-кредитної політики	38
<u>Жигірь А. А.</u> Фінансове планування розвитку екологічного підприємництва	42
<u>Кондратьєва Т. В.</u> Джерела розвитку організації в нестабільних ринкових умовах	45
<u>Кушнір Т. М.</u> Зловживання у сфері закупівель товарів, робіт та послуг за державні кошти	48
<u>Лелюк Ю. М.</u> Державна антициклічна політика як інститут зниження рівня невизначеності в складних економічних системах	51
<u>Ягранський Д. М.</u> Аналіз трудових ресурсів: соціально-психологічний аспект	54
<u>Кахович Ю. О., Мажула О. В., Янюк К. О.</u> Прийняття управлінських рішень та управління ризиками як складові функціонування митних органів	58
<u>Кожухівська Р. Б.</u> Застосування Інтернету як засобу інформаційних технологій у структурі комунікаційної моделі туристичної галузі	61
<u>Васильєва К. Ю.</u> Роль страхування в забезпеченні економічних ризиків підприємництва	64
<u>Козенко А. О.</u> Проблеми процесу бюджетної децентралізації в Україні	67
<u>Легкоступ І. І., Косар М. О.</u> Світова валютна система: в пошуку альтернативних шляхів розвитку	69
<u>Фоменко Є. О.</u> Стратегічні пріоритети діяльності комерційних банків України на світовому ринку фінансових послуг	73
<u>Трохименко В. І.</u> Розвиток дистанційного обслуговування на ринку банківських послуг України	76
<u>Волошенко А. В.</u> Еволюція економічної категорії "ціна"	81
<u>Шкіль О. М.</u> Концептуальні засади сучасної парадигми стратегічного управління інноваційною діяльністю	85
<u>Карюк В. І.</u> Удосконалення наукових підходів до поняття "інновація"	87

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 4/2012

Економічна
наука

<u>Кравець К. П.</u> Сучасний рівень концентрації виробництва підприємств харчової промисловості	90
<u>Олексин Т. Я.</u> Тенденції розвитку світового сектора соціальних медіа	94
<u>Дем'янчук І. А.</u> Економічна турбулентність в Україні та перспективи її розвитку	98
<u>Іванова А. М.</u> Регулювання розміщення об'єктів інфраструктури ринку споживчих товарів	101
<u>Письменна О. Б.</u> Основи економіки ресурсозбереження уранодобувного регіону України, перспективи і можливості їх реалізації	107

Державне
управління

<u>Долот В. Д., Дугка В. В., Ляховченко Л. А.</u> Державне регулювання керованої медичної допомоги (за матеріалами літературних джерел)	110
<u>Клименко О. В.</u> Медичне правознавство	113
<u>Оверчук Л. П.</u> Комплексний аналіз факторів, що впливають на експертизу виробів медичного призначення	115
<u>Дмитренко Г. В.</u> Основні принципи формування місцевих бюджетів (на прикладі м.Буча)	119
<u>Шилова В. І.</u> Механізми впливу на управління системою вищої освіти в Україні: теоретичні аспекти	123
<u>Стельмащук Л. С.</u> Особливості розвитку інституту державної служби в зарубіжних країнах: досвід для України	125
<u>Охріменко Н. М.</u> Принципи нормотворчості міністерства України: загальна характеристика	130
<u>Гетьманець А. Г.</u> Вплив судової влади на державне регулювання у сфері телебачення і радіомовлення України	134

Нові
видання

<u>Амоша О. І.</u> Рецензія на наукову монографію "Фінансова система регіонів: новітні погляди та перспективи" авторського колективу у складі: Борщук Є. М., Кондрашихін А. Б., Мікула Н. А. та ін., підготовлену в Академії муніципального управління Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України	136
---	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ:

- відомості про автора (авторів): ім'я, по батькові, прізвище, вчене звання, вчений ступінь, посада і місце роботи, службова і домашня адреси (з поштовим індексом), контактний телефон;
- УДК;
- назва статті мовою оригіналу та англійською мовою;
- коротка анотація (2—4 речення) мовою оригіналу та англійською мовою;
- ключові слова;
- текст статті повинен мати такі необхідні елементи: вступ (формулюється наукова проблема, ступінь її вивченості, актуальність тієї частини проблеми, якій присвячена стаття), постановка задачі (формулюються мета і методи дослідження), результати (викладається система доведень запропонованої гіпотези, обґрунтовуються наукові результати), висновки (вказується наукова новизна, теоретична і практична значущість результатів дослідження, перспективи подальших розробок з цієї теми). Розділи повинні бути виділені;
- обов'язковий список використаних джерел у кінці статті;
- обсяг статті — 12—25 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків);
- шрифти найпоширенішого типу, текстовий шрифт та шрифт формул повинні бути різними;
- ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у **чорно-білому** вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. До графіків та діаграм мають бути подані таблиці, на основі яких вони збудовані;
- разом із друкованою статтею треба подати її електронний варіант на CD носії або електронною поштою. Файл статті повинен бути збережений у форматі DOC для MS Word. Схеми, рисунки та фотографії слід записувати окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, JPG, в імені яких зазначається номер ілюстрації у статті, наприклад pict 4.tif.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АНТИКОНКУРЕНТНИХ УЗГОДЖЕНИХ ДІЙ НА СОЦІАЛЬНО ВАЖЛИВИХ ТОВАРНИХ РИНКАХ

У статті проведено порівняльний аналіз світового досвіду застосування державних регуляторних інструментів, котрі дозволяють виявити антиконкурентні узгоджені дії та своєчасно усунути їх негативні наслідки. Доводиться думка, що в Україні майже не використовуються можливості правоохоронних органів при розслідуванні правопорушень у сфері конкуренції, в тому числі й антиконкурентної узгодженої діяльності. Визначено концептуальні засади поліпшення конкурентної політики з цього питання в Україні.

In this paper, a comparative analysis of international experience with government regulatory instruments that can detect anti-competitive concerted actions in a timely manner and eliminate their negative effects. Substantiates the view that the Ukraine are not used for law enforcement capabilities to investigate violations in the sphere of competition, including anti-competitive concerted action. Defined a conceptual framework to improve competition policy on this issue in Ukraine.

Ключові слова: антиконкурентні узгоджені дії, конкуренція, картельна згода, конкурентне законодавство, монополізація, товарні ринки.

ВСТУП

Після економічного спаду внаслідок впливу світової фінансової кризи в національному господарстві України за останні два роки спостерігаються незначні позитивні зрушення. Зокрема, уряд очікує в 2011 році на зростання ВВП на 4,7% у порівнянні зі збільшенням на 4,2% в 2010 році й уповільнення інфляції до 8,9% з 9,1%, що свідчить про поживлення економіки. Але для стабільного та поступального руху в напрямі якісних структурних змін необхідні суттєві стимули ділової активності, до яких слід віднести і наявність прозорої відкритої конкуренції.

Учасники ринку з метою отримання більших прибутків можуть вести спільну координовану діяльність. Така діяльність іменується узгодженими діями, які реально чи потенційно негативно впливають на ринкову конкуренцію. Вони є антиконкурентними і, як правило, заборонені. Прогрес може бути досягнутий лише за умови ефективної боротьби з такими практиками, як антиконкурентні узгоджені дії, або, як їх називають у всьому світі, змови чи картелі [1].

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Антиконкурентні узгоджені дії вважаються найбільш небезпечним видом порушення конкурентного законодавства, який найважче виявити та довести. Адже ефективність розслідування антиконкурентних узгоджених дій значною мірою залежить від належного встановлення (доведення) всіх ознак правопорушення в діях (бездіяльності) суб'єктів

господарювання. Збір доказів при розслідуванні таких правопорушень суттєво ускладнюється, як правило, прихованим характером узгодженої поведінки та розмаїттям способів узгодження дій у конкуренції, які використовуються суб'єктами господарювання. Крім того, значною проблемою є встановлення саме тих обставин, що мають значення для правильного кваліфікування порушення та об'єктивного його оцінювання. Це стосується визначення тих факторів ринку, які зумовлюють негативні наслідки узгоджених дій, обґрунтування економічної виправданості таких дій з погляду їх сприяння ефективності товарно-грошового обігу та задоволення інтересів споживачів, розвитку технологій тощо.

Наявність вищевказаних проблем зумовила вибір напряму дослідження, метою якого є проведення порівняльного аналізу світового досвіду застосування державних регуляторних інструментів, котрі дозволяють виявити антиконкурентні узгоджені дії та своєчасно усунути їх негативні наслідки, а також визначення концептуальних засад поліпшення конкурентної політики з цього питання в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблеми державного регулювання конкуренції розглядають у своїх дослідженнях А.Бутиркін, С. Валітов, О.Чернелєвська та багато інших науковців і фахівців. Правові та економічні аспекти протидії картельним змовам розглядалися у наукових працях таких українських та зарубіжних дослідників: І. Артем'єва, О. Бакалінської, М. Бара-

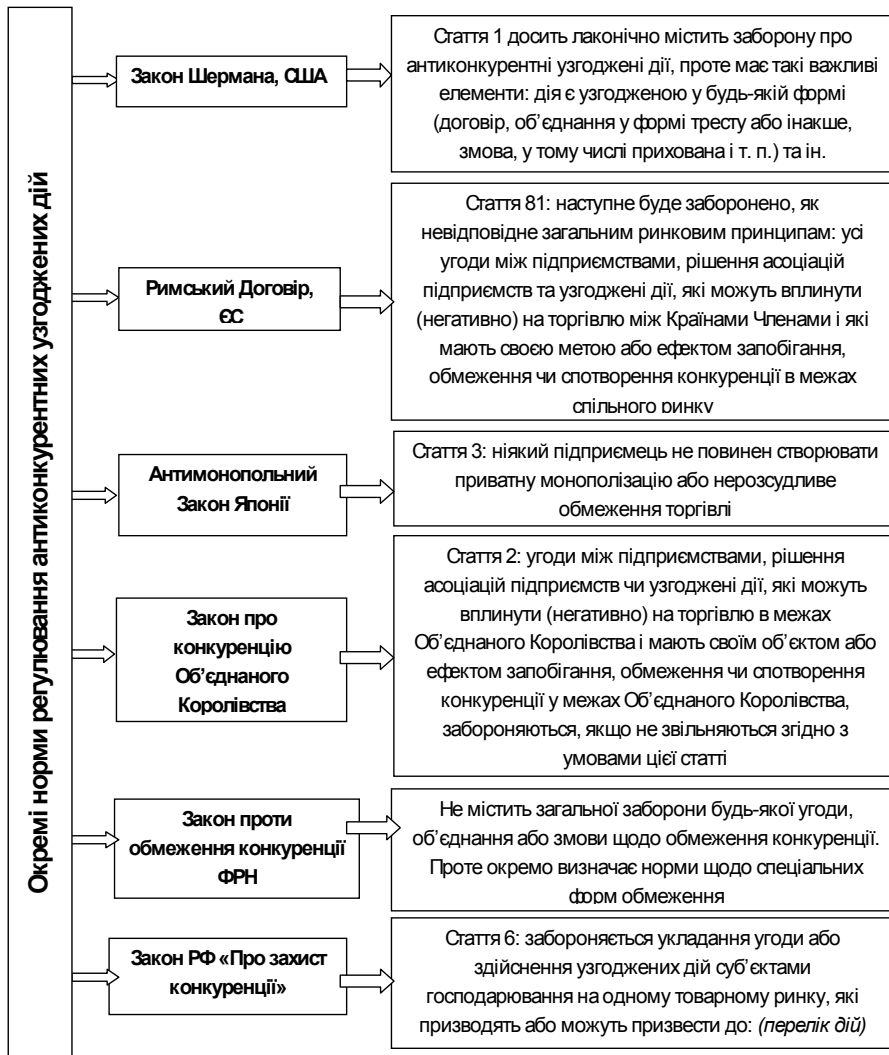

Рис. 1. Світовий досвід регулювання антиконкурентних узгоджених дій

ша, А. Гарагонича, О. Каштанова, О. Костусєва, О. Мельниченка, К. Ткаченко та інших. Разом з тим, проблема регулювання такого виду порушень конкурентного законодавства в Україні, на наш погляд, ще досить тривалий час залишатиметься актуальною та невирішеною.

РЕЗУЛЬТАТИ

У загальному розумінні узгоджені дії — укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання. Це домовленості підприємців про певну ринкову поведінку, які можуть вилитися у встановленні однакових цін, територіальному чи товарному розподілі ринку. Узгодженими діями є також створення суб'єкта господарювання, об'єднання, метою чи наслідком чого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, об'єднання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання, або вступ до такого об'єднання. Узгоджені дії можуть знищувати конкуренцію, тому без дозволу Антимонопольного комітету вони заборонені.

За останні роки українське антимонопольне законодавство зазнало певних змін. Безумовно, принципи конкурентного права, які функціонують у Європі, мали і мають прямий вплив на розвиток законодавства про захист економічної конкуренції в Україні. Однак, незважаючи на те, що Антимонопольним комітетом України проголошена концепція наближення українського конкурентного законодавства до європейських зразків, конкретних кроків у цьому напрямі зроблено недостатньо. Ускладнюється цей процес і тим, що існує велика кількість відмінностей між українським і європейським підходами до вирішення важливих питань у сфері

конкуренції, у тому числі і щодо регулювання антиконкурентних узгоджених дій.

Стаття 101 Угоди про функціонування Європейського Союзу встановлює заборону на всі види угод та узгоджених дій між суб'єктами господарювання, їхніми об'єднаннями, які спрямовані на запобігання, обмеження чи усунення конкуренції. Схожа норма визначена і статтею 6 Закону України "Про захист економічної конкуренції". Зокрема, нею передбачається, що антиконкурентні узгоджені дії — це дії, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції [2]. Очевидна схожість двох дефініцій віддзеркалює бажання українського законодавця наблизитися до європейських стандартів. Заборонна норма цієї статті поширюється на вчинення як вертикальних, так і горизонтальних узгоджених дій.

На думку Н.І. Ячеїстової, к.ю.н, помічника Міністра Російської Федерації з антимонопольної політики і підтримки підприємництва ці два види узгоджених дій є найбільш поширеними в усьому світі й означають:

- горизонтальні обмежуючі угоди (картелі) — це змова суб'єктів господарювання, які діють на одному ринку, з метою отримання значних прибутків шляхом недопущення, усунення чи обмеження конкуренції на ринку;

- вертикальні обмежуючі угоди — це змова суб'єктів господарювання, які діють на різних стадіях процесу виробництва і реалізації товарів та мають на меті аналогічні цілі, що і картельні змови [3].

Світовий досвід свідчить, що більшість країн намагаються контролювати й регулювати порушення конкурентного законодавства шляхом узгоджених дій (рис.1). Так, у статті 1 Закону Шермана США визначено, що будь-яка угода, об'єднання у формі тресту або інакші дії, що мають на меті змову для обмеження торгівлі або комерції між декількома штатами чи іноземними націями оголошуються поза законом. Вказана стаття досить лаконічно містить заборону про антиконкурентні узгоджені дії, проте має такі важливі елементи: 1) дія є узгодженою у будь-якій формі (договір, об'єднання у формі тресту або інакше, змова, у тому числі прихована); 2) узгоджена дія обмежує торгівлю.

Список дій, які підпадають під заборону цієї статті, змінювався протягом усього існування Закону Шермана і формувався на основі загального права (судового прецеденту). Правозастосовна практика США на сьогоднішній день класифікує антиконкурентні узгоджені дії на горизонтальні й вертикальні, а також на нелегальні й ті, які розглядаються на основі правила розумного підходу.

Статтею 81 Римського Договору (ЄС) передбачено більш детальну заборону на антиконкурентні узгоджені дії, ніж Законом Шермана в США. Зокрема, в ній зазначається, що наступне буде заборонено, як невідповідне загальним ринковим принципам: усі угоди між підприємствами, рішення асоціацій підприємств та узгоджені дії, які можуть вплинути (негативно) на торгівлю між Країнами-членами і які мають своєю метою або ефектом запобігання, обмеження чи спотворення конкуренції в межах спільного ринку. Стаття містить список з п'яти основних видів таких угод в якості індикативних. Головні критерії:

- дії узгоджені між сторонами (знову-таки в будь-якій можливій формі);
- дії мають своєю метою або ефектом запобігання, обмеження чи спотворення конкуренції.

Антимонопольним Законом Японії, окрім приватної монополізації, також забороняється нерозсудливе обмеження торгівлі. У статті 3 прописано: ніякий підприємець не повинен створювати приватну монополізацію або не-

розсудливе обмеження торгівлі. Термін "нерозсудливе обмеження торгівлі" означає таку підприємницьку діяльність, яку будь-який підприємець здійснює у відповідності з договором, угодою або будь-якими іншими узгодженими діями, незалежно від їх назв, з іншими підприємцями, спільно встановлюючи або проводячи ділові дії таким способом, щоб встановлювати, підтримувати чи збільшувати ціни, обмежувати виробництво, технологію, виробу, засоби обслуговування клієнтів (споживачів) чи постачальників, завдаючи істотне обмеження конкуренції у будь-якій окремій галузі торгівлі, що суперечить суспільним інтересам [3]. В основному вказана стаття змодельована на основі практики правозастосування статті 1 Закону Шермана (США).

Норми Німецького Закону проти обмеження конкуренції, що регулюють сферу узгоджених дій, мабуть, найбільш докладні з усіх інших національних законодавств. На відміну від Закону Шермана, законодавство ФРН не містить загальної заборони будь-якої угоди, об'єднання, або змови щодо обмеження конкуренції. Проте воно окремо визначає норми щодо спеціальних форм обмеження. Закон проти обмеження конкуренції ФРН був адаптований з метою відповідності нормам Європейського Союзу.

Стаття Закону про конкуренцію Об'єднаного Королівства, яка забороняє антиконкурентні узгоджені дії, змодельована за аналогією до статті 81 Римського Договору. Також, як і законодавство Німеччини, Закон про конкуренцію Великобританії має дуже складну і досить детально описану схему винятків із заборони антиконкурентних угод/узгоджених дій.

Аналітика конкурентного законодавства Російської Федерації свідчить, що у новій редакції російського закону "Про захист конкуренції" здійснено спробу перейняти схему регулювання антиконкурентних угод, аналогічну правозастосовній практиці ЄС (зокрема, статті 82 Римського Договору та практики присудження винятків з боку уряду й уповноваженого органу). Перша частина наводить список з 9 діянь, які виразно підпадають під заборону [4].

Як показали дослідження, найбільш загальною рисою серед вивчених економік є призначення законів для регулювання поведінки приватного сектора. Зокрема, фіксування цін і практика їх підтримки є незаконними практично всюди. Проте механізми адміністративного втілення в життя цих законів широко варіюють від країни до країни. Всі законодавства реалізують антимонопольні закони за допомогою адміністративних агентств з правом проведення розслідувань, інтерпретації законів та визначення компенсаційних заходів по відношенню до порушень.

Наприклад, Комісія ЄС разом із уповноваженими національними органами країн-членів ЄС виявляють і розслідують випадки вчинення угод та узгоджених дій, що обмежують конкуренцію на території ЄС. Національні уповноважені органи мають право проводити розслідування в межах своєї держави самостійно або спільно із Комісією ЄС. Комісія ЄС має право розслідувати правопорушення у вигляді антиконкурентних узгоджених дій, які можуть негативно вплинути на конкуренцію декількох країн-учасниць ЄС. Також Комісія має широкі повноваження з виявлення картелів, зокрема може проводити непланові та негласні перевірки підозрюваних компаній [5].

Щоб впевнитися на практиці у широких повноваженнях комісії ЄС, достатньо навести приклад справи німецької енергетичної компанії E.ON Energie AG. У травні 2006 року особи, що перевіряли компанію, запідозрили її участь у секретній змові з іншими учасниками ринку. Було прийнято рішення опломбувати кабінет у будівлі компанії. Наступного дня посадовці виявили, що пломба пошкоджена, тобто виглядала зміщеною. Представники E.ON заперечували будь-які звинувачення, мотивуючи пошкодження пломби випадковістю, яка сталася під час прибирання в офісі. Комісія ЄС відхилила всі заперечення компанії і наклала на E.ON штраф у розмірі 1% від її річного обороту, який на той час сягав 38 млн \$. Штраф було накладено відповідно до статті 23 Регламенту Ради Європи 1/2003, тлумачення якої дає можливість не доводити те, що двері офісу відкривалися чи звітні зникли які-небудь документи. Сам факт пошкодження пломби став причиною для притягнення до відповідальності.

На відміну від більшості країн, в Україні майже не використовуються можливості правоохоронних органів при розслідуванні правопорушень у сфері конкуренції, в тому числі й антиконкурентної узгодженої діяльності. Відповідні

приписи законодавства не деталізовані, не містять конкретних механізмів реалізації. В цьому контексті АМКУ слід поглиблювати співпрацю з органами внутрішніх справ, заручатися їхньою підтримкою при розслідуванні справ. Наприклад, у Російській Федерації взаємодія Федеральної антимонопольної служби (ФАС) з Федеральною Прокуратурою РФ проголошена статтею 6 Закону РФ "Про розшукову діяльність". ФАС за сприяння правоохоронців досліджує офіційні документи суб'єктів господарювання, в тому числі контракти компаній, e-mail кореспонденцію їх працівників та інші джерела інформації. В Україні така практика не застосовується, а от у ЄС вона вже відома здавна. Так, картельну згоду між вісьмома шведськими постачальниками автомобілів "Вольво" і "Рено" розкрили після дослідження e-mail переписки між ними. Листування містило пропозицію додати до рекомендованої ціни на кожен з автомобілів по 3 тис. шведських крон. Штраф розміром 1,9 млн \$ був накладений на всіх учасників змови.

Практика конкурентної політики в Україні свідчить, що з початку дії Закону України "Про захист економічної конкуренції" органами Антимонопольного комітету України щороку виявляється та припиняється більше 4 тисяч порушень законодавства у сфері економічної конкуренції, розглядається близько 800 заяв про надання дозволу на економічну концентрацію та узгоджені дії суб'єктів господарювання. На територіальні відділення припадає близько 90% розслідувань у справах про порушення конкурентного законодавства. З огляду на те, що АМКУ не є правоохоронним органом, у нього відсутній весь комплекс заходів, які можна застосовувати при розслідуванні справ. Законом України "Про Антимонопольний комітет України" за посадовими особами АМКУ, його територіальних відділень закріплені права проводити перевірки суб'єктів господарювання та безперешкодно входити до підприємств під час їх проведення; проводити огляд транспортних засобів, вилучати або накладати арешт на предмети, документи. Проте на практиці силами фахівців АМКУ вказані дії вчинити неможливо без допомоги та відповідного втручання силових структур. Крім того, перелічені повноваження можна ефективно застосовувати тільки тоді, коли існує елемент раптової. Адже обвинувачення у вчиненні антиконкурентних узгоджених дій інколи може ґрунтуватися лише на документах, протоколах зустрічей представників учасників ринку. Такі документи дуже легко знищити, тому негласність перевірки, швидкість реакції посадових осіб органів АМКУ на інформацію про узгоджену поведінку сприяє виявленню та усуненню таких дій. Саме тому потрібно запобігати поширенню інформації про проведення перевірок підозрюваних суб'єктів господарювання, щоб виявити всіх учасників узгоджених дій [6].

На сьогоднішній день в Україні має місце негативний вплив узгоджених дій монопольних утворень на зростання цін в окремих ринкових сегментах. Найбільше турбують ціни на продукти харчування, які ростуть великими темпами. Наприклад, недавні необґрунтоване подорожчання гречки, цукру, олії. У деяких випадках, коли питання стосується великих компаній, Антимонопольний комітет втручається у такі ситуації. Зокрема, здійснюючи постійний моніторинг цін на продукти харчування та проаналізувавши ситуацію, що склалася на ринку соняшникової олії, було рекомендовано ДП "Сантрейд" і ТОВ "Карнел-трейд" утриматися від необґрунтованого підвищення цін на даний продукт найпоширеніших торговельних марок. Що ж стосується тих товарних ринків, на яких діють значна кількість підприємств, тобто вкрай важко визначити монополістів, то АМКУ обмежується застеререженнями оптових постачальників і виробників від необґрунтованого підвищення цін.

Проблема існує на ринках соціально значимих продуктів харчування, оскільки більшість виробників і навіть оптових постачальників знаходяться за межами відповідних регіонів, територіальним відділенням АМКУ встановити ознаки монопольних змов або зловживання монопольним становищем щодо ціноутворення доволі складно. Крім того, відсутні необхідні методики, які дозволили б чітко встановити межі ринку для окремих підприємств, а також довести наявність антиконкурентних дій, котрі кваліфікуються як узгоджені.

Огляд звітності обласних територіальних відділень показав, що на сьогоднішній день частіше виявляються випадки узгоджених дій під час проведення тендерів. Так, По-

латвське обласне територіальне відділення Комітету оштрафувало "Будінвест СМ" і ТОВ "СВФ "Коло" загалом на 34 тис. грн. за антиконкурентні узгоджені дії, що призвели до спотворення результатів торгів. Як встановило відділення, товариства узгодили тендерні пропозиції під час проведення Управлінням капітального будівництва Полтавського міськвиконкому торгів щодо реконструкції приміщення амбулаторії сімейної медицини. Чернігівське обласне територіальне відділення Комітету оштрафувало ТОВ "ФАРМЕДІС" та ФОП Бурдукала О.Б. загалом на 15 тис. грн. за антиконкурентні узгоджені дії, що призвели до спотворення результатів торгів. Працівниками територіального відділення було встановлено, що суб'єкти господарювання узгодили тендерні пропозиції під час проведення Чернігівською обласною лікарнею торгів із закупівлі фармацевтичних препаратів. Вказані відповідачі в обох випадках визнали порушення та зобов'язалися сплатити штраф до державного бюджету [7].

Варто зазначити, що АМКУ в 2003 році було прийнято розпорядження про затвердження Положення про Комісію з питань оцінки позитивних і негативних наслідків узгоджених дій, концентрації суб'єктів господарювання. Метою утворення Комісії є підготовка висновків щодо наслідків надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання та прийняття вмотивованого рішення про надання Кабінетом Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання чи відмову в його наданні [8] (рис. 2).

Метою та завданнями Комісії не передбачені вплив чи регулювання антиконкурентних узгоджених дій на товарних ринках, які можуть призвести до необґрунтованого зростання цін. Разом з тим, лібералізація торгівлі не може стимулювати конкурентну поведінку і функціонування на економічних ринках, які сконцентровані на національному та міжнародному рівнях; не забезпечує вона належним чином і конкурентну поведінку, як це робить антимонопольна політика. Безсумнівно, кращим є розгляд антимонопольної політики і лібералізації торгівлі як взаємодоповнюючих засобів та інструментів досягнення економічної ефективності. Проте, державним регуляторним органам необхідно враховувати й соціальний аспект формування ефективної конкурентної політики, що передбачає швидке реагування та втручання при узгодженому необґрунтованому підвищенні цін на соціально важливих товарних ринках.

ВИСНОВКИ

На сьогоднішній день поза увагою українського законодавця залишаються деякі серйозні складові діяльності учасників ринку. Прикладом недостатнього правового регулювання є проблема антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання в питаннях необґрунтованого завищення цін на соціально важливих товарних ринках. Для того, щоб її усунути, потрібно звернутися до законодавчих актів ЄС, запозичити позитивні елементи регулювання конкуренції та імплементувати їх у законодавство України у формі нормативних актів. Додатково необхідно створити діючий механізм реалізації таких норм, оскільки матеріальні норми без їх процесуальної реалізації позбавлені змісту. Світовий досвід підтверджує реальну можливість такого впровадження. Не дивлячись на те, що економічна теорія розвивається в усьому світі, політична, культурна та економічна історія США

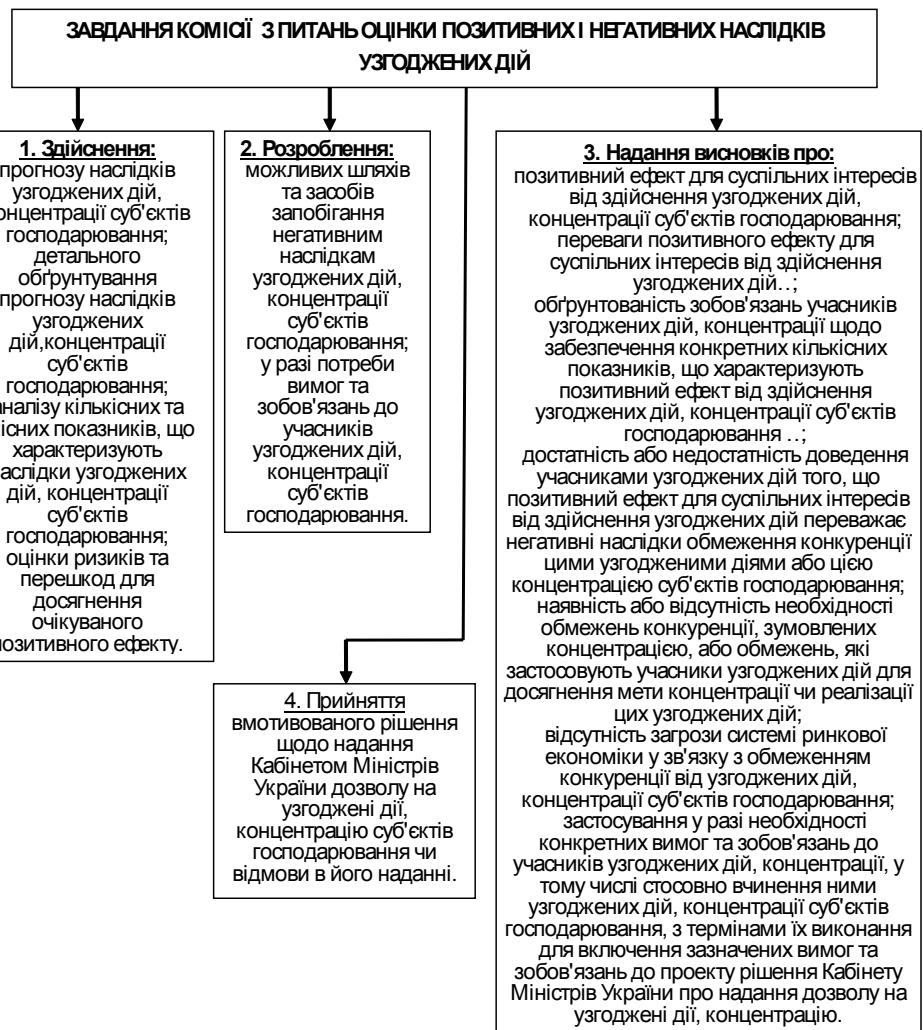

Рис. 2. Основні завдання, покладені на Комісію з питань оцінки позитивних і негативних наслідків узгоджених дій

створила унікальну антитрестову юриспруденцію, яка вважається найрозвинутішою та може бути адаптована до вітчизняної практики конкурентної політики.

Література:

1. За матеріалами "Кореспондент" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.finance.ua/2011/08/04>
2. Закон України "Про захист економічної конкуренції" від 30.03.2001р. № 292/5483 // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. — 2001. — № 6. — С. 27—41.
3. Ячеїстова Н. Пресечення антиконкурентних дій: міжнародний опыт правового регулювання / Н. Ячеїстова // Російская Юстиция. 2000. — № 6, июнь.
4. Сравнительный анализ антимонопольного законодательства зарубежных стран и Республики Узбекистан [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://econolaw-research.wordpress.com/2010/09/07>.
5. Роуз В., Роут П. Конкурентне право Європейського Союзу. — 6-те видання. — Оксфорд, 2008.
6. Жупанин А. Сравнение подходов к антиконкурентным согласованным действиям в украинском законодательстве и в законодательных актах ЕС / А. Жупанин [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pravotoday.in.ua/ru/press-centre/publications/pub-397/>
7. Антиконкурентні узгоджені дії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://navcentr.vdz.org.ua/news/3/>
8. Положення про Комісію з питань оцінки позитивних і негативних наслідків узгоджених дій, концентрації суб'єктів господарювання. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14 травня 2003 р. за № 366/7687 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.yur-info.org.ua>.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2012 р.

Є. М. Ахромкін,
д. е. н., СНУ ім. В. Даля

Г. М. Маслова,

к. е. н., Луганська філія інституту економіко-правових досліджень НАН України

РЕСУРСНО-РЕЙТИНГОВА ОЦІНКА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Запропоновано метод комплексної ресурсно-рейтингової оцінки трудового потенціалу регіону. На основі локальних ресурсних показників, зайнятості населення та його відтворення розраховано інтегральні індекси оцінки трудового потенціалу регіонів України, згідно з якими визначено рейтинг регіонів.

A method that has been integrated resource-rated working capacity of the region. Based on local resource indicators population employment and its reproduction which were calculated inter-sectoral assessment indexes of labor potential of Ukraine's regions according to their rating was defined.

Ключові слова: трудовий потенціал, регіон, концептуальні підходи, ресурсно-рейтингова оцінка, інтегральні індекси, рейтинг, алгоритм, відтворення.

ВСТУП

Основою розвитку регіону є його трудовий потенціал, формування якого триває в умовах кризи відтворення та використання трудових ресурсів: природного і міграційного скорочення чисельності населення; недовершеного ринку труда; недостатньої зайнятості населення, кваліфікації робочої сили, рівня та охорони здоров'я.

Різноманіття локальних оціночних показників трудових ресурсів, їх різноплановість призводить до необхідності визначення комплексної оцінки трудового потенціалу на рівні регіону. В сучасній науці та практиці методи оцінки трудового потенціалу є дискусійним. У цих умовах об'єктивна оцінка трудового потенціалу регіону є особливо необхідною для поліпшення ефективності управління його трудовими ресурсами.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даної статті є оцінка трудового потенціалу регіону, методом реалізації котрої є ресурсно-рейтингова комплексна оцінка. При цьому вихідною позицією повинна стати систематизація збалансованих локальних показників оцінки трудового потенціалу регіону, виявлення переваг і недоліків існуючих концептуальних підходів до оцінки трудового потенціалу регіону, розробка алгоритму комплексної оцінки трудового потенціалу регіону і визначення рейтингу регіонів.

РЕЗУЛЬТАТИ

У цій статті комплексна оцінка трудового потенціалу регіону представлена: ресурсно-рейтинговим методом, для якого базою порівняння є чисельність працездатного населення та відносні характеристики локальних показників трудового потенціалу регіонів країни, що враховують зайнятість та відтворення трудових ресурсів регіонів.

При обґрунтуванні комплексної оцінки трудового потенціалу регіону враховувалися нижчеприведені поняття трудового потенціалу: людські можливості, ресурси праці, найбільш повна та усестороння характеристика працездатного населення, як продуктивної сили [1, с. 695], а також аналогічне його визначення, що приведене в енциклопедичному словнику економіки і права [2], де трудовий потенціал визначений як трудові можливості, наявні в даний час і що передбачаються в майбутньому, характеризуються кількістю працездатного населення, його професійно-освітнім рівнем, іншими якісними характеристиками.

Визначаючи дану економічну категорію, слід мати на увазі, що трудовий потенціал регіону є узагальненою характеристикою трудових ресурсів регіону. Трудовий по-

тенціал регіону визначається кількістю працездатного населення і його якісними характеристиками, що забезпечують можливість максимального використання трудових ресурсів.

Позначену проблему неможливо вирішити, не поставивши на системну основу завдання виміру і оцінки трудового потенціалу регіону. В даний час в теорії трудового потенціалу регіону визначено декілька підходів до комплексної його оцінки: кількісний (в натуральному вимірі), вартісний, комплексний (у відносному вимірі), ресурсно-рейтинговий, аналіз яких дозволив виявити їх особливості.

Метод кількісної оцінки (в натуральному вимірі) трудового потенціалу. Ялбачева Е.В. [3] пропонує оцінку трудового потенціалу здійснювати на основі визначення трудового потенціалу суспільства з врахуванням потенціального фонду робочого часу. Нізова Л.М. [4] оцінку трудового потенціалу здійснює з врахуванням наступних підходів: виходячи з чисельності населення і законодавчо встановленої величини часу роботи календарного періоду, чисельності населення в працездатному віці за міном інвалідів I-ї та II-ї груп, працюючих підлітків і пенсіонерів; чисельності зайнятих і незайнятих осіб працездатного віку, маятникової міграції.

Вартісний (економічний) метод оцінки трудового потенціалу. Джаїн І.О. [5, с. 162] загальну оцінку вартості формування трудового потенціалу населення території до моменту його оцінки визначає через вартість формування індивідуального трудового потенціалу відповідної форми освіти. Гріщенко В.Ф. [6] у методі Джаїн І.О. робить поправку на економічні збитки, заподіяні екологічними чинниками. Бухонова С.М. і Дорошенко Ю.А. [7] пропонують формулу для оцінки вартості створення одиниці трудового потенціалу, виходячи з витрат в середньому на одну людину з врахуванням індексу споживчих цін. Балацький О.Ф. [8] економічну оцінку трудового потенціалу визначає сукупними витратами, пов'язаними з формуванням і розвитком людського чинника, середньою нормою доходу за мінусом економічного збитку від недостатнього використання трудового потенціалу у зв'язку із забрудненням довкілля.

Таким чином, вартісний підхід направлено на відтворення населення регіону через визначення вартості одиниці трудового потенціалу з урахуванням освіти та охорони довколишньої середовища.

Ресурсно-рейтинговий метод розглядають Калініна Е.С. та Козлов Д.М. [9] — цей метод засновано на оцінці трудового потенціалу організації при зіставленні кількісних та якісних компонентів, враховується сукупність

Таблиця 1. Алгоритм розрахунку локальних показників і інтегрального індексу оцінки ТП регіону

Показники	Характеристика показників	Коефіцієнт трансформації, перекладу локальних показників в шкалу від 0 до 1
Працездатне населення (Q_n), тис. осіб	Чисельність постійного населення працездатного віку (працездатне населення)	$I_n = \frac{Q_n - Q_{n(\min)}}{Q_{n(\max)} - Q_{n(\min)}}$
Економічно активне працездатне населення (V_{ea}), %	Чисельність економічно активного населення працездатного віку по відношенню до працездатного населення ($V_{ea} = Q_{ea}/Q_n$)	$I_z = \frac{V_{ea} - V_{ea(\min)}}{V_{ea(\max)} - V_{ea(\min)}}$
Рівень зайнятості працездатного населення (V_z), %	Чисельність зайнятого населення працездатного віку по відношенню до чисельності працездатного населення. ($V_z = Q_z / Q_n$)	$I_z = \frac{V_z - V_{z(\min)}}{V_{z(\max)} - V_{z(\min)}}$
Природний приріст населення (V_{nn}), чол./ 1 тис. осіб	Різниця коефіцієнтів народжуваності та смертності на тисячу жителів. ($V_{nn} = K_n - K_c$)	$I_{nn} = \frac{V_{nn} - V_{nn(\min)}}{V_{nn(\max)} - V_{nn(\min)}}$
Міграційний приріст населення (V_{mn}), тис. осіб	Зміна чисельності населення за рахунок міграції (різниця між прибулим и вибулим населенням) ($V_{mn} = Q_{mn} - Q_{mo}$)	$I_{mn} = \frac{V_{mn} - V_{mn(\min)}}{V_{mn(\max)} - V_{mn(\min)}}$
Рівень освіти (V_o), %.	Сукупна чисельність студентів і випускників, вузів I—IV рівнів акредитації відносно до працездатного населення ($V_o = Q_o / Q_n$)	$I_o = \frac{V_o - V_{o(\min)}}{V_{o(\max)} - V_{o(\min)}}$
Рівень охопту населення професійною підготовкою (V_{ko}), %	Сукупна чисельність підготовлених (випущених) кваліфікованих працівників та кількість учнів професійно-технічних навчальних закладів відносно до працездатного населення ($V_{ko} = Q_{ko} / Q_n$)	$I_{ko} = \frac{V_{ko} - V_{ko(\min)}}{V_{ko(\max)} - V_{ko(\min)}}$
Рівень здоров'я населення та його охорони (I_{zo}), %	Середнє арифметичне значення коефіцієнтів трансформації показників рівня здоров'я (середня очікувана тривалість життя, сукупна кількість уперше в житті зареєстрованих випадків захворювань, коефіцієнт дитячої смертності, кількості померлих); охорони здоров'я (планова емність амбулаторно-поліклінічних закладів, кількість лікарняних ліжок)	$I_{zo(o)} = \frac{\sum I_{zo}}{n}$, де: $I_{zo} = \frac{V_{zo} - V_{zo(\min)}}{V_{zo(\max)} - V_{zo(\min)}}$
Індекс трудового потенціалу регіону: (I_{mn})	Середнє арифметичне значення коефіцієнтів трансформації локальних показників трудового потенціалу регіону	$I_{mn} = \frac{\sum I_i}{n}$;

понтів трудового потенціалу призводить до зниження доцільності отриманого результату.

При виборі методів оцінки трудового потенціалу доцільним є вивчення досвіду вживання індексів у міжнародних порівняннях, до яких відносяться: індекс розвитку людського потенціалу, індекс якості життя, індекс фізичної якості, індекс прогресу [11]. Індекс людського розвитку — сукупний показник розвитку людського потенціалу, який розраховується за формулою середньої арифметичної на основі індексу тривалості життя, рівня освіти і скорегованого реального ВВП на душу населення. Індекс якості життя розраховується на основі 9 чинників: ВВП на душу населення, очікувана тривалість життя новонароджених, рейтинг політичної стабільності і безпеки, число розлучень на тисячу чоловік у рік, активність співтовариств (релігійних, торговельних і інших), температура клімату, безробіття, індекси політичної і цивільної свободи, співвідношення доходів чоловіків і жінок. Реальний показник прогресу — це концепція в "зеленій економіці" і економіці добробуту, запропонована на заміну ВВП як вимір економічного зростання на такі чинники, як екологічна обстановка, соціальна напруга, здоров'я нації.

Аналіз концептуальних підходів до комплексної оцінки трудового потенціалу дозволив виділити найбільш прийнятні з них для умов регіону: ресурсно-рейтинговий з елементами відносного підходу до визначення показників. За цим підходом формується збалансована система

трудового ресурсу окремого працівника, трудового резерву, синергетичного ефекту. Показники ресурсу і резерву кожного працівника організації оцінюються рейтинговим методом через складання матриць оцінки резерву і ресурсу працівника. Синергетичний ефект, зважаючи на складність його обчислення, пропонується визначати через певний відсоток від суми всіх резервів і ресурсів організації.

Вживання ресурсно-рейтингового методу вельми доцільно в умовах регіону, але потребує відповідного вдосконалення.

Метод оцінки у відносному вимірюванні трудового потенціалу: Приймак В. [10] пропонує визначати комплексний інтегральний показник через якісні зміни номінального трудового потенціалу регіону. Пропонується при цьому враховувати систему показників — стимуляторів і дестимуляторів: чисельність наявного населення, міського населення, чоловіків; кількість браків, розведень, новонароджених, померлих, пенсіонерів, випускників і студентів вузів I—IV рівнів акредитації, працівників, яких навчили новим професіям, підготовлених кваліфікованих працівників, учнів шкіл; коефіцієнт дитячої смертності, емкість амбулаторно-поліклінічних закладів; лікарів всіх спеціальностей, середнього медичного персоналу, лікарняних ліжок; пенсіонерів по інвалідності, хворих на туберкульоз з діагнозом, поставленим вперше, інвалідів.

Цей метод, де базою порівняння є працездатне населення, представляє певний інтерес, оскільки він дає можливість порівнювати регіони за рівнем розвитку трудових ресурсів і відповідно виявляти резерви їх розвитку. Проте орієнтир на максимально повне віддзеркалення ком-

суттєвих ресурсних чинників у формі працездатного населення регіону, його зайнятості та відтворення, виконуються процедури обчислення інтегральних індексів та рейтингу регіонів. Значення індексів у рейтингах ототожнюється з трудовим потенціалом регіонів у економічній системі країни.

Характеризуючи працездатне населення, слід зазначити, що це основна частина трудових ресурсів у працездатному віці, що володіє необхідним психофізичним розвитком, знаннями і практичним досвідом, яка здатна повноцінно брати участь у фізичній та інтелектуальній праці.

Працездатність безпосередньо залежить від стану здоров'я людини та інших відтворювальних чинників.

Відтворення трудових ресурсів може бути інтенсивним або екстенсивним. Екстенсивний тип — кількісне збільшення чисельності трудових ресурсів без зміни їх якісних характеристик. Інтенсивний тип — зростання якості трудових ресурсів: освітнього рівня, професійної підготовки і кваліфікації, культури, здоров'я.

Відтворення трудового потенціалу в умовах ринкової економіки формує певні пропозиції робочої сили, а використання праці починається з пред'явлення попиту на неї господарськими суб'єктами. Ринок праці розглядається як система суспільних стосунків, що забезпечують відтворення, обмін і використання трудових ресурсів.

Останніми роками у формуванні чисельності населення регіонів країни різко зросло значення міграції, що сприяє обміну трудовими навичками, досвідом і знаннями, оновленню кадрів, досягненню рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили в регіонах країни

Перехід до ринкової економіки неминуче призводить

Таблиця 2. Визначення інтегрального індексу ТП регіонів України (за даними 2010 р.)

Області, регіони	Працевдатне населення, тис. осіб.		Економічно активне працевдатне населення, %		Зайнятість працевдатного населення, %		Природний приріст населення, осіб на 1 тис. жителів		Міграційний приріст населення, тис. осіб		Рівень освіти населення, %		Охоплення населення проф. підготовки, %		Рівень здоров'я населення, %		Індекс ТП регіону
	Ch	I_n	Yea	Iea	Uz	Iz	U_{nn}	I_{nn}	U_{mn}	I_{mn}	U_o	I_o	U_{kv}	I_{kv}	$I_{zd(o)}$	I_{mn}	
Вінницька	692,5	0,203	71,6	0,68	88,8	0,676	-9	0,168	-0,4	0,153	9,2	0,274	4,3	0,68	0,442	0,409	
Волинська	435,7	0,049	69,4	0,50	90,7	0,741	0,4	0,804	0	0,184	9,7	0,312	3,9	0,60	0,393	0,447	
Дніпропетровська	1549,8	0,718	75,2	0,97	92,4	0,799	-5,7	0,391	0	0,184	13,8	0,625	3,5	0,52	0,531	0,592	
Донецька	2017,5	1	74,0	0,87	98,3	1	-7,3	0,283	-1,1	0,1	11	0,412	3,2	0,45	0,377	0,561	
Житомирська	552,3	0,119	72,2	0,73	88,9	0,680	-6,5	0,337	-0,3	0,161	10	0,335	3,0	0,41	0,398	0,396	
Закарпатська	543,2	0,113	70,1	0,56	90,7	0,741	3,3	1	-0,7	0,130	6,5	0,068	2,5	0,31	0,310	0,404	
Запорізька	1082,3	0,437	73,1	0,80	68,9	0	-5,8	0,385	0,2	0,2	10,9	0,404	2,7	0,35	0,500	0,384	
Івано-Франківська	535,8	0,109	63,2	0	91,1	0,755	-1,1	0,702	0,2	0,2	12,9	0,557	3,5	0,52	0,490	0,416	
Київська	1772,8	0,852	71,6	0,68	70,6	0,057	1,2	0,858	10,6	1	10,9	0,404	1,0	0	0,457	0,535	
Кіровоградська	431,6	0,046	72,0	0,71	90,1	0,721	-7,1	0,297	-0,7	0,13	8,3	0,206	3,5	0,52	0,518	0,393	
Луганська	1407,2	0,633	70,6	0,60	71,7	0,095	-7,8	0,25	-2,4	0	9,6	0,305	3,1	0,43	0,453	0,345	
Львівська	1100,5	0,448	70,1	0,56	91,5	0,768	-3,9	0,513	-0,9	0,115	17,7	0,923	4,5	0,72	0,573	0,462	
Миколаївська	537,4	0,110	73,2	0,81	90,1	0,721	-5,8	0,385	-0,3	0,161	12,8	0,549	4,1	0,64	0,301	0,459	
Одеська	1030,5	0,406	69,9	0,54	93,4	0,833	-7,4	0,277	5,1	0,576	17,2	0,885	2,7	0,45	0,421	0,548	
Полтавська	661,6	0,185	73,6	0,84	89,5	0,7	-11	0,033	0,1	0,192	12,3	0,511	3,5	0,52	0,612	0,449	
Рівненська	487,1	0,080	69,5	0,51	87,5	0,632	2	0,912	-1,2	0,092	12,9	0,557	4,0	0,62	0,483	0,575	
Сумська	508,7	0,093	71,4	0,66	88,3	0,659	-9,7	0,121	-1	0,107	16,3	0,816	5,8	1	0,535	0,498	
Тернопільська	437,9	0,050	66,7	0,28	88,3	0,659	-3,7	0,527	-0,9	0,115	16,1	0,801	4,3	0,68	0,580	0,461	
Харківська	1683,4	0,799	73,2	0,81	69,2	0,01	-5,7	0,391	1,8	0,323	18,7	1	1,9	0,18	0,550	0,507	
Херсонська	492,7	0,083	73,3	0,82	90,6	0,738	-4	0,506	-1,2	0,092	10,2	0,351	3,2	0,45	0,381	0,427	
Хмельницька	571,5	0,130	72,2	0,73	90,3	0,727	-6,4	0,344	-0,4	0,153	11	0,412	4,0	0,62	0,522	0,454	
Черкаська	578,4	0,135	75,5	1	89,9	0,714	-9,3	0,148	0,3	0,207	5,6	0	2,7	0,45	0,412	0,383	
Чернігівська	469,4	0,069	73,0	0,79	88	0,649	-11,5	0	0	0,184	8,7	0,236	2,7	0,45	0,495	0,359	
Чернівецька	353,7	0	63,9	0,05	89,9	0,714	-0,7	0,729	0,6	0,203	13,2	0,58	3,4	0,50	0,553	0,416	

до значних змін у використанні трудових ресурсів, необхідності посилення професійної підготовки молоді як одного із стратегічних потенціалів відтворення робочої сили, інтелектуалізації праці, одною з головних вимог котрої є освіта людини.

Позначені чинники — локальні показники, що є складовими частинами комплексної оцінки трудового потенціалу регіону, яка може бути представлена у вигляді інтегрального індексу.

Інтегральні індекси, які містять декілька показників в одній шкалі, що різносторонньо характеризують досліджувані об'єкти регіонів, представляють комплексну оцінку, яку доцільно здійснювати з урахуванням певних вимог, у тому числі еталонних, до яких відносяться:

— віддзеркалення найбільш значимих його компонентів; представлення угруповання чинників трудового потенціалу за найбільш пріоритетними ознаками зайнятості та відтворення трудових ресурсів регіону;

— достовірність числення показників оцінки трудового потенціалу регіону на основі формування об'єктивної бази даних локальних оціночних показників, забезпечення їх порівняння та виключення дублювання в їх складі;

— формування повноцінної і зручної для користувачів процедури комплексної оцінки трудового потенціалу регіону, що сприяє підвищенню якості і порівнянності результатів оцінки відносно використання трудових ресурсів та їх відтворення.

Процедура розрахунку інтегрального індексу оцінки ТП регіону включає наступні етапи.

Етап 1. Розробка і наукове обґрунтування системи локальних показників, що характеризують ТП регіону за кількісною та якісною ознаками, до складу яких увійшли: чисельність працевдатного населення; економічне активне населення працевдатного віку; зайнятість працевдатного населення; показники відтворення населення: природний приріст населення; міграційний приріст населення; рівень освіти; охоплення підготовкою кваліфікованих працівників, рівень та охорони здоров'я.

Етап 2. Розрахунок індексу ТП регіону здійснюється на основі формування об'єктивної бази даних для: локальних оціночних показників стану трудових ресурсів регіону з урахуванням аналогічних показників регіонів країни.

Етап 3. Кожен з локальних показників переводиться

в шкалу від 0 до 1 (Формулу надано з методу обчислення індексу людського розвитку):

$$I_i = \frac{C_i - C_{\min}}{C_{\max} - C_{\min}}, I_i = \frac{Y_i - Y_{\min}}{Y_{\max} - Y_{\min}} \quad (1),$$

де C_i — працевдатне населення i -го регіону; C_{\max}, C_{\min} — відповідно найбільше і найменше значення працевдатного населення регіонів країни; Y_i — величини i -х локальних показників трудового потенціалу i -го регіону; Y_{\max}, Y_{\min} — відповідно найбільше і найменше значення локальних показників трудового потенціалу регіонів країни;

I_i — коефіцієнти трансформації локальних показників трудового потенціалу регіону, що дозволяють перевести локальні показники, представлені в різних одиницях виміру, в шкалу від 0 до 1 та характеризують міру відмінності локальних показників одного регіону від інших регіонів країни, у тому числі: I_n — коефіцієнт трансформації працевдатного населення; I_{ea} — економічно активне працевдатного населення; I_z — зайнятості працевдатного населення; I_{nn} — природного приросту населення регіону; I_{mn} — міграційного приросту населення регіону; I_o — рівня освіти; I_{kv} — охоплення професійною підготовкою; $I_{zd(o)}$ — коефіцієнт трансформації рівня та охорони здоров'я населення.

Група показників здоров'я характеризується системою показників, до яких відносяться показники рівня здоров'я та його охорона. До складу показників, що характеризують рівень здоров'я, входять: середня тривалість життя населення, коефіцієнт дитячої смертності, кількість померлих, сукупна кількість уперше в житті зареєстрованих випадків захворювань. До показників, що характеризують рівень охорони та забезпечення здоров'я, відносяться: забезпеченість медичними кадрами (кількість лікарів усіх спеціальностей і середнього медичного персоналу); забезпеченість закладами охорони здоров'я (кількість лікарень з врахуванням кількості лікарняних ліжок, кількість амбулаторно-поліклінічних закладів і їх ємкість). Вказані показники визначаються у відносному вимірюванні до чисельності працевдатного населення регіону, його жителів, новонароджених відповідно. Після цього визначаються трансформовані значення локальних показників здоров'я та його охорони, а також комплексний показник здоров'я аналогічно до показника трудового потенціалу регіону.

Таблиця 3. Типологізація та рейтинг регіонів України за інтегральним індексом ТП (за даними 2010 р.)

Типології регіонів (кластери)	Регіони (області України)	Індекс ТП регіону (I_{mn})	Рейтинг регіону
I-ий Кластер	Дніпропетровська	0,592	1
	Рівненська	0,575	2
	Донецька	0,561	3
	Одеська	0,548	4
	Київська	0,535	5
	Харківська	0,507	6
	Сумська	0,498	7
	Львівська	0,462	8
	Тернопільська	0,461	9
	Миколаївська	0,459	10
	Хмельницька	0,454	11
	Полтавська	0,449	12
	Волинська	0,447	13
II-ий Кластер	Херсонська	0,427	14
	Івано-Франківська	0,416	15
	Чернівецька	0,416	16
	Вінницька	0,409	17
	Закарпатська	0,404	18
	Житомирська	0,396	19
	Кіровоградська	0,393	20
	Запорізька	0,384	21
	Черкаська	0,383	22
	Чернігівська	0,359	23
	Луганська	0,345	24

Етап 4. На основі коефіцієнтів трансформації локальних показників (або їх груп) трудового потенціалу регіону (I_i) розраховується інтегральний індекс ТП регіону (як середнє арифметичне значення локальних показників) за формулою:

$$I_{mn} = \frac{\sum_{i=1}^n I_i}{n} \quad (2),$$

де n — кількість локальних показників, значення яких представлені коефіцієнтами — I_i .

Етап 5. Залежно від значень інтегральних індексів оцінки ТП регіону визначається рейтинг регіонів і здійснюється їх типологізація. У типологіях регіону з врахуванням значення індексів ТП регіони групуються в два кластери: I-ий кластер — вище середнього рівня трудового потенціалу, II-ий кластер — нижче середнього рівня трудового потенціалу регіонів України.

Алгоритм розрахунку локальних показників і інтегрального індексу ТП регіону у формалізованому вигляді представлені в табл. 1

Визначення інтегрального індексу ТП регіонів України, що є інструментом для міжрегіонального і внутрішньорегіонального порівняння з врахуванням його загального рівня і відповідних локальних показників різних регіонів, представлено в табл. 2.

Типологізація та рейтинг регіонів, які проведені на основі визначення інтегрального індексу ТП регіонів України (табл. 3), показали наступне: 13 областей відносяться до першого кластера типології регіонів України, оскільки рівні індексів ТП регіонів перевищують середній по Україні показник, який дорівнює 0,438; 11 областей відносяться до другого кластера типології регіонів України.

Дослідження рівнів локальних показників і інтегрального індексу ТП регіонів дозволило визначити позитивні та негативні фактори, вплив яких позначився на рейтинг регіонів.

Аналіз позитивних факторів першого кластера регіонів України показав, що: перша у рейтингу Дніпропетровська область має перевагу завдяки позитивним факторам: обсягу працездатного населення та його економічно активної частки, зайнятості населення, рівню освіти та здоров'я; Рівненська область займає друге місце у рейтингу завдяки перевазі відносно рівня зайнятості, рівня охопту населення професійною підготовкою та природному росту населення.

Донецька область займає третє місце завдяки обсягу працездатного населення та його економічно активної частки, зайнятості населення; Одеська область (4-е місце) — завдяки рівням зайнятості та освіти, міграційного приросту; Київська (5-е місце) — завдяки позитивним факторам: обсягу працездатного населення та його економічно активної частки, природного приросту населення; Харківська (6-е місце) — обсягу працездатного населення та його економічно активної частки, найвищий серед регіонів України рівень освіти.

Аналіз негативних факторів другого кластера регіонів України показав, що на рейтинг впливали наступні негативні фактори: Луганська область (24-е місце) — низький рівень зайнятості, природне скорочення населення, найвищий серед регіонів України міграційний відтік населення; Чернігівська область (23-е місце) — чисельність працездатного населення, найвище серед регіонів України природне скорочення населення, міграційний відтік населення; Черкаська область (22-е місце) — чисельність працездатного населення, міграційне та природне скорочення населення, найнижчий серед регіонів України рівень освіти; Запорізька область (21-е місце) — чисельність працездатного населення, найнижча по Україні зайнятість працездатного населення, природне скорочення чисельності населення.

ВИСНОВКИ

Використання розробленого методу ресурсно-рейтингової комплексної оцінки трудового потенціалу регіону дозволяє вирішити проблему об'єктивного вимірювання трудового потенціалу регіону, показати переваги та недоліки регіонів країни. Сприятиме доведенню до регіональних органів державного управління доступного механізму самостійної оцінки ТП регіону, яка може бути використана під час розробки та обґрунтування управлінських рішень, що мають безпосереднє відношення до кадрового забезпечення програм соціально-економічного розвитку регіону. Має велике значення для оцінки ринку праці й розробка відповідної соціальної політики в сфері праці з метою впливу на процеси відтворення населення та його зайнятості.

Література:

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2000. — 864 с.
2. Энциклопедический словарь экономики и права: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/business/10286>
3. Ялбачева Е.В. Методики расчета и проблемы оценки трудового потенциала региона: <http://elib.gasu.ru/vmu/arhive/2004/01/72.shtml>
4. Низова Л.М. Трудовые ресурсы и трудовой потенциал как фактор развития общества. — <http://labourmarket.ru/conf3/reports/nizova.doc>
5. Джаин И.О. Оценка трудового потенциала: Монография / И. О. Джаин. — Сумы: ИТД "Университетская книга", 2002 — 250 с.
6. Грищенко В.Ф., Коваленко Л.Ю. Економічна оцінка трудового потенціалу території з урахуванням екологічного фактора в контексті інноваційного розвитку // Маркетинг і менеджмент інновацій. — 2011. — № 2. — С. 231—237: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_2_231_237.pdf
7. Бухонова С.М., Дорошенко Ю.А. Теоретические и методические основы экономической оценки трудового потенциала // Российское предпринимательство 2004. — № 5: <http://www.creativeconomy.ru/articles/7971/>
8. Балацкий О.Ф. Теоретические проблемы оценки экономического потенциала региона, компании, предприятия / О.Ф. Балацкий // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. — 2004. — № 9(68). — С. 84—85.
9. Калинина Е.С., Козлов Д.М. Рейтинговая система оценки трудового потенциала: http://sciencebase.narod.ru/2009/ekonom_2009_2/kalinina_razrab.htm
10. Приймак В. Якісні зміни трудового потенціалу регіонів України // Україна: аспекти праці. — 2006. — № 7. — С. 3—7.
11. Електронний ресурс. — Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Индекс_развития_человеческого_потенциала

Стаття надійшла до редакції 13.02.2012 р.

А. В. Транченко,
к. е. н., доцент кафедри економіки та менеджменту,
Уманська філія ПВНЗ "Європейського університету"

БЕЗРОБІТТЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА РИНКОВОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджено сучасний стан безробіття в Україні як соціальна проблема ринкового суспільства. Обґрунтованні пріоритетні напрями регулювання безробіття з урахуванням сучасних можливостей та ефективності соціального захисту.

This article explores the current state of unemployment in Ukraine as a social problem of market society. Substantiation priorities regulation unemployment with current capacity and effectiveness of social protection.

Ключові слова: безробіття, населення, зайнятість, ринок праці, економічно неактивне, активне населення.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблеми зайнятості населення справедливо ставляться до глобальних проблем сучасності, адже зайнятість — основа розвитку і функціонування людського суспільства. А безробіття для всіх країн світу є соціальним злом. Проте якщо в країнах з розвинутою ринковою економікою за наявності більш-менш значного рівня безробіття економіка і населення десятиліттями благополучно існують, то український ринок праці та, відповідно, безробіття не мають аналогів у світі в силу порівняно низької матеріальної забезпеченості нашого населення і безробітних зокрема, більш високої соціальної напруженості в суспільстві, здатної викликати значні соціальні потрясіння в Україні. Безробіття в Україні — складна соціальна проблема ринкового суспільства, яка полягає, з одного боку, в наявності у працездатного населення, яке бажає працювати, але позбавленого роботи, з іншого боку, в діяльності громади з компенсування, ліквідації або принаймні обмеження соціального та особистого шкоди, що безробіття і стан безробітного несе як для індивідів, так і для всього суспільства в цілому.

У ринковій економіці безробіття виступає як результат взаємодії між попитом на робочу силу та її пропозицією. У країнах з розвинутою ринковою економікою безробіття може стати, як правило, наслідком зростання ефективності виробництва і його структурної перебудови в результаті науково-технічного прогресу, скорочення виробництва якого-небудь товару внаслідок його неконкурентоспроможності, що веде до скорочення зайнятості населення. Українське безробіття принципово відрізняється за своїм передумовам від аналогічних явищ у країнах Заходу. Справа в тому, що в даний момент наша країна ще не вийшла з економічної кризи, яка протікає в усіх сферах суспільства. Ця ситуація зумовлена безліччю факторів — як економічних, так соціальних і політичних. На тлі саме цієї кризи виник основний фактор, що сприяє виникненню і зростанню безробіття в країні — це вивільнення робочої сили на етапі загального спаду виробництва, що призвело до розпаду господарських зв'язків, закриття підприємств, значних скорочень централізованих інвестицій. Специфіка українського безробіття визначається також тим, що, на відміну від країн з розвинутою ринковою економікою, з їх перевищенням товарів і обмеженістю ринку, в Україні немає непереборних перешкод для створення нових робочих місць для безробітних, адже ємність українського ринку для виробництва товарів і послуг далека від вичерпання.

Існування поширеного довготривалого безробіття під час оздоровлення ринку праці в Україні впродовж останніх років свідчить про те, що для значної частини працездатних осіб, що опинилися без роботи, подолання наслідків економічної трансформації та адаптація до вимог сучасного середовища залишаються важким завданням, тому особливої актуальності набуває проблема державного регулювання довготривалого безробіття. Її актуальність посилюється ще більше за умов подальшої реструктуризації економіки та перерозподілу робочої сили між секторами, пов'язаними зі вступом України до СОТ, лібералізацією зовнішньої торгівлі та майбутньою європейською інтеграцією.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Незважаючи на тривале існування руйнівної проблеми довготривалого безробіття у пореформеній Україні, це явище не набуло необхідного висвітлення у спеціальній літературі. Хоча теоретичні проблеми формування ринку праці, регулювання зайнятості та безробіття в Україні знайшли відображення у працях відомих українських вчених, зокрема С.І. Бандура, В.В. Близнюк, Д.П. Богині, І.К. Бондар, В.І. Герасимчука, О.А. Грішнєвої, М.І. Долішнього, Т.А. Заяць, С.М. Злупка, А.М. Колота, Г.І. Крутня, Г.І. Купалової, Е.М. Лібанової, Л.С. Лісогор, Ю.М. Маршавіна, В.В. Онікієнка, І.А. Петрової, М.В. Туленкова та багатьох інших, довготривале безробіття не було предметом самостійного дослідження в Україні.

Значний внесок у вивчення багатьох наукових проблем стосовно довготривалого безробіття зробили іноземні вчені, зокрема Дж. Акерлоф, О. Бланшард, М. Водопієв, А. Гроган, П. Дайамонд, І. Денисова, Р. Джекман, Дж. Ерл, Р. Капелюшников, Н. Кефер, Д. Кокс, Р. Лайард, Т. Ланкастер, Г. Леман, М. Любова, А. Маннінг, С. Матчин, Б. Мейер, Дж. Міклайт, Д. Мортенсен, Д. Мюнік, Г. Нагі, А. Ніворожкіна, С. Нікель, Я. ван Оурс, К. Піссаріді, К. Сабіріанова, Я. Свейнар, К. Терел, С. Хурайда тощо. Однак наявні наукові напрацювання не можна вважати достатніми з огляду на динамічність процесів на ринках праці у більшості країн та специфіку розвитку українського ринку праці.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — дослідити сучасний стан безробіття в Україні як соціальної проблеми ринкового суспільства; обґрунтувати пріоритетні напрями регулю-

Таблиця 1. Безробітне населення (за методологією МОП) за тривалістю пошуку роботи у 2000 – 1 півріччя 2011 рр.*
(у середньому за період)

Роки	Безробітне населення у віці 15—70 років, усього, тис. осіб	З них особи, які шукали роботу, намагались організувати власну справу		у тому числі за тривалістю пошуку роботи						Середня тривалість пошуку роботи, місяців
		всього, тис. осіб	у % до всіх безробітних	до 1 місяця	від 1 до 3 місяців	від 3 до 6 місяців	від 6 до 9 місяців	від 9 до 12 місяців	12 місяців і більше	
				у відсотках до підсумку						
2000	2 655,8	2 176,3	81,9	3,6	11,2	11,7	8,5	9,6	55,4	10
2001	2 455,0	2 296,2	93,5	3,1	11,1	11,1	9,5	9,8	55,4	10
2002	2 140,7	2 052,9	95,9	2,7	12,6	11,6	10,1	9,8	53,2	10
2003	2 008,0	1 915,8	95,4	3,1	13,9	12,9	10,5	9,6	50,0	9
2004	1 906,7	1 808,6	94,9	8,0	17,8	15,2	10,9	5,6	42,5	8
2005	1 600,8	1 523,5	95,2	9,7	23,4	20,4	10,7	6,0	29,8	7
2006	1 515,0	1 443,8	95,3	10,9	25,4	21,7	10,7	5,5	25,8	6
2007	1 417,6	1 362,6	96,1	11,9	27,2	22,0	10,6	5,3	23,0	6
2008	1 425,1	1 347,9	94,6	14,6	30,8	19,9	9,0	5,1	20,6	6
2009	1 958,8	1 896,6	96,8	11,0	28,4	26,9	13,4	6,3	14,0	6
2010	1 785,6	1 711,8	95,9	9,8	24,3	21,8	11,3	9,2	23,6	7
2011	1 810,5	1 739,0	95,7	9,7	39,0	24,3	10,6	5,8	20,3	6

* Розраховано автором за даними Державного комітету статистики України [1].

вання безробіття з урахуванням сучасних можливостей та ефективності соціального захисту.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Найбільш гострою проблемою, з якою стикається населення України, — це феномен безробіття (особливо серед молоді). Причиною такого розповсюдженого явища є неефективність використання робочої сили у минулому й відсутність економічних умов, які дали б змогу людям застосовувати свої навички у продуктивній роботі за пристойну плату. Тому не дарма більшість економістів і соціологів розглядають це явище як соціальне зло. І історичний досвід це переконливо доводить. Саме з безробіттям пов'язані такі деструктивні явища, як падіння виробництва, бідність, соціальна напруга, криміналізація. Якщо взяти ринок праці, то там безробіття є тінювим боком зайнятості і, виходячи з цього, всі економічні і соціальні ефекти з точки зору безробіття існують також лише зі знаком "мінус". Безробіття — багатфакторне явище, що впливає на всі сфери суспільного життя. Та цей феномен містить у собі дві сторони: позитивну і негативну, це, ніби, "палиця на два кінці". Наприклад, що є позитивним: безробіття стимулює людину до ефективної праці і підвищення рівня конкурентоздатності своєї робочої сили, відображає перерозподіл кадрів. І другий бік — воно здійснює удар по мотивації людей до праці, крім того, у статусі безробітності кадрів майже не використовують в економіці.

Показник середньої тривалості безробіття населення у віці 15—70 років (за методологією МОП) знизився з 7 місяців у I півріччі 2010 р. до 6 місяців у I півріччі 2011 р. Серед загальної кількості безробітних зменшилася частка осіб, які шукали роботу понад 3 місяці (табл. 1).

Кількість економічно неактивного населення віком 15—70 років у I півріччі 2011 р. складала 2,3 млн. або більше третини всього населення цього віку. Із зазначеної кількості кожен другий був пенсіонером, кожен четвертий — учнем або студентом денної форми навчання, кожен п'ятий — виконував домашні (сімейні) обов'язки. До вищезазначеної категорії осіб також включаються незайняті особи, які припинили активні пошуки роботи, тому що втратили надію її знайти (зневірені). Порівняно з показником за I півріччя 2010 р. ця категорія осіб працездатного віку зменшилась на 19,1% та становила 140,3 тис. осіб. Водночас збільшилась кількість економічно неактивних осіб працездатного віку, які не знали, де і як шукати роботу, яким чином організувати власну справу, переконаних у відсутності підходящої роботи. Кількість таких громадян у I півріччі 2011 р. складала 114,0 тис. осіб, або 1,5% економічно неактивного населення працездатного віку (у I півріччі 2010 р. відповідно — 102,1 тис. осіб, або 1,3%).

Остання категорія громадян, як і ті особи, які зневірилися у пошуках роботи, за умови сприятливої кон'юнктури могли б запропонувати свою робочу силу на ринку праці, а отже, є потенціалом поповнення лав безробітних. З урахуванням таких громадян рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП) становив би 10,1%, проти 8,9% (у I півріччі 2010 р. — 10,4% та 9,2% відповідно).

За адміністративними даними Державної служби зайнятості, впродовж I півріччя 2011р. на її обліку перебувало 1,2 млн не зайнятих трудовою діяльністю громадян, що на 9,3% більше, ніж у I півріччі 2010р. Серед таких осіб кожен другий (50,1%) раніше займав місце робітника, майже кожен третій (30,9%) — посаду службовця, решту склали некваліфіковані працівники та особи без професії. Середньомісячна кількість зареєстрованих безробітних, порівняно з I півріччям 2010р., збільшилась на 19,6% та становила у I півріччі 2011р. 578,4 тис. осіб, що складає близько третини (32,0%) від кількості безробітних працездатного віку, визначених за методологією МОП.

Рівень зареєстрованого безробіття в середньому за I півріччя 2011р. склав 2,9% від економічно активного населення працездатного віку. Зазначений показник був вищим у жінок (3,4%), порівняно з чоловіками (2,4%), та сільського населення (4,0%), порівняно з міськими жителями (2,4%). Слід зазначити, що на кінець червня 2011р. рівень зареєстрованого безробіття становив 2,5% економічно активного населення працездатного віку. Серед країн СНД Україна за цим показником посідала четверте місце [2].

Найвищий рівень зареєстрованого безробіття, розрахований у відсотках до економічно активного населення працездатного віку, у I півріччі 2011 р. спостерігався у Полтавській області, а найнижчий — у м. Києві та м. Севастополі. Кількість вільних робочих місць та вакантних посад на підприємствах, в установах, організаціях на кінець червня 2011р. становила 90,5 тис. що на 13,6% більше, ніж у відповідному періоді 2010р. Зростання потреби в працівниках на заміщення вільних робочих місць спостерігалось в усіх видах економічної діяльності країни, крім фінансової діяльності. При цьому найбільше зростання попиту на робочу силу було в промисловості (на 31,9%). У загальній кількості вільних робочих місць (вакантних посад), заявлених підприємствами на кінець червня 2011р., майже кожне четверте було в переробній промисловості, восьме — в торгівлі та ремонті автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку, кожне дев'яте — в державному управлінні. Значною залишається потреба підприємств у кваліфікованих робітниках із інструментом (21,7% від загальної кількості

Таблиця 2. Динаміка потреби підприємств у працівниках за професійними групами у 2000–2010 рр.* (на кінець звітного періоду тис. осіб)

Роки	Всього	у тому числі за професійними групами									
		законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	професіонали	фахівці	технічні службовці	працівники сфери торгівлі та послуг	кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	кваліфіковані робітники з інструментом	робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	найпростіші професії	
2000	68,2	3,2	6,0	6,5	0,8	3,5	0,8	27,1	16,2	4,1	
2001	96,9	4,7	9,2	9,0	1,3	4,8	1,2	37,7	22,3	6,7	
2002	123,9	6,7	12,9	12,2	2,3	6,8	1,7	44,7	27,9	8,7	
2003	138,8	8,0	15,1	13,8	2,6	7,5	1,8	48,8	30,4	10,8	
2004	166,5	10,3	16,9	15,3	4,4	9,9	2,0	53,6	38,0	16,1	
2005	186,6	12,7	18,6	17,4	5,1	12,4	2,3	56,0	39,6	22,5	
2006	170,5	10,6	14,5	15,4	5,3	14,5	1,9	50,7	33,4	24,2	
2007	169,7	11,1	16,5	15,6	6,4	15,1	1,4	48,8	31,7	23,1	
2008	91,1	7,0	10,9	12,1	3,8	8,4	0,8	20,1	14,4	13,6	
2009	65,8	6,5	10,0	9,1	2,4	8,0	0,7	11,4	7,7	10,0	
2010	63,9	5,7	9,0	7,4	2,2	7,9	0,7	13,2	7,9	9,9	

* Розраховано автором за даними Державного комітету статистики України [1].

вільних робочих місць), працівників найпростіших професій у сфері торгівлі, послуг, у промисловості, будівництві, на транспорті та ін. (16,0%), робітниках із обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (14,6%). Спостерігається зростання попиту підприємств на робітників металургійних і машинобудівних професій (на 35,9%), робітників, що обслуговують машини, та складальників машин (на 26,3%), водіїв та робітників із обслуговування пересувної техніки та установок (на 21,9%). Разом із тим, відбулося значне (на 21,7%) скорочення потреби у кваліфікованих робітниках сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства. Проаналізуємо попит та пропозицію робочої сили за професійними групами (табл. 2).

Нааявність структурної диспропорції між попитом на робочу силу та її пропозицією за професіями є фактором, що обмежує як можливості працевлаштування безробітних, так і задоволення потреб роботодавців у працівниках. Навантаження незайнятого населення на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) зросло з 52 осіб на кінець червня 2010 р. до 57 осіб на кінець червня 2011 р. Серед регіонів цей показник значно зріс у Черкаській області (з 259 до 362 осіб). Його зменшення спостерігалось в Чернівецькій та Львівській областях. Значне перевищення пропозиції робочої сили над попитом було в робітників, що обслуговують промислове устаткування, службовців, пов'язаних з інформацією, у кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства, у робітників найпростіших професій у сільському господарстві та подібних галузях. За показником навантаження на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) Україна посідала

Таблиця 3. Навантаження незайнятого населення на 10 вільних робочих місць (вакантних посад)*

Країни	1 півріччя 2010 р.	1 півріччя 2011 р.
Україна	52	57
Азербайджан	45	43
Білорусь	12	8
Вірменія	769	540
Казахстан	26	32
Киргизстан	177	115
Молдова	131	82
Росія	16	10
Таджикистан	49	60

* Розраховано автором за даними Державного комітету статистики України [1].

п'яте місце серед країн СНД (табл. 3).

За сприяння Державної служби зайнятості у I півріччі 2011 р. було працевлаштовано 422,5 тис. осіб, або 35,0% незайнятого населення, що перебувало на обліку цієї установи (у I півріччі 2010 р. — 383,9 тис. та 34,8% відповідно). Серед незайнятих трудовою діяльністю громадян, працевлаштованих у зазначеному періоді через Державну службу зайнятості, майже половину (44,2%) становили жінки або молодь у віці до 35 років (46,5%). У I півріччі 2011 р. кожний четвертий незайнятий був працевлаштований на підприємства сільського господарства, мисливства та лісового гос-

подарства, п'ятий — переробної промисловості або торгівлі та ремонту автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку. Порівняно з відповідним періодом 2010 р. спостерігалось зростання обсягів працевлаштування незайнятого населення (на 10,0%, або на 38,6 тис. осіб), зокрема на підприємства сільського господарства, мисливства та лісового господарства (на 17,0 тис. осіб), переробної промисловості (на 9,0 тис. осіб), транспорту та зв'язку або в установи охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (на 2,6 тис. осіб), в організації державного управління (на 2,1 тис. осіб). Серед працевлаштованих більше половини зайняли місця робітників, 21,2% — посади службовців, 19,9% — місця, які не потребують спеціальної професійної підготовки.

Зростання рівня працевлаштування населення у I півріччі 2011р. порівняно з відповідним періодом 2010 р., спостерігалось в 16 регіонах країни (табл. 4). Одним із напрямів соціального захисту незайнятого населення є організація оплачуваних громадських робіт, які забезпечують тимчасову зайнятість. На таких роботах у I півріччі 2011 р. працювали 210,0 тис., що на 27,2% більше, ніж у I півріччі 2010 р.

Здебільшого, це були особи, які мали статус безробітних (99,8%). Середня тривалість громадських робіт у розрахунку на одного зареєстрованого безробітного, залученого до їх проведення, у I півріччі п.р. становила 14,3 дня проти 11,7 дня у відповідному періоді 2010 р. Загалом на організацію та проведення таких робіт у зазначеному періоді було витрачено 183,3 млн грн., що в 1,9 рази більше, ніж у I півріччі 2010 р.

З метою підвищення конкурентоспроможності безробітних, державною службою зайнятості здійснюється їх професійне навчання (підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації). В навчальних закладах усіх типів упродовж I півріччя 2011р. проходили професійне навчання 130,7 тис. безробітних, що на 19,0% більше, ніж у I півріччі 2010р. Із загальної кількості безробітних, які завершили навчання у зазначеному періоді (107,7 тис. осіб.), 83,2% навчалися з метою підвищення своєї кваліфікації, 11,7% пройшли перепідготовку на іншу професію, а решта (5,1%) вперше отримали професійну освіту.

Із Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття видатки на виплату допомоги у зв'язку з безробіттям у I півріччі 2011р. становили 2,0 млрд грн. Середній розмір допомоги у червні 2011р. становив 838 грн., що дорівнює 87,3% законодавчо визначеного розміру мінімальної заробітної плати у цьому періоді (960 грн.). При цьому у кожного третього зареєстрованого безробітного,

Таблиця 4. Динаміка працевлаштування не зайнятих трудовою діяльністю громадян за статтю в 2005–2010 рр.*

Показники	Всього	у тому числі	
		жінки	чоловіки
2005			
Працевлаштовано, тис. осіб	1049,8	531,0	518,8
Рівень працевлаштування, %1	36,4	32,8	40,8
2006			
Працевлаштовано, тис. осіб	1070,8	528,8	542,0
Рівень працевлаштування, %1	39,7	35,7	44,4
2007			
Працевлаштовано, тис. осіб	1098,6	536,7	561,9
Рівень працевлаштування, %1	45,4	41,1	50,5
2008			
Працевлаштовано, тис. осіб	1084,0	526,9	557,1
Рівень працевлаштування, %1	43,3	40,2	46,9
2009			
Працевлаштовано, тис. осіб	702,7	327,3	375,4
Рівень працевлаштування, %1	32,8	29,9	35,8
2010			
Працевлаштовано, тис. осіб	744,5	347,8	396,7
Рівень працевлаштування, %1	40,3	37,0	43,7

* Розраховано автором за даними Державного комітету статистики України [2].

"тінізації" та доларизації, спадом платоспроможного попиту населення.

ВИСНОВКИ

В Україні здійснювалися заходи для поліпшення матеріального становища населення за рахунок підвищення мотивації до праці як основного джерела доходів; проведення активної політики зайнятості; створення сприятливих умов для демографічного відтворення населення, реформування пенсійного забезпечення та соціального страхування, соціальної допомоги, адресної допомоги мало-забезпеченим верствам населення, соціального захисту громадян, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи. У загальному вигляді соціальну політику можна визначити як одну із складових загальнодержавної політики, утілену в соціальні програми й соціальну практику із задоволення соціальних потреб як сукупність різноманітних заходів, форм діяльності суб'єктів соціально-політичного життя, заходів, що відображають інтереси людини і суспільства і є життєво необхідними, для їхньої нормальної соціальної діяльності.

Виходячи з цього, можна виділити основні напрями подолання безробіття в Україні: підвищення добробуту за рахунок особистого трудового внеску, підприємництва та ділової активності; надання відповідної допомоги по безробіттю, збереження робочих місць, фахова перепідготовка осіб, що втратили роботу; проведення ґрунтовної пенсійної реформи, що буде забезпечувати справедливую систему пенсійних виплат з урахуванням трудового вкладу особи; надання адресної допомоги найнужденнішим у грошовій та натуральній формах; сприяння всебічному державному захисту інтелектуального потенціалу суспільства, його ефективного використання та примноженню; запобігання комерціалізації, забезпечення стабільного фінансування та державної підтримки розвитку духовної сфери, освіти, науки і культури; широка підтримка сім'ї, материнства та дитинства; проведення активної екологічної політики.

Література:

1. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

2. Експрес-доповідь Міждержавного Статкомітету СНД "Социально-экономическое положение стран Содружества Независимых Государств в I полугодии 2011 года", липень 2011 р.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2012 р.

який отримував вищезазначену допомогу, вона була в межах 520 грн., у кожного другого — від 520 до 960 грн., майже у кожного шостого — понад 960 грн.

В умовах загостреної ситуації на ринку праці завдання державних органів, які формують і здійснюють політику зайнятості на українському ринку праці з метою недопущення надмірних обсягів масового безробіття та запобігання розповзання її застійних форм, багаторазово ускладнюються. В умовах ринкових відносин відбувається поділ суспільства на тих, хто в змозі самостійно забезпечити прийнятне існування собі і своїм дітям, займаючись бізнесом або працюючи за наймом, і на осіб, які потребують сприяння з боку держави в підборі необхідного їм місця роботи. Як правило, це особи зі зниженою працездатністю, що становлять основний контингент звертаються до служби зайнятості, і які, маючи найменші шанси самостійного працевлаштування, маргінальні на ринку праці.

Відносний характер маргінальності виявляється в тому, що відшарування маргінальних груп відбувається і при розгляді ситуації всередині будь-яких інших більш дрібних угруповань. Зокрема, є маргінальні групи і серед найбільш конкурентоспроможного шару — чоловіків. Це кваліфіковані робітники, особи, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі тощо. Основні маргінальні групи працівників на ринку праці чітко визначилися вже на початковому етапі його формування. Зокрема, найбільші складності при працевлаштуванні відчувають жінки, молодь у віці до 30 років, особи з обмеженою працездатністю та девіантною поведінкою (які відбули покарання в місцях позбавлення волі, ВТУ, бомжі тощо). Тому одним з напрямів політики на ринку праці України та її регіонів є розширення зайнятості цих найменш конкурентоспроможних груп населення та здійснення заходів соціального захисту для них.

У ринковому періоді соціальна політика є визначальним напрямом внутрішньої політики держави. Вона забезпечує захист прав людини, створює передумови для розширеного відтворення людиною своєї діяльності та для стабільності суспільної системи. Соціальна політика будь-якої держави передбачає визначення глибинних тенденцій розвитку в усіх сферах соціально-політичного життя, що зумовлюють процес розвитку соціального буття й соціальної безпеки людини та цілеспрямований вплив на них суб'єктів регулятивної діяльності. Політика такого типу має створити необхідний економічний механізм для розв'язання суперечностей як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру в економіці, політиці, соціальних, духовних відносинах суспільства, міжособистісних соціальних зв'язках людей, тих чи інших аспектах і тенденціях розвитку та функціонування, що впливають на соціальне буття, соціальне самопочуття та безпеку людини.

Нині в Україні створюються нові приватні, суспільні й державні організації, що обслуговують соціальну сферу і споживчий ринок. Їх головним призначенням є врахування потреб громадян, які (потреби) залежать від загальноприйнятих у суспільстві морально-психологічних норм і цінностей, і послідовне забезпечення цих потреб шляхом реформування систем соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, забезпечення житлом, охорони довкілля, захисту прав людини та в широкому розумінні — захисту інтересів споживачів. Ці системи поступово пристосовуються до ринкових умов, змінюючи свої функції та структуру, що, у свою чергу, сприяє досягненню основних макропоказників споживання, підпорядкованих завданням суспільного розвитку. З метою забезпечення соціально орієнтованої ринкової економіки за останні роки були створені принципово нові організаційні структури, досягнуто грошово-фінансової стабілізації та певних успіхів у боротьбі з інфляцією на засадах монетарної концепції. Водночас цей процес супроводжувався спадом виробничої діяльності, зростанням безробіття, несвоєчасною виплатою заробітної плати, пенсій, стипендій, зменшенням обсягів ВВП у легальному секторі економіки, продовженням її

*В. С. Заяць,
к. е. н., старший науковий співробітник,
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України*

СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНІВ

У статті запропоновано концептуальну модель стратегії формування основних джерел доходів населення регіону, визначено сутність її складових та розглянуто можливі варіанти цих стратегій на найближчу перспективу.

The article proposes a conceptual model of strategy formation of the main sources of income in the region, determined the essence of its components and the possible variations of these strategies in the short term.

*Ключові слова: стратегія, дохід, джерела формування, регіон.
Key words: strategy, income, formation sources, region.*

ВСТУП

Визначення на перспективу стратегічних напрямів усталеного зростання доходів населення регіонів України і конкретних інструментів їх забезпечення повинно ґрунтуватися на високоефективній регіональній політиці, яка передбачає нівелювання надмірних соціально-економічних відмінностей між регіонами, у тому числі необґрунтовану диференціацію сукупних доходів населення в розрізі міської і сільської місцевості, різних типів поселень, окремих секторів регіонального ринку праці та сфери зайнятості населення.

Ці напрями повною мірою залежать від обраної стратегії розвитку регіону, під якою розуміють систему пріоритетів, завдань, механізмів і комплексних заходів, спрямованих на реалізацію довгострокових цілей соціально-економічного розвитку з урахуванням потенціалу регіонів, їхнього внеску в досягнення визначеної державою мети.

Дослідженню різних аспектів цієї важливої наукової проблематики в контексті завдань державної регіональної політики та визначення перспектив соціально-економічного розвитку регіонів країни присвячені наукові праці Бутка М.П., Гейця В.М., Герасимчук З.В., Долішнього М.І., Колота А.М., Комеліної О.В., Корецького М.Х., Куценко В.І., Лібанової Е.М., Макарової О.В., Новікової О.Ф., Онищенко В.О., Садової У.Я., Семів Л.К., Хвесика М.А., Черевка О.В., Черенько Л.М., Чернюк Л.Г., Шевчук Л.Т. та інших учених.

Мета статті полягає у визначенні моделей можливих стратегій формування джерел доходів населення регіонів в умовах соціально-економічної нестабільності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Формування майбутнього соціально-економічного потенціалу регіону, у тому числі стосовно добробуту населення та його доходів, залежить від спроможності регіональної і місцевої влади обрати стратегічно правильний напрям розвитку і забезпечити його успішну

реалізацію. Наразі стратегії регіонального розвитку являють собою важливу складову Національної системи стратегічного планування регіонального розвитку, до складу якої входять: Концепція державної регіональної політики, Державна стратегія регіонального розвитку, Стратегії регіонального розвитку, Програми економічного і соціального розвитку, Угоди щодо регіонального розвитку [6, с. 65].

У стратегії регіонального розвитку знаходить втілення концептуальне вираження довгострокових цілей економічного, соціального, екологічного розвитку регіону і прикладних механізмів їхньої реалізації, а також необхідного ресурсного забезпечення (кадрового, фінансового, матеріально-технічного). Соціальна політика регіонів, здійснювана власними зусиллями в межах обраної стратегії розвитку, дає змогу вплинути на регіональний процес формування доходів населення, диверсифікувати їх джерела таким чином, щоб знизити залежність від інфляційних чинників, факторів цінової і податкової політики. Проте, як зазначає Садова У. Я., місцеві органи управління не ініціюють розробку власних соціальних проектів і програм через бідність місцевих бюджетів, вони не здатні протистояти діям бізнесових структур, які провокують соціальну напругу [4, с. 146].

Проведений аналіз і оцінка сучасних стратегій соціально-економічного розвитку окремих регіонів України показали, що, декларуючи зростання добробуту населення на основі соціально-економічних трансформацій, цими документами фактично не передбачено реальних шляхів його досягнення. Отже, вони потребують конкретизації в аспекті обґрунтування моделей та шляхів забезпечення зростання трудових доходів населення в складних соціально-економічних умовах.

Ураховуючи новітні методологічні та методичні підходи до розробки стратегій регіонального розвитку

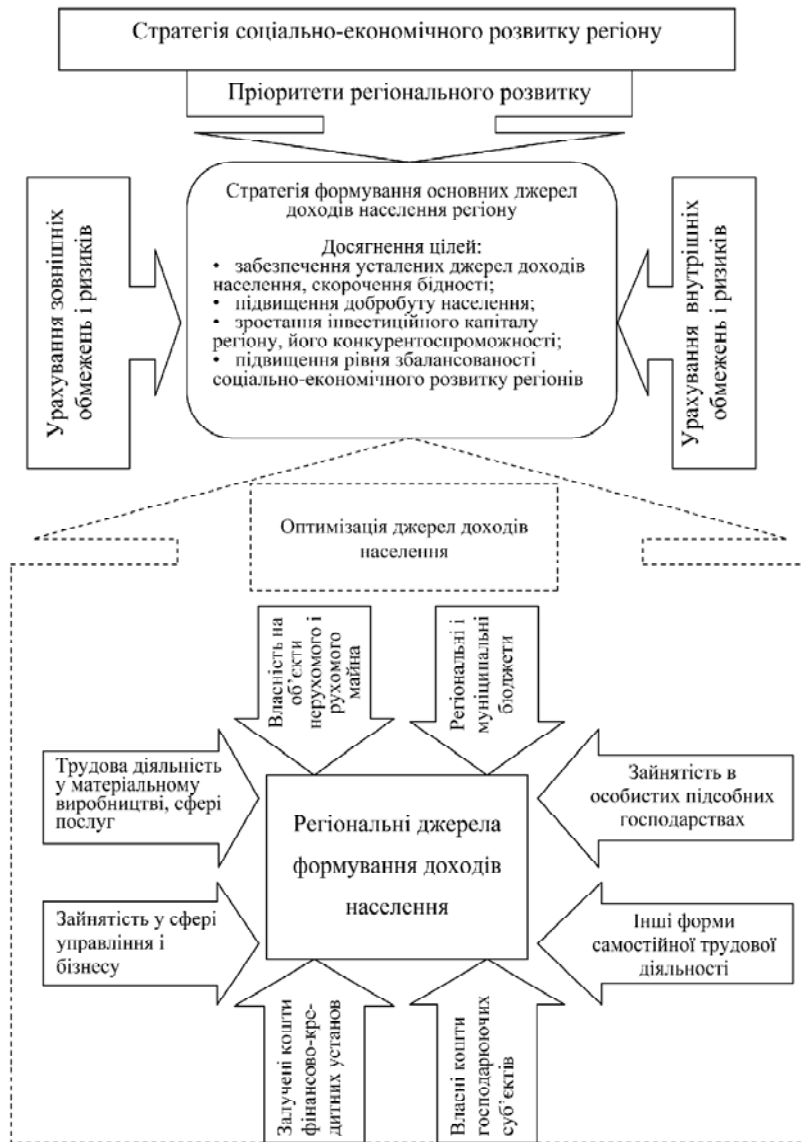

Рис. 1. Модель стратегії формування основних джерел доходів населення регіону

ня регіону набуває вигляду, наведеного на рис. 1.

Стратегія збереження наявних джерел доходів населення ґрунтується на положеннях, відповідно до яких у перспективі зберігатимуться сформовані в попередні роки тенденції соціально-економічного розвитку регіонів, що передбачає утримання статус-кво на регіональних ринках та у спрямуванні основних інвестиційних потоків. Внаслідок повільних темпів реструктуризації економіки регіонів зберігатимуться дисбаланси на регіональних ринках праці, повільні темпи розвитку підприємництва, формування регіональних кластерів, а відтак, зберігатимуться наявні джерела доходів населення.

Основним джерелом серед них залишається зайнятість за наймом. За умов своєрідної "консервації" пропорцій регіонального відтворювального процесу формування доходів населення відбудуватиметься на низькоєфективній економічній базі.

Виходячи з аналізу ретроспективних і наявних тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів та невирішеності значного кола соціальних проблем, фактично за останні роки регіони України розвивалися саме за цією стратегією. Здійснювана регіональними і місцевими органами управління політика доходів населення поєднувала засоби активної і пасивної соціальної політики з перевагою пасивних, орієнтованих на скорочення бідності (соціальні пільги, допомога малозабезпеченим особам, по безробіттю, адресна допомога сім'ям з дітьми, безготівкові субсидії на покриття житлово-комунальних послуг тощо). На жаль, такий підхід є непродуктивним, не стимулює економічну активність населення, його намагання підвищити якість життя.

За такої соціальної політики життєвий рівень населення регіону практично не змінюється, зберігається його диференціація за рівнем доходів при високій частці бідного населення. Дотримання цієї стратегії і переважання засобів пасивної соціальної політики над активною означатимуть збереження в перспективі надмірної диференціації сукупних доходів населення, що навряд чи доцільно, ураховуючи необхідність реалізації економічного курсу на соціальне вирівнювання. Необхідно змінити ці традиційні підходи новими, спрямованими на сприяння зростанню економічної активності населення, реалізації власних можливостей у збільшенні трудових доходів за наймом, від використання майна тощо.

Стратегія комплексної диверсифікації наявних джерел формування доходів населення ґрунтується на принципах збалансованості і комплексності розміщення продуктивних сил, подолання просторових диспропорцій у регіональному відтворювальному процесі, унаслідок чого підвищуватиметься ефективність регіональної господарської системи, а відтак, і добробут територіальних громад. Термін "комплексна диверсифікація" відповідає природі сучасних трансформаційних процесів, актуалізує необхідність їхнього завершення і переходу до якісно нового типу з орієнтацією на повне задоволення соціальних потреб територіальних громад.

Ця стратегія відображає потребу в досягненні внутрішньорегіональної збалансованості як такої, що сприяє активному вирішенню "хронічних" проблем регіонів — бідності, низької ефективності господарської діяльності, безробіття. У цьому контексті комплексна

ку, обґрунтування просторової структури регіональних соціально-економічних систем, а також прогнозової оцінки перспектив розвитку регіонів України [3, с. 79—165; 6, с. 65—74; 7, с. 264—267; 8, с. 194—210], можна запропонувати такі можливі моделі стратегій, орієнтованих на вирішення проблеми забезпечення гідного рівня доходів населення на регіональному рівні, як стратегія збереження наявних джерел доходів населення; комплексної диверсифікації; формування нових джерел надходження доходів населення на конкурентних засадах.

Вибір органами регіональної і місцевої влади тієї чи іншої моделі стратегії та адекватних економічних засобів її реалізації зумовлюватиме домінування сукупності певних інструментів, які впливатимуть на кількісні та якісні параметри сукупних доходів населення. Цей вибір повинен здійснюватися з урахуванням соціального середовища в регіоні, досягнутого рівня життя, потенціалу економічного зростання у перспективі. Визначаючи пріоритетним напрямом у вирішенні зазначеної проблеми регіональну диверсифікацію джерел формування доходів населення, потрібно виходити з її розширеного трактування, згідно з яким диверсифікація може розглядатися як засіб зниження ризиків втрати доходів та збільшення шансів появи нових джерел. Отже, концептуальна модель стратегії формування джерел доходів населення

диверсифікація джерел формування доходів населення розуміється як результат функціонування надійних вертикальних і горизонтальних взаємозв'язків у межах регіональної економічної системи, яка унеможливує різкі економічні, соціальні, екологічні коливання, сприяє усталеному регіональному розвитку.

Економічною основою стратегії комплексної диверсифікації джерел формування доходів населення вважаємо стимулювання інвестиційних процесів на регіональному рівні, опрацювання нових регіональних підходів до активізації інвестиційної діяльності, нормалізацію регіональних відтворювальних процесів за такими напрямками:

— посилення державного і регіонального антикризового регулювання та контролю діяльності підприємств різних форм власності на основі здійснення єдиної політики щодо стабілізації їхньої діяльності (насамперед, через важелі податкової системи);

— розробка цільових (із достатнім ресурсним забезпеченням) регіональних програм стабілізації сфери зайнятості населення та підвищення його життєвого рівня;

— активізація практики державного замовлення на соціально значущу продукцію з метою вирішення проблеми завантаження виробничих потужностей підприємств, що мають провідне значення для стабілізації і подальшого розвитку зайнятості населення регіону та одержання доходів;

— стимулювання розвитку відносин лізингу, надання податкових пільг окремим фінансовим структурам, які здійснюють успішні проекти з довгострокового кредитування економіки регіонів.

Соціально-економічний розвиток регіону на новій інвестиційній основі вимагає опрацювання відповідних підходів у регіональній політиці доходів населення: вона повинна охопити всі прошарки територіальних громад, створити умови для розвитку нових організаційних форм участі у підприємницькій діяльності і збільшенні обсягів залучених ресурсів щодо цього. Реалізація стратегічних напрямів комплексної диверсифікації джерел доходів населення регіонів забезпечуватиме формування соціально благополучних регіонів.

Зазначеній стратегії відповідає політика соціального вирівнювання, спроможна забезпечити такі визнані світовим досвідом [5, с. 62] параметри диференціації населення: доходи між найбільш і найменш матеріально забезпеченим населенням не перевищують 10 разів; частка населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум, не повинна перевищувати 10 %, що дає підстави очікувати пом'якшення дії чинників соціальної напруги і невизначеності в регіоні. В умовах глобалізації політика вирівнювання набуває особливого значення, оскільки тільки вона спроможна забезпечити громадянам належні умови життєдіяльності.

Активізація механізму соціального вирівнювання, у тому числі і за параметром одержуваних населенням доходів, передбачає ефективне використання цільових програм розвитку, трансфертних систем, цільових державних субсидій та субвенцій, дія яких сприяє досягненню відповідності між фінансовими потребами територій і наявним податковим потенціалом, а також зменшенню горизонтальних бюджетних відмінностей.

Виходячи з реалізації основних напрямів сучасної регіональної політики, наразі переважають заходи компенсаційного характеру. Ефективні інструменти конкурентної політики, орієнтовані на стимулювання інноваційних процесів у регіонах, зростання підприємницької активності населення поки що не знайшли належного застосування.

Стратегія формування нових джерел надходження доходів населення на конкурентних засадах передбачає опрацювання і реалізацію нових концептуальних засад: засад конкурентоспроможності — у процесі визначення пріоритетних напрямів сучасної по-

літики доходів. Ця стратегія ґрунтується на ідеї [1, с. 11], згідно з якою у глобальному економічному просторі регіон не може розглядатися лише як середовище конкуренції окремих фірм. Він фактично є активним суб'єктом підприємницької діяльності, для успіху якої необхідно мати певний потенціал конкурентоспроможності.

Стратегія є найбільш перспективною з погляду вирішення проблеми формування нових джерел надходження доходів населення, оскільки ґрунтується на новаторських ідеях і проектах (економічні проекти з підтримки інновацій, інноваційної інфраструктури, комерціалізація наукових розробок, їхнє просування на ринок, інформаційно-технічне забезпечення інноваційної діяльності) стосовно нарощування потенціалу конкурентоспроможності регіону.

Конкурентне економічне середовище слід розглядати як необхідну систему координат, в якій доходи населення формуються переважно в інноваційно орієнтованих сферах діяльності з урахуванням трудового потенціалу кожної особистості, з одного боку, та регіональних можливостей його реалізації — з іншого. Ураховуючи нагальну необхідність зростання потенціалу конкурентоспроможності вітчизняної економіки, саме на цих засадах доцільно розв'язувати основні суперечності соціально-економічного розвитку регіонів.

Зазначена стратегія передбачає: високу концентрацію ресурсів на пріоритетних конкурентних напрямках регіонального розвитку з метою створення умов для розгортання міжрегіональної кооперації і стратегічного партнерства влади, бізнесу і громадянських структур. Інноваційна траєкторія як передумова зростання конкурентоспроможності регіону та забезпечення якості життя його населення передбачає розробку спеціальних проектів зі стимулювання розвитку інноваційних підприємницьких структур, які забезпечують своєчасне втілення науково-технічних розробок у виробництво на основі надання їм податкових пільг і субсидій, адміністративної підтримки з боку органів влади.

У формуванні та успішній реалізації запропонованої стратегії важливим є: інтенсивний розвиток і модернізація ринкової інфраструктури (з метою своєчасного надання консультативних, маркетингових, юридичних послуг), формування активної позиції місцевих органів влади стосовно підтримки підприємницьких структур, які створюють нові робочі місця, та забезпечення інноваційної спрямованості їхньої діяльності.

Поряд з цим, необхідно внести корективи в законодавчо-нормативну базу з тим, щоб усунути прояви монополізму на ринку, створити ефективну програму підтримки малого і середнього підприємництва в реальному секторі економіки регіонів.

Цій стратегії відповідає політика соціальної рівноваги, в якій інноваційні досягнення, ефективне господарювання, мобілізація і використання внутрішньорегіональних резервів дають змогу істотно збільшувати обсяги соціального інвестування, розширити традиційні джерела доходів населення. Йдеться про політику оптимізації основних джерел формування сукупних доходів населення регіону у напрямі зростання надходжень від власності, підприємницької діяльності, що забезпечуватиме збільшення обсягів соціальних трансфертів і соціальних допомог, посилення соціального захисту мало-забезпечених верств населення. За таких умов стабільно зростатимуть достатньо високими темпами доходи всіх верств населення, у тому числі мало-забезпечених.

Реалізація зазначеної стратегії передбачає створення у регіонах спеціальних фондів, які акумулювали б певні надходження від прибуткових сфер діяльності з наступним використанням на задоволення колективних

Таблиця 1. Моделі сучасних стратегій формування джерел доходів населення регіонів *

Тип стратегії	Стратегія збереження наявних джерел доходів населення регіонів	Стратегія комплексної диверсифікації джерел доходів населення регіонів	Стратегія формування нових джерел доходів населення регіонів на засадах конкурентності
Елементи Стратегії	Стратегія збереження наявних джерел доходів населення регіонів	Стратегія комплексної диверсифікації джерел доходів населення регіонів	Стратегія формування нових джерел доходів населення регіонів на засадах конкурентності
Стратегічна мета	Збереження сучасних тенденцій і джерел формування доходів	Досягнення збалансованості та оптимальності основних джерел доходів населення	Формування нових джерел доходів на основі розвитку конкурентних сфер господарської діяльності на інноваційних засадах
Якісні ознаки регіональних умов реалізації стратегії	1. Незавершеність трансформаційних структурних зрушень. 2. Незбалансованість регіонального ринку праці за попитом і пропозицією. 3. Низький рівень інвестиційної активності господарюючих суб'єктів. 4. Проблеми з впровадженням інновацій. 5. Соціальна напруга в регіоні. 6. Відсутність динамічних змін у експортно-імпортному потенціалі. 7. Проблемність екологічного забезпечення регіонального розвитку.	1. Збалансованість основних внутрішньо-регіональних соціально-економічних пропорцій. 2. Активізація регіональних інвестиційних процесів. 3. Стабілізація сфери зайнятості населення, розвиток регіонального ринку праці. 4. Зменшення соціально-економічної диференціації регіонів. 5. Досягнення соціальної злагоди. 6. Збалансованість експортно-імпортного потенціалу. 7. Сприятлива екологічна ситуація.	1. Інновативність регіонального розвитку. 2. Високий конкурентний статус регіону. 3. Концентрація економічних ресурсів на пріоритетних напрямках регіонального розвитку. 4. Прогресивний розвиток регіонального ринку праці, зростання місткості сфери зайнятості населення. 5. Утвердження регіону як територіальної одиниці з розгорнутою системою міжрегіональної кооперації влади, бізнесу та громад. 6. Оптимальні співвідношення між експортним й імпортним потенціалами. 7. Еколого-безпечний тип господарювання.
Інструменти реалізації	Переважаючі інструменти пасивної соціально-економічної політики регіонів	Поєднання інструментів активної і пасивної соціально-економічної політики	Переважаючі інструменти активної соціально-економічної політики регіонів
Час реалізації	Короткостроковий період	Середньостроковий період	Довгостроковий період
Масштабність дій	Локальні зміни	Системні зміни	Системні зміни
Рівень реалізації	Регіон, галузь, підприємство	Регіон, галузь, підприємство	Регіон, галузь, підприємство
Сфера реалізації	Виробнича, управлінська, комерційна	Виробнича, управлінська, комерційна	Виробнича, управлінська, комерційна
Вид заходів	Економічні й організаційні заходи	Економічні й організаційні заходи	Комплекс економічних, організаційних, техніко-технологічних заходів
Очікувані соціально-економічні результати	1. Обмежені можливості зростання доходів населення внаслідок нестабільної динаміки розвитку регіону. 2. Відсутність позитивних зрушень у структурі доходів населення. 3. Надмірна диференціація населення регіону за рівнем доходів. 4. Низький мотиваційний потенціал населення регіону до продуктивної трудової діяльності. 5. Високий ризик втрати доходу через нестабільну економічну кон'юнктуру. 6. Низький життєвий рівень територіальних громад.	1. Висхідна динаміка доходів населення на основі стабільних темпів соціально-економічного розвитку регіону. 2. Збалансована структура сукупних доходів населення. 3. Зменшення міжрегіональної диференціації доходів населення, асиметрії їх формування. 4. Достатній мотиваційний потенціал населення у різних сферах економічної діяльності. 5. Формування стабільних джерел формування доходів. 6. Підвищення добробуту територіальних громад.	1. Стабільне зростання номінальних і реальних доходів населення на основі інноваційно-інвестиційної моделі розвитку регіону. 2. Оптимізація структури доходів населення у бік зростання частки надходжень від підприємницької діяльності, доходів від власності. 3. Соціально прийнятна диференціація населення за рівнем доходів. 4. Високий мотиваційний потенціал населення щодо підприємницької діяльності. 5. Диверсифіковані джерела надходження доходів населення. 6. Високий матеріальний добробут територіальних громад.

* Джерело: розроблено автором.

соціальних потреб територіальних громад, а також розгалуженої інфраструктури з підтримки інноваційної діяльності (біржі інноваційних технологій, регіональні і муніципальні центри інноваційного розвитку, фонди підтримки інноваційної діяльності з гарантуванням повернення залучених коштів).

У політиці доходів населення регіонів України необхідно враховувати зміщення акцентів у реалізації пріоритетів державної регіональної політики, зумовлене необхідністю формування системи економічної і соціальної безпеки країни, підтримки територій з низьким рівнем соціально-економічного розвитку. Зокрема, Урядом Російської Федерації при розгляді концепції стратегії соціально-економічного розвитку регіонів країни визнано необхідність реалізації в регіональній політиці принципу поляризованого чи "фокусованого" розвитку [2, с.42], який передбачає концентрацію адміністративно-управлінських, фінансових, людських ресурсів у регіонах, спроможних надати нові імпульси розвитку іншим регіонам. Враховуючи ці аспекти, можна конкретизувати запропоновані моделі стратегій формування джерел доходів населення регіонів країни (табл. 1).

ВИСНОВКИ

Вочевидь, що у найближчій перспективі неможливо здійснити швидкий перехід від монополізованої і значною мірою моноспеціалізованої економіки до високорентабельної інноваційної, проте саме цей напрям залишається найбільш перспективним з погляду створення належних умов для стабільного формування нових джерел доходів населення. Важливим кроком у цьому напрямі видається залучення інвестицій у профільні галузі спеціалізації регіонів, які за-

безпечують наповнення бюджетів регіонів з метою подальшого використання для цілей їх інноваційного розвитку. Активізація інвестиційної та інноваційної політики дасть змогу вирішити важливі соціальні завдання регіонів щодо підвищення життєвого рівня населення.

Література:

1. Бабурина О.Н. Модифікація федералізму в контексті імперативу глобальної економіки / О.Н. Бабурина // Региональная экономика: теория и практика. — 2008. — № 32 (89). — С. 7—13.
2. Кофанов А.А. Диверсифікація економік регіонів Росії: обобщение опыта и законодательной базы / А.А. Кофанов // Региональная экономика: теория и практика. — 2010. — № 3 (138). — С. 39—45.
3. Пєпа Т.В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України / Т.В. Пєпа. — Черкаси: Брама-Україна, 2006. — 440 с.
4. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку: [монографія] / У. Я. Садова. — Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. — 408 с.
5. Семигіна Т.В. Порівняльна соціальна політика: навч. посіб. / Т.В. Семигіна. — К.: МАУП, 2005. — 276 с.
6. Стимулювання регіонального розвитку Закарпатської області: [монографія] / [за ред. А.Т. Шевчук]. — Львів, 2008. — 187 с.
7. Хвесик М.А. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка: навч. посіб. / М.А. Хвесик, А.М. Горбач, П.П. Пастушенко. — К.: Кондор, 2005. — 344 с.
8. Черевко О.В. Стратегія соціально-економічного розвитку регіонів України: [монографія] / О.В. Черевко. — Черкаси: Брама-Україна, 2006. — 424 с.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2012 р.

О. О. Сиченко,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту організацій,
Дніпропетровський державний аграрний університет

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ І СОЦІАЛЬНИЙ ПРИБУТОК У ВИЗНАЧЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розглянуто поняття та вимірні характеристики соціального капіталу і соціального прибутку у визначенні ефективності державної соціальної політики. Зокрема, обґрунтовано елементний склад соціального капіталу, основні показники ефективності соціального інвестування (соціальний ефект, соціальна ефективність, соціально-економічна ефективність, економічна ефективність) та індикатори їх оцінки.

In the article the concept and measurable characteristics of social capital and social gains in determining the efficiency of the state social policy. In particular, reasonably elemental composition of social capital, the main indicators of the effectiveness of social investment (social effect, social efficiency, socio-economic efficiency, economic efficiency) and indicators of their evaluation.

*Ключові слова: соціальний капітал, соціальний прибуток, індикатор, державна соціальна політика.
Key words: social capital, social income, indicator, state social policy.*

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

Дослідження в сфері обґрунтування доцільності проведення окремих заходів соціальної політики, що здійснюються державою та іншими її суб'єктами на базі обчислення індикаторів оцінки її ефективності та результативності (зокрема, і соціальних інвестицій), є надзвичайно актуальними для трансформаційної економіки. Той факт, що соціальні інвестиції здатні зробити значний економічний вплив на фінансові показники компанії, вимагає особливої уваги і вивчення. Рішення про соціальні інвестиції, як правило, приймаються в суперечці з аргументами про те, що основним завданням бізнесу є отримання прибутку, а корпоративні соціальні програми знижують вибір та зменшують ресурси індивідуальних інвесторів і співробітників компанії. Чіткі докази наявності економічного ефекту, очевидно, можуть послужити важливим аргументом на користь соціальних програм при прийнятті рішення про їх реалізацію.

МЕТА

Метою статті визначено дослідження понять та вимірні характеристики соціального капіталу і соціального прибутку у визначенні ефективності державної соціальної політики.

СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Пом'якшення соціальної напруженості є фактором формування особливого виду нематеріального багатства, пов'язаного з якістю взаємин між людьми та рівнем довіри в суспільстві, що отримав в літературі назву соціального капіталу. Численні дослідження останніх років фіксують роль соціального капіталу як одного з ключових чинників успішного соціально-економічного розвитку, що відображено в працях таких провідних вчених, як А. Александровой, А. Базилюка, В. Василенка, М. Волгіна, Д. Галлера, І. Григи, О. Дація, М. Корецького, Б. Надто-

чія, І. Рудкевич, Б. Річмана, Т. Семігіна, Й. Хендшеля, П. Таундсена, О. Яременка та інших. Науковою спільнотою створене значне науково-теоретичне та методичне підґрунтя проблематики, проте значна частина проблемних питань цієї багатогранної теми потребує докладнішого опрацювання.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Активний характер соціальної політики передбачає, насамперед, діяльність її суб'єктів, спрямовану на створення умов для найповнішої реалізації соціального потенціалу людини й суспільства, сутнісних сил особистості у процесі соціального розвитку. Нині особливо важливим напрямом здійснення активної соціальної політики є діяльність, спрямована на утвердження соціальної стабільності суспільства, в основі якої лежить надійна соціальна безпека людини, її добробут, соціальна захищеність. У цьому зв'язку вищими пріоритетами активної соціальної політики мають стати дійова система заходів, спрямована на стимулювання людського потенціалу, зростання економічної активності населення як самодостатньої цілі. Соціальна політика, що націлена на посилення соціальної безпеки людини на основі збільшення її реальних доходів, має набути виключно активного, а не пасивного характеру, коли вона зводиться до державної благодійності, що, у свою чергу, стимулює споживацькі настрої та інфляційні процеси у країні.

У цьому контексті визначення понять соціального капіталу та соціального прибутку вбачаються особливо важливими. Оскільки, наприклад, "достатній" рівень соціального капіталу значно знижує витрати бізнесу і за допомогою зміцнення довіри, координації і кооперації на всіх рівнях веде до підвищення продуктивності праці. "Нестача" соціального капіталу має наслідком наростання конфліктів і зниження ефективності. За виразом М. Портера і

П. Маскелла, "якщо не створювати робочі місця, не забезпечувати базовий дохід, не перешкоджати соціальної ізоляції менш кваліфікованої частини населення, процес накопичення (і збереження) соціального капіталу призупиниться і пов'язані з ним економічні вигоди будуть втрачені" [1]. Дійсно, саме взаємозв'язок соціального капіталу та економічного зростання є однією з причин зростання інтересу політиків до розробки та апробування альтернативних стратегій в сфері добробуту і соціальної підтримки.

Отже, необхідно пам'ятати, що в міру того як у процесі глобалізації колишні локальні переваги стають повсюдно доступними, конкурентоспроможність фірм, що діють на світовому ринку, все більшою мірою визначається двома факторами, які найбільш важко піддаються переміщенню, — здатністю зберігати і розвивати людські ресурси, а також створення і нарощування соціального капіталу. В цьому зв'язку відзначимо, що поняття соціального капіталу не тільки являє собою суму людських потенціалів людей, які проживають на даній території, а й додаткові позитивні і негативні елементи і множини. Поелементний склад соціального капіталу включає в себе три групи (рис. 1).

Разом з тим, після того, як ми охарактеризували сукупність елементів соціального капіталу, необхідно визначити поняття соціального прибутку. Якщо в економіці прибуток є грошовим еквівалентом, то в соціальній сфері, на наш погляд, це поняття значно більш багатомірне і на сьогоднішній день складно піддається вимірюванню. Ми вважаємо спірним твердження тих фахівців, які зазначають, що не може бути ніякого соціального прибутку [2]. Оскільки при вивченні інших літературних джерел можна зробити висновок про те, що зараз цілий ряд найрізноманітніших показників і досліджень роблять можливим визначення і розкриття поняття соціального прибутку. Так, наприклад, в якості відповідної позиції можна розглянути індекс людського потенціалу, який вже протягом півтора десятка років обчислюється Світовим банком для визначення інвестиційної привабливості тієї чи іншої країни [3]. В той же час цей індекс є більш механічним показником соціального прибутку в порівнянні з сукупністю більш детальних досліджень, у тому числі і соціологічних. Слід погодитись з тим, що для визначення соціального прибутку можуть застосовуватись такі показники, як валовий внутрішній продукт і рівень якості життя, які характеризують не тільки виключно механістичні позиції, а й соціальні позиції, за допомогою відображення зрілості і готовності суспільства до більш якісного рівня життя.

Таким чином, здійснення соціальної політики є стратегічним завданням держави, при реалізації якої повинен враховуватись показник умов розвитку і зростання соціальних та економічних структур суспільства. Можливо, слід розглядати невідповідність показників витрат бюджету нормативам і міжнародним стандартам за рахунок державних ресурсів, так і застосування сучасних методів і інструментів, заснованих на розвитку моделі соціального партнерства, реалізація якої передбачає існування зацікавлених суб'єктів на всіх рівнях державного управління, вдосконалення законодавства і створення правових умов, що дозволяють громадянам брати участь у прийнятті соціально та економічно значущих рішень, і створює умови для формування та розвитку громадянського суспільства та конкурентоспроможної та соціально орієнтованої економіки.

Необхідно також оцінювати ефективність соціальних інвестицій. Як відомо, ефективність виражається відношенням отриманого результату до здійснених затрат на його отримання. Економічна

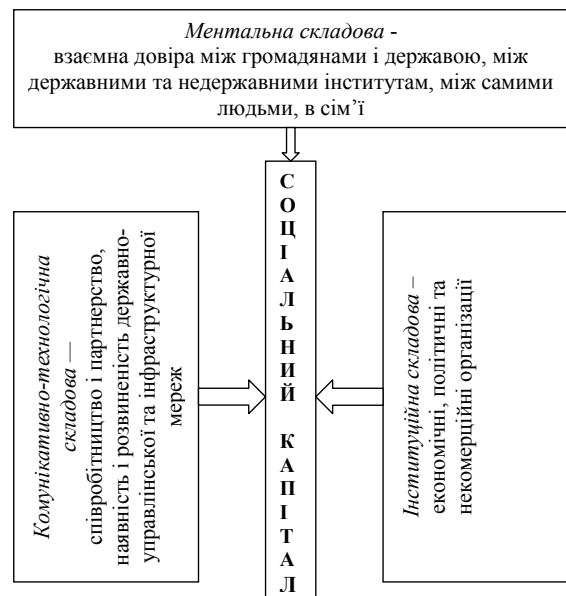

Рис. 1. Поелементний склад соціального капіталу

ефективність як кінцевий результат господарської діяльності, може характеризуватись вартісними або натуральними показниками. Стосовно до соціальних інвестицій економічна ефективність відображає тільки одну частину загальних показників ефективності. Іншу частину відображають показники соціальної ефективності соціальних інвестицій. У різних економічних публікаціях можна зустріти такі визначення соціальної ефективності: "формування і задоволення духовних потреб людини", "гармонійний розвиток особистості", "благо суспільства або окремих груп населення" [4]. Однак ці визначення дуже складно використовувати на практиці.

Розглянемо основні характеристики ефективності соціального інвестування:

- соціальний ефект визначається як економічними або статистичними, так і соціологічними показниками: зміною співвідношення бюджетів домогосподарств від споживання до заощадження, зростанням кількості дітей у сім'ях, підвищенням освітнього рівня населення, задоволеністю соціальним статусом або фінансовим становищем, а його основний показник — підвищення якості життя людей в результаті соціальної інвестиційної діяльності;

- соціальна ефективність, показники якої дають уявлення про кількісну сторону досягнутих соціальних цілей, заради яких соціальний інвестиційний проєкт розроблявся і здійснювався: виникнення додаткових соціальних послуг, зміна індексу споживчих цін, забезпеченості житлом, зменшення безробіття, збільшення народжуваності і зниження смертності;

- соціально-економічна ефективність, характеристики якої визначаються слідом за соціальним ефектом через збільшення фізичного обсягу послуги, зменшення вартісної оцінки послуги, зниження поточних витрат організацій соціальної сфери, збільшення числа відвідувань розважальних заходів, зниження виплат по безробіттю — спектр показників величезний;

- економічна ефективність соціальних інвестицій ґрунтується на мінімізації витрат на їх розробку та здійснення: абсолютні (різниця між сумою капіталовкладень і грошовою оцінкою його результатів), відносні (відношення грошової оцінки результатів і сукупних витрат), тимчасові (період повернення інвестицій).

Соціальний і соціально-економічний ефект соціальних програм виражається в підвищенні якості життя громадян і суспільства в цілому. В якості інди-

каторів оцінки соціального ефекту можуть бути використані такі показники, як зниження захворюваності, підвищення освітнього рівня, зниження чисельності і складу груп ризику, розширення сфери діяльності осіб з обмеженими можливостями, підвищення якості природного середовища та інші. В якості індикаторів оцінки соціально-економічного ефекту застосовуються такі показники, як кількість нових робочих місць, кількість новостворених малих і середніх підприємств, фінансова стійкість підприємств, зростання податкових надходжень до місцевих бюджетів, скорочення відтоку населення з територій, диверсифікація місцевої економіки та інші показники. При оцінці соціально-економічного ефекту корпоративних програм розробляються також спроби об'єднання соціальних індикаторів з фінансовими показниками компаній. Розроблені індикатори впроваджуються для соціальних підприємств — метод SROI, коефіцієнт окупності соціальних інвестицій. Застосовуються також методи, що дозволяють оцінити соціально-економічний ефект програм з відповідним зниженням витрат з державного бюджету.

Методи оцінки соціального і соціально-економічного ефекту широко освоєні некомерційним сектором. У західній системі державного соціального забезпечення практично 100 відсотків соціальних програм, що фінансуються з бюджетних коштів, підлягають незалежній оцінці для виміру виробленого ними ефекту. Організації технічної допомоги та благодійні організації розглядають оцінку ефекту як невід'ємний етап реалізації будь-якої програми. Так, кожен третій грант, наданий Фондом "Євразія", підлягає незалежній експертизі, кожна цільова програма оцінюється. Це робить зазвичай група незалежних експертів, що підвищує об'єктивність та неупередженість результатів.

В Україні інститут незалежної програмної оцінки знаходиться в стадії становлення. Завдяки зусиллям міжнародних організацій таких як Фонд "Євразія", Інститут економіки міста, Світовий банк, формується професія незалежного оцінювача, просуваються професійні стандарти, створюються культура і потреба проектного аналізу, заснованого на точних кількісних і якісних даних. Розвиваються такі методи оцінки, як порівняння з контрольними групами, інтерв'ю, анкетування, порівняння з середньостатистичними даними та інші. Оцінка соціальних програм є тією областю, в якій накопичений досвід і технології некомерційного сектора можуть бути успішно використані бізнес-сектором. Результати незалежної оцінки соціальних програм, опубліковані у вигляді звітів, можуть служити доказом того, що корпоративні програми націлені на соціальний ефект, а не мають виключно іміджевий характер. Ці результати можуть також продемонструвати масштаб корпоративних інвестицій, часто порівнянний з соціальними витратами з державного бюджету.

ВИСНОВКИ

Поелементний склад соціального капіталу включає в себе три групи — ментальні (взаємна довіра між громадянами і державою, між державними та недержавними інститутами, між самими людьми, в тому числі і в сімейних взаємовідносинах; комунікативно-технологічні (співробітництво і партнерство, наявність і розвиненість державно-управлінської та інфраструктурної мережі); інституційні (економічні, політичні та некомерційні організації).

Задля визначення соціальної прибутку можуть застосовуватися такі показники, як індекс людського потенціалу, валовий внутрішній продукт і рівень якості життя, які характеризують не тільки виключно механістичні позиції, а й соціальні позиції, за до-

помогою відображення зрілості і готовності суспільства до більш якісного рівня життя.

Існують чотири основні характеристики ефективності соціального інвестування: соціальний ефект, що характеризує ступінь задоволеності населення якістю життя; соціальна ефективність, що визначає підвищення рівня життя людей; соціально-економічна ефективність, що дає уявлення про економічну ефективність інвестиційних вкладень в соціальну сферу з урахуванням досягнутого соціального ефекту; економічна ефективність, що відображає економічну ефективність проекту на основі співвідношення результатів до витрат.

Література:

1. Портер М., Маскел П. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость: пер. с англ. / М. Портер, П. Маскел. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. — 715 с.
2. Потемкин В.К. Социальные проблемы управления персоналом предприятий / В.К. Потемки / Академия естественных наук РФ, секция "Экономика и социология", СПб отд. — СПб.: АЕН, 1996. — 263 с.
3. Dunning J.H. The globalization of business: the challenge of the 1990 s. / J.H. Dunning. — New-York: Routledge, 1993. — 467 p.
4. Kaplinsky R. Spreading the gians from globalization: What can be learned from value chain analysis? / R. Kaplinsky // IDS Working Paper. — 2000. — № 110. — P. 37.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2012 р.

АГРОСВІТ
www.agrosvit.info
Передплатний індекс: 23892

ЖУРНАЛ ВИХОДИТЬ 24 РАЗИ НА РІК

Журнал «АГРОСВІТ» включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з **ЕКОНОМІКИ**

(постанова Президи ВАН України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2)

Тел: (044) 223 26 28, 537 14 33, 537 14 32
Тел/факс: (044) 458 10 73
E-mail: economy_2008@ukr.net

УДК 330.341.1

М. М. Руженський,

к. е. н., доцент, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ

СОЦІОЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто взаємозв'язки і взаємодію інноваційного розвитку економіки із забезпеченням результативного соціального захисту населення. Окреслено шляхи поліпшення кадрового забезпечення національної інноваційної системи України.

In the article are considered the intercommunications and cooperation of the innovative development of the economy with providing of the effective social defence of the population. The ways of the improvement of the skilled providing of the national innovative system of Ukraine are outlined.

Ключові слова: інновації, інноваційна модель економічного розвитку, національна інноваційна система, соціальний захист населення.

Key words: innovations, the innovative model of the economic development, the national innovative system, the social defence of the population.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Головне завдання ринкових трансформацій нашої економіки полягає в тому, щоб на основі інноваційної моделі розвитку зробити її модернізованою та диверсифікованою. Однак, незважаючи на значні за обсягами інституційні перетворення, вона постійно примітивується. Діючі механізми державного регулювання соціально-економічного розвитку зберігають загрозу подальшої деградації національної економіки. Це може привести до остаточної втрати того потенціалу розвитку на інноваційних засадах, який вона мала в недалекому минулому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми інноваційного розвитку економіки перебувають в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців. В значному доробку М. Абрамовіца, А. Анчишкіна, А. Бузгаліна, О. Власюка, А. Гальчинського, В. Гейця, Т. Кадзумі, Н. Краснокутської, А. Поручника, О. Семиноженка, В. Федоренка, Л. Федулової, В. Ядова та інших ґрунтовно розроблені фундаментальні проблеми інноваційної моделі розвитку економіки, окреслені закономірності формування національних інноваційних систем, функціонування венчурного капіталу тощо. Однак значна кількість соціоекономічних проблем формування національної інноваційної системи в постсоціалістичних країнах залишається поза увагою науковців. Однією з них є відтворення знань і кадрове забезпечення національної інноваційної системи в контексті функціонування соціального захисту населення.

Мета статті полягає в аналізі стану і визначенні шляхів поліпшення відтворення знань та формування кадрів у процесі утвердження національної інноваційної системи у взаємозв'язку з соціальним захистом населення.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ В ДОСЛІДЖЕННІ

Протягом останнього півстолітнього проміжку часу економічна теорія еволюціонувала від нагромадження характеристик підприємця, фірми і держави як окремих елементів інноваційного процесу до усвідомлення того, що вони утворюють систему взаємозалежних ланок. На цій основі сформувався теоретичний уявлення про національну інноваційну систему (НІС). Існує значна кількість підходів до визначення змісту національної інноваційної системи. Серед них привертають увагу ті, в котрих представлені певні напрями щодо складових національних і регіональних інноваційних систем. В їх структурі виокремлено ряд підсистем, в тому числі і підсистему відтворення знань і формування кадрів для наукової та інноваційної діяльності [1]. Ця підсистема безпосередньо зв'язана з формуванням людського капіталу, відтворенням і розвитком наукових знань. Її виокремлення у складі національної інноваційної системи відображає ряд змін в теоретичних уявленнях про економ-

ічний потенціал країн з розвиненими ринковими відносинами, на які слід орієнтуватись і постсоціалістичним країнам.

У нинішніх умовах соціально-економічний розвиток розвинених країн світу характеризується зміною економічних парадигм. Суттєвою відмінністю між сучасною і минулою господарською практикою та типом економічного мислення є те, що при попередньому, технократичному підході як визначальний елемент економічного потенціалу країн, галузей і підприємств розглядалася матеріально-технічна основа виробництва. Відповідно до цього уявлення формувалася система аналізу відтворювальних процесів, у тому числі й підхід до ефективності суспільного відтворення. Критерієм економічних результатів останнього були обсяги відачі його речових елементів.

У центрі аналізу нової економічної парадигми соціально-економічного розвитку суспільства лежить здатність економічної системи до ефективних якісних структурних зрушень на основі інноваційної діяльності. Як основний ресурс економіки при цьому розглядається людський капітал, оскільки в будь-яких політичних та економічних системах людські можливості є визначальними в досягненні поставлених цілей. У свою чергу, для інноваційної економіки притаманна висока вимогливість до цієї форми капіталу, що пояснюється швидкою зміною технологій і поширенням аутсорсингу. Тому успішне здійснення переходу на інноваційну модель економічного розвитку і забезпечення на цій основі результативної системи соціального захисту населення в трансформаційному суспільстві потребує перегляду концептуальних підходів у цій сфері соціально-економічних відносин.

Визначення людського капіталу як сформованого або розвиненого в процесі вкладення інвестицій і накопиченого всім населенням, його прошарками, окремою особою певного запасу здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності й завдяки цьому впливає на зростання доходів (заробітків) його власника. Останні як певна економічна форма несуть в собі певний соціально — захисний потенціал, що є свідченням взаємозв'язку людського капіталу із соціальним захистом населення [2, с. 234].

Суттєвим є те, що людський капітал перебуває під впливом соціальної політики держави, інституційним механізмом якої служить соціальний захист населення. Адже все, що замислюється, планується та реалізується, відбувається заради поліпшення або погіршення добробуту людини, певних соціальних груп, котрі є об'єктом соціального захисту, суспільства загалом. Усі дії, заходи в сфері соціальної політики завершуються певними соціально-економічними наслідками. Недарма видатний шотландський мислитель

Бернард Шоу образно визначив економіку як механізм перероблення ресурсів у добробут людей.

Перехід на інноваційну модель соціально-економічного розвитку та формування національної інноваційної системи були визначені в якості пріоритетних напрямів у науково-технічній сфері України. Необхідність у цьому викликана намаганнями побудувати в межах наших національних кордонів соціальної держави, створення якої можливе лише на пост-індустріальних засадах. Останнє потребує структурної перестройки національної економіки шляхом системного удосконалення всіх її елементів, матеріалізації наукових знань, зростання соціально-економічної ефективності і підвищення на цій основі рівня соціального захисту населення.

Однією з фундаментальних соціально-економічних проблем переходу на інноваційну модель економічного зростання в трансформаційній економіці є дефіцит працівників, здатних плідно працювати в нових умовах. Наявність необхідного людського капіталу, особливо його інтелектуальної складової, служить визначальною передумовою функціонування інноваційної моделі економічного зростання. Однак Україна поступово втрачає ті конкурентні переваги у сфері інновацій, котрі вона набула в часи перебування у складі СРСР. До них належали високий рівень освіти населення і висококваліфіковані кадри науковців і фахівців. Однак за 1990—2010 рр. кількість працівників наукових організацій не збільшилась, а зменшилась з 494,2 до 141,3 тис. осіб, або в 3,5 рази [3, с. 320].

Частково це пояснюється поступовою адаптацією науковців до ринкових умов, переходом їх найбільш мобільної частини в інші сфери діяльності. Водночас значна частина науковців вищої кваліфікації та людей з вищою освітою вибула за межі нашої держави. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), 14% від загальної кількості українських трудових мігрантів мають вищу освіту [4, с. 5].

Під тиском фінансових негараздів має місце закриття ряду закладів професійно-технічної освіти, загальноосвітніх шкіл, що є проявом деградації суспільства. Широке поширення цих явищ за роки існування України як самостійної держави свідчить про їх репрезентативність, що генерує в теперішній час велику небезпеку для України опинитись на узбіччі розвитку світової цивілізації. Свідченням останнього є те, що за результатами аудиту, проведеного українським науковим клубом, Україна виробляє у 10 разів менше власного наукового продукту, ніж Росія, та вдесятеро менше, ніж США [5, с. 7]. За якістю інтелектуальної еліти Україна нині належить до держав другого ешелону. Тому спостерігається зменшення кількості впроваджених нових технологічних процесів та освоєння нових видів продукції у промисловості. Якщо в 1995 р. було впроваджено 2936 нових технологічних процесів, то в 2010 р. — 2043, або 1,43 рази менше. За цей проміжок часу в 4,76 рази зменшилось освоєння інноваційної продукції, в тому числі в 1,5 рази нових видів техніки [3, с. 325]. Це є наслідком низького рівня інноваційної діяльності промислових підприємств, основною причиною якого є відсутність зацікавленості в ній представників фінансово-промислового капіталу та некомплектність підсистеми відтворення знань і формування кадрів для наукової та інноваційної діяльності у складі національної інноваційної системи.

Водночас значна кількість проблем кадрового забезпечення впровадження інноваційної моделі розвитку економіки нашої держави спричинена станом соціального захисту населення. Недосконалість останнього знаходить концентрований вираз в бідності наших співгромадян.

З 1990 р. минулого століття в Україні почалося різке зниження рівня добробуту населення, що призвело до масового поширення бідності. Нині, за даними ООН, за межею бідності перебуває 78% наших співгромадян. У такої кількості українців споживчий кошик скромніший за визнану у світі межу бідності — 17 доларів на добу [6, с. 4]. Бідними українців робить низький рівень оплати праці, безробіття, відсутність задекларованої у Конституції безплатної медицини, зниження рівня якості та доступності освіти, котрі утворюють ядро дієвої системи соціального захисту населення. За умов тотальної бідності всі зусилля людини спрямовані на підтримання в пристойному стані побуту. Така людина при наявності низьких доходів не має можливості навчатись, підвищувати свою кваліфікацію та перенавчатись, розвиватись, творити. Це притаманне не окремим соціальним групам, а українському суспільству в цілому, що можна означити як відсутність у його членів мотивації до розвитку і вдосконалення. Наявність такої мотивації при-

таманна поведінці людини інноваційного типу, конкурентоздатної в умовах глобалізації. Такі люди можуть скласти мобільне суспільство, мобільну націю. Тому формування інноваційної людини є складовою частиною утвердження національної інноваційної системи.

Питання знаходження балансу між економічним зростанням на основі інноваційної діяльності й соціальним захистом населення досить активно обговорюється науковцями. На думку ряду зарубіжних вчених, в сучасній глобалізованій економіці не можна вести мову про інтенсивний економічний розвиток у відриві від рівня соціального добробуту нації.

Російський вчений С. Глазьев вважає, що "...забезпечення соціальної справедливості не перешкоджає зростанню економіки. Навпаки, таке зростання неможливе без соціальних гарантій, гідної оплати та справедливого розподілу доходів, без соціального партнерства" [7, с. 76].

Визначальною складовою впровадження інноваційної моделі розвитку, яка базується на економіці знань, є інвестиції в людський капітал, що можливе за наявності результативної системи соціального захисту населення. Останнє проявляється у високому рівні його добробуту. З міжнародного та вітчизняного досвіду відомо: лише вкладення в людину спроможні допомогти відійти від економіки "ресурсної та індустріальної" до економіки знань, до економіки "щоденної технологічної революції", яка створюється особистими зусиллями активних, здорових, освічених громадян. А розвиток потенціалу особистості прямо залежить від доступності та якості освіти, охорони здоров'я, інформації, комунікації тощо [8]. Розвинуті країни значну увагу приділяють соціальному захисту, спрямовуючи великі обсяги бюджетних коштів в освіту, науку, охорону здоров'я, які в декілька разів перевищують кошти, що витрачаються на капітальні видатки.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Стихийність та некомплексність трансформаційних змін в економічній системі нашої держави не привела до виходу на більш якісні параметри інноваційного розвитку як у матеріально-економічній, так і інтелектуальній сфері. Відтак, виникає необхідність здійснення ряду заходів, спрямованих на формування підсистеми відтворення знань і формування кадрів для наукової та інноваційної діяльності. Для цього слід перейти до розміщення державних замовлень на науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи серед наукових закладів, що приведе до поліпшення зайнятості висококваліфікованих фахівців, створення нових робочих місць в науковій, інноваційній та виробничій сферах, закладі основи відтворення знань, потребу в підготовці нових поколінь висококваліфікованих науковців і фахівців. Необхідна зміна пріоритетів у системі соціального захисту населення з метою поліпшення структури інвестицій в людський капітал; перехід системи загальної, професійно-технічної та вищої освіти шляхом утвердження в них суб'єктно-суб'єктних відносин в процесі навчальної діяльності, що дозволить сформувати людину інноваційного типу.

Література:

1. Електронний ресурс: Мараховский А. Особенности формирования национальной и региональной инновационных систем. — Режим доступу: <http://pomos.com.ua/content/view/262/85>.
2. Руженський М.М., Соціальна захищеність населення — ключовий інструмент розвитку людського капіталу. Формування ринкової економіки: зб.наук.праць. — Спец.вип.: у 3т. Соціально-трудова відносина: теорія та практика. Т.3. — К.: КНЕУ, 2010. — С. 281—287.
3. Статистичний щорічник України за 2010 рік / За ред. Осауленка О.Т. — К.: ТОВ "Агуст Трейд". — 2011. — 559 с.
4. Вітер О. Наші потенції Нобелівські лауреати недоїдають... // Голос України — 2011. — 20 жовтня.
5. Тисячна Н. Свій серед чужих і чужий серед своїх // День. — 2009. — 24 грудня.
6. Нові ціни змушують тугіше затягти паски // Голос України. — 2010, 13 квітня.
7. Глазьев С. Политика социальной справедливости и экономического роста // Российский экономический журнал. — 2005. — № 11 — 12. — С. 74—81.
8. Медведев Д. Национальные проекты: от стабилизации — к развитию. — Режим доступу: <http://www.viperson.ru/wind.php?Д=273473>

Стаття надійшла до редакції 20.01.2012 р.

Н. І. Патика,

к. е. н., доцент, професор з науково-педагогічної роботи,

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, Київ

СВІТОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТОРГІВЛІ (СОТ) І РОЗВИТОК ЕКОНОМІК КРАЇН-НОВИХ ЧЛЕНІВ

У статті окреслено місце й роль ГАТТ/СОТ у регулюванні міжнародної торгівлі; визначено динаміку економічних показників країн Східної Європи — нових членів СОТ та України.

At the article the position and role of GATT/WTO in regulating international trade are outlined, dynamic of economic performance in Eastern Europe countries — new members of the WTO and Ukraine are defined.

*Ключові слова: міжнародна торгівля, митне регулювання, лібералізм, протекціонізм.
Key words: international trade, customs regulation, liberalism, protectionism.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В останні роки національні економіки держав вступають у все більш тісні взаємозалежні відносини. Така взаємозалежність стає необхідною. Міжнародна торгівля активно сприяє цьому процесові та відіграє важливу роль в економічному розвитку країн світу. Протягом усього післявоєнного періоду обсяги світової торгівлі швидко збільшувалися, і на сьогодні їхні середньорічні темпи зростання в декілька разів перевищують темпи зростання світового обсягу виробництва. Очевидно, що міжнародна торгівля розвивається тому, що вона приносить вигоду країнам, які беруть у ній участь. Тобто сприяє зростанню економічного добробуту всіх країн — як експортерів, так і імпортерів. Україна також не стоїть осторонь загальних світових тенденцій. На сьогодні Україна є активним учасником міжнародної торгівлі. Так, за даними Державного комітету статистики України, експорт товарів і послуг у 2010 р. становив 50,1% ВВП (63067,1 млн дол. США), а імпорт — 53% ВВП (66180,2 млн дол. США). Зовнішня торгівля сприяє економічному та соціальному розвитку регіонів та країни в цілому. А це, в свою чергу, диктує необхідність тісних взаємовигідних зв'язків з національними економіками інших держав світу.

Повноцінний вихід України на світові торговельні ринки як рівноправного партнера став можливим за її членства у СОТ. Участь у цій міжнародній організації дає можливість Україні створити більш сприятливі умови доступу на світові ринки товарів і послуг на основі передбачуваності і стабільності розвитку торговельних відносин із країнами-членами СОТ, включаючи прозорість їхньої зовнішньоекономічної політики. Украї-

на отримала доступ до механізму СОТ врегулювання суперечок, що забезпечує захист національних інтересів і в такий спосіб усунення дискримінації при здійсненні зовнішньої торгівлі; можливість реалізації своїх поточних і стратегічних торговельно-економічних інтересів шляхом участі у багатосторонніх торговельних переговорах при виробленні нових правил міжнародної торгівлі. Вітчизняні споживачі отримали більш широкий вибір товарів і послуг тощо. Але є й певні загрози для окремих галузей вітчизняного виробництва за членства у СОТ.

У цих процесах важливу роль відіграє оцінювання можливих наслідків членства в СОТ для економіки країни та окремих її галузей, розробка превентивних заходів щодо запобігання можливих втрат, уникнення загроз при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. Тому дослідження, спрямовані на вивчення цього питання, набувають особливої актуальності. Особливої актуальності зміни у зовнішньоторговельному законодавстві та методичний аспект їх реалізації набули для тих сфер діяльності, які відіграють значну роль в економіці окремих регіонів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Вагомий внесок у дослідження процесу вступу України до СОТ, вивчення особливостей розвитку державної політики в умовах вступу до СОТ, проблеми становлення національної регуляторної моделі зовнішньоторговельної діяльності у процесі приєднання до СОТ зробили такі відомі вітчизняні вчені: В. Новицький, О. Оніщук, С. Осика, Ю. Пахомов, О. Плотніков, А. Поручник, В. Пятницький, В. Сіденко, І. Кобута, О. Ште-

Таблиця 1. Вплив вступу до СОТ на окремі економічні показники

	<----- роки до вступу				рік вступу до СОТ	роки після вступу ----->					Середнє за 4 роки		
	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	до вступу	після вступу	зміна
Реальний ВВП, у % до минулого року													
Польща (1.07.95)	-7	2	4,3	5,2	6,8	6	6,8	4,8	4,1	4	1,1	5,4	4,3
Болгарія (01.12.96)	-8,4	-11,6	-3,7	-1,6	-8	-5,6	4	2,3	5,4	4,1	-6,3	1,5	7,9
Латвія (10.02.99)	-0,9	3,8	8,3	4,7	3,3	6,9	8	6,4	7,5	8,5	4,0	7,2	3,2
Естонія (13.11.99)	4,5	4,4	11,1	4,4	0,3	7,9	6,5	7,2	6,7	7,8	6,1	7,1	1,0
Литва (31.05.01)	7	7,3	-1,7	3,9	6,4	6,8	9,7	6,7	6,8	6,5	4,1	7,5	3,4
<i>Середнє</i>	-1,0	1,2	3,7	3,3	1,8	4,4	7,0	5,5	6,1	6,2	1,8	5,7	3,9
Україна (16.05.08)	2,1	2,7	7,3	7,6	2,3	-14,8	4,2	5,2			7,5	-1,8	-9,3
Рахунок поточних операцій, у % до ВВП													
Польща (1.07.95)	-0,4	1	-1,3	5,4	0,6	-2,1	-3,7	-4,1	-7,6	-6	1,2	-4,4	-5,6
Болгарія (01.12.96)	-0,2	-5,8	5,2	2,7	7,3	10,1	-0,5	-5	-5,6	-7,3	0,5	-0,3	-0,7
Латвія (10.02.99)	-0,3	-3,8	-4,7	-9	-9	-4,6	-7,6	-6,7	-8,2	-12,3	-4,5	-6,8	-2,3
Естонія (13.11.99)	-4,2	-8,6	-11,4	-8,7	-4,4	-5,5	-5,6	-10,2	-12,1	-12,7	-8,2	-8,4	-0,1
Литва (31.05.01)	-7,9	-11,7	-11	-5,9	-4,7	-5,2	-7	-7,1	-8,1	-7,9	-9,1	-6,9	2,3
<i>Середнє</i>	-2,6	-3,8	-4,6	-3,1	-2,0	-1,5	-4,9	-6,6	-8,3	-9,2	-4,0	-5,3	-1,3
Україна (16.05.08)	10,6	2,9	-1,5	-3,7	-7,1	-1,5	-2,1	-5,6			2,1	-3,1	-5,2
Інфляція річна зміна, %%													
Польща (1.07.95)	70,3	43	35,3	32,2	27,9	19,9	14,9	11,8	7,3	10,1	45,2	13,5	-31,7
Болгарія (01.12.96)*	82	72,8	96	62,1	123	1061,2	18,8	2,6	10,4	7,5	78,2	273,3	195,0
Латвія (10.02.99)	25,2	17,6	8,4	4,6	2,4	2,6	2,5	1,9	2,9	6,3	14,0	2,5	-11,5
Естонія (13.11.99)	29	23,1	11,2	8,2	3,3	4	5,8	3,6	1,3	3	17,9	3,7	-14,2
Литва (31.05.01)	8,8	5,1	0,7	1	1,3	0,3	-1,2	1,2	2,7	2,5	3,9	0,8	-3,2
<i>Середнє (без Болгарії)</i>	33,3	22,2	13,9	11,5	8,7	6,7	5,5	4,6	3,6	5,5	20,2	5,1	-15,1
Україна (16.05.08)	12,3	10,3	11,6	16,6	22,3	12,3	9,1	4,6			12,7	8,7	-4,0
Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) на 1 чол., дол США													
Польща (1.07.95)	9	18	45	49	95	116	127	165	188	242	30,0	149,0	119,0
Болгарія (01.12.96)	5	5	13	11	13	62	66	102	125	102	8,5	88,8	80,3
Латвія (10.02.99)	72	155	214	148	145	174	56	108	129	279	147,3	116,8	-30,5
Естонія (13.11.99)	140	106	190	418	221	283	400	211	664	694	213,3	389,5	176,3
Литва (31.05.01)	99	261	138	108	128	211	52	225	0	0	151,5	162,7	11,2
<i>Середнє</i>	64,6	109,0	120,0	146,8	120,4	169,2	140,2	162,2	276,5	329,3	110,1	187,0	76,9
Україна (16.05.08)	36	166	120	213	236	105	142	143			134	130	-4

* Зниження інфляції в Болгарії, починаючи з 1998 року, пов'язується із введенням режиму currency board з 01.07.1997

Джерело: ВВП, рахунок поточних операцій, інфляція — IMF, World Economic Outlook Database, September 2005; ПІІ — UNCTAD.

Для України — Національний банк України; Державна служба статистики України

фанюк, Т. Пода, О. Білорус, І. Бураковський, В. Геєць, А. Гончарук, Я. Жаліло, А. Кредісов, Д. Лук'яненко, А. Рум'янцев, А. Філіпенко, В. Хорошковський, Т. Циганкова та ін.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧЕНА ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Разом з тим, значна частина проблемних питань потребує детальнішого вивчення. Зокрема, мало уваги приділяється питанням потенційним наслідкам членства у СОТ. Практично відсутні аналітичні матеріали, відсутні методології оцінки наслідків інтеграції, бракує конкретних пропозицій щодо напрямів і методів зовнішньоекономічного регулювання в умовах членства в СОТ. Залишаються недослідженими пріоритетні напрями державної політики підтримки окремих галузей економіки, спрямовані на довгостроковий розвиток, а також забезпечення сталого розвитку.

Метою даного дослідження є оцінка можливих наслідків вступу України до СОТ на основі вивчення зарубіжного досвіду.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань: розгляд місця й ролі діяльності ГАТТ/СОТ у регулюванні міжнародної торгівлі; оцінка позитивних й негативних наслідків приєднання України до СОТ.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Із правової точки зору СОТ представляє багатосторонню угоду, підписану 153 країнами, що формують близько 97% обороту світової торгівлі товарами й послугами.

¹ Протокол набуває чинності на тридцятий день з дня його прийняття Україною

Процес приєднання України до системи ГАТТ/СОТ розпочався 17 грудня 1993 року, коли було прийнято рішення про створення Робочої групи з розгляду заявки України щодо приєднання до ГАТТ/СОТ. За роки переговорів було завершено двосторонні переговори про доступ до ринків товарів та послуг з 52 країнами-членами СОТ, прийнято більше 50, законів необхідних для адаптації українського законодавства до вимог Світової організації торгівлі.

Найбільш відчутний і важливий прорив в переговорному процесі був досягнутий протягом 2005—2007 років, коли Україна отримала статус країни з ринковою економікою з боку ЄС та США, була скасована поправка Джексона-Вейніка, завершені переговори з найважливішими країнами-членами СОТ.

5 лютого 2008 року Президент України підписав Протокол про вступ України до СОТ. З набранням чинності цим Протоколом згідно параграфу 8¹, Україна приєднується до Угоди СОТ відповідно до Статті XII цієї Угоди і стає членом СОТ. 10 квітня 2008 року Верховна Рада ратифікувала протокол про вступ України до Світової організації торгівлі 411 голосами. 16 травня Україна стала 152-им офіційним членом СОТ.

Це означає, що кодекси і конвенції, які розроблені і виникли в рамках СОТ, повинні визначати національні правила і норми регулювання зовнішньоекономічної діяльності і, зокрема, торгівлі. Україні необхідно дотримуватись діючих у цій організації таких основних принципів:

— ведення торгівлі без дискримінації. Суть цього принципу полягає у тому, що країна не має права вживати будь-яких дискримінаційних дій по відношенню до її торгових партнерів. Всі дії повинні бути спрямованими на найбільше сприяння здійснення торгівлі як для національних, так і зарубіжних суб'єктів виробництва: підприємств, фірм, акціонерних товариств і

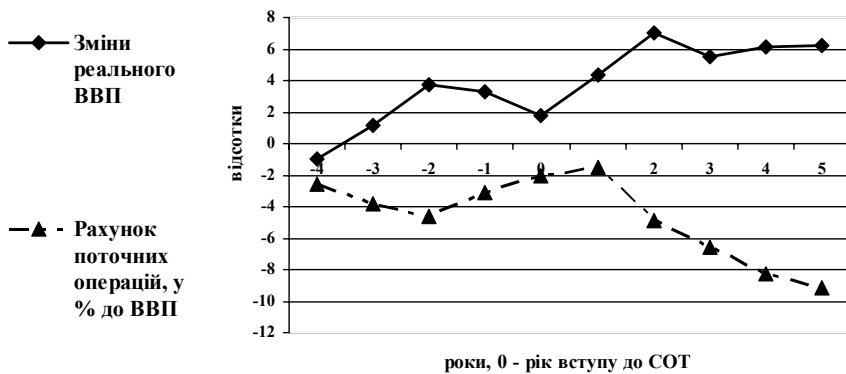

Рис. 1. ВВП та рахунок поточних операцій країн-нових членів СОТ

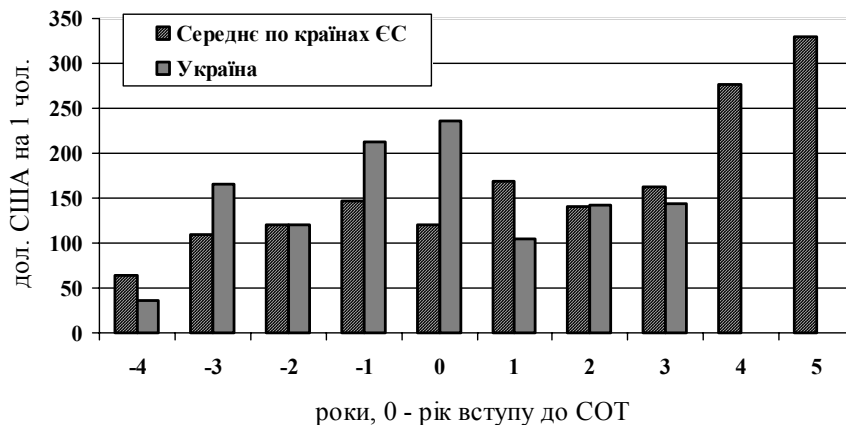

Рис. 2. Прямі іноземні інвестиції, дол. США на 1 чол.

компаній, концернів та інших будь-якої форми власності;

— ведення торгівлі в умовах вільного режиму, що означає поступове зниження торгових бар'єрів у процесі переговорів. СОТ визнає мито як єдиний прийнятний засіб регулювання зовнішньоторговельної діяльності. Уся решта форм і методів використовуватися не повинні, а у окремих випадках можуть застосовуватися лише тимчасово і за особливих обставин (наприклад, у випадках використання програм регулювання сільськогосподарського виробництва тощо). Тобто має відбуватися конвертація нетарифних перешкод у тарифні еквіваленти;

— передбачуваний експортний та імпорتنний режим: іноземні компанії, інвестори і уряди хочуть і повинні бути впевненими, що торговельні бар'єри (включаючи тарифні та нетарифні методи регулювання зовнішньої торгівлі) не будуть зростати і змінюватися довільно та зненацька;

— більш високий та якісний рівень конкуренції. Суть цього принципу полягає в тому, що країни повинні уникати нечесної, несправедливої практики в зовнішній торгівлі, такої як експортні субсидії та демпінг з метою завоювання нових ринків чи сегментів ринків [1].

Передбачається, що членство у СОТ надає країні не тільки економічні переваги завдяки ліберальному веденню зовнішньої торгівлі, зниженню бар'єрів, але також позитивно впливає на соціальну та політичну ситуацію в країні, сприяє підвищенню зайнятості населення та покращанню індивідуального добробуту громадян.

Так, вигода вільної торгівлі для споживача — це зниження вартості життя. Оскільки знижуватимуться протекціоністські торговельні бар'єри, то дешевшатимуть готові імпортовані товари і послуги, а також вітчизняна продукція, у виробництві якої використовуються імпортні комплектуючі. Споживачі матимуть доступ до ширшого кола товарів і послуг. Вільна торгівля сприятиме підвищенню конкуренції, що змусить вітчизняних виробників шукати шляхи підвищення ефективності ве-

дення господарської діяльності, підвищувати якість виробленої продукції, знижувати ціни.

Вільна зовнішня торгівля, підвищення конкурентоспроможності національного виробника сприятиме збільшенню експорту вітчизняної продукції, збільшенню доходів виробників, надходжень доходів від сплати податків до Державного бюджету, а в підсумку це знову таки ж позитивно впливатиме на добробут населення.

Розвиток торгівлі в довгостроковій перспективі сприятиме підвищенню зайнятості в експортних галузях економіки, хоча короткострокове скорочення робочих місць у результаті конкуренції вітчизняних виробників із закордонними практично неминуче. Але створення додаткових робочих місць спостерігатиметься не тільки на експортоорієнтованих підприємствах, а й на підприємствах, діяльність яких пов'язана з імпортом. З впевненістю можна стверджувати, що імпорту також створює нові робочі місця: необхідні будуть комерційні фірми, що займатимуться безпосередньо імпортом продукції в країну, підприємства, що реалізовуватимуть імпортовану продукцію на національному ринку, підприємства, що займатимуться обслуговуванням цієї імпортованої продукції тощо.

Недискримінаційний підхід, передбачуваність і прозорість економіки приваблюють партнерів і підвищують товарообіг, сприяють оптимізації діяльності і зниженню витрат компаній, створенню сприятливого клімату для торгівлі та інвестицій, припливу капіталу у країну.

СОТ підтримує створення ефективної економіки і рівні права у торгівлі з урахуванням національних інтересів при збереженні здорової конкуренції, збалансований (сталий) розвиток. Зазначені обставини приваблюють у її ряди нових членів, котрі вбачають в СОТ не стільки механізм глобалізації економіки, скільки "поле" корпоративної, взаємовигідної, але регламентованої, взаємодії в умовах становлення ліберального світового ринку [2].

Ставши членом СОТ та беручи участь у новому раунді багатосторонніх переговорів, що започаткований Конференцією міністрів СОТ у м. Доха (Катар), Україна на рівноправній основі як і будь-який член цієї організації, зможе використовувати положення Генеральної угоди угод і правил СОТ щодо захисту своїх національних економічних інтересів, спрощення доступу вітчизняної продукції на світовий ринок, вирішення торговельних суперечок тощо в двосторонніх переговорах з такими країнами зокрема, як Азербайджан, Алжир, Андорра, Білорусь, Боснія та Герцеговина, Казахстан, Ліван, Лівія, Самоа, Сейшельські Острови, Сербія, Судан, Таджикистан, Чорногорія, Російська Федерація, Узбекистан, Ефіопія та ін.

СОТ — це, безумовно, прогрес у розвитку торгівлі, але не варто вважати, що кодекси і конвенції цієї авторитетної організації є бездоганними і прийнятними для усіх без винятку країн як для розвинених, так і тих, що лише стали на шлях ринкових перетворень, чи долають глибоку соціально-економічну кризу. За допомогою СОТ, з одного боку, весь час вирішується широке коло питань, а з іншого, — у взаємовідносинах між країнами створюються все нові проблеми і протиріччя. Причому складність і масштабність виникаючих проблем часом не поступається тим, які вже вдалося вирішити у минулому. Для України приєднання до СОТ означає відмову від державних дотацій промисловості та сільського гос-

подарства, зменшення кількості та розміру митних обмежень імпорту. Але на сьогодні, в умовах соціально-економічної кризової ситуації, яка має місце в Україні, дотримання цих умов може бути згубним. Тобто СОТ — це не лише "плюси" але і "мінуси" для тих чи інших країн світу. Тому й вітчизняні фахівці обережно ставляться до членства у СОТ, обґрунтовуючи це тим, що Україна, застосувавши механізм лібералізації зовнішньої торгівлі на зразок розвинених країн, проігнорувала те, що ці країни давно і успішно поєднують систему економічної і адміністративної підтримки національних товаровиробників, навіть тих, що випускають конкурентоспроможну продукцію.

Під час підготовчого процесу до вступу в СОТ були проведені численні дослідження, щодо переваг на недоліків вступу до СОТ. І хоча з моменту вступу минуло понад три роки, результати проведених досліджень залишаються актуальними і зараз. Зокрема, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України прогнозувало збільшення експорту продукції в обсязі 1 млрд дол. США, а при сприятливих умовах до 1,5 млрд дол. США, збільшення надходжень прямих іноземних інвестицій протягом першого-другого років після вступу до СОТ в 1,5—2 рази, зростання ВВП на 1,5—2 відсоткових пункти за рахунок вищенаведених факторів тощо [3].

З метою визначення можливих результатів від вступу України до СОТ було проаналізовано динаміку економічних показників країн Східної Європи — нових членів СОТ: Польщі, Болгарії, Латвії, Естонія, Литви. Вибір країн базувався на близькій до України історії економічного розвитку. Дані по цих країнах наведені у табл. 1. Враховуючи, що країни вступали у СОТ у різні роки, таблиця містить відносну періодизацію. За "нульовий" рік прийнято рік вступу країни до СОТ.

Аналізуючи практику вступу нових країн до СОТ, в тому числі й України, доцільно відмітити, що вступ характеризувався прискоренням темпів економічного зростання при одночасному погіршенні рахунку поточних операцій (рис. 1). Причому, якщо ефект для цих показників настає з відносно коротким лагом — 1—2 роки, то ефект для зростання прямих іноземних інвестицій має запізнення у 2—3 роки (рис. 2).

Одночасно необхідно відмітити, що країни, для яких проводився цей аналіз, характеризувалися помірними темпами росту ВВП до моменту вступу до СОТ (не більше 6% на рік).

Темпи росту ВВП в Україні до 2008 р. були значно вищими (табл. 1), тому додаткове економічне зростання не має для України такий явно визначений характер. Крім того, в 2009 р. в Україні спостерігалось суттєве зниження ВВП, але це значною мірою було спричинене світовою економічною кризою (рис. 3). Одночасно спостерігається суттєве погіршення сальдо балансу товарів та послуг через зростання інвестиційного імпорту, втрату вітчизняними виробниками частини внутрішнього ринку, через спрощення доступу до ринків України для імпортних товарів та послуг.

З огляду на інфляцію, вступ до СОТ не призвів до зміни тенденції до її уповільнення, яка була започаткована у країнах-нових членах СОТ задовго до моменту приєднання до СОТ. Що стосується України, то починаючи з 2009 р. спостерігається різке зниження інфляції (рис. 4).

Однак, стверджувати, що зниження інфляції в Україні було визначене вступом до СОТ, не вірно. Темпи

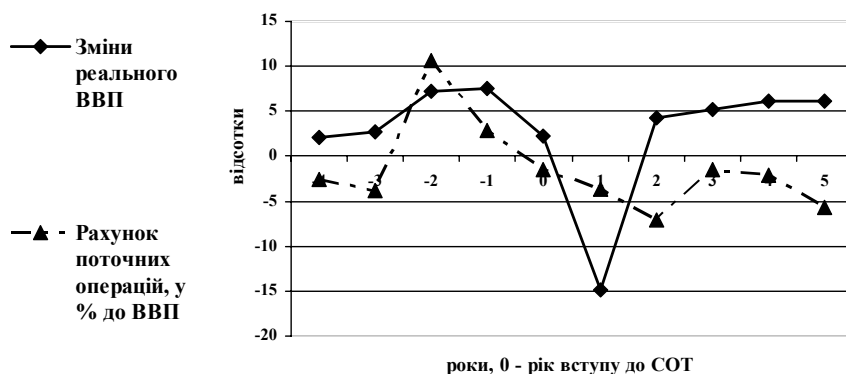

Рис. 3. ВВП та рахунок поточних операцій України

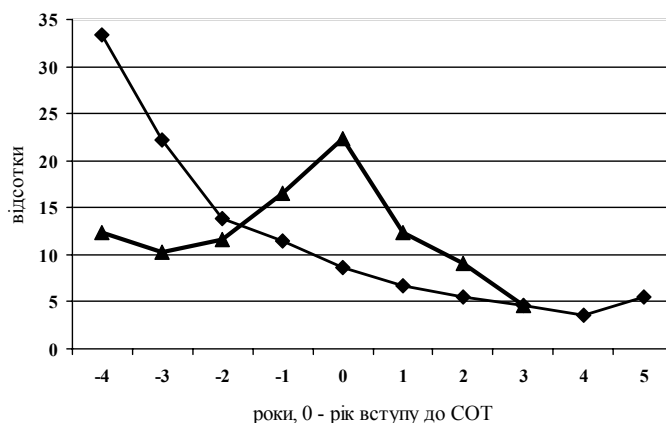

Рис. 4. Інфляція, річна зміна

інфляції значною мірою визначаються розвитком виробництва, розміщенням грошової маси, цінами на імпортні енергоносії тощо.

Щоб уникнути шкоди і отримати переваги від застосування режиму СОТ, потрібно мати досконалу систему щодо захисту інтересів товаровиробників у зовнішньоекономічній діяльності.

Для захисту інтересів товаровиробників у зовнішньоекономічній діяльності з методичної точки зору необхідним є визначення техніки обрахування цілого ряду специфічних показників. Серед них — рівень захисту внутрішнього ринку або відношення компенсаційних платежів до ціни світового ринку, показник агрегатної підтримки, показник підстави для звільнення товаровиробників від зобов'язань скорочення, загрози заподіяння серйозної шкоди, співвідношення між втратою для бюджету і вирашем товаровиробників та показника спеціальних гарантій.

Для більш ефективного захисту інтересів товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках за умови застосування режиму СОТ вимагається реалізувати механізм, що передбачає застосування як протекціонізму, так і лібералізації. І перше, і друге має перспективу для підвищення рівня захисту інтересів власних товаровиробників, якщо заходи будуть узгоджуватись із світовою практикою. При цьому шкода не буде завдаватись як вітчизняним, так і іноземним партнерам.

Література:

1. Trading into the future. Introduction to the WTO/ Written and published by the World Trade Organization. — 2nd edition. — 1998.
2. Trade policy reform: lessons and implications/ edited by John Nash, Wendy Takacs. — The World Bank. — Washington, D.C. — 1998.
3. <http://me.kmu.gov.ua> — Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2012 р.

УДК 330.875

К. З. Вовний,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії,
Тернопільський національний економічний університет

САКРАЛЬНІ ВПЛИВИ НА ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ: ГІПОТЕЗИ, ПРИПУЩЕННЯ, ФАКТИ

Досліджено зміст взаємозв'язків сучасної доктрини економіки ринкового типу та основних канонів домінуючих світових релігій і філософсько-світоглядних систем (християнства, ісламу, юдаїзму, буддизму, індуїзму, конфуціанства) крізь призму оцінки основних економічних дефініцій (багатство, бідність, власність, торгівля, винагорода, податки, прибуток і т. ін.), проведено ряд змістовних зіставлень цих економічних категорій.

The content of co-relations between the modern doctrine for the market type economy and main canons of world dominating religions and philosophy ideology systems (Christianity, Islam, Judaism, Buddhism, Hinduism, Confucianism) through the prism of the main economic definitions evaluation (wealth, poverty, ownership, trade, remuneration, taxes, income, etc.) is researched, and a number of content comparisons for these economic categories was conducted.

Ключові слова: економіка, власність, процент, борг, багатство, бідність, податок, прибуток, гроші, християнство, іслам, юдаїзм, буддизм, індуїзм, конфуціанство.

Key words: economy, property, percentage, debt, wealth, poverty, tax, profit, money, Christianity, Islam, Judaism, Buddhism, Hinduism, Confucianism.

ВСТУП

Економічна історія людської цивілізації є тривалим, цікавим та багатомірним явищем, що сягає своїм корінням сивої давнини; охоплює, поєднує та розділяє історії цілих народів та континентів, епохи, культури та нації. Сучасна економіка ринкового типу є незаперечним результатом багатотисячолітнього синтезу досвіду цілих народів і їх цивілізаційних осередків. Хоча економіка як самостійний вид діяльності існує з незапам'ятних часів, а як галузь науки — сотні років, глобальна проблема невідповідності між матеріальними потребами суспільства, з одного боку, та виробничою можливістю їх задоволення — з іншого, залишається так і не розв'язаною в планетарному масштабі.

Сьогодні глобальним науково-практичним пріоритетом суспільства є пошук ефективних моделей економічного устрою життя людини. Синергетична взаємодія економічної теорії та господарської практики поступово зняли гостроту означеної вище проблеми, проте аж ніяк не розв'язали її повною мірою. Пошук нових гіпотетичних факторів економічного зростання та спроба "імплантувати" їх у загальну конструкцію будівлі світової економіки — передній фронт сучасної економічної науки.

Розвиток інституційного напрямку теоретичної економіки ознаменувався включенням у моделі економічного устрою суспільства таких, з першого погляду, ірраціональних, "неекономічних" компонентів, як звичаї, культура, релігія, традиції, почуття, інстинкти, емоції, юридично-правові норми, що сукупно створювали альтернативну щодо раціональної економіки концепцію її ефективного облаштування та розвитку. Сакральні за своєю суттю віросповідання та культура, на нашу думку, з-поміж визначених вище факторів-гіпотез економічного поступу є надзвичайно впливовими і такими, що заслуговують більш глибокого дослідження та всебічної компаративної аналітики. Вони хоча й не пропонують вичерпних відповідей на запитання про те, як збільшити обсяг суспільного виробництва, зменшити інфляцію, скоротити безробіття чи добитися економічного процвітання, проте вони значною мірою формують поведінкові мотиви як індивіда, так і цілого народу, зумовлюють нашу поведінку, преференції, вибір і, зрештою, формують економічну складову нашої ментальності.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Вивчити та оцінити характер реверсивних залежностей сучасної економіки та основних світоглядно-сакральних доктрин

суспільства (християнства, ісламу, юдаїзму, буддизму, індуїзму, конфуціанства тощо) — мета даного дослідження та суть завдань, що з цього випливають.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Християнський внесок. Про домінантність "християнського вектора" світогосподарського розвитку переконливо свідчить уже той факт, що на релігійній карті світу християнство сьогодні явно має примат щодо усіх інших релігій: згідно офіційних даних, загальна чисельність послідовників Христа на планеті складає 2,1 млрд чол. [1]. Християнська церква наполегливо пробує гармонійно поєднати духовний і матеріальний аспекти життя людини. При цьому вона пропонує свою систему акцентів і пріоритетів: першість належить духовному, а матеріальне, що цілком логічно з огляду на місію, функції та місце самої церкви, є його своєрідною похідною. Більше того, вона пробує взяти на себе частину функцій власне економічної науки: "... церква спроможна запропонувати якщо не певну економічну теорію..., то принаймні якусь систему критеріїв розвитку господарської моделі, домінуючої в суспільстві, — з урахуванням сотеріологічних перспектив людства, що є предметом не тільки богослов'я, але і практичної діяльності церкви в світі" [2].

Економічна складова християнства розвивалася у світовому Письмі паралельно з його теологічним компендіумом і цей процес відбувався протягом багатьох сотень років. При цьому ставлення до певних економічних явищ і дефініцій, що їх позначають, мало неоднозначну чи навіть суперечливу динаміку. Канонічні джерела іноді змістовно суперечать апокрифальним, тобто таким, що не включені у Святе Письмо, а в середовищі теологів і навіть адептів християнства одні і ті ж самі частини Святого Письма, що стосуються різних соціально-економічних проблем, трактують по-різному.

"Навіть поверхневий лінгвістичний аналіз Святого Письма дає доволі переконливі свідчення того, як тісно економіка переплетена з християнським віровченням. Ось статистика текстувальних апелій до різних економічних категорій: про багатство і багатів у Святому Письмі згадується 88 разів, про бідність і бідних — 17, золото є предметом оцінок та повчань аж 321 раз, до срібла канонічні християнські джерела звертаються 303 рази. Крім того, 19 разів Біблія використовує категорію "гроші", 53 рази згадується про власність і майно, 42 — про товар, 9 — про прибуток, 19 — про дохід, 24 — про різні

види податків, платежів та митних зборів, 19 разів — про ціну" [3, с. 32—33].

Однією з найбільш соціально та економічно значимих категорій є "багатство". Потрібно відзначити, що у системах стосунків "багаті — бідні" відображає надзвичайно серйозний і фактично до сьогодні нерозв'язаний конфлікт, що має економічні корені. Почасті бідні є джерелом примноження статків багатих, а багаті, через неоптимальну і непродуману систему розподілу наслідків економічної діяльності у суспільстві, роблять становище бідних ще критичнішим.

Святе Письмо багатократно звертається до проблем "багатство" і "гроші", які часто використовуються як синонімічні або змістовно дуже близькі. У багатьох країнах світу, де християнство закріпилося як домінуюча релігія, суспільне ставлення до багатства та багатіїв було щонайменше стриманим або й негативно-критичним. Часто багатство асоціюється з хамством і чванливістю, шахрайством і аморальністю.

У Євангелії від Св. Матвія (19: 21-24) знаходимо прямі аргументи, що культивують саме таке ставлення до багатства. "Ісус каже йому: "Коли будеш досконалим, — піди, продай добра свої та й убогим роздай, і матимеш скарб ти на небі. Потому приходь та й іди вслід за Мною". Почувши ж юнак таке слово, відійшов, зажурившись, — бо великі маєтки він мав. Ісус же сказав Своїм учням: По-правді кажу вам, що багатому трудно увійти в Царство Небесне. Іще вам кажу: Верблюдові легше пройти через голчине вушко, ніж багатому в Боже Царство увійти!"

Зазначимо, що окремі частини Біблії та інших джерел християнського віровчення у своєму ставленні до багатства, грошей та прибутку взаємно "конфліктують", демонструючи і більш толерантне ставлення до проблеми примноження власності (притча Ісуса про таланти (Євангеліє від Матвія (25:14-30) та від Луки (19:11-28)). "На запитання про те, чи може багач увійти до Царства Небесного, церква відповідає негативно. А ось на питання про те, чи може людина, що володіє багатством, увійти до Царства Небесного, та ж церква сьогодні відповідає вже інакше: може, якщо дійсно людина володіє багатством, а не багатство володіє людиною" [3, с. 34].

Діаметрально протилежним економічним полюсом багатства є бідність. Ставлення до бідності та жебракування, як і до багатства, грошей та золота, за всю історію християнства також знало істотних змін: від терпимого в епоху раннього середньовіччя до критично-утилітарного в період появи протестантизму та розвитку капіталістичних відносин. Бідні, бездомні та жебраки стали постійним джерелом дешевої робочої сили.

Дуже важливою інституційною економічною категорією, що тісно пов'язана з уже розглянутими вище, є "власність". Саме через категорію "власність" розкривається реальний зміст соціально-економічних відносин, що виникають між усіма агентами економічної системи (державою, найманими працівниками, підприємцями тощо). Біблія демонструє загалом позитивне ставлення християнства до інституту приватної власності. Про це свідчить уже та обставина, що навіть у Десяти Заповідях Божих (П'ята книга Мойсеєва: Повторення Закону (5:21)) проблема власності знаходить своє пряме відображення: "І не бажай жони ближнього свого, і не бажай дому ближнього свого, ані поля його, ані раба його, ані невілниць його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що є в ближнього свого". Як бачимо, право приватної власності визначається як святе і непорушне право кожного християнина.

Чимало місця у Старому та Новому Заповітах відведено проблемі формування ідеології та принципів засад оподаткування. Цікаво відзначити, що різні частини Святого Письма фактично апелюють до різних функцій системи оподаткування у нашому їх сучасному тлумаченні. Першою формою фіскальних відносин, посвідчених Святим Письмом, виступали внески

на релігійні потреби. Книга Левіт (27:30-34) вельми детально описує "методичний механізм" цієї заповіді: "А всяка десятина з землі, з насіння землі, з плоду дерева, — Господеві воно, святощі для Господа! А якщо дійсно викупить хтось свою десятину, — той додасть п'яту частину її над неї. А всяка десятина худоби великої та худоби дрібної, усе, що перейде під палицю, — десяте буде святість для Господа. Не буде перебирати між добрим та злим, і не замінить його. А якщо справді заступить його, то буде воно та заступство його, — буде святість, не буде викуплене. Оце заповіді, що Господь наказав Мойсеєві для Ізраїлевих синів на Сінайській горі".

Слід відзначити, що вже навіть у канонічних джерелах християнства йдеться про проблеми пошуку оптимального співвідношення економічних інтересів держави та платників податків (Перша Книга Царів (12:3-20)). В рамках християнського теологічного концепту податок починає розглядатися як плата державі за виконання нею суспільно значимих та актуальних функцій.

Таким чином, генезис ставлення християнства до економічних явищ, проблем та категорій відбувався одночасно з: переосмисленням соціально-економічної ролі та місця людини в житті суспільства; вдосконаленням та гуманізацією системи соціально-економічних відносин виробництва, розподілу, обміну та споживання; накопиченням та систематизацією управлінського і технологічного досвіду людської спільноти; розвитком нових форм державного управління та систем відносин "держава — церква" тощо [3, с. 38].

Ісламський внесок. Про актуальність та силу "ісламського фактора" економічного розвитку світу можна судити уже з того, що згідно останніх даних, кожен п'ятий мешканець нашої планети сповідує іслам. Лише "за останні 50 років мусульманське населення земної кулі збільшилося на 235% і складає сьогодні 1,6 млрд" [4]. "Мусульманські общини є більш ніж у 120 країнах світу... У 35 країнах мусульмани складають більшість населення, а в 29 країнах послідовники ісламу складають впливову меншість. В 28 країнах іслам визнано державною або офіційною релігією. Серед них Єгипет, Іран, Ірак, Марокко, Пакистан, Саудівська Аравія та ін." [5].

"Настанови Корану, що "регламентують" економічне життя в мусульманському суспільстві, здебільшого сформульовані в мединський період¹, причому мають переважно форму приписів. У них Мухамед звертається вже до конкретних питань" [6]. "Об'єктом предметних коранічних регламентацій виступають такі економічні категорії, як торгівля, багатство, лихварство, податок, милостиня, позичковий процент, власність, спадок, борг тощо. Розвиток економічного ядра ісламу відбувався і за межами Святого Письма — у працях світських авторів, правознавців, істориків і філософів епохи середньовіччя, серед яких найбільш знаним був Ібн Халдун² (1332—1406 рр.)" [7, с. 7—8].

Традиції і культура Сходу споконвіку були пронизані торгово-економічними відносинами, а доходи від торгівлі часто складали основу життя мешканців "Великої Пустелі". Цілком логічно, що за таких обставин навіть ранні адепти та послідовники ісламу надавали багато уваги економічним питанням, прагнули об'єднати воедино проблеми віровчення, етику, право та, власне, економіку. Саме тому Коран визначає у якості фундаментальних принципів економічних відносин справедливість та чесність — себто категорії, що змістовно перебувають у вимірі моралі та етики [8].

Торгівля для мешканців країн арабського Сходу була споконвічним заняттям, навколо якого організовувалося економічне життя умми³. Саме тому в коранічних джерелах надзвичайно чимало уваги надається саме питанням торгівлі, її правил та принципів. Різні сторони торгово-економічних відносин регламентують 6, 11, 17, 55, 83 та інші сури Святого Письма [9]. Най-

¹ Достеменно відомо, що Пророк спочатку проповідував у Мекці, а пізніше в Медині. Саме тому одну частину сур з Корану називають мекканськими (610—622 рр.), або ранніми, а іншу — мединськими (622—632 рр.), або ж пізніми.

² Повне ім'я — Валі-д-Дін Абд-ар-Рахман Ібн Хальдун.

³ Ісламська община.

більшого значення у торговельних справах надається питання чесності, рівноправності і справедливості. Сімнадцята сура Корану (17:35) недвозначно формулює їх принципи:

"У мірах будьте вірними тоді,
Коли належить вам виміряти,
Вагу давайте на терезах, що не брешуть
Бо це і справедливіше і краще врешті-решт"⁴.

Повчальне звернення Пророка до своїх послідовників (11:85) звучить як обов'язкова до виконання настанова і воно стосується не лише торгово-економічних відносин, але й де-факто захищає інститут приватної власності — базову і обов'язкову компоненту сучасної ринкової конструкції.

"О мій народ! Дотримуй чесно міру і вагу;
Майну людей не завдавайте збитку
І злодіянь не ніяких на землі
Ви не чинить сівбою нечисті і смуті"⁵.

Коран не залишається по за увагою також і проблему "багатство-бідність". Так, ще у ранніх сурах (102 та 104) чітко визначено негативне ставлення ісламу до непомірного грошоловства та багатства. Зокрема, у 102, мекканській сурі (102:1-6), що називається "Похвальба багатством", достеменно знаходимо: "Вам приємно хвалитися багатством, доки ви не ступили в могилу. Та ба! У вас ще відкриються очі! ... Якби ж то у вас широко відкрились очі ... Ви неодмінно побачите палаючий вогонь!" [10]. Сто четверта ("Огудник") сура (104:1-4) також не залишає сумнівів щодо ставлення ісламу до проблеми надмірного захоплення матеріальним багатством: "Горе кожному огудникові-наклепникові! Котрий нагріб собі добра і все порухував. Він гадає, що відкупиться ним від смерті. Та ба! Його пошпурять у пекельну піч!" [10].

Дуже цікавий прецедент унікального синтезу економічного та духовно-релігійного аспектів життя людини виявляє ісламська філософія оподаткування. Дослідники зазвичай відзначають той важливий факт, що ідеологія податку ісламської спільноти радикально відрізняється від традиційного, світського, пан'європейського концепту фіскальної політики саме тим, що акцент робиться на релігійній складовій цього явища, а, власне, його економічний підтекст є вторинним.

З-поміж усіх економічних категорій, проблема лихварства та процента у Корані стоїть особливо гостро. Причому вона не втрачає своєї актуальності по сьогоднішній день. Оцінка ставлення ісламу до цих категорій ускладнена двома принциповими обставинами. По-перше, в ісламі не проводиться формального розмежування між процентом та лихварством — обидві ці категорії позначаються поняттям "ріба" і однаковою мірою перебувають під коранічною забороною. По-друге, аналіз різних "перекладів змістів" Корану показує, що їх автори вельми доволіно і синонімічно використовують терміни "ріба", "лихва",

"ріст" і "лихварство".

Мабуть слід зауважити також, що в Корані не тільки формулюється, власне, ісламська ідеологія ставлення до різних проявів економічного життя, але й мають місце порівняння ісламського, "правильного" підходу та конкурентного, "неправильного", іновірного. Насамперед, йдеться про іудейські та християнські "помилки". Таким чином, ісламська теологічна концепція загалом виявила достатньо високий рівень власної синкретичності щодо матеріальних проблем суспільства і сформувала на практиці функціональну і продуктивну модель "ісламської економіки" і окремої економічної субкультури.

Юдейський внесок. Незважаючи на невелику частку євреїв⁶ у загальній чисельності населення планети, вплив "юдейського чинника" на глобальний процес соціально-економічного поступу суспільства є надзвичайно стійким і тривалим. Юдаїзм як релігія (а євреї як самостійний етнос — К.В.) сформувався значно раніше, порівняно з іншими авраамічними монотеїстичними релігіями (християнство, іслам, караїзм тощо). Родовою специфікою юдейського віровчення є те, що воно досить адаптивне щодо умов, котрі постійно змінювалися. Жорстке і регламентоване віровчення отримало особливу живучість і пластику за рахунок власного саморозвитку у формі тлумачень, роз'яснень та коментарів представлених у різних талмудичних, равиністичних та близьких до них пізніших джерелах. Саме останні і виступають тим інструментом адаптації, за допомогою якого постулати юдаїзму завжди залишалися актуальними щодо нових економічних, соціальних, політичних та культурних викликів.

У пошуках продуктивної моделі взаємодії релігійних догматів з економічними реаліями повсякденного життя та його проблемами, духовні лідери юдаїзму інтенсивно використовували засоби герменевтики⁷, тлумачили і розвивали ідеї Тори відповідно до історико-економічних та соціальних змін у житті єврейського суспільства. Наслідком такої кропіткої і відповідальної роботи багатьох поколінь рабинів, мудреців і законовчителів стало формування 613 автентичних міцвот⁸ (заповідей) юдаїзму. Саме ці заповіді разом із Галахою⁹ та Агадою¹⁰ і є практичними "навігаторами" для юдея, що регламентують усі аспекти його повсякденного життя. Змістовний аналіз усіх 613 міцвот та різних варіантів їх коментарів (р. Ш. Р. Гірша¹¹, Раші¹² та Сончіно¹³), проведений нами, дозволив виявити у їх структурі помітне "економічне ядро", що регулює найрізноманітніші аспекти саме економічних відносин. За нашими наближеними оцінками, щонайменше 190 міцвот явно чи опосередковано кореспондують із різними аспектами економічного устрою суспільства і містять цілком визначене та вмотивоване ставлення до різного роду проблем.

⁴ Авторський переклад на основі [9].

⁵ Авторський переклад на основі [9].

⁶ Сьогодні частка євреїв у загальній чисельності мешканців планети загалом мізерна і складає, згідно даних світової демографічної статистики, лише 0,22—0,25%.

⁷ Герменевтика (від грец. hermeneutikos — роз'яснюють, тлумачать) — мистецтво тлумачення текстів (класичної давнини, Тори, Біблії, Корану та інших текстів древніх першоджерел).

⁸ Міцва (у множині міцвот; від євр. מצוה, — "веління", "наказ") — розпорядження, заповідь в юдаїзмі. У побуті міцва — всяке добре діло, похвальний вчинок. Виконання міцвот покладено на всіх повнолітніх євреїв — хлопчиків із 13 років і дівчаток із 12 років.

⁹ Галаха, або Алаха (євр. הלכה) — традиційне іудейське право, сукупність законів і принципів юдаїзму, що регламентують релігійне, сімейне і суспільне життя віруючих євреїв. У більш вузькому сенсі — сукупність законів, що містяться у Торі, Талмуді та у пізнішій равиністичній літературі, а також кожен із цих законів (галахот) окремо.

¹⁰ Агада (арамейська אגדה, "оповідання") — частина талмудичної літератури (Усного Закону), що містить афоризми, повчання, притчі, параболи, байки, алегоричні та гіперболічні розповіді, історичні перекази і легенди релігійно-етичного характеру, які полегшують застосування "кодексу законів" (Галахи).

¹¹ Рабі Шімшон бар Рефаель Гірш (1808 — 1888 рр.) — видатний рабин коментатор Тори, педагог, публіцист, один із духовних лідерів євреїв Європи, провідна фігура у справі відродження німецького єврейства у другій половині XIX століття, яке гинуло від реформізму та асиміляції.

¹² Раші (івр. ראשונים, акронім словосполучення "Рабейну Шломо Іцхакі" — "наш учитель Шломо син Іцхака"; 1040, Труа, Франція — 1105, там же) — авторитетний середньовічний коментатор Талмуду і один із класичних коментаторів Танаха; духовний вождь і громадський діяч єврейства Північної Франції.

¹³ Сончіно (також Сонцін, Цонцін; Soncino, סונצ'ינו) — династія єврейських книгодрукарів та коментаторів Тори, що заснували мережу видавництва у різних країнах Європи. Сьогодні "коментарями Сончіно" називаються тлумачення, зроблені різними авторами та упорядниками (Й. Герц, А. Коен, А. Розенбер), але видані англійським видавництвом "Soncino Press".

Прокапіталістичні ідеї юдаїзму. З-поміж усіх економічних категорій, що перебувають у полі предметного інтересу юдейського віровчення, чи не найбільш актуальною є "власність". Визначальною економічною рисою юдаїзму є повага до інституту приватної власності. Професор І. Леві, розмірковуючи про природу економічної складової юдаїзму в контексті ставлення останнього до власності, пише наступне: "Яку систему (капіталістичну чи соціалістичну — К.В.) вважає за краще Тора? При вивченні Галахи ми частіше виявляємо капіталістичний підхід: єврейський закон визначає статус особистої власності і захищає її права; кожна людина володіє повним контролем над своїм майном" [11].

Контракапіталістичні ідеї юдаїзму. Попри визнання інституту приватної власності та повагу до нього, юдаїзм, тим не менше, має чимало антиринкових застережень щодо неї. Зокрема "власність на землю", юдаїзм "оточує" системою жорстких обмежень. Професор Іегуда Леві з цього приводу зазначає: "Тора вчить, що право володіння власністю — це важливий інструмент служіння Творцеві; але саме по собі воно не має святості, про що свідчать численні закони і постанови, що обмежують це право" [11].

Механізм обмежень приватної власності в юдаїзмі реалізовано через так звані закони "суботнього"¹⁴ (Шмот 23:10-11) та "ювілейного"¹⁵ (Ваік. 25:13-24) років. У ці роки вводився особливий "режим" інституту приватної власності на землю. У ювілейний рік раніше продана спадкова земля обов'язково поверталася її первісному родовому власнику. Тора однозначно фіксує межі права приватної власності на землю: "У цей ювілейний рік вернетесь кожен у володіння своє... А земля не може бути продана навки, бо моя земля, і ви ж прибульці і поселенці у мене" (Ваік. 25:13, 24). Коментар р. Ш. Р. Гірша щодо відповідного фрагмента Тори демонструє антикапіталістичну компоненту юдейських постулатів у частині, що стосується власності на землю: "Зло, що заповонило внутрішнє життя суспільства внаслідок соціальних і класових відмінностей та нерівного розподілу власності з його різким контрастом між злиднями і багатством, незалежністю і залежністю... все це має бути спокутувано та усунуто за допомогою йовеля"¹⁶ [12].

Реверсивні ідеї юдаїзму. Не меншим рівнем предметної актуальності у контексті юдейського віровчення володіють такі економічні категорії, як "відсоток", "кредит" і "прибуток", "борг" тощо.

Тора у питанні відсотка за користування позикою, на перший погляд, дуже категорична: "Не бери з брата твого відсотки: ні з срібла, ні з істівного, ні з чого-небудь, що можна віддати в ріст. З чужоземця можеш брати відсотки, але з брата свого не бери, щоб благословив тебе Господь, всесильний твій, у будь-якому починанні рук твоїх в країні, в яку ти входиш, щоб заволодіти нею" [12] (Дв. 23, 20-21). На думку деяких дослідників, саме цей економічний аспект юдаїзму пояснює феноменально високу частку серед юдеїв забезпечених та успішних людей. Цією ж обставиною пояснюється і той факт, що в епоху Середньовіччя та Реформації фінанси більшої частини європейської цивілізації зосередилися у руках єврейських банкірів: християни вважали гріховним давати гроші під відсотки кому-небудь, а юдеї розцінювали позичання грошей під відсотки чужинцям цілком прийнятною дією [13].

Позичковий процент, грошова позика і борг як явища сучасної економіки, без яких вона немислима, як стверджують самі адепти сучасного юдаїзму, виявилися для законовчителів достатньо складною теологічною проблемою [14]. Ні сама Тора, ані жоден коментар до неї не обґрунтовують такого дуалістичного підходу у ставленні до відсотка. Більше того, як зазначено, наприклад, у коментарі Сончіно, надання безоплатної допомоги неюдею розцінювалося як дія, що підпадає прямій забороні Тори. Тобто позика юдею під процент і безоплатна позика неюдею визнаються рівною мірою непри-

нятними. Показово, що, на відміну від законів суботнього та ювілейного років щодо землі, регламентації стосовно відсотків та позики поширювалися не лише на території Святої землі, але й за її межамі.

Потрібно відзначити неабияку інтелектуальну винахідливість і прагматизм коментаторів та практикуючих у бізнесі юдеїв щодо можливості "вірокоректно" обійти незручну із позиції економічних інтересів регламентацію щодо відсотка. Позика грошей юдею у біблійні часи розглядалася як морально-етичний акт благодіяння стосовно нужденного і отримання плати у формі відсотка за це було практично нереальним. Позика ж, приміром, фінікійському чи ханаанському купцеві для реалізації його високодохідного комерційного проекту повністю виправдовувала таку виробничу форму співучасті юдея-позикодавця у прибутках позичальника (Шм. 22:24 і Ваік. 25:36, 37).

Література:

1. Major Religions of the World Ranked by Number of Adherents [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.adherents.com/Religions_By_Adherents.html.
2. Христианская экономическая концепция наиболее близка к идеальным отношениям реальной демократии [Электронный ресурс]; [интервью с проф. Финансовой академии при правительстве РФ, засл. экономистом России, замглавы Миссионерского отдела Московского патриархата игуменом Филиппом (Симоновым)] // Интерфакс-Религия. — 2006. — 21 ноября. — Режим доступа: <http://www.interfax-religion.ru/?act=interview&div=114>.
3. Вольний К. З. Економічні ідеї християнства: витоки, розвиток, проблеми / К. З. Вольний // Економічна теорія. — 2010. — № 2. — С. 31—38.
4. Сколько мусульман в мире? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.imam.ru/articles/stati.html>.
5. Яблоков И. Н. Основы религиоведения [Электронный ресурс] / И. Н. Яблоков. — М.: Высшая школа, 2005. — 508 с. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/Jablok/_18.php.
6. Истоки социально-экономической доктрины в исламе [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://molites.narod.ru/ekonomika/istoki.htm>.
7. Вольний К. З. Ислам і сучасна економіка: порівняння і взаємозв'язки / К. З. Вольний // Економічна теорія. — 2010. — № 4. — С. 5—14.
8. Мансуров С. Исламская экономика: морально-этический аспект [Электронный ресурс] / Саид Мансуров. — Режим доступа: <http://agazeta.arraid.org/0105/economica-shtml>.
9. Коран [Электронный ресурс] / пер. Иман Валерии Пороховой; гл. ред. Мохаммад Саид Аль-Рошд. — 6-е изд., перераб. и доп. — М.: Аванта+, 2002. — 787 с. — Режим доступа: <http://www.arabic.com.ua/koran.php?tr=3>.
10. Коран [Електронний ресурс] / Пер. Яреми Полотнюка. — Режим доступу: <http://www.ukrlife.org/main/minerva/koran0.htm>.
11. Леві І. Приймаючи виклики епохи. Бесіди про юдаїзм [Електронний ресурс] / Іегуда Леві; пер. с ивр. Н. Пурер. — Режим доступа: http://www.judaicaru.org/library/levi_1.htm#Heading7.
12. Текст Танаха с набором комментариев [Электронный ресурс] // Маханаим: центр еврейского образования на русском языке. — Режим доступа: http://www.machanaim.org/tanach/in_tnh.htm.
13. Иудаизм. Священные сооружения [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://znichk-a.livejournal.com/55465.html?thread=650921>.
14. Электронная еврейская энциклопедия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=15430&query>.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2012 р.

¹⁴ кожен сьомий рік.

¹⁵ кожен п'ятдесятитий рік.

¹⁶ Йовель — ювілейний рік.

УДК 332.012.23

С. Я. Салига,

д. е. н., професор, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Я. В. Книш,

аспірант, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЧАСТКОВИХ ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті запропоновано причинно-наслідкову математичну модель часткових показників економічної ефективності функціонування регіональної економіки.

In the article it is offered causally — consequence mathematical model of partial indexes of economic efficiency of functioning of regional economy.

Ключові слова: випуск, ефективність живої праці, ефективність уречевленої праці, проміжне споживання, споживання основного капіталу, чиста додана вартість.

Key words: production, the efficiency of human labor, the efficiency of materialized labor, intermediate consumption, consumption of fixed capital, the net added cost.

ВСТУП

Для визначення економічної ефективності регіональної економіки використовується система часткових показників. На практиці важливу роль у покращенні обсягів виробництва відіграє ресурсний аспект регіональної ефективності, який представлений такими основними показниками: продуктивність праці, матеріаловіддача та фондovіддача.

Продуктивність праці визначається як відношення обсягу випуску товарів та послуг до чисельності найманих працівників. Продуктивність праці прийнято вважати показником ефективності використання трудових ресурсів. Так, на думку Є. Мерзликіної, показник продуктивності праці не є показником результативності, оскільки визначається по відношенню до величини витрат праці в цілому, тобто відповідає всій вартості, а не тільки обсягу готової продукції. Тому показник продуктивності праці для цілей аналізу результативності та ефективності перетворюється на показник зарплатовіддачі, який визначається як відношення випуску товарів і послуг до суми витрат на заробітну плату з нарахуваннями, яка врахована у виробничій собівартості цих товарів і послуг. Для того, щоб це співвідношення могло бути використане в управлінні ефективністю, потрібно проводити збір первинної інформації [3, с. 137—138].

Для оцінювання ефективності виробітку праці використовують такі показники, як темпи зростання продуктивності праці, економія живої праці, частка приросту національного доходу за рахунок продуктивності праці.

Матеріаловіддача являє собою продуктивність матеріальних ресурсів та визначається як відношення обсягу випуску товарів і послуг до величини ресурсів, які були використані на їх виробництво [3, с. 138].

Фондовіддача показує, який обсяг випуску товарів і послуг припадає на 1 грн. середньорічної вартості основних засобів. Цей показник для оцінювання та аналізу ефективності варто вимірювати тільки співвідношенням обсягу випуску товарів і послуг та суми амортизаційних відрахувань, які відповідають цьому обсягу. Це співвідношення показує, який обсяг випуску товарів і послуг припадає на 1 грн. амортизаційних відрахувань. Розрахований таким способом показник можна включити до складу системи показників оцінювання результативності. Тепер його можна зіставляти з іншими показниками, такими як матеріаловіддача та зарплатовіддача. Зауважимо, що отримання інформації для розрахунку його показника є проблематичним. Складність у тому, що дані щодо амортизаційних відрахувань отримуються за конкретний звітний період у цілому, а віднесення їх на собівартість потребує спеціальних розрахунків. У зв'язку із

цим показник фондovіддачі можна використовуватися обмежено [3, с. 138—139]. Ця тематика відображена в працях Л. Абалкіна, А. Аганбегяна, В. Немченнова, В. Новожилова, А. Ноткіна, С. Струмліна, Т. Хачатурова та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — розробити причинно-наслідкову математичну модель часткових показників економічної ефективності функціонування регіональної економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ

На регіональному рівні узагальнювальним показником, який характеризує рівень розвитку економіки регіону, є валовий регіональний продукт [1, с. 29].

При використанні затратного підходу випуск товарів і послуг розкладається на економічні елементи. Одну частину цих статей відносять до результату, а другу — до поточних витрат. Цей розподіл є досить умовним і залежить від мети аналізу. Оплата праці найманих працівників за розрахунок прибутковості належить до витрат, а за розрахунок доданої вартості — до результату діяльності. Підвищення чи зниження показників ефективності витрат пов'язане зі зміною внутрішньої структури випуску товарів і послуг. Впровадження новітніх технологій, сучасних матеріалів, використання кваліфікованої робочої сили можуть не знайти відповідного відбиття в зміні цієї структури [2, с. 22—23].

Ми пропонуємо випуск товарів і послуг вважати кінцевим результатом регіональної економіки. Розглянемо часткові показники економічної ефективності регіональної економіки.

Економічна ефективність живої праці регіону визначається відношенням випуску товарів і послуг до оплати праці найманих працівників або чистої доданої вартості:

$$P_{ж.п} = \frac{V}{B_{зн}} \quad (1),$$

$$P_{ж.п} = \frac{V}{B_{чдв}} \quad (2),$$

де $P_{ж.п}$ — економічна ефективність живої праці регіону або продуктивність живої праці;

V — випуск товарів і послуг;

$B_{зн}$ — витрати на оплату праці найманих працівників;

$B_{чдв}$ — обсяг чистої доданої вартості.

Ефективність проміжного споживання регіону, або матеріаловіддача, визначається відношенням випуску товарів і послуг регіону до проміжного споживання:

$$P_c = \frac{V}{B_n} \quad (3),$$

де P_c — ефективність проміжного споживання регіону або матеріаловіддача;

V — випуск товарів і послуг;

B_n — проміжне споживання.

Ефективність віддачі споживання основного капіталу регіону розраховується шляхом визначення відношення випуску товарів і послуг до споживання основного капіталу:

$$K_{\text{в.ос}} = \frac{V}{B_o} \quad (4),$$

де $K_{\text{в.ос}}$ — ефективність віддачі споживання основного капіталу регіону;

V — випуск товарів і послуг;

B_o — споживання основного капіталу.

Віддача витрат упередженої праці регіону визначається відношенням випуску товарів і послуг регіону до витрат проміжного споживання плюс споживання основного капіталу:

$$B_{\text{в.у.п.}} = \frac{V}{B_n + B_o} \quad (5),$$

де $B_{\text{в.у.п.}}$ — віддача витрат уречевленої праці;

V — випуск товарів і послуг;

B_n — проміжне споживання;

B_o — споживання основного капіталу.

Відношення випуску товарів і послуг до суми витрат проміжного споживання, споживання основного капіталу та оплати праці найманих працівників характеризує віддачу бухгалтерських витрат регіону:

$$B_{\text{б.в.}} = \frac{V}{B_b} \quad (6),$$

де $B_{\text{б.в.}}$ — віддача бухгалтерських витрат регіону;

V — випуск товарів і послуг;

B_b — бухгалтерські витрати.

Особливістю цих часткових показників регіональної економіки є перенесення обсягу випуску товарів і послуг на один з факторів виробництва, виражений у затратному вигляді.

Ми пропонуємо як узагальнювальний показник економічної ефективності регіональної економіки використовувати відношення випуску товарів і послуг до витрат живої та упередженої праці, які становлять економічні витрати. Перевищення обсягу випуску товарів і послуг над економічними витратами є необхідною умовою вибору найкращого варіанта розвитку регіону, при цьому нормативне значення не повинне бути менше, ніж 1:

$$E = \frac{V}{B_e} \geq 1 \quad (7),$$

де E — узагальнювальний показник економічної ефективності регіональної економіки;

V — випуск товарів і послуг;

B_e — економічні витрати.

За допомогою цього виразу побудуємо математичну модель причинно-наслідкової залежності часткових показників економічної ефективності функціонування регіональної економіки. Якщо розписати економічні витрати, ми отримаємо такий вигляд цього показника економічної ефективності регіональної економіки:

$$E = \frac{V}{B_{\text{зн}} + B_n + B_o + P_c} \geq 1 \quad (8).$$

Враховуючи модель (8), одержуємо взаємозв'язок між такими частковими показниками: продуктивності живої праці ($P_{\text{ж.п.}}$), віддачі проміжного споживання (P_c) та віддачі споживання основного капіталу ($K_{\text{в.ос}}$):

$$\frac{1}{P_{\text{ж.п.}}} + \frac{1}{P_c} + \frac{1}{K_{\text{в.ос}}} \leq 1 \quad (9).$$

Повернемось до моделі (8) та розглянемо її складові:

1. $\frac{B_{\text{зн}} + P_c}{V} = \frac{B_{\text{чдв}}}{V} = C_{\text{чдв}}$ — ємність чистої доданої вартості.

2. $\frac{B_n}{V} = C_{\text{н.с}}$ — ємність проміжного споживання.

3. $\frac{B_o}{V} = C_{\text{о.к.}}$ — ємність споживання основного капіталу.

Отже, математична модель, яка регулює ємність чистої доданої вартості регіону, має такий вигляд:

$$1 - (C_{\text{н.с.}} + C_{\text{о.к.}}) \geq \frac{B_{\text{чдв}}}{V} \quad (10),$$

де $C_{\text{н.с.}}$ — ємність проміжного споживання;

$C_{\text{о.к.}}$ — ємність споживання основного капіталу;

$B_{\text{чдв}}$ — чиста додана вартість;

V — випуск товарів і послуг.

Математичні моделі відношення чистої доданої вартості до обсягів випуску товарів і послуг регіону пропонуємо розглядати в базисному та майбутньому періоді.

Кінцеві результати регіональної економіки є основою чистої доданої вартості, і в майбутньому періоді пропонується планувати цей показник з урахуванням випуску товарів і послуг, показників економічної ефективності проміжного споживання та споживання основного капіталу. Таке корегування чистої доданої вартості регіону в майбутньому періоді набуває такого вигляду:

$$\frac{1 - (C_{\text{н.с.1}} - C_{\text{о.к.1}})}{1 - (C_{\text{н.с.0}} - C_{\text{о.к.0}})} \times \frac{V_1}{V_0} \times B_{\text{чдв0}} \geq B_{\text{чдв1}} \quad (11).$$

Отже, якщо чиста додана вартість у майбутньому періоді буде дорівнювати чистій доданій вартості у базисному періоді, яка скоригована на індекс випуску товарів і послуг, то важливою умовою ефективного функціонування регіональної економіки буде забезпечення випереджального зростання обсягів випуску товарів і послуг до зростання величини чистої доданої вартості.

ВИСНОВКИ

1. Розроблено причинно-наслідкову математичну модель часткових показників економічної ефективності функціонування регіональної економіки, яка базується на показниках економічної ефективності живої праці, ефективності проміжного споживання регіону, ефективності віддачі споживання основного капіталу, віддачі витрат упередженої праці, віддачі бухгалтерських витрат регіону.

2. Як узагальнювальний показник економічної ефективності регіональної економіки використовуємо відношення випуску товарів і послуг до витрат живої та упередженої праці, які являють собою економічні витрати. Перевищення обсягу випуску товарів і послуг над економічними витратами є необхідною умовою вибору найкращого варіанта розвитку регіону, при цьому нормативне значення не повинно бути менше, ніж 1. Ця модель дає змогу регулювати відношення чистої доданої вартості й обсягів випуску товарів і послуг до економічних витрат.

Література:

1. Вакульчик О.М. Корпоративне управління: економіко-аналітичний аспект / О.М. Вакульчик. — Дніпропетровськ: Пороги, 2003. — 257 с.

2. Воронін О.О. Визначення виду функціональної залежності між ефективністю виробництва і його чинниками / О.О. Воронін // Економічна теорія. — 2007. — № 3. — С. 21—34.

3. Мерзликіна Е.М. Показатели оценки эффективности деятельности экономического субъекта и методы их анализа / Е.М. Мерзликіна // Известия вузов. Проблемы полиграфии и издательского дела. — 2005. — № 4. — С. 132—144.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2012 р.

О. М. Грабчук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ СТАЛОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

У статті представлено комплекс проблем досягнення сталого розвитку економічних систем. Представлено принципи застосування фінансових інструментів для стабілізації розвитку економік та визначено напрями їх застосування.

The complex of problems of achievement of steady development of the economic systems is represented in the article. Principles of application of financial instruments are represented for stabilizing of development of economies and directions of their application.

Ключові слова: фінансові інструменти, невизначеність економічних процесів, сталий розвиток економічних систем, принципи застосування.

Key words: financial instruments, vagueness of economic carbros, steady development of economic systems, principles of application.

АКТУАЛЬНІСТЬ

Досягнення сталості розвитку економічних систем є одним з найбільш актуальних завдань сучасності, однак зазначене завдання є комплексним і ороздається на низку самостійних проблем, шляхи вирішення яких є специфічними в межах кожної економічної системи і певним чином суперечливими. Утилітарно стверджують, що сталість розвитку має на увазі досягнення постійних темпів змін. Однак, з огляду на дуальність самого розуміння розвитку, таке лінійне розуміння сталості також має певні внутрішні протиріччя. Достатньо часто під досягненням сталості мають на увазі антициклічне регулювання, що передбачає попередження виникнення криз з вирівнюванням економічного зростання. Зважаючи на сучасні прояви економічної рецесії та констатацію зростання невизначеності в усіх економіках, під досягненням сталості матимемо на увазі зменшення рівня невизначеності їх розвитку. В свою чергу, напрями зменшення рівня невизначеності як спосіб досягнення сталості економічного розвитку залежать від самого розуміння невизначеності.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження сталості розвитку національних економік достатньо широко висвітлено в працях Дж. Стігліца, Д. Йогерсона, О. Пустовойта, В. Вовк, А.Н. Коломієць, С. Семенець, Т. Яхєвої. Окремі аспекти досягнення сталості розвитку національної економіки висвітлено у працях: А. Афонцева, О.Г. Білоус, О.В. Брагімова, Ю.М. Горського, М.Г. Делягіна, А.А. Коваленко, В.О. Коллонтай (стосовно впливу глобальних економічних процесів), О.С. Бескридової, Ж. Бодо, В.А. Волконського, В.В. Вольчик, В.М. Гейця, А.А. Гриценко, І. Іванов, І. Іванченко, А.А. Мурадова (стосовно впливу суспільних інститутів) тощо. Однак практично не висвітлюються питання взаємозв'язку сталості розвитку національних економік та невизначеності як онтологічно існуючої дійсності. При цьому досить часто зазна-

чається, що перешкодою щодо досягнення сталого розвитку економіки є зростання рівня невизначеності. Логічно припустити, що одним з основних напрямів стабілізації розвитку економічної системи є мінімізація рівня її невизначеності.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Виходячи з актуальності дослідження й існуючого добробку сучасних науковців щодо розуміння сутності розвитку та зростання та факторів, що їх зумовлюють, метою дослідження є проаналізувати проблематику сталості розвитку економічних систем та сформулювати принципи застосування фінансових інструментів мінімізації рівня невизначеності, виходячи з цієї проблематики. Об'єктом дослідження є загальні закономірності впливу невизначеності як онтологічно існуючої якості континуального економічного простору на розвиток економічних систем. Методологічне підґрунтя дослідження сформоване методами формалізації (формулювання принципів використання фінансових інструментів для мінімізації рівня невизначеності) та аналізу (аналіз проблематики сталості розвитку економічних систем).

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Детерміністське розуміння невизначеності, що стосується, перш за все, якості інформації про стан системи, передбачає покращення якості інформації (як за адекватністю акумуляції даних, так і за рівнем їх достовірності), покращення якості обробки інформації, достовірності аналізу, прогнозів, виконаних на основі отриманої інформації, та необхідність усунення помилок, пов'язаних із суб'єктивізмом сприйняття результатів опрацювання відомостей та прийняття рішень на їх основі. Однак мінімізація детерміністської невизначеності матиме наслідком підвищення достовірності виконаних аналізу та прогнозу та не впливатиме на дійсний перебіг економічних процесів.

Сприймаючи невизначеність як онтологічно існуючу дійсність, отримуємо можливість змінювати властивості континуального економічного простору, тим самим продовжуючи чи скорочуючи контингентність виявлених закономірностей. Перебіг закономірностей при цьому не змінюватиметься суттєво, однак змінюватиметься їх волатильність та тривалість. Сутність анти-циклічного регулювання при цьому полягатиме не в протидії загальній циклічності економічних процесів, а в її використанні з метою пришвидшення чи продовження певної стадії економічного циклу.

Формулюючи узагальнений комплекс проблем розвитку економічних систем, виходимо саме з індетерміністського розуміння невизначеності та її впливу на перебіг економічних процесів.

Перша група проблем пов'язана із контингентністю стохастичних взаємозв'язків у межах конкретної економічної системи. Контингентність означає, перш за все, певну тривалість існування взаємозв'язків. Оскільки економічна система є складним утворенням, різна тривалість взаємозв'язків між різними елементами системи означає можливість існування будь-якої їх комбінації, що призводить до неповторюваності станів системи. З останнього випливає, що кожне рішення з управління розвитком системи має бути специфічним, відповідним її конкретному стану. Також це означає, що в період зміни контингенту взаємозв'язків за більшістю з них (тобто в період її трансформації, що відповідає, наприклад, сучасному стану економіки України), наслідки застосування апробованих принципів управління системою можуть бути парадоксальними. Якщо в період "звичайного" розвитку системи економічні процеси мають закономірний перебіг, то в період її трансформації закономірності порушуються та перебіг процесів стає неузгодженим.

Друга група проблем пов'язана з постійною еволюцією інституціональної структури суспільства. Інституціональна структура суспільства змінюється, як правило, достатньо повільно, постійно адаптуючись до існуючих відносин "власність-влада", "власність — праця", "праця-влада" тощо. Однак якщо змінюється контингент взаємозв'язків, то існуючі інститути не відповідатимуть перебігу економічних процесів. У період "звичайного" розвитку системи це означає зменшення ефективності економічних процесів та пришвидшення еволюції інституціональної структури суспільства. В період трансформації системи наслідком буде руйнування частини інституціональної структури, суттєве її оновлення, оскільки викривлюватимуться наслідки функціонування більшості суспільних інститутів.

Зокрема, українські й іноземні дослідники визначають ряд проблем, пов'язаних зі зміною інституціональної структури українського суспільства, таких, наприклад, як зростання інертності економіки, тобто суб'єкти ринку із значним запізненням реагують на зміни кон'юнктури [5, с. 34]. Також для українських національних інститутів проблематичним є розпізнавання суспільним виробництвом потенційного рівня ВВП. При досягненні потенційного рівня ВВП без розвитку нових виробничих потужностей чи різкої позитивної зміни технологій виробництва подальше зростання ВВП може бути викликане приростом цін, розкручуванням інфляційної спіралі та нарощуванням стагнаційних процесів. Водночас передчасне застосування стримуючої політики може спровокувати рецесію економічних процесів. В Україні характерним є викривлення "ефективного власника" до "ефективного підприємця", коли у випадку зменшення залишкової вартості активів до рівня, нижчого за ринковий, дані активи або ліквідують, або продають, незважаючи на економічну доцільність їх функціонування [4, с. 7]. В Україні процес трансформації "ефективного власника" в "ефективного підприємця" посилюється тим, що інститут власності перебуває на стадії становлення, пов'язаний із інститутом влади нетиповими для ринкової економіки зв'язками. Особливістю і складністю розвитку економіки України є те, що впродовж семи століть її різні землі були інституційною периферією для двох великих інституційних центрів західно-християнської цивілізації та в умовах незалежності вона залишається у сфері їх активної, багато в чому відцентрової дії [9, с. 13].

Третя група проблем зумовлена накопиченням структурних невідповідностей в межах економічної системи, тісно пов'язана із зростанням рівня її невизначеності. Оскільки в процесі розвитку системи змінюються всі її елементи, причому змінюватись вони можуть як пов'язано (контингент-

но), так і непов'язано, то одночасні стохастичні коливання економічних процесів матимуть наслідком існування певного рівня невизначеності. При порушенні навіть одного взаємозв'язку рівень невизначеності різко зростає, оскільки відбуватиметься розбіжність тенденцій. Для сталого розвитку економіки це означає: зміна закономірності розвитку одного сектора економіки чи різке її коливання, й зменшення ефективності функціонування означатиме зростання невизначеності стану системи в цілому, що призведе до сукупності трансформацій структури системи. Структурні невідповідності в межах економічної системи будуть особливо сильними в період інституціонально зумовленої її трансформації.

Яскравим прикладом реалізації зазначеної групи проблем є досвід трансформації економіки України після отримання нею незалежності. З двох існуючих у світі на час проголошення незалежності моделей переходу до ринкової відносин була прийнята не модель українського економіста М. Туган-Барановського, що базується на інноваційній теорії та передбачає здійснення поступової, еволюційної трансформації суспільства в напрямі концентрації інвестицій у пріоритетні галузі економіки держави, а монетаристська теорія Фрідмана за програмою "шокової терапії". Все це завдало непоправної шкоди соціально-економічному розвитку країни, внаслідок чого вона була відкинута на 30—50 років назад [1, с. 15]. За мирних часів в усій економічній історії людства такого ще не було ніколи: за глибиною падіння виробництва, за тривалістю та іншими негативними параметрами українська криза побила всі сумнозвісні рекорди, залишивши далеко позаду Велику депресію на Заході в 1929—1933 роках [2, с. 12]. Україна втратила 10 млн робочих місць кваліфікованої праці та 8 наукоємних промислових галузей [6]. Через необґрунтоване використання сумнозвісної тріади: "лібералізація — стабілізація — приватизація", самоусунення держави від управління економікою, бездумне використання програми "шокової терапії" Україна, яка мала всі географічні та економічні передумови для успішного розвитку, за період реформування економіки до 2000 р. втратила 75 % свого економічного потенціалу, що майже вдвічі більше, ніж за роки Другої світової війни [7, с. 22]. За рівнем бідності населення Україна — найбідніша країна Європи, за цим показником Україна знаходиться поряд з такими країнами світу, як Монголія, Індія, Пакистан та ряд африканських країн. За оцінками міжнародної спільноти, за рівнем управління економікою Україна посідає 160 місце, а за рівнем оподаткування — 170 місце в світі [3, с. 9].

Економічний, соціально-політичний, культурний розвиток людства в останній чверті ХХ ст. відбувається під знаком глобалізації. Її економічна складова пов'язана, насамперед, з джерелами, факторами, формами господарського поступу [8, с. 206]. Четвертою групою проблем, пов'язаною із впливом невизначеності на розвиток економічних систем є саме проблеми, зумовлені глобалізацією. Тісна інтеграція національних економік, формування світової економіки як цілісного утворення супроводжується утворенням мети системних комплексів національних економік, що означає виникнення нових взаємодій між стохастичними процесами в межах різних економічних систем. Оскільки контингентність властива і цим взаємодіям, то результатом стає виникнення нових циклічних явищ вже на рівні світової економіки. Індукція закономірностей зовнішніх економічних процесів на розвиток економічних систем призводить до суттєвих змін континуального економічного простору, викликаючи й зростання/зменшення рівня невизначеності, що в свою чергу, зумовлює реструктуризацію економічної системи.

Значною мірою внаслідок процесів глобалізації виникла і світова фінансова криза, яка розпочалася в 2007 р. і переросла у фінансово-економічну. Під економічною кризою тривалий час розуміли передусім циклічну кризу перевиробництва, що періодично охоплювала економіку країн, і це цілком природно, оскільки саме дані кризи проявлялись найбільш сильно [10, с. 61—62]. Першопричиною кризи 2008 р. стали переважно проблеми структурної незбалансованості світової економіки, функціонування окремих фінансових інституцій і недостатній рівень контрольованості грошових активів. Проблеми функціонування фінансових структур значною мірою були пов'язані з фінансовими спекуляціями, які каталізують розвиток фінансових ринків. Фінансові спекуляції розглядалися як спосіб отримання прибутку на основі різниці цінових коливань вартості фінан-

сових і матеріальних активів без утворення нової (доданої) вартості в їх кругообігу, коли формується ілюзія вартості у відриві від дійсної економічної реальності цін. Фінансові спекуляції зумовлюють циклічні зміни стану ринків і мають вияв у переоцінці біржових товарів, цінних паперів, валюти, нерухомості. Спекулятивний капітал вкладається в короткотермінові й портфельні активи, а його міграція у вигляді "гарячих грошей" призводить до виникнення спокуси отримання більш високого прибутку на зовнішніх ринках порівняно з внутрішніми [8, с. 207—208].

Однак, кожна криза має дуальний характер — окрім негативного, вона спричинює і позитивний ефект. До позитивних наслідків світової фінансово-економічної кризи можна віднести: зміцнення і оптимізацію функціонування структур реального і фінансового секторів, які пройшли через кризу; звільнення ринку від установ зі слабкими позиціями; активізація використання ресурсів внутрішнього походження; зростання орієнтації на внутрішній ринок; зміна структури тощо.

Кожна з вищезазначених груп проблем може існувати у проявленому та в не проявленому стані. Прояву сприяє волатильність фінансових потоків, яка безпосереднім наслідком має виникнення різних груп ризиків. Кожна з груп ризиків виникає при цьому на базі певного економічного процесу, яке є джерелом їх виникнення. Однак реалізація ризиків є далеко не єдиним наслідком волатильності фінансових потоків. Зазначимо, що волатильність фінансових потоків буде тим більшою, чим більша кількість фінансових ресурсів рухається в межах даного потоку. Якщо кількість фінансових ресурсів, що рухається в межах фінансового потоку, є надмірно стосовно економічного процесу, який обслуговує даний потік, то їх волатильність різко зростає. Виникає так звана "мильна бульбашка", в межах якої невизначеність є більшою, ніж в межах іншого економічного простору. В умовах розвинутої фінансової інфраструктури відбувається часткова компенсація ефекту "мильної бульбашки" за рахунок перерозподілу фінансових ресурсів через фінансові інструменти за допомогою інжинирингу. Для трансформаційної економіки, інституціональних ефектів "незрілої ринкової економіки", в умовах недостатності фінансової інфраструктури, такий перерозподіл фінансових ресурсів є утрудненим, оскільки обмеженими є можливості застосування фінансового інжинирингу.

У таких умовах ефективним є використання фінансового інструментарію, застосування якого має наслідком обмеження зростання фінансових ресурсів при достатньо вільному їх обігу. Тобто необхідним заходом є підтримання суб'єкт-об'єктної волатильності фінансових потоків з обмеженням волатильності їх обсягу. Застосування інструментарію, що призводить до збільшення грошового мультиплікатора, призведе до зростання обсягів фінансових ресурсів, що обслуговують економічні процеси в економічній системі, підвищуватиме рівень їх невизначеності та сприятиме прояву охарактеризованих вище груп проблем.

Виходячи з вищевикладеного, можна сформулювати наступні принципи застосування фінансових інструментів для подолання проблем досягнення сталості розвитку економічних систем:

- принцип обмеження, що полягає в обмеженні зростання обсягу фінансових ресурсів, що існують в даній економічній системі та обслуговують економічні процеси в ній;
- принцип жорсткості, що полягає у посиленні жорсткості монетарного регулювання розвитку економічної системи, що дасть змогу обмежити ефект грошового мультиплікатора та призведе до зменшення волатильності фінансових потоків;

- принцип капіталізації, що полягає у зміні співвідношення між фондом споживання та фондом розвитку на користь останнього, що матиме наслідками: зростання національного багатства, посилення інвестиційної (інноваційної) складової розвитку національної економіки, зменшення рівня невизначеності економічної системи та підвищення її структуризації у період імпліцитного позитивного розвитку до досягнення експліцитного позитивного розвитку.

Спрямованість застосування окремих фінансових інструментів для досягнення стабільного розвитку може бути наступною:

- зменшення ефекту грошового мультиплікатора як в цілому, так і диференційовано за видами економічної діяльності, за інституціональними групами суб'єктів тощо. Прикладом може бути диференціація обов'язкових резервів при кредитуванні;

- стимулювання споживання, що матиме наслідком, з одного боку, зростання фонду споживання, з іншого — зменшення обсягу доданої вартості в розподілі та перерозподілі, на основі якої формуються фінансові ресурси. Таке стимулювання споживання також необхідно здійснювати диференційовано за групами споживачів. Наприклад, зменшення оподаткування доходів для груп осіб з низьким їх рівнем призведе до зростання споживання тих товарів, які, як правило, виробляються в межах даної економіки та сприятиме економічному зростанню. Однак, оскільки застосування зазначеної групи інструментів має подвійні наслідки, їх застосування повинно мати вагоме обґрунтування. Недоцільним є стимулювання споживання, яке фінансується за рахунок кредитних ресурсів, оскільки, врешті-решт, воно призведе до збільшення грошового мультиплікатора;

- стимулювання реальних інвестицій на протидію збільшенню інвестицій фінансових. Збільшення фінансових інвестицій, як правило, тягне за собою експоненціальний розвиток похідних фінансових інструментів, що, з одного боку, сприяє перерозподілу фінансових ресурсів, а з іншого — різко збільшує їх обсяг, що посилює невизначеність економічних процесів;

- зміну структури державних видатків на користь збільшення бюджету розвитку та зменшення поточного бюджету, що посилить інвестиційну спрямованість розвитку економіки та знову ж таки зменшить волатильність фінансових потоків.

Розвиток фінансової інфраструктури при реалізації зазначених заходів впливу повинен мати інституціональний характер та сприяти структуризації фінансового сектору економіки. Однак застосування зазначених інструментів потребує окремого методичного та розрахункового обґрунтування стосовно їх впливу на рівень невизначеності економічних процесів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, принципами застосування фінансового інструментарію для мінімізації рівня невизначеності системи є принципи обмеження, жорсткості та капіталізації, комплексне застосування яких матиме наслідком зменшення волатильності фінансових потоків за їх обсягом та збереження їх суб'єкт-об'єктної волатильності. Застосування зазначених принципів дасть змогу зменшити гостроту проблем сталості розвитку економічних систем, пов'язаних із контингентністю стохастичних взаємозв'язків, еволюцією інституціональної структури суспільства, накопиченням структурних невідповідностей та негативним впливом індукції закономірностей зовнішніх економічних процесів.

Література:

1. Беляев О.О. Держава і перехідна економіка: механізм взаємодії/ О.О. Беляев, А.С. Бебело, О.М. Комяков. — КНЕУ, 2003. — 190 с.
2. Біляцький С.Д. Десять років, які потрясли нас/ С.Д. Біляцький // Політика і час. — 2001. — № 7. — С. 10—24.
3. Друкований М.Ф. Стан та умови подальшого розвитку економіки України: Матеріали економічних науково-практичних слухань про стан економіки України: Зб. наук. праць/ М.Ф. Друкований. — К.: МПЛеся, 2007 — 80 с.
4. Кіндзерський Ю. Інституціональні аспекти відтворення у контексті структурних трансформацій// Економіка України. — К.: Преса України, 2007. — № 1. С. 4—13.
5. Мудрак Р. Державна регуляторна політика як складова економічного розвитку// Економіка України. К.: Преса України, 2006. — № 7. — С. 34—40.
6. Павловський М.А. Стійкість економічної системи — необхідна умова зростання добробуту/ М. А. Павловський // Універсам. — 2001. — № 1—2. — С. 87—88.
7. Павловський М.А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія)/ М. А. Павловський. — К.: Техніка, 2001. — 312 с.
8. Сундук С.С. Вплив світової фінансової кризи на розвиток продуктивних сил України: регіональний аспект/ С.С. Сундук // Стратегічні пріоритети. — 2009. — № 2(11). — С. 205—209.
9. Тарасевич В. М. Про цивілізаційне вимірювання світової економічної кризи/ В. М. Тарасевич // Вісник Академії митної служби України: Серія "Економіка". — 2009. — № 2 (42). — С. 8—15.
10. Цветков К. Экономические кризисы: структурный анализ/ К. Цветков // Общество и экономика. — 2009. — № 1. — С. 59—70.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2012 р.

*Т. В. Дідківська,
к. е. н., молодший науковий співробітник відділу економічної теорії,
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"*

ДОВІРА ЯК ІНСТИТУЦІЙНА СКЛАДОВА СТРАТЕГІЇ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розкрито роль інституту довіри в реалізації ефективної грошово-кредитної політики. Розглянуто основні стратегії монетарної політики та представлена аргументована позиція щодо необхідності впровадження стратегії інфляційного таргетування в Україні.

In the article is exposed the role of institute of trust in realization of effective monetary policy. Basic strategies of monetary policy are considered and the argued position is presented in relation to the necessity of introduction of strategy of inflation targeting for Ukraine.

Ключові слова: інститут довіри, грошово-кредитна політика, стратегії монетарної політики, таргетування інфляції, банківська система, фінансовий ринок.

ВСТУП

Грошово-кредитна політика держави реалізує систему заходів у сферах грошового обігу та кредиту, що спрямовані на стримування інфляції, забезпечення економічного зростання та зайнятості, вирівнювання платіжного балансу. Використання того чи іншого інструменту регулювання грошово-кредитного ринку залежить від історичних традицій використання фінансових інструментів у державі, розвинутості ринкових відносин, наявності банківсько-фінансових установ, загальнодержавного стану економіки, урегульованості питань фіскальної політики, системи існуючих інститутів, серед яких особливе місце належить інституту довіри [2, с. 57]. Зміни на грошово-кредитному ринку впливають на виробництво, зайнятість та інвестиції, завдяки чому ефективність грошово-кредитної політики позначається і на реальному секторі економіки.

У сучасному суспільстві рівень свободи вибору суб'єктів господарювання значно зріс у той час, як зв'язки з системою соціальних обов'язків помітно послабшали. Економічними чинниками поведінки суб'єктів господарювання сьогодні є податкова, грошово-кредитна, валютна, інвестиційна політика, а соціальними — стан суспільних відносин, ціннісна орієнтація, стереотипи поведінки, традиції, довіра.

Дослідженням стратегій грошово-кредитної політики в цілому світі займається значна кількість науковців. Зокрема, в Україні питання вибору найефективнішого режиму монетарної політики висвітлюється у працях таких вчених, як Гриценко А., Яременко О., Кричевська Т., Петрик О., Башнянин Г., Міщенко В., Дорофєєва Н., Шаповалов А. На сучасному етапі розвитку економіки особливо актуальними є питання стабілізації банківської системи, які вивчають такі вітчизняні науковці, як

Багратян Г., Геєць В., Карчева Г., Набок Р., Прозоров В., Шевчук В., Шелудько Н. Проте недостатньо уваги приділяється вивченню однієї із інституційних складових стратегії грошово-кредитної політики — довірі.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою дослідження є обґрунтування ролі інституту довіри у процесі реалізації ефективної грошово-кредитної політики загалом та стабілізації банківської системи зокрема. У процесі дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів: діалектичний, за допомогою якого розглянуто механізм реалізації грошово-кредитної політики як процес, що відбувається в безперервному розвитку; індукції та дедукції, який дав можливість глибше розкрити сутність стратегій грошово-кредитної політики та систематизувати теоретичні підходи до цієї проблеми; метод аналізу і синтезу, на основі якого виявлено вплив інституту довіри на ефективність здійснення грошово-кредитної політики.

РЕЗУЛЬТАТИ

Стабільність грошового ринку, ефективність грошово-кредитної політики значною мірою залежать від ступеня довіри суспільства до монетарної влади. Саме тому важливим є забезпечення зростання рівня прогнозованості та відкритості грошово-кредитної політики, забезпечення її суверенітету та незалежності національного банку від владних структур. Це є необхідною передумовою підпорядкування монетарної політики некон'юнктурним короткостроковим економічним цілям, що часто залежать від змін у політичній орієнтації уряду, а передусім цілям, що мають стратегічний, довгостроковий характер і передбачають забезпечення стійкого еко-

Рис. 1. Динаміка індексу споживчих цін та індексу цін промислової продукції в Україні в 2001—2010 рр., %

Джерело: Національний банк України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

номічного зростання і на цій основі — економічної та соціальної стабільності в суспільстві. Так, з метою підвищення ступеня незалежності грошово-кредитної політики монетарна влада багатьох країн (Австрія, Данія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Японія та інші), згідно з законодавством, підпорядковується саме законодавчим, а не урядовим структурам.

Ранжування центральних банків за рівнем незалежності ґрунтується на певних правилах і передбачає врахування:

- автономності призначення та звільнення керівного складу центральних банків, строків повноважень керівництва. Довший термін вважається вираженням вищого рівня незалежності грошово-кредитної політики;
- наявності повноважень і обмежень щодо обслуговування державного бюджету та фіскального дефіциту, кредитування потреб уряду. За даним критерієм, найбільш незалежними вважаються центральні банки Австралії та Швейцарії, які не кредитують урядові програми. Водночас в Італії, Норвегії, Швеції подібних обмежень зовсім не існує;
- права контролю за рівнем відсотків та можливості впливу центрального банку на валютний курс [3, с. 83—84].

За сучасних умов у більшості випадків монетарна влада намагається узгодити стратегічну мету забезпечення цінової стабільності зі здатністю гнучкого впливу на швидкі зміни в пропозиції та попиті на грошовому ринку. У різних країнах ці завдання вирішуються по-своєму. Це, зокрема, проявляється у відмінності кінцевих цілей, що проголошуються монетарною владою, проміжних параметрів грошово-кредитного регулювання та способах впливу на них.

Кожна окрема стратегія монетарної політики має свої переваги та недоліки. Загалом доцільність і ефективність застосування певної стратегії визначається комплексом факторів та особливостей функціонування національних економік.

Стратегії монетарної політики, що можуть реалізуватись на підставі правила:

- таргетування відсоткових ставок;
- таргетування номінального доходу;
- таргетування індексу номінальної заробітної плати;
- таргетування інфляції;
- монетарне таргетування;
- таргетування валютного курсу.

Таргетування відсоткових ставок, номінального доходу та націлювання на індекс номінальної заробітної плати поки що лише пропонується та аналізується теоретично. На практиці їх застосування обмежується

труднощами визначення оптимальних орієнтирів і контролю за ними.

Націлення на грошову масу має характер політики на підставі правила за умови ефективного взаємодії центрального банку з громадськістю та відповідальності монетарної влади за недотримання грошових орієнтирів. Монетарне таргетування широко застосовувалося у більшості розвинених країн за умов переходу від жорсткого державного регулювання у сфері грошових відносин до орієнтації на саморегулювання грошового ринку, але впродовж 80—90-х років XX ст. постуилося іншим способам регулювання.

Використання грошового таргету передбачає врахування взаємозв'язку обсягів грошової маси з показниками реальної економіки та рівнем цін за умови достатньо стабільної швидкості обігу грошей. Там, де цих передумов немає, застосувати його важко. Передусім це стосується економік з недостатньо розвиненим грошовим ринком і нестабільною національною валютою.

Протягом останніх років Національний банк України приділяє значну увагу підготовці основи для введення інфляційного таргетування, що сприятиме досягненню стабілізації цін в Україні. В Основних засадах грошово-кредитної політики на 2006 р. зазначається, що Національний банк України "докладатиме відповідних зусиль для переходу до таргетування інфляції, сприяючи укріпленню довіри до гривні та банківської системи, прозорості грошово-кредитної політики, удосконаленню структури грошового обігу, розвитку кредитування суб'єктів господарювання та домогосподарств" [6, с. 6]. Такий підхід НБУ підтримується міжнародними фінансовими організаціями, в тому числі Міжнародним валютним фондом.

Представники МВФ дотримуються точки зору, що для стримування інфляції необхідно створити жорсткі монетарні умови. В першу чергу, рекомендується підвищення гнучкості обмінного курсу та введення цільового показника інфляції, особливо в умовах активізації надходжень іноземних інвестицій. Так, в Основних засадах грошово-кредитної політики на 2010 р. відмічено, що "застосування гнучких механізмів курсоутворення матиме наслідком поступову втрату обмінним курсом статусу якоря грошово-кредитної політики, а курсова динаміка підпорядковуватиметься завданням нівелювання зовнішніх ризиків стабільності грошової одиниці" [5, с. 6]. Окрім забезпечення значного зменшення рівня зростання цін, перевагою інфляційного таргетування вважається також його прогностичний характер. Необхідність забезпечення виконання цільових показників інфляції звільняє Центральний банк від зобов'язання постійно фіксувати її проміжні значення. Наприклад, за режиму прив'язки валютного курсу існує можливість посилення гнучкості монетарної політики, а також прогнозованості інфляційних очікувань [4, с. 40—45].

Що стосується темпів інфляції, то протягом 2001—2010 рр. стабільності не спостерігалось і, незважаючи на зниження темпів у 2009—2010 рр., індекси споживчих цін та індекс цін виробників промислової продукції в Україні залишаються на високому рівні, що відображено на рис 1. Така ситуація свідчить про потребу підвищення якості управління інфляцією в Україні.

Таргетування валютного курсу відбувається через встановлення фіксованого курсу національної валюти щодо резервної валюти або кошика валют. Перевагами валютного таргетування вважається його позитивний вплив на стримування інфляційних очікувань, зрозумілість для громадськості, гнучкість у застосуванні та можливість ефективного контролю за встановленими показниками. Сигнальний ефект націлювання на валютний курс виражається в інформувани економічних суб'єктів про короткострокові перспективи зміни рівня цін. Особливо велику роль це відіграє в нестабільних

економіках, де підірвана довіра до національної валюти і надається перевага іноземній.

Водночас успішна реалізація таргетування валютного курсу передбачає як наявність достатніх запасів резервної валюти, так і правильний, адекватний вибір самої валюти, а також розвиненість фінансового та валютного ринку в країні. Недоліком прив'язки курсу національної валюти до ціни іноземних валют є підвищення ступеня залежності монетарної політики від ситуації в країні.

Хоча для введення повноцінного режиму таргетування інфляції важливою є відмова від регулювання валютного курсу, більшість країн продовжує використовувати відповідний "якір" у грошово-кредитній політиці. До їх числа входять такі країни, що розвиваються, але мають достатньо потужні економіки, перш за все це Китай, а також Саудівська Аравія, Пакистан, Венесуела, Україна. В економічній літературі поширена точка зору, згідно якої в умовах фінансової глобалізації відбувається відмова від проміжної форми фіксації валютного курсу та перехід або до вільного нерегульованого "плавання", або до крайніх форм фіксації.

Сьогодні лише дев'ять країн використовують іноземну валюту в якості законного платіжного засобу, лише три із яких мають відносно крупні економіки, а в семи діє режим валютного управління. Таким чином, крайні форми фіксації валютного курсу все ж використовуються не часто.

Однак, багато країн обирають інший вид відмови від проведення незалежної грошово-кредитної політики на національному рівні — формування валютних союзів у межах інтеграційних угруповань. У результаті країни жертвують деякими елементами національного суверенітету, отримуючи взаємін право на участь в прийнятті рішень на наднаціональному рівні, а також інші блага від регіональної економічної інтеграції, у першу чергу, доступ до більш об'ємного ринку, можливість спільного вирішення проблем.

Одним з найпоширеніших об'єктів грошово-кредитного регулювання на підставі правила є таргетування зростання рівня цін в економіці. Досвід застосування обґрунтування інфляції розкриває як ефекти, так і дефекти цього методу грошово-кредитного регулювання. Насамперед, економісти визначають суттєвий вплив даної стратегії на підвищення ступеня довіри суб'єктів економіки до грошової політики, що реалізується центральним банком. Це наслідок чіткої визначеності такої політики, її зрозумілості та стабільності. При цьому дещо послаблюється проблема часової незгодженості, коли сподівання та економічна поведінка приватного сектора економіки не відповідають очікуванням, прогнозам монетарної влади. А це, як уже зазначалося, суттєво знижує ефективність монетарного регулювання.

Визначені монетарною владою орієнтири обмеження інфляції мають важливе значення для суб'єктів господарювання при плануванні ділових операцій та угод. Це, своєю чергою, сприяє стабілізації та розвитку товарно-грошового обігу. Водночас створюється реальна можливість зворотного впливу приватного сектора на дотримання проголошеного монетарною владою курсу.

Відповідно до цього підвищується відповідальність за виконання показників грошового ринку, адже таргетування інфляції передбачає періодичну публікацію звітних документів, протоколів засідань Ради з монетарної політики, результатів голосування, прогнозів інфляції, як правило, проводяться щоквартально або двічі на рік.

Інфляційне таргетування має й свої недоліки. По-перше, висока ймовірність невиконання встановлених показників інфляції спостерігалась у 32% країн, що використовували інфляційне таргетування з метою підтримання стабільності цін. Незначне відхилення від таргету притаманне індустріально розвиненим країнам, а значний відсоток невиконання встановленого ціло-

вого показника — відповідно країнам, що розвиваються. Серед основних чинників, що можуть спричинити вихід темпів інфляції за встановлені межі, слід зазначити значні коливання валютного курсу та світових цін на нафту, обсяги руху капіталів, погіршення сальдо платіжного балансу, зміни у монетарній і фіскальній політиках, внутрішні шоки пропозиції. По-друге, зниження рівня інфляції на необхідну величину супроводжується застосуванням жорстких методів монетарної політики, які можуть негативно вплинути на такі соціально-економічні показники, як рівень зайнятості, обсяг інвестицій, динаміку промислового виробництва та інші. Зважаючи на це, досить часто керівництво країни не завжди готове істотно зменшувати соціально-економічні витрати, у зв'язку з чим у багатьох країнах після введення інфляційного таргетування спостерігалось сповільнення темпів економічного зростання за збереження високого рівня безробіття та високих відсоткових ставок [7, с. 12].

З цього приводу фахівці зазначають, що, незважаючи на високу стійкість інфляційного таргетування, цей метод може бути неефективним у країнах, де здатність уряду досягти поставленого цільового показника не викликає довіри або економіка яких занадто відкрита та вразлива до значних коливань обмінного курсу.

Докризовий період розвитку української економіки продемонстрував досить високий рівень довіри суб'єктів господарювання та фізичних осіб до банківських та небанківських фінансових установ, проте криза в банківській системі, яка розпочалась у 2007 р., значно підірвала довіру до них. Відбулось знецінення національної валюти, спричинене масовим вилученням коштів із банківської системи та спрямуванням їх на внутрішній валютний ринок. Тому в основі стратегії економічного розвитку та грошово-кредитного регулювання особливо в кризових умовах, має бути повернення довіри до національної валюти, до її стабільності, а також до всієї банківської системи.

Першочерговим завданням є підтримання стабільності національної грошової одиниці шляхом стримування інфляційних процесів та регулювання обмінного курсу. Особливо важлива роль належить саме валютному курсу як головному тактичному орієнтиру та номінальному якорю грошово-кредитної політики. Він слугує не лише індикатором кон'юнктури валютного ринку, а й важливим сигналом для всіх суб'єктів господарювання та фізичних осіб, визначаючи інфляційні очікування та цінову динаміку. Для стримування інфляційних процесів та регулювання обмінного курсу необхідно:

а) з метою стабілізації національної грошової одиниці та повернення довіри до неї з боку суб'єктів господарювання запровадити на певний період дію валютного коридору як режиму курсоутворення. Це б надало впевненості економічним агентам в тому, що Національний банк України обмежить діапазон коливання обмінного курсу. Із цієї ж метою НБУ має активно виходити на міжбанківський валютний ринок і шляхом проведення інтервенцій гасити ажіотажний попит на іноземну валюту й стабілізувати обмінний курс гривні, заявивши про незмінність головного тактичного орієнтира монетарної політики, спрямованої на підтримання валютного курсу на стабільному рівні. Це сприяло б поверненню довіри до банківської системи, припиненню відпливу вкладів із банківських установ та обмеженню девальваційного тиску на гривню на внутрішньому валютному ринку;

б) задля недопущення швидкого вичерпування офіційних золотовалютних резервів центрального банку внаслідок активних валютних інтервенцій обмежити збільшення пропозиції іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку та скоротити попит на неї, внаслідок чого на валютному ринку країни повинні максимально обмежуватись сфери використання валютних

коштів і концентрація їх у зовнішньоекономічній діяльності;

в) вжити заходів щодо зниження рівня доларизації національної економіки, адже підрив довіри до національної грошової одиниці, а отже, й до банківської системи зумовлений передусім виконанням функцій грошей в Україні іноземною валютою. І доти, доки всі основні функції грошей не почне виконувати виключно національна валюта, загроза дестабілізації вітчизняної економіки та банківської системи за будь-яких найменших змін у розвитку світового господарства та спекулятивних настроїв економічних агентів усередині країни існуватиме досить серйозна. Так, що стосується функції міри вартості грошей, то внутрішні ціни на товари та послуги повинні обліковуватися в національній валюті. Щодо функції засобу нагромадження, то слід обмежувати банки в залученні депозитів у іноземній валюті, що стимулюватиме суб'єктів господарювання здійснювати нагромадження в національних грошових одиницях.

Наступним завданням є стабілізація національної банківської системи. Його виконання пов'язане з необхідністю підтримання фінансової стійкості банківських установ та їх достатньої ліквідності, що дозволить здійснювати на належному рівні покладені на них функції фінансового посередництва, виконання зобов'язань перед вкладниками та кредиторами, а також забезпечення безперервності платежів і розрахунків між суб'єктами господарювання. Для цього слід:

а) забезпечити контроль за цільовим використанням кредитів рефінансування. Серйозною проблемою для банківської системи може стати спрямування кредитів рефінансування НБУ не за призначенням. Тому потрібно посилити індивідуальний контроль з боку НБУ за роботою керівних органів тих банків, котрі отримали відповідні кредити шляхом призначення представника національного банку, який би виконував наглядові функції за цільовим використанням коштів;

б) обмежити борговий тиск на позичальників. Відсоткова політика національного банку повинна бути спрямована на заохочення комерційних банків до реструктуризації заборгованості та зменшення боргового навантаження на позичальників шляхом поступового зниження відсоткових ставок, завдяки чому можна відновити довіру до банківської системи в цілому.

Отже, розглянуті заходи грошово-кредитної політики щодо обмеження девальваційного тиску на обмінний курс національної валюти, підтримання його стійкості та забезпечення стабільного функціонування банківської системи, підвищення довіри до неї можна вважати двома необхідними найважливішими передумовами фінансової і макроекономічної стабілізації та відновлення нормального економічного розвитку України в умовах світової фінансової кризи.

Актуальним є питання довіри державних органів влади, бізнесових структур і населення до діяльності Національного банку, що розкривається крізь призму відкритості центрального банку. Це передбачає ступінь розкриття центральним банком інформації щодо власної діяльності. Крім максимальної прозорості діяльності Центрального банку, інформація, яку він надає, повинна бути зрозумілою для економічних агентів, що називається транспарентністю. Тобто інформація, яка надається центральним банком, повинна бути достовірною, точною, вчасною, зрозумілою й опрацьованою, щоб суб'єкти ринкової економіки могли приймати на основі неї відповідні рішення. На думку науковців, публікація центральним банком прогнозів є засобом комунікації, що зводить до мінімуму невизначеності і підвищує передбачуваність грошово-кредитної політики.

В Україні на особливу увагу заслуговує проблема завуальованості дій центрального банку у випадку зміни грошово-кредитної ситуації, що стосується моделей економічного розвитку та способів реагування. Процес

і спосіб вирішення основних завдань Національним банком відносно побудови та ведення грошово-кредитної політики є повністю "чорною скринєю" для учасників фінансового ринку. Проблема транспарентності діяльності центрального банку набула для України безпосередньо практичного значення. При цьому спостерігається прямий вплив суб'єктивного фактора провадження грошово-кредитної політики на рівень транспарентності [1]. Оприлюднення інформації повинно знижувати її асиметрію, ринкову невизначеність, забезпечувати більш точне прогнозування та сприяти зростанню економічного добробуту суспільства. Складність сьогоднішніх економічних проблем, які породжені збільшенням міжнародних грошових потоків і прозорістю кордонів, потребує високого професіоналізму державних органів, відповідальних за проведення грошово-кредитної політики.

Для реалізації поставлених завдань важливим є розвиток і вдосконалення існуючих форм і методів комунікаційної політики Національного банку України та підвищення їх комплексності, що потребує необхідності пошуку дієвих підходів до різних цільових аудиторій комунікації, від рішення яких значним чином залежить стан монетарної складової економічної політики держави. Вони можуть бути представлені домогосподарствами, фінансовими та нефінансовими корпораціями, суб'єктами ринків фінансових ресурсів, представниками уряду й органів законодавчої влади, експертами та фінансовими аналітиками.

ВИСНОВКИ

Отже, підвищення рівня довіри до національного фінансового ринку надасть можливість Україні в майбутньому залучити до фондового ринку значну кількість економічних суб'єктів, які упродовж останніх років перебували в тіні іноземних інвесторів. Досягти зростання рівня довіри в фінансовій системі можливо шляхом: 1) розробки владними інститутами господарського законодавства та контролю за його дотриманням; 2) підвищення суспільної моралі, культури ділових відносин; 3) структуризації бізнесу, створення та застосування таких організаційних форм, що зменшують невизначеність та ризики діяльності; 4) розроблення й впровадження ефективної комунікаційної політики на рівні Національного банку України та комерційних банків. Відновлення довіри до національної грошової одиниці сприятиме поживленню споживчого кредитування і заощадженню грошових коштів у національній валюті.

Література:

1. Барч Я. Європейська інтеграція — Суверенітет — Самовизначення / Я. Барч // Економічний часопис ХХІ. — 2001. — № 4.
2. Грошово-кредитна політика в Україні / В.С. Стельмах, А.О. Єпіфанов, Н.І. Гребенюк, В.І. Міщенко. — К.: Товариство "Знання", 2003. — 421 с.
3. Грошово-кредитне регулювання в перехідних економіках: Проблеми методів і економічної ефективності / Г.І. Башнянин, А.Г. Драбовський, О.В. Щедра, Г.Є. Шпаргало. — Львів: Львівська комерційна академія, 2008. — 160 с.
4. Міщенко В. Методологічні та методичні проблеми запровадження таргетування інфляції / В. Міщенко // Вісник НБУ. — 2006. — № 5 — С. 40—45.
5. Основні засади грошово-кредитної політики на 2006 р. / Рада Національного банку України. — Офіц. вид. — К., 2005. — 9 с.
6. Основні засади грошово-кредитної політики на 2010 р. // Рада Національного банку України. — Офіц. вид. — К., 2009. — 7 с.
7. Петрик О. Цілі та основні режими сучасної монетарної політики / О. Петрик // Вісник НБУ. — 2006. — № 6 — С. 6—13.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2012 р.

А. А. Жигір, к. е. н., доцент кафедри фінансів, Азовський регіональний інститут управління Запорізького національного технічного університету

ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті розглянуто науково-практичні основи фінансового планування розвитку екологічного підприємства як невід'ємної частини оздоровлення економіки.

In the article research and practice bases of the financial planning of development of ecological enterprise are considered as inalienable part of making healthy of economy.

Ключові слова: фінансове оздоровлення, планування, оптимізація, фінансовий план.
Key words: financial making healthy, planning, optimization, financial plan.

ВСТУП

Невід'ємною частиною оздоровлення економіки та підприємств різних галузей є програма фінансового оздоровлення, яка спрямована на створення надійної фінансової бази прискорення виробничого і соціального розвитку, запровадження економічних стимулів, інтенсифікацію екологічного виробництва і його збалансованість. Реалізація цієї програми багато в чому залежить від рівня фінансового планування, що визначає рух фінансових ресурсів та їх узгодженість з матеріальними ресурсами, які забезпечують дієвість економічних важелів, органічне поєднання товарно-грошових відносин і механізму планового управління економікою на регіональному рівні.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Метою статті є розгляд науково-практичних основ фінансового планування розвитку екологічного підприємства як невід'ємної частини оздоровлення економіки.

Процес фінансового планування природокористування — це, перш за все, процес створення економічних і організаційних умов для використання фінансових ресурсів з метою забезпечення природоохоронної діяльності. Він відображає складну систему економічних взаємовідносин, які виникають з приводу утворення фондів фінансових ресурсів та їх використання з метою охорони навколишнього природного середовища. За своїм змістом це особлива сфера організаційно-економічних відносин, пов'язаних з менеджментом природокористування [3].

Основними завданнями фінансового планування природокористування є:

- визначення джерел і обсягів грошових ресурсів, необхідних для оздоровлення навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів;
- акумуляція грошових засобів, необхідних для здійснення природоохоронних заходів;
- забезпечення необхідних пропорцій щодо розподілу і використання грошових ресурсів;
- стимулювання найбільш ефективного використання грошових ресурсів.

Розглядаючи фінансове планування як процес визначення поточних та перспективних фінансових потреб на період планування та виходячи з прийнятого порядку фінансування, напряму витрачання коштів, поданих у вигляді фінансового плану, наведемо його основні функції.

1. Аналітична — економічний аналіз використання фінансових ресурсів природокористування за минулий період, виявлення і мобілізація обмежених внутрішніх фінансових можливостей.

2. Нагромадження — забезпечення необхідними грошовими ресурсами.

3. Розподілу — оптимальний розподіл доходів та накопичувань.

4. Контрольна — контроль за господарською та фінансовою діяльністю.

Фінансове планування і прогнозування здатні активно впливати на характер функціонування господарських суб'єктів. Воно сприяє раціональному використанню трудових, матеріальних, природних і грошових ресурсів. Разом з тим, за допомогою фінансового планування суспільство висуває кожному господарському суб'єкту вимоги щодо ефективності роботи і матеріально-фінансової збалансованості.

Контроль за природоохоронною діяльністю є невід'ємною частиною заключного етапу фінансового планування. Він тісно пов'язаний з попередніми діями, коли за вибором альтернативних рішень йде складання плану та здійснення контролю, який може призвести до перегляду раніше прийнятих рішень або плану. Контроль діяльності передбачає існування бази, з якою порівнюються фактичні результати. В процесі контролю виявляються помилки, які можуть полягати у встановленні нереального плану або в невиконанні тих дій, які повинні бути виконаними. Контроль передбачає аналіз причин невдач та успіхів, а також знаходження шляхів виправлення помилок та закріплення успіху.

Проведені дослідження дали змогу виявити, що характерні для перехідного періоду нестійкість динаміки виробництва, неналагодженість маркетингу та інших явищ в господарських зв'язках та грошових відносинах підприємств-природокористувачів призводить до погіршення періодичності розробки фінансових планів з п'яти років до одного. Ринок підвищує вимоги до забезпечення своєчасності платежів, мобільності ресурсів та високої їх віддачі. Досягнення цього можливе лише при налагодженій фінансовій роботі, яка, насамперед, забезпечуватиме достатньо точний прогноз динаміки фінансових ресурсів в умовах, далеких від ідеальних (спад та підйом у попиту на продукцію, підвищення та падіння цін, інші кон'юнктурні фактори). Тому велика роль у забезпеченні фінансової стабільності всього регіону належить оперативному фінансовому плануванню — розрахунку прогнозного балансу, звітів про прибуток і зміну фінансового стану підприємств-природокористувачів, грошових потоків, бюджету капітальних вкладень в природоохоронні заходи. Прогнозування інвестицій є важливою проблемою для майбутніх успіхів в природоохоронній діяльності.

В умовах економічних трансформацій, коли відбувається посилення адміністративно-правових, санітарно-гігієнічних, соціально-психологічних вимог до екологічної безпеки виробництва і продукції, впровадження державою економічної відповідальності за забруднення навколишнього природного середовища, загострення екологічних проблем перед підприємствами постає пробле-

ма фінансування природоохоронної діяльності. Перед фінансовими та плановими службами постають питання вибору джерела фінансування та оптимізації витрат на природоохоронну діяльність. Останню можна поділити на дві частини:

— оптимізація витрат протягом підготовки та виконання виробничо-екологічних заходів;

— оптимізація поточних витрат, пов'язаних з експлуатацією природоохоронного устаткування.

У перехідний період необхідно забезпечити комплексну перебудову системи фінансових планів, використовуючи досвід економічно розвинених країн, підвищити науковий рівень планування за умов подальшого удосконалення і використання його методів, при тісному зв'язку цього процесу із загальною системою економічного стимулювання, проведенні заходів з охорони навколишнього природного середовища. Політика гнучкого фінансового планування та контролю методично та практично допоможе регіону реалізувати концепцію переходу до реальних ринкових відносин.

Фінансові плани є планами утворення і використання грошових доходів, накопичень і заощаджень в межах окремих підприємств та їх об'єднань, а також галузей народного господарства та регіонів. Фінансові плани впливають на стан економіки і служать у руках держави серйозним важелем підвищення ефективності виробництва та забезпечення соціально-економічного розвитку [1].

Реальність фінансових планів залежить від використання прогресивних динамічних методів їх розрахунку і обґрунтування, які необхідно розвивати і уточнювати у відповідності з розвитком економічної науки, усвідомленням об'єктивних законів суспільства і закономірностей руху окремих категорій. З досвіду фінансового планування відомі декілька методів розробки планових завдань та їх взаємної ув'язки. Серед них можна визначити методи економічного аналізу (коефіцієнтів, нормативний, балансовий). Ці методи повинні застосовуватись одночасно або доповнювати один одного, і тільки в ув'язці один з одним вони дозволяють обґрунтувати фінансовий план кожної ланки господарства.

Головна мета руху фінансових ресурсів полягає у встановленні вихідного рівня доходів, грошових накопичень і видатків, у відкритті внутрішніх резервів, визначенні тенденцій в зміні вартісних пропорцій, щоб потім впливати на їх поліпшення.

Важливою умовою для здійснення обґрунтованих фінансових розрахунків є способи визначення розмірів доходів і видатків (коефіцієнтний, нормативний, економіко-математичний методи).

Знайти оптимальний варіант ефективного використання фінансових ресурсів з безлічі можливих дозволяє симплексний метод. Математична постановка задачі полягає у визначенні максимального прибутку (доходу) від виробництва і реалізації продукції при відомих обмеженнях на викиди, скиди, відходи в межах встановлених лімітів. Суть цього методу полягає в перегляді параметрів оптимального плану при введенні додаткових (штучних) змінних, які приймаються за базисні. Це необхідно в тому разі, якщо кількість обмежуючих умов задачі більша за кількість базисних змінних.

Вихідними даними для визначення оптимального плану виробництва, з урахуванням екологічної складової та за умови максимізації фінансового результату, є наступні.

1. Обсяг витрачання матеріалів на одиницю продукції кожного виду (дані беруться з технологічного регламенту).

2. Кількість наявного матеріалу кожного сорту на складі (дані беруться з карток складського обліку).

3. Норми викидів, скидів, відходів на одиницю виробленої продукції кожного виду (дані беруться з технологічного регламенту, екологічних паспортів).

4. Ліміти на викиди, скиди, тверді відходи.

5. Нормативний прибуток від реалізації одиниці продукції кожного виду (дані беруться з калькуляції собівартості продукції).

Математична модель задачі буде мати такий вигляд:

$$\sum_{j=1}^n c_j x_j \rightarrow \max \quad (1)$$

При обмеженнях на ресурси:

$$\sum_{j=1}^n a_{ij} x_j \leq b \quad (i = 1, 2, \dots, k) \quad (2)$$

При обмеженнях на викиди, скиди, відходи в межах встановлених лімітів:

$$\sum_{j=1}^n b_{sj} x_j \leq Q_s \quad (s = 1, 2, 3); \quad (3)$$

А також:

$$x_j \geq 0 \quad (j = 1, 2, \dots, n) \quad (4)$$

де j — вид продукції;

n — кількість видів продукції;

x_j — обсяг продукції;

i — вид ресурсу;

k — кількість всіх видів наявних ресурсів;

a_{ij} — норма використання i -го виду ресурсу при виробництві одиниці j -го виду продукції;

b_i — кількість наявного ресурсу i -го виду;

s — вид відходів;

Q_s — обмеження на відходи s -го виду;

b_{sj} — норма обмеження s -го виду відходу при виробництві одиниці j -го виду продукції;

c_j — норма прибутку при виробництві одиниці j -го виду продукції.

Вирішення задачі, спрямоване на максимізацію прибутку (цільової функції), необхідно проводити за єдиним алгоритмом симплексного методу мінімізації цільової функції [1].

У проведенні аналізу і оцінки очікуваних результатів фінансового планування допомагає екологічна експертиза, яка являє собою комплексний аналіз технологій, матеріалів, устаткування, техніки, проектів, планів, прогнозів та іншої документації. Дану експертизу проводять експерти з метою визначення відповідності поданих матеріалів чинному законодавству і розробки конструктивних пропозицій щодо охорони навколишнього середовища.

Екологічна експертиза проводиться за п'ятьма наступними аспектами.

1. Вплив планового заходу на навколишнє середовище. Цей аспект являє собою аналіз впливу на навколишнє середовище. Вплив може бути екологічним, естетичним, історичним, культурним, економічним, соціальним (на здоров'я людей).

2. Негативний вплив на навколишнє середовище, який неминуче може настати у випадку виконання планового заходу. Для визначення такого неминучого негативного впливу необхідно проаналізувати заходи щодо зниження негативного впливу. Ці заходи включають:

— попередження впливу шляхом реалізації лише частини заходу або повної відмови від його реалізації;

— зведення впливу до мінімуму шляхом зменшення кількості елементів заходу;

— коригування впливу шляхом реабілітації, відтворення або рекультивативі порушеного навколишнього середовища;

— попередження впливу шляхом здійснення природоохоронних дій в процесі реалізації заходу;

— компенсація збитку шляхом заміни одних ресурсів іншими.

3. Альтернативні варіанти планового заходу. Їх перелік повинен включати допустимі альтернативи планового заходу з урахуванням конкретної ситуації. Якщо є альтернативний варіант планового заходу, то тоді окремі особи і організації можуть наполягати на виборі саме цієї альтернативи. Можливі ситуації, коли альтернативні варіанти змінюються навіть в процесі екологічної експертизи.

4. Співвідношення довгострокового і короткострокового природокористування. В теперішній час ця вимога не знаходить широкої підтримки. Частково це можна пояснити відсутністю даних про прогнозування продуктивності природних ресурсів в далекому майбутньому. Також важко прогнозувати потреби суспільства і види діяльності природокористування.

5. Аналіз заходів, які неминуче впливають на навколишнє середовище. На даному етапі слід звернути особливу увагу на обов'язкові елементи заходу. Галузь цього

аналізу є логічним продовженням інших аспектів експертизи. Як і при розробці заходів зменшення негативного впливу або підраховуванні довгострокового впливу, тут важко сконцентрувати увагу на обов'язкових елементах заходу. Встановлені вимоги відносно необхідних для такого аналізу даних використовуються і при аналізі інших аспектів, а також служать "внутрішнім контролем" при проведенні експертизи.

Проведення природоохоронних заходів вимагає значних капітальних вкладень (одноразові витрати) та експлуатаційних (поточних) витрат. Потреба в капітальних вкладеннях значною мірою перевищує можливість державного бюджету, і здійснювати їх слід таким чином, щоб одержати максимально можливу віддачу, дати найбільший економічний ефект. Тому виникає необхідність у визначенні економічної ефективності природоохоронних заходів. Ефективність природоохоронних заходів на різних рівнях оцінюється за допомогою показників або результатів — екологічних, соціальних, економічних.

Екологічний результат полягає в обмеженні негативного впливу на навколишнє середовище і поліпшенні його стану. Він проявляється у зменшенні обсягів забруднення навколишнього середовища, збільшенні кількості і поліпшенні якості придатних до використання земельних, лісових та водних ресурсів, у поліпшенні атмосферного повітря.

Соціальний результат полягає у підвищенні рівня життя населення, соціальної ефективності виробництва і збільшенні національного багатства країни. Економічний результат полягає в економії або попередженні витрат природних ресурсів, живої та уречевленої праці у виробничій і невиробничій сферах народного господарства. Економічне обґрунтування природоохоронних заходів проводиться шляхом порівнювання економічних результатів цих заходів з витратами, необхідними для їх здійснення за допомогою системи показників загальної і порівняльної ефективності природоохоронних заходів [2].

Економічна ефективність природоохоронних витрат визначається з метою виявлення загальноекономічних результатів природоохоронних заходів, визначення темпів зростання або зменшення цих витрат, оцінки галузевих пропорцій щодо розподілу капіталовкладень, прийняття рішень стосовно черговості виконання природоохоронних заходів.

Показник загальної економічної ефективності природоохоронних витрат (E) визначається як співвідношення річного обсягу повного економічного ефекту і суми приведених витрат, які сприяли досягненню цього ефекту (експлуатаційні витрати і капіталовкладення, приведені до однакової розмірності згідно нормативів ефективності) і розраховується за формулою:

$$E = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m E_{ij}}{B + E_n K} \quad (5)$$

де E_{ij} — повний економічний ефект i-го виду, що сприяє запобіганню витрат на j-тому об'єкті, який розташований у зоні покращання стану навколишнього середовища;

B — річні експлуатаційні витрати на утримання і обслуговування основних засобів природоохоронного призначення, які забезпечили б повний економічний ефект;

E_n — нормативний коефіцієнт економічної ефективності капіталовкладень природоохоронного значення;

K — капітальні вкладення в будівництво основних засобів природоохоронного призначення.

Запроектовані показники загальної економічної ефективності природоохоронних витрат повинні бути, як правило, не нижче за відповідні нормативи і звітні показники за минулий рік. Якщо цю вимогу не задовольняють варіанти заходів у галузі охорони навколишнього природного середовища, відібрані за критеріями мінімуму витрат або максимуму економічного ефекту, а також при встановленні факту різноспрямованості показників економічних та тих, які характеризують результати природоохоронних заходів, необхідно здійснити додатковий контроль та аналіз доцільності відібраних варіантів шляхом збільшення кількості варіантів, які подаються на роз-

гляд, і пошуку додаткових резервів підвищення ефективності природоохоронних заходів.

Однак, існуюча економічна криза не дозволяє в повному обсязі забезпечити фінансування капіталовкладень в охорону навколишнього середовища. Вирішення цієї проблеми значною мірою може залежати від фінансування тих природоохоронних заходів, які є інтегровано складовою технологічних процесів.

Порівняльна економічна ефективність природоохоронних витрат визначається мінімальними приведеними експлуатаційними витратами і розмірами капітальних вкладень, скоригованими за фактором часу. При проведенні заходів, здійснення яких або досягнення ефекту від яких потребує певного часу (відновлення лісових насаджень, рекультивация порушених земель, відновлення рибних популяцій тощо), сумарні витрати визначають з урахуванням часового фактора за формулою:

$$B_{\text{сум}} = \sum_{t=t_0}^t \frac{K_t + B_t}{(1 + E_n)^{t-t_0}} \quad (6)$$

де $B_{\text{сум}}$ — сумарні витрати на проведення природоохоронних заходів;

K_t — капітальні вкладення в певний захід в t-тому році;

B_t — витрати на експлуатацію природоохоронного об'єкта в t-му році (без реноваційних відрахувань);

E_n — нормативний коефіцієнт приведення витрат, різних за часом;

t_0 — базовий термін, до якого приводяться витрати t-того року.

За базовий термін приймається або початок планового періоду, в якому будуть здійснюватися заходи, або найпізніший термін введення природоохоронних об'єктів в експлуатацію, або роки початку і завершення будівництва відповідних споруд.

Умовою проведення розрахунків порівняльної економічної ефективності витрат на природоохоронні заходи є вибір їх варіантів, де досягається нормативна якість навколишнього природного середовища. Порівняльні варіанти повинні відповідати вимогам щодо умов праці, технічних та економічних показників, комплексного використання відходів, вторинних ресурсів тощо, які передбачені нормативними документами.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження дозволяють зробити висновок, що для економіки України вкрай потрібний якісно новий, гнучкий організаційно-економічний механізм планування фінансовими ресурсами природокористування, який повинен спиратися на ринкові регулятори фінансових потоків природокористування. Рекомендована нами система таких регуляторів ґрунтується на комбінації інструментів, які одночасно і примушують, і заохочують господарські суб'єкти до реалізації природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів. Для запровадження системи запропонованих ринкових регуляторів природокористування необхідно сформувати організаційну структуру менеджменту природокористування і забезпечити її належне інформаційне забезпечення на основі еколого-економічного паспорту території. Також слід зробити достатньо точний прогноз динаміки фінансових ресурсів, що досягається за рахунок налагодженого фінансового планування природокористування.

Література:

1. Дудар О.Т. Органічне агровиробництво у системі еколого-спрямованого розвитку сільського господарства / О.Т. Дудар // Інноваційна економіка. — 2009. — № 4. — С. 52—56.
2. Трегубчук В.М. Концептуальні основи сталого та екологічнобезпечного розвитку національного АПК / В.М. Трегубчук // Проблеми сталого розвитку України. — К.: БМТ, 1998. — С. 121.
3. Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу України / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Мессель-Веселяка. — К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2002. — 135 с.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2012 р.

УДК 330.341.4

Т. В. Кондратьєва,

к. е. н., асистент, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ДЖЕРЕЛА РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЇ В НЕСТАБІЛЬНИХ РИНКОВИХ УМОВАХ

У роботі досліджено механізм розвитку організації, взаємозв'язок структур та адаптивних можливостей фірм. Визначено основні джерела розвитку організації в нестабільних ринкових умовах.

The mechanism of organizational development, the relationship of structures and adaptive possibilities of firms were investigated in the article. The main sources of organizational development in unstable market conditions were defined.

Ключові слова: гнучка економічна структура, нестабільні ринкові умови, адаптивність, траєкторія розвитку фірми, транзакційні витрати, асиметрія інформації, опортунізм, екстерналізація, інтерналізація.

ВСТУП

Основною метою і критерієм ефективності економічної поведінки є розвиток фірми. Дослідження механізмів розвитку призвело до формування еволюційної теорії, що пізніше знайшла своє відбиття й в інституціональній економіці. Іншим підходом до вивчення процесів розвитку є структурний, який у багатьох галузях науки протиставляється еволюційному. Даний напрям вивчає внутрішню побудову, організацію й функціонування об'єктів, що розвиваються. У біології, історії, соціології значущі результати були отримані на основі синтезу еволюційного й структурного підходів до дослідження процесів розвитку. В економічній науці дослідження взаємозв'язків структури й еволюції економічних об'єктів нечисленні. Можливість синтезу даних підходів створює можливість для подальшого дослідження механізмів розвитку фірми в умовах сучасного нестабільного ринку.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є дослідження проблеми ефективного управління розвитком економічної структури в умовах нестійкого економічного середовища на основі синтезу еволюційного та структурного підходів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Основним результатом еволюції фірмової організаційної структури є глибоке взаємопроникнення фірми й ринку. Проявляється дана тенденція у вигляді зміни структури фірми, зсуву до гібридних форм. Традиційні внутріфірмові транзакції (ведення обліку, керування персоналом, інформаційне забезпечення й т.д.) здійснюються за допомогою ринку, сторонніх організацій, і навпаки, елементи ринкових механізмів включаються у внутрішню структуру фірми.

Дослідники відзначають, що "на даному етапі принципово гнучкість економічних систем обмежується не стільки технічними факторами, скільки соціально-економічними відносинами" [1]. Для фірми це проявляється в тому, що різноманіття й швидка зміна техніко-технологічних можливостей зміщують проблеми пошуку джерел розвитку фірми в сферу структурно-організаційних, соціально-економічних й індивідуально-психологічних аспектів. Все більш актуальним стає дослідження "людського фактора", внутрішньої організації взаємодії активних елементів фірми. Автори говорять про те, що траєкторія розвитку фірми визначається "сумарним вектором інтересів і можливостей впливу всіх сторін" [1]. Таким чином, можна говорити про те, що стимулом еволюції фірми є сигнали зовнішнього середовища, а механізмом — зміна організаційної структури.

Для пояснення цієї залежності в теорії організації Д.Ньюстром і К.Девіс [2, с. 16] представляють організаційну структуру в якості перетворювача організаційних ресурсів і сигналів зовнішнього ринкового середовища в процесі формування економічної поведінки фірми (рис. 1).

В інституціональній економічній теорії кореляція структури фірми й траєкторії її розвитку пояснюється на основі того, що альтернативні моделі

внутрішньої структури представляються як різні варіанти рішення проблеми принципала й агента (погрози маніпулювання агентом принципала). Організаційна структура є функцією, що визначає ефективність перерозподілу прав власності на ресурси фірми. А сам організаційний розвиток інтерпретується як рух по особливій траєкторії структурних змін. При цьому внутріфірмова структура, що існує в певний момент часу, задає траєкторію розвитку фірми за рахунок накопичення й закріплення певного типу взаємин принципала й агента. Завдання пошуку ефективного типу внутрішньої структури розв'язується на основі зіставлення транзакційних витрат і витрат контролю з видом технології, типом ринку, стадією розвитку фірми. Щоб розширити дані підходи, проаналізуємо механізм розвитку фірми. Результатом диференціювання траєкторії руху фірми є окремі транзакції, реалізація яких задає вектор розвитку. Особливістю процесів відбору реалізованих фірмою транзакцій визначають множинність їхніх результатів. Різні організаційні компоненти фірми, що володіють унікальними характеристиками (ознаками, генами), взаємозалежними способами роблять індивідуальний вклад у вибір форм здійснення транзакцій. Розмаїтість ознак спричиняє формування так званого ландшафту адаптації [3], що для фірми є нерівним і має декілька максимумів (рис. 2).

Чутливість фірми до сигналів зовнішнього середовища й можливості руху на ландшафті визначає досягнення різних "точок адаптації" фірми до ринкових умов. При цьому основним завданням фірми є бачення більшого числа таких точок і маршрутів руху до них. Ця можливість обмежується ступенем і типом невизначеності зовнішнього середовища, які є індивідуальними для фірми й залежать від розвиненості механізму розпізнавання.

Дослідники виділяють декілька критеріїв зміни зовнішнього середовища — частота, амплітуда, складність тощо. Для цілей аналізу механізму розвитку фірми важливим є розрізнення онтологічної й гносеологічної невизначеності. У першому випадку — це те, що внутрішньо властиве світу, незалежно від можливостей фірми. Даний тип невизначеності задає рівні обмеження для поведінки всіх фірм на ринку. Існування гносеологічної невизначеності зумовлене індивідуально обмеженими здібностями фірми одержувати й обробляти інформацію про зовнішнє середовище.

Адаптація моделі споживчого вибору до поведінки фірми дозволяє представити його як вибір між двома типами антиблаг — невизначеністю майбутнього й необоротністю минулого [4]. Основою такої моделі є те, що "ці дві властивості часу можна розглядати як два комплементарних

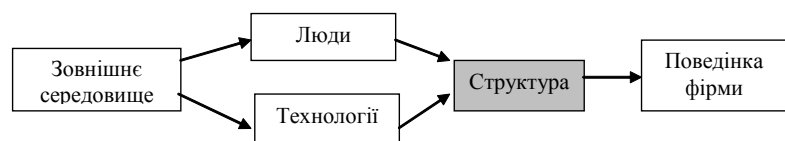

Рис. 1. Роль організаційної структури в процесі формування поведінки фірми

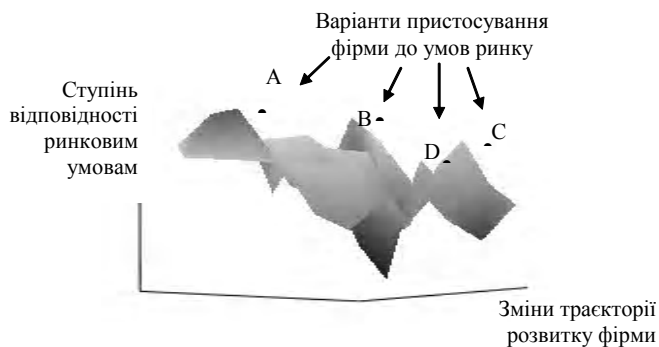

Рис. 2. Ландшафт адаптації фірми [3]

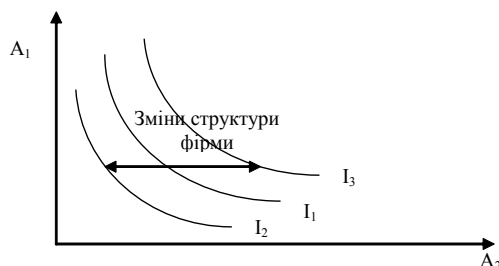

Рис. 3. Модель вибору фірмою набору з двох комплементарних антиблаг

антиблага в тому розумінні, що споживання тільки одного із цих антиблаг не створює ніякої негативної корисності" [4].

Механізм зменшення негативної корисності у зв'язку зі змушеним споживанням двох антиблаг фірмою представлений на рис. 3.

Криві байдужності (I_1, I_2, I_3) описують набори між невідомістю майбутнього (A_1) та необоротністю минулого (A_2), які приносять фірмі рівні негативні корисності. Ефективність вибору визначається сукупністю контрактів фірми, що утворюють її структуру. Структура фірми є механізмом, що зсуває криві байдужності до початку координат (I_2) або, навпаки, що погіршує умови вибору (I_3). Таким чином, за допомогою ефективно структури фірма може зробити найкращий вибір за рахунок зниження гносеологічної невизначеності.

Сукупність точок адаптації до умов зовнішнього середовища, що обрані фірмою, утворюють траєкторію розвитку фірми (рис. 4).

Таким чином, особливості взаємодії елементів фірми в процесі відбору ринкових альтернатив визначають можливість розвитку фірми.

Важливість проблеми адаптації, ефективності структури і розвитку окремої фірми полягає в тому, що її рішення прямо впливає на розвиток економіки в цілому і має бути врахована в рамках формування державного інституційного регулювання. Дану тезу було доведено вітчизняними дослідниками щодо сучасних ринкових умов в Україні. Зокрема, автори зазначають, що "врахування тенденцій сучасного розмивання традиційно окреслених типів економічних взаємодій вимагає нових підходів до формування ефективної економічної політики. До цих пір структура взаємовідносин між економічними суб'єктами України, що розглядається як об'єкт макроекономічного управління, не враховує специфічних відносин між різними її елементами, і тому в результаті, здавалось би, позитивних урядових дій отримують неочікувані наслідки, так звані "інституційні пастки". Вважаємо, що відправною позицією для формування ефективно структури української економіки має бути врахування загальних тенденцій сучасних ринкових структур, на які накладаються наші, суто українські "генетичні" особливості взаємовідносин між економічними суб'єктами, в яких тісно переплетені як залишковий вплив норм радянської економіки, так і період "інституційного безвладдя" дев'яностих років" [5].

У нестабільних умовах зовнішнього середовища множинна альтернативних варіантів поведінки фірми збільшується в рази. Крім того, один раз обрані фірмою траєкторії розвитку в таких умовах частіше міняють свою конфігурацію.

Тому особливу актуальність здобувають проблеми створення гнучкої організаційної структури фірми. Синтезуючи поняття гнучкості й організаційної структури, можна сформулювати наступне визначення такої структури.

Гнучка організаційна структура фірми — це заснована на внутріфірмових інститутах сукупність елементів фірми та їхніх взаємозв'язків, що забезпечує ефективне використання альтернативних варіантів розвитку в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Гнучка структура забезпечує фірмі при збереженні її цілісності широкий (в ідеалі — всеохоплюючий) діапазон можливостей по кожному виду вимог зовнішнього середовища, що може бути досягнута швидко (в ідеалі — миттєво) при малих (в ідеалі — нульових) витратах із прийнятної (в ідеалі — абсолютної) точністю [6].

При цьому теорія й практика підтверджують, що "гнучкість економічної системи коштує не сама по собі, а остільки, оскільки дозволяє відповідати поточній і майбутній вимогам зовнішнього середовища..., гнучкість повинна дозволити різноманітні діяльність та її результати без шкоди цілісності, щоб точно, у прийнятний термін та із прийнятними витратами виконати в кожний момент часу запити/вимоги зацікавлених сторін" [6]. Гнучкість організаційної структури — це здатність до швидкої просторової, функціональної, логічної або іншої перебудови й відновлення параметрів без впливу ззовні. Аналіз джерел розвитку, які забезпечуються гнучкістю структури, представлений на рис. 5.

Внутрішні джерела розвитку гнучкої фірми полягають у більш ефективній взаємодії внутрішніх елементів структури — агентів, принципалів, їхніх коаліцій.

Зниження трансакційних витрат у гнучкій організаційній структурі відбувається за рахунок більшої можливості зміни алгоритму вибору варіанта економічної поведінки.

Гнучка структура за рахунок більшої кількості зв'язків краще організує трансфер знань активів, у тому числі імпліцитних. Залежність структури організаційних знань від умов зовнішнього середовища, її вплив на процеси розвитку економічних об'єктів були доведені в рамках теорії соціального ефекту, національної інноваційної системи [7; 8; 9].

Значне число "точок перемикання" — елементів, що є представниками декількох підсистем, — дозволяє гнучкій структурі швидше реалізовувати ринкові альтернативи.

Множинність прямих зв'язків дає можливість знизити переключування інформації й опортунізм агентів. Крім того, Д.Удалов відзначає, що в гнучкій організаційній структурі, що використовує мережні принципи організації, "скорочуються й витрати опортуністичної поведінки, тому що відхилення від встановлених правил (постійне й значне) не відповідає самій природі мережі, і тим загальним установкам і нормам діяльності, яких дотримуються всі її учасники (погодженість дій, довіра, єдність цілей і завдань, відкритість тощо). В іншому випадку учасники мережі, що допустили опортуністичну поведінку, піддаються санкціям з боку інших учасників мережі або їх змушують її покинути" [10].

Одним з вагомих напрямів інституціональної економічної теорії є дослідження феномена залежності від попередньої траєкторії розвитку. Автори відзначають, що існує різний ступінь історичності, тобто сили впливу минулого в економічній динаміці. П.Девід говорить про те, що "...слабка історія має місце настільки, наскільки допускає "стрілу часу", ...середня історія допускає, що миттєві стрілки між дискретними станами мають більші й, можливо, нескінченні витрати коригування, так що вони забирають час, ...сильна історія передбачає, що деякі динамічні системи задовольняють умовам, які сприяють залежності результатів від попередньої траєкторії розвитку, або умовам ймовірності переходу й асимптотичних розподілів результатів" [3]. Гнучка організаційна структура, здатна до швидкої перебудови, має низьку історичність і здатна ефективніше формувати траєкторію розвитку в нестабільних умовах.

Зовнішні джерела — це можливості, що надаються зовнішнім оточенням фірми, використовуючи які, гнучка структура забезпечує свій розвиток. До них відносять, поперше, переваги гнучкої організації в області розпізнавання й аналізу максимальної кількості альтернатив поведінки. Це відбувається за рахунок більшого числа спостерігачів і можливості легко змінити їхній склад і структуру залежно від зовнішніх умов.

Гнучкість зовнішніх і внутрішніх зв'язків дозволяє швид-

ше реалізувати наявні альтернативи розвитку. В умовах інформаційного укладу економіки це є однією з головних конкурентних переваг фірми.

Здатності до швидкої перебудови зумовлюють більші можливості й ефективність екстерналізації (інтерналізації) функцій фірми при виникненні відповідних можливостей. Наприклад, при зростанні обсягів необхідної інформації в традиційній фірмі різко зростають транзакційні витрати. Гнучка організаційна структура має можливість швидкої передачі частини інформаційно-аналітичних функцій.

Важливою особливістю нестабільного зовнішнього середовища є високий рівень і розмаїтість ризиків. Гнучка структура дозволяє диверсифікувати не стільки матеріальні активи фірми, скільки організаційні та інформаційні, не зменшуючи при цьому цінності фірми. Крім того, маючи гнучкі взаємодії з іншими господарюючими суб'єктами, фірма може використати їхній потенціал розвитку як нові зовнішні ресурси. Вітчизняні дослідники відзначають: "Ризик прямо пов'язаний з адаптивними можливостями економічних систем: чим більший рівень глибини адаптивності елементів підприємства, тим менший ризик витрат від змін зовнішніх і внутрішніх умов функціонування підприємства" [11, с. 45].

Таким чином, основним фактором ефективності гнучкої внутрішньої організації в нестабільних умовах є те, що вона дозволяє фірмі відбирати транзакції з найменшими альтернативними й транзакційними витратами, максимально використовувати умови зовнішнього ринкового середовища й формувати найкращу траєкторію розвитку.

Проблема визначення необхідного й достатнього рівня гнучкості організаційної структури прямо корелює з оцінкою гнучкості економічної поведінки. Отже, організаційна структура є достатньо гнучкою, якщо забезпечує реалізацію альтернативних варіантів розвитку й ефективний рівень транзакційних витрат фірми. Ефективний рівень гнучкості організаційної структури визначається трьома факторами: вектором поточних і майбутніх інтересів; параметрами конкретного ринку, на якому діє фірма; вимогами зовнішнього середовища на даному етапі часу.

ВИСНОВКИ

Таким чином, існує залежність можливостей розвитку фірми від особливостей взаємодії агентів. Інституціональна економічна теорія пояснює кореляцію структури фірми й траєкторії її розвитку тим, що організаційна структура є функцією, що визначає ефективність перерозподілу прав власності на ресурси фірми і рух організаційної економічної структури по особливій траєкторії структурних змін. Гнучка організаційна структура фірми — це заснована на внутріфірмових інститутах сукупність елементів фірми й їхніх взаємозв'язків, що забезпечує здатність фірми до швидкої просторової, функціональної, логічної або іншої перебудови й відновлення параметрів без впливу ззовні. Джерелами розвитку гнучкої організаційної структури є зовнішні й внутрішні фактори. Зокрема, розвиток фірми забезпечується зниженням транзакційних витрат, інтенсивністю зовнішнього та внутрішнього трансферу знань активів, скороченням часу реалізації альтернатив, меншими перекручуваннями й асиметрією інформації, зниженням опортунізму внаслідок більш короткого ланцюжка "принципал — агент", низьким ступенем залежності від траєкторії попереднього розвитку, аналізом більшого числа ринкових альтернатив, більшими можливостями реалізації альтернатив за рахунок широкої мережі внутрішніх зв'язків, зниженням ризиків за рахунок інформаційної та організаційної диверсифікації, швидким здійсненням екстерналізації (інтерналізації) функцій, розширенням можливостей з залучення ресурсів.

Література:

1. Щепетова С.Е. Моделирование и синтез гибких экономических систем: концепция, теория и методология: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора экон. наук:

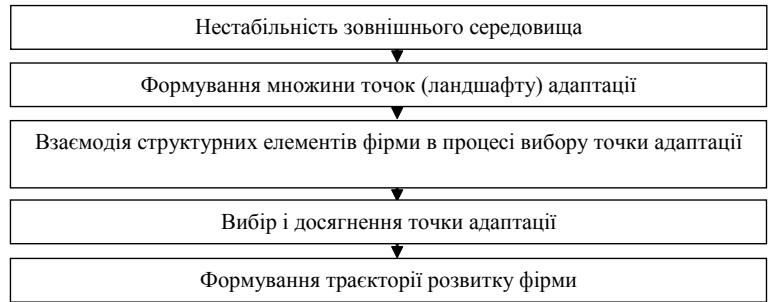

Рис. 4. Механізм розвитку фірми

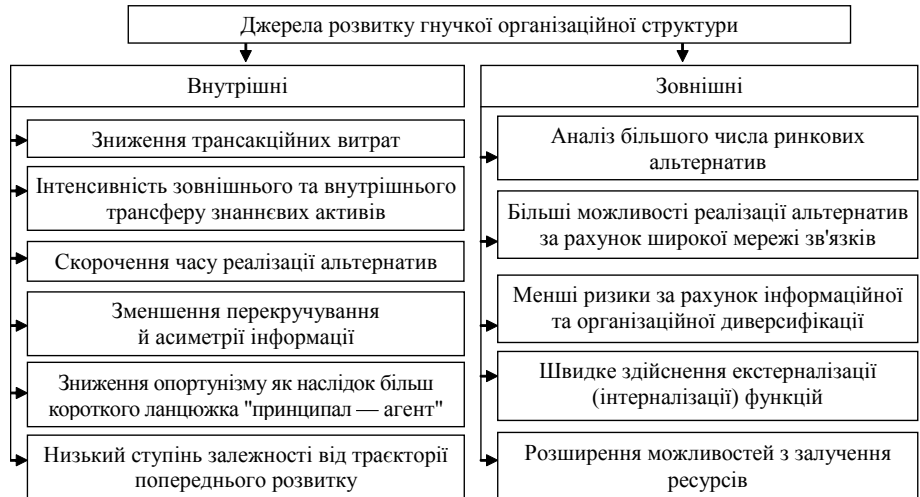

Рис. 5. Джерела розвитку гнучкої організаційної структури

спец. 08.00.13. "Математические и инструментальные методы экономики" / С. Е. Щепетова. — М., 2009. — 43 с.

2. Ньюстром Дж.В. Основы организационного поведения / Дж. В. Ньюстром, К. Дэвис. — СПб.: Питер, 2000. — 447 с.

3. Кастальди К. Тиски истории и возможности для новизны: некоторые результаты и открытые вопросы, связанные с зависимостью от предшествующей траектории развития в экономических процессах / К. Кастальди, Дж. Доси // Экономический вестник Ростовского государственного университета. — 2005. — Т. 3. — № 2. — С. 18—49.

4. Скоробогатов А.С. Экономическая роль институтов: от онтологической неопределенности к концепции делового цикла / А.С. Скоробогатов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. — 2005. — Т. 3. — № 2. — С. 83—96.

5. Горняк О.В. Институційні підходи до аналізу між фірмовою та внутрішньо фірмовою кооперації / О.В. Горняк, Л.Х. Доленко // Економічна теорія. — 2007. — № 1. — С. 47—64.

6. Колодня Г. В. Транзакційні інструменти держави як фактор еволюції фірми: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора экон. наук: спец. 08.00.01 "Экономическая теория" / Г. В. Колодня. — Москва, 2008. — 43 с.

7. Ayyagari M. Firm innovation in emerging markets: the roles of governance and finance / M. Ayyagari, A. Kunt, V. Maksimovic. — Washington: World bank, Development research group, Finance and private sector development team, 2007. — 36 с.

8. Innovation and social learning: institutional adaptation in an era of technological change / [ed. by Meric S. Gertler, David A. Wolfe]. — Basingstoke (Hants.); New York: Palgrave Macmillan, 2002. — 258 с.

9. Eicher T. S. Institutions, development, and economic growth / T. S. Eicher, C. Garcia-Penalosa. — Cambridge, Mass.; London: MIT press, 2006. — 293 с.

10. Удалов Д. В. Закономерности эволюции фирмы как института экономики: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора экон. наук: спец. 08.00.01 "Экономическая теория" / Д. В. Удалов. — Саратов, 2009. — 44 с.

11. Акофф Р.Л. О целеустремленных системах / Р.Л. Акофф, Ф.Э. Эмери. — М.: АКИ, 2008. — 272 с.

Стаття надійшла до редакції 08.02.2012 р.

*Т. М. Кушнір,
к. е. н., доцент кафедри економічної та маркетингу,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ЗЛОВЖИВАННЯ У СФЕРІ ЗАКУПІВЕЛЬ ТОВАРІВ, РОБІТ ТА ПОСЛУГ ЗА ДЕРЖАВНІ КОШТИ

У статті розглянуто основні типи зловживань під час проведення процедури закупівель товарів, робіт та послуг за державні кошти та наведені конкретні приклади таких зловживань.

In the article the basic types of abuses are considered during the lead through of procedure of purchases of commodities, works and services, for state facilities and the concrete examples of such abuses are resulted.

*Ключові слова: державні закупівлі, зловживання, конкурсні закупівлі, фіктивні товарні операції.
Key words: public purchasing, abuses, competitive purchases, dummy commodity activities.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Конкурентне середовище, відкритість і прозорість сфери державних закупівель у 2010 та I півріччі 2011 року не забезпечувалися, а передбачені на цю мету кошти державного бюджету використовувалися неефективно і нерационально. Такий висновок зробила Колегія Рахункової палати за результатами розгляду матеріалів відповідного аналізу.

Основна проблема, що не усувається протягом багатьох років, — це багатомільярдні втрати бюджету через проведення неконкурентних процедур при здійсненні державних закупівель товарів, робіт і послуг. У 2010 році лише 29% державних коштів планувалося використати за конкурентними процедурами, решту — за процедурою закупівлі в одного учасника та/або з обмеженою участю.

У результаті вартість договорів, укладених 2010 року поза конкурентною процедурою, досягла майже 63% від загальної вартості всіх закуплених державою товарів, робіт і послуг. Аудитори Рахункової палати встановили, що середня вартість закупівлі, здійсненої у 2010 році на конкурентних засадах, становила 1,5 млн грн., а закупівлі, проведеної не на конкурентних засадах, — 51 млн грн. [4]. Вказане свідчить, що поза межами законодавчого поля здійснюються закупівлі на багатомільйонні суми, а з дотриманням норм законів — лише конкурсні процедури на незначні суми.

Недосконалість Закону України "Про здійснення державних закупівель" призвела до викривлення всієї системи держзакупівель, перекосу в бік винятків з правил. Розширено перелік винятків щодо предметів та суб'єктів державних закупівель, які виведені зі сфери дії закону. Власне, окремі винятки насправді стали правилом і фактично сприяють поширенню процесів тінізації економіки в державному секторі.

Порушення порядку держзакупівель мають системний характер, повторюються з року в рік, що вказує на відсутність належного контролю уряду і Мінекономрозвитку як уповноваженого органу у сфері державних закупівель. Це спричиняє безвідповідальність і повне ігнорування державних інтересів з боку замовників — головних розпорядників бюджетних коштів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням різних аспектів закупівель за державні кошти займалися Г.М. Бень, О.О. Костусев, А.А. Марусов, Д.М. Павлов, О.О. Покрещук, Ю.Т. Сколотяний, В.В. Смиричинський, К.Ю. Водоласкова. Заслужують на особливу увагу праці, присвячені протидії злочинам у сфері державних закупівель, таких авторів, як: В.І. Василичук, А.П. Скалозуб, В.Р. Словенко.

НЕ ВИРІШЕНА РАНИШЕ ЧАСТИНА ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Аналіз останніх досліджень показав, що є необхідність подальшого аналізу зловживань у сфері державних закупівель задля їх усунення в майбутньому, оскільки це приносить мільйонні перевитрати для державного бюджету.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз типових порушень у сфері закупівель за державні кошти.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З огляду на те, що Україна прагне до укладання Угоди про вільну торгівлю з ЄС, функціонування системи державних закупівель в нашій державі має відповідати міжнародним нормам та вимогам. Однак вихід із критичного стану потребує значних зусиль від усіх учасників цього ринку. Зокрема, Колегією зазначено, що забезпечення конкуренції та прозорості державних закупівель без внесення змін до чинного законодавства є неможливим.

Згідно звітів контролюючих та правоохоронних органів до найпоширеніших порушень у сфері державних закупівель, які чиняться розпорядниками державних коштів, належать такі:

- фіктивні товарні операції;
- укладання договору без проведення процедури закупівель;
- уникнення процедури закупівлі шляхом розділення її суми на частини;
- проведення закупівлі в одного учасника без погодження з уповноваженим органом (Мінекономіки);

- фальсифікація матеріалів проведення торгів;
- укладання договорів закупівлі за цінами, вищими, ніж були в інших учасників торгів;
- створення умов для перемоги окремого виконавця шляхом зміни перед проведенням торгів номенклатури закупівлі;
- необгрунтоване застосування процедури закупівлі в одного учасника [1].

Більшість порушень, допущених під час здійснення держзакупівель, є однотипними та мають системний характер, причому порушення допускаються на всіх стадіях проведення процедур, починаючи з подачі заявки та закінчуючи підписанням договорів про закупівлю.

Прикладом проведення фіктивних товарних операцій є ситуація, яка мала місце в Одеській області в 2010 році, коли Державний департамент України з питань виконання покарань у 2010 році провів процедуру закупівлі м'яса яловичини в одного виконавця — ТОВ "Суворовський м'ясокомбінат". Згідно з укладеним договором було закуплено 1500 т м'яса на загальну суму 51,75 млн грн. [2, с. 41]. До ревізії Департамент надав відповідний дозвіл Міністерства економічного розвитку та торгівлі на проведення цієї процедури закупівлі. Проте на письмовий запит Голова КРУ, надісланий під час ревізії, Мінекономіки відповіло, що воно не реєструвало листів про надання такого положення!

Цей факт свідчить, що в Мінекономіки немає належного контролю за наданням дозволів щодо проведення процедур закупівлі в одного виконавця. Слід зазначити, що м'ясо яловичини є товаром "загальнодоступного виготовлення".

"Суворовський м'ясокомбінат" надав виправній колонії № 14 Одеської області накладну про передання 1500 т м'яса яловичини на загальну суму 51,75 млн грн. Установа ту накладну підписала, товар оприбуткувала в обліку. Це дало підстави Департаменту оплатити, а Товариству — отримати бюджетні кошти в сумі 51,41 млн грн. [2, с. 41]. Начебто все законно.

Проте, контрольні заходи, проведені у виправній колонії № 14 Одеської області, встановили, що товар туди не надходив, бо його нібито передали на зберігання до ТОВ "Суворовський м'ясокомбінат". Ось — класична фіктивна товарна операція.

Та це ще не все. Подібні договори закупівлі в одного виконавця Департамент уклав з ТОВ "Суворовський м'ясокомбінат" на придбання 500 т м'яса курей на загальну суму 6,23 млн грн. та 483,5 т м'ясних консервів на загальну суму 14,51 млн грн. [2, с. 42].

Як з'ясувалося, оте м'ясо курей та консерви м'ясні ТОВ "Суворовський м'ясокомбінат" передало за накладними Центральної бази забезпечення Державного департаменту України з питань виконання покарань (ЦБЗ). Схема та ж жама: факт отримання підтверджено накладними, оприбуткування здійснено в обліку установи. Департамент провів оплату Товариству бюджетних коштів у сумі 20,74 млн грн. Але контрольні заходи на ЦБЗ не підтвердили отримання цього товару. Знову його нібито передали на відповідальне зберігання до ТОВ "Суворовський м'ясокомбінат".

Інвентаризація, проведена на "Суворовському м'ясокомбінаті", з яким було укладено договори про відповідальне зберігання, залишків м'яса яловичини на суму 34,58 млн грн. та консервів м'ясних на суму 6,43 млн грн. не виявила. Та й виробничих потужностей для збереження таких обсягів продуктів тут не виявилось. Виходить, що Департамент здійснював оплату за неотриманий товар, що призвело до збитків на суму 41,01 млн грн. [2, с. 42].

В установах кримінально-виконавчої системи ревізори виявили неякісну продукцію, отриману від ТОВ "Суворовський м'ясокомбінат", на загальну суму 1,71 млн грн., що становить 5,5% від загальної кількості нібито отриманого товару.

Наразі ТОВ "Суворовський м'ясокомбінат", одер-

жавши від Департаменту 72,49 млн грн. бюджетних коштів, навіть не намагалося придбати за них передбачені за договорами продукти харчування для установ кримінально-виконавчої системи, а натомість спрямувало кошти до сумнівних фірм, які взагалі не займаються реалізацією продуктів харчування.

Здійснюючи розрахунки за завищеними цінами, Департамент зайво витратив у 2010 році 28 млн грн., зважаючи на те, що у лютому 2010 року Департамент купив м'ясо яловичини за ціною 34,5 тис. грн. за тону, тоді як державні організації продавали його за ціною 15,8 тис. грн. за тону [2, с. 42].

Інколи виникає ситуація, коли договір укладається невчасно або взагалі не укладається при здійсненні закупівлі. Так, під час перевірки дотримання порядку процедур закупівель у Департаменті житлово-комунального господарства Кіровоградської міської ради було встановлено, що послуги з підмітання, прибирання, вивезення снігу та посипання доріг у лютому-березні 2009—2010 років виконувалися Кіровоградським комунальним підприємством з утримання шляхів (КПУШ) без укладання договорів про закупівлю.

Договори на ці послуги в обох випадках укладені аж у квітні 2009 і 2010 років. Незрозуміло, як Департамент ЖКГ ще до проведення конкурсів знав, що і у 2009, і у 2010 році переможцем торгів буде саме КПУШ? Загальна сума коштів, витрачена Замовником на закупівлю цих послуг у КПУШ, становила 1,58 млн грн. [6, с. 38].

Часто задля уникнення процедури відкритих торгів проводиться роздрібнення предмету закупівлі, що також нерідко призводить до перевитрат державних коштів. Схожа ситуація була виявлена перевіркою "Сумської обласної клінічної лікарні", де було виявлено порушення на загальну суму понад 435 тис. грн. [3, с. 37].

Шприци, системи для переливання крові, катетери, інкубаційні трубки, скарифікатори та опромінювані бактеріцидні на загальну суму 104,3 тис. грн. у 2009 році і в основному такі ж самі прилади та пристрої (тільки замість опромінювачів — плазмодіфільтри мембранні) на загальну суму 265,1 тис. грн. у I кварталі 2010 року закуплені лікарнею без застосування відповідних процедур закупівель [3, с. 37].

Предмет закупівлі визначається на основі Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016-97 за показником п'ятого знака (класифікаційне угруповання "категорія").

Враховуючи, що всі вищеперелічені товари належать до категорії 33.10.1 "Устаткування медичне, хірургічне та ортопедичне", вони мали входити також і до одного предмета закупівлі до річних планів закупівель та з проведенням відповідних процедур закупівлі на зазначені вище суми його очікуваної вартості.

Але комітетом з конкурсних торгів лікарні більшість цих товарів безпідставно було "розпорощено" по різних категоріях, за якими суми товару дозволяли їх закупувати без застосування відповідних процедур. Наприклад, скарифікатори віднесені до категорії 28.75.2 "Вироби металеві різні інші", катетери та інкубаційні трубки включені до групи 25.21.21.570 "Оболонки штучні із затверділих протейнів чи целюлозних матеріалів, трубки, трубопроводи та фітинги жорсткі з вінілхлориду", що не має стосунку до категорії 33.10.1, а опромінювані бактеріцидні віднесені до категорії 31.50.1 "Лампи електричні". За державним класифікатором ДК 016-97 перелічені товари до зазначених категорій не повинні належати.

Незастосування необхідної процедури закупівлі в цьому випадку та не створення, таким чином, конкурентного середовища призвело до придбання товарів за цінами, що перевищували ціни на такі ж самі товари, які мали і могли запропонувати інші постачальники, на 51,1 тис. грн.

Наприклад, ті ж самі скарифікатори були закуплені

у ФОП Охінчекно О.Л. у кількості 400 тис. штук за цінами у 2009 році по 0,17 грн. за штуку, у 2010 році — по 0,18 грн. за штуку. За повідомленням, отриманим на запит облКРУ від ТОВ "Спецтехоснастка", їхня оптові-відпускна ціна на цей товар станом на 01.04.2009 та 10.03.2010 становила лише 0,068 грн. за штуку за умови, що закуплена партія товару мала перевищувати 50 тис. штук (а куплено 400 тис.) [3, с. 37].

Порушення мали місце і при закупівлі лікарнею у 2009 році хлібобулочних виробів із застосуванням процедури запити цінових пропозицій.

За цією процедурою переможцем визнано ТОВ "Хлібзавод "Степанівський" з пропозицією щодо постачання 26,4 тонн хліба житньо-пшеничного та 17,8 тонн хліба пшеничного загальною вартістю 106 тис. грн. Договір постачання з хлібзаводом укладено 05.03.2009, проте його умови до кінця року двічі змінювались. Згідно з останньою додатковою угодою від 01.10.2009 змінено кількість (в бік зменшення) та ціни (в бік збільшення) на товар, що дозволило постачальнику недолати лікарні порівняно з його конкурсною пропозицією та початковою умовою договору більше 6,8 тонн хліба [3, с. 37].

Слід зазначити, що і кількість, і вартість товару, який постачається, є істотними умовами договору, до того ж у запиті щодо цінових пропозицій передбачалося, що ціни не повинні бути змінені до кінця дії договору. Внаслідок порушення істотних умов договору лікарнею зайво витрачено 15,2 тис. грн. бюджетних коштів.

Створення дискримінаційних умов при закупівлі для того, щоб мав можливість перемогти один із учасників, є досить поширеною практикою. Зрештою, контролюючі органи часто не мають жодних підстав для висунення звинувачень у зловживанні. Але, аналізуючи ситуацію на фармацевтичному ринку можна чітко побачити такі тенденції. Зокрема, упродовж 2007 року простежується випадки внесення до конкурсної документації дискримінаційних вимог, які виписувалися конкретному під одного з учасників закупівлі. З цієї причини МОЗ зайве витратило 15,7 млн грн., або майже половину асигнувань, виділених на закупівлю антиретровірусних препаратів для профілактики та лікування СНІДу [5, с. 6].

Наприклад, постійний комітет з конкурсних торгів МОЗ України, здійснюючи процедуру закупівлі препарату "Комбінація Ритонавір/Лопінавір", визначив методу у медико-технічних вимогах конкурсної документації назву препарату, а також форму його випуску й дозування. Під оці умови підпадає лише один виробник — "АбботЛабораторіс ЛТД", Великобританія, торговельна назва препарату "Калетра". У шістьох інших виробників (зокрема, один вітчизняний) цей препарат залишився поза конкурсом. До того ж на придбання лікарського засобу "Диданозин" (Відекс) постійний комітет з конкурсних торгів МОЗ у конкурсній документації визначив медико-технічні вимоги (форма випуску та дозування препарату), за якими тільки одна іноземна компанія, а саме — "Брістол-МайєрсСквібб" (Франція), здійснює його випуск.

У попередній редакції закону підставою для закупівлі в одного учасника була нагальність потреби в закупівлях товарів, робіт чи послуг для невідкладного вирішення соціальних та економічних проблем, чим окремі розпорядники бюджетних коштів часто прагнули скористатись задля уникнення процедури відкритих торгів. Проте нова редакція закону усунула цю можливість зловживання. Ось конкретний факт з діяльності підприємства комунальної власності Шосткинської міської ради "Управління капітального будівництва". Він пов'язаний з закупівлею робіт з реконструкції системи теплозабезпечення м.Шостка для переведення водогрійних і парових котлів на альтернативні види палива за очікуваною вартістю 35 млн 850 тис. грн. [7, с. 40].

Саме нагальна потреба у здійсненні закупівлі робіт у зв'язку з соціальними та економічними обставинами,

яких замовник не міг передбачити, змусила підприємство обрати процедуру закупівлі робіт з реконструкції системи теплопостачання м. Шостка в одного учасника. Ним стало ТОВ "Шосткинське підприємство "Харків-енергоремонт".

Проте, замість очікуваного прискорення робіт із переведення водогрійних і парових котлів на альтернативні види палива, було витрачено майже 5 місяців (від дати вибору процедури закупівлі до дати отримання листа погодження) лише на процедуру закупівлі в одного учасника. Цього часу цілком вистачило б і на проведення процедури відкритих торгів, яка є основною для здійснення закупівель за державні кошти.

Договір на виконання робіт було укладено 4.08.2009, де було визначено договірну ціну, що відповідала вартості предмета закупівлі, тобто 35 млн 850 тис. грн. Натомість при проведенні відкритих торгів вартість робіт могла бути куди меншою, бо цьому сприяла б конкуренція.

Результатом подібного втілення в життя так званої нагальної потреби у здійсненні закупівлі із застосуванням процедури закупівлі в одного учасника стала відсутність будь-якого документального підтвердження проведення таких робіт як у 2009 році, так і станом на 14.05.2010 (на дату завершення ревізії).

Інший бік "медалі" виглядає ще гірше. Оскільки не було задокументовано факту проведення робіт, підрядник весь цей час користувався отриманим в жовтні-листопаді 2009 року авансом у сумі 10 млн 755 тис. грн., наданих на термін до 3 місяців. Водночас замовник — підприємство комунальної власності Шосткинської міської ради "Управління капітального будівництва" — утримувалося за державні кошти, отримані в жовтні 2009 року в сумі 103,5 тис. грн. за технагляд реконструкції системи теплозабезпечення й переведення котлів на альтернативні види палива [7, с. 41].

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дає підстави говорити про те, що зловживання у сфері державних закупівель є системними і доволі однотипними. З точки зору економічної науки, засобів впливу на усунення цих порушень практично немає, бо це все радше підпадає під сферу впливу криміналістики та юриспруденції. Мотиви здійснення таких правопорушень тими чи іншими особами можна шукати в багатьох аспектах, але очевидно що основними є низький рівень доходів і особливості психології та ментальності. Хоча усунення першої причини, цілком очевидно, даної проблеми не вирішить.

Література:

1. Водоласкова К.Ю. Правопорушення у галузі державних закупівель // Право та управління. — 2011. — № 2. — С. 58—74.
2. Мороз Д. Як правоохоронний орган "нагріли" на закупівлі // Фінансовий контроль. — 2010. — № 8(61). — С. 41—42.
3. Поділили на частки і оминули процедури закупівлі // Фінансовий контроль. — 2011. — № 1(62). — С. 37.
4. Прозорість держзакупівель в Україні — утопія: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16738469>
5. Стефанюк І. Про необхідність запровадження фінансового розслідування на прикладі закупівлі ліків і медичного обладнання // Фінансовий контроль. — 2010. — № 2(55). — С. 6—9.
6. Топалова А. Закони мінливі, а порушення стабільні // Фінансовий контроль. — 2011. — № 1(62). — С. 38.
7. Шкиря Ю. Закупівля як засіб фінансового шахрайства, або що криється під декларуванням нагальної потреби в закупівлях // Фінансовий контроль. — 2010. — № 8(61). — С. 40—41.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2012 р.

ДЕРЖАВНА АНТИЦИКЛІЧНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТИТУТ ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ НЕВИЗНАЧЕННОСТІ В СКЛАДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

У статті обґрунтовується роль антициклічної державної політики в процесі зниження рівня невизначеності для всіх дійових осіб і структурних елементів складної економічної системи. Показано нецільність зосередження зусиль на пошуку єдиної оптимальної антициклічної політики, оскільки сама система рухається не по оптимальній траєкторії, а лише по одній з можливих. Доведено необхідність виходу на принципово новий рівень методологічного забезпечення антициклічної політики та формування науково обґрунтованої її концепції для національної економіки.

The article deals with the role of anticyclical state policy in a process of uncertainty level decrease for all operating personages and structural elements of complex economic system. It is shown the advisability of efforts concentration on the only one optimal anticyclical policy search, because the whole system itself is moving not along the optimal trajectory, but along merely the one of the possible trajectories. In the paper it is proved the necessity of transferring to the principally new methodological ensuring level of anticyclical policy and formation of its scientifically grounded concept for national economy.

Ключові слова: державна антициклічна політика, нові теоретико-методологічні підходи до формування антициклічної політики, невизначеність, складна економічна система, взаємодія елементів складної економічної системи, нелінійність економічного розвитку.

Key words: state anticyclical policy, new theoretical and methodological anticyclical policy formation approaches, uncertainty, complex economic system, interaction of complex economic system elements, nonlinearity of economic development.

ВСТУП

Еволюція теорій циклу демонструє великий спектр різноманітних підходів до визначення причин циклічних коливань і формулювання основних принципів державної антициклічної політики. Але ані монетарні, ані кейнсіанські методи стимулювання економіки в економічно розвинених країнах не змогли нівелювати можливість виникнення кризи, причому в світовому масштабі. Ця криза характеризувалася не вичерпанням ресурсів, а вичерпанням стимулів до економічного зростання [3, с.22].

Очікування другої хвилі світової фінансової кризи, неспроможність урядів країн світу вивести національну економіку із занепаду за допомогою традиційних методів та інструментів антициклічної політики загострили питання про необхідність удосконалення теоретико-методологічної бази антициклічного регулювання.

Сучасна антициклічна політика повинна враховувати не тільки ресурсний потенціал економіки та ступінь впровадження нових технологій, але й систему взаємозв'язків між елементами економічної системи та її дійовими особами. Нехтування такими взаємозв'язками може привести до вкрай низької ефективності дій, спрямованих на нарощування механічної потужності економічної системи для забезпечення економічного зростання. Існування складної внутрішньої динаміки економічної системи зумовлює нелінійність її розвитку, що певним чином унеможливає використання традиційних моделей антициклічного регулювання. В той же час у економічних агентів об'єктивно виникає потреба у зниженні рівня невизначеності завдяки діям держави щодо пом'якшення кон'юнктурних коливань. Тому формування антициклічної політики повинно здійснюватися із урахуванням складності економі-

чної системи та у відповідності із очікуваннями суб'єктів господарювання щодо зменшення невизначеності.

Невизначеність в економіці детально розглянута Ф.Найтом і Дж.М.Кейнсом. Проблеми функціонування складних систем досліджуються такими зарубіжними економістами, як Anderson P.W., Arrow K., Dines D., Barabasi A.-L., Macy M.W., Willer R., Rothschild M., а також російськими вченими — Петровим О.А., Поспеловим І.Г., Пугачовою О.Г., Солов'єнко К.М. та іншими. Сучасні погляди на природу циклу та основні напрями антициклічного регулювання розглядаються в роботах таких українських вчених, як Ю. Бажал, В. Гейць, І. Лукінов, С. Мочерний, А. Поручник, Ю. Пахомов, В. Савчук, А. Чухно та інші. Серед російських економістів-дослідників, які в своїх роботах розглядають дану проблематику, потрібно відмітити Є. Балацького, С. Глаз'єва, В. Іноземцева, С. Меньшикова, Ю. Яковець та багато інших. Але при цьому поза увагою залишається той факт, що урахування динаміки взаємозв'язків між складовими елементами складної економічної системи, які функціонують в умовах невизначеності, дозволить сформувати принципово нові підходи до антициклічної політики, що базуються на розумінні нелінійності, передбачуваності розвитку економічної системи, взаємозалежності її елементів.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даної статті є обґрунтування ролі антициклічної політики в процесі зниження рівня невизначеності функціонування сучасної економічної системи, існування якої характеризується складною внутрішньою динамікою.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сам факт втручання держави в економіку пояснюється традиційною економічною наукою як необхідність подолання ситуацій, пов'язаних із "провалами" ринку. Виходячи з цього, необхідність державної антициклічної політики теж можна пояснити неспроможністю ринкового механізму запобігти руйнівним циклічним коливанням. Отже, якщо держава стикається з проблемою теоретико-методологічного обґрунтування своєї антициклічної політики, вона повинна, перш за все, виходити із специфіки об'єкта регулювання — тієї економічної системи, внутрішній механізм якої не здатний (або здатний з недостатнім рівнем ефективності) забезпечити відповідний розвиток на короткостроковому, середньостроковому та довгостроковому інтервалах часу.

Як на наш погляд, такими специфічними рисами функціонування сучасної ринкової економічної системи є наступні. По-перше, це система, що функціонує в умовах невизначеності. По-друге, це — складний тип систем. Розглянемо обидві характеристики детальніше.

На перший погляд здається, що невизначеність — це загальна риса функціонування будь-якої економічної системи. Але невизначеність в економіці може бути різною. Це знаходить своє вираження у розмежуванні понять "невизначеність" та "ризик", яке було здійснене ще Ф. Найтом в 1921 році в книзі "Ризик, невизначеність та прибуток". Пізніше у Дж.М. Кейнса таке розмежування знайшло відображення в роботі "Загальна теорія зайнятості, проценту та грошей" [6, с. 10]. Згідно найтіанської кейнсіанської традиції, невизначеність характеризується як ситуація, коли нічого невідомо ані про можливі майбутні значення змінної величини, ані про вірогідність кожного з цих значень. При ситуації ризику відомі як кількість можливих наслідків в майбутньому, так і ймовірність настання кожного з них. Таким чином, ситуація ризику може бути проаналізована за допомогою теорії ймовірності, а ситуація невизначеності — ні. Ми погоджуємось з позицією І.В. Розмаїнського, що сама невизначеність майбутнього поділяється на два типи: фундаментальна невизначеність та неясність [6, с. 11]. Фундаментальна невизначеність виникає не тільки як результат відсутності знань про майбутнє, але й як ознака неможливості пізнання майбутнього в принципі внаслідок того, що значна частина необхідної інформації ще не створена. При неясності майбутнє не визначене, але його можна пізнати. Так, наприклад, кожен господарюючий суб'єкт (в тому числі — і держава при проведенні антициклічної політики) нічого не знає про очікування та уподобання інших господарюючих суб'єктів, але ринок збирає цю інформацію і за допомогою своїх механізмів випрацьовує оптимальне для даної ситуації рішення.

Ми вважаємо, що розуміння невизначеності як ризику більше притаманне уявленню про лінійність розвитку економічної системи. Звідси, як на наш погляд, бере коріння розуміння антициклічного державного регулювання як комплексу заходів, що повинні допомогти економіці дотримуватися загального тренда, який можна вивести з минулих коливань кон'юнктури і екстраполювати на майбутнє. Відповідно, здійснювався пошук універсальних методів та інструментів, здатних пом'якшити кризове падіння і руйнівні наслідки депресії та не допустити "перегріву" економіки під час пожевлення і піднесення. Але такий підхід довів свою неефективність при здійсненні спроб мінімізувати наслідки світової фінансової кризи.

Невизначеність в її повному розумінні притаманна, як на нашу думку, нелінійному розвитку системи. По відношенню до антициклічної політики це означає, що сам підхід до її формування повинен здійснюватися на основі принципово нового стилю мислення. Такий стиль базується на розумінні того, що економічна система є складною.

Сучасна економічна наука все меншою мірою досліджує абсолютно раціональних агентів, що діють у насиченому інформацією середовищі, поступово переорієнтовуючись на вивчення обмежено раціональних агентів в умовах нестачі інформації. Цю думку Д. Коландер висловлює таким чином: від економіки як вкрай складної "простої системи" ми поступово здійснюємо перехід до розгляду вкрай складної "складної системи" [2].

Теорія складних систем є відносно новим напрямом наукового знання. Вона вивчає, як виникає колективна поведінка системи в результаті локальних взаємодій її частин. При цьому система отримує нові властивості, які не можуть бути зведені до механістичної суми характерних властивостей її частин. Це явище емерджентності знаходить свій прояв у появі нових властивостей, структур, моделей поведінки на макрорівні, як результат взаємодій на мікрорівні. Прикладом підходу до економіки як до складної системи при вивченні причин економічних коливань може служити теорія реального бізнес-циклу, розроблена лауреатами Нобелівської премії в галузі економіки 2004 року Ф. Кідлендом і Е. Прескоттом. Центральна ідея цієї теорії — комбінація середньострокової макроекономічної та короткострокової мікроекономічної динаміки. Розглядаючи економічні коливання, Прескотт і Кідленд пояснили їх шоками пропозиції, викликаними, зокрема, технологічними змінами. Розвиток техніки та технології призводить до зростання продуктивності праці і, відповідно, до збільшення заробітної плати. Працівники, згідно із законом пропозиції, готові працювати більше, а відпочивати — менше. Але чим більше часу люди віддають роботі сьогодні, тим більше вони цінують свій вільний час завтра. І навіть якщо новий рівень заробітної плати залишиться без змін, поступово люди почнуть працювати менше. В масштабах макроекономіки це викличе кризу та занепад. Але так буде тільки до нового технологічного поштовху [1, с. 102]. Таким чином, економічні рішення, що приймаються на рівні домогосподарств і фірм, перетворюються на економічні коливання в масштабах національної економіки.

Вивченням властивостей складних систем займаються такі наукові установи, як Інститут Санта-Фе (Santa Fe Institute, New Mexico, USA, створений в 1984 році), Інститут складних систем Нової Англії (New England Complex Systems Institute, USA, 1996 р.), Європейська спільнота складних систем (Complex systems Society, 2004 р.) та інші. В своїх дослідженнях вони підкреслюють, що складна динаміка — емерджентність — виникає не тому, що система має складну структуру, а тому, що існують складні взаємозв'язки та взаємодія між елементами системи [5]. Таким чином, на перший план виходить дослідження взаємозв'язків. На жаль, сучасна антициклічна політика практично ігнорує взаємозалежність як структурних елементів економічної системи, так і суб'єктів господарювання. Між тим, взаємодія елементів у складній економічній системі призводить до суттєвих змін у механізмі дії базових економічних законів, що не можна не враховувати при проведенні антициклічної політики. Так, в складній економічній системі не завжди діє закон зменшення віддачі. Продукція або технологія, яка потрапила в систему складної економіки, може мати підтримку не завдяки своїм конкурентним перевагам, а завдяки тим зв'язкам, які створили для неї можливості просування на ринку. Виникає ефект зростання віддачі, який не міг мати місце в умовах досконалої конкуренції. Відповідно, змінюється і стратегія поведінки економічних агентів. Замість жорсткої конкуренції вигідніше прийняти так звану веб-стратегію, яка примушує обирати не власну незалежну позицію, а мислити категоріями системи як цілості і приєднуватися до того чи іншого "вузла" взаємозв'язків або ж створювати власний "вузол". Якщо традиційній підхід передбачає пошук рішення типу "я виграв — мій

конкурент програв", то при розвинених взаємозв'язках всередині складної системи поширеним є тип рішення "я виграв — мій конкурент виграв" [4].

Важливою рисою складної системи є здатність до якісного саморозвитку, тобто до творчості. Тому можна спостерігати тільки одну траєкторію складної системи, яка не відтворює себе статистично достовірно і не показує всього, на що здатна система [3, с. 24]. Ця теза, як на наш погляд, має принципове значення для розуміння ролі антициклічної політики в складних економічних системах. По-перше, окреслюється проблема співвідношення механізмів саморегулювання складної системи та державного антициклічного регулювання на кожному конкретному етапі розвитку системи. Напевно, вони повинні мати узгоджену векторну спрямованість. По-друге, стає зрозумілим, що пошук єдиної оптимальної антициклічної політики для певних фаз циклу є недоцільним, оскільки сама система рухається не по оптимальній траєкторії, а лише по одній з можливих. По-третє, "вчорашня" антициклічна політика (або її відсутність) значною мірою впливає на теперішню траєкторію розвитку складної економічної системи (аналогічно: сучасна антициклічна політика певним чином зумовлює траєкторію економічного розвитку в майбутньому). Це зумовлює особливу важливість виваженого підходу до розробки стратегії і тактики державного антициклічного регулювання.

Неабияке значення для антициклічного регулювання, як на наш погляд, має моніторинг динаміки взаємозв'язків всередині системи. Так, в певний період відбулося "переключення" напрямів взаємовпливу і фінансовий сектор став контролювати реальний сектор, а виробництво, за словами К.Перес, втратило контроль над інвестиціями [7, с. 147]. Гнучка антициклічна політика повинна була б зреагувати на такі зміни всередині складної системи і, за допомогою обмеженого впливу, мінімізувати негативні наслідки подібних процесів.

Отже, невизначеність і складність системи є тими центральними характеристиками сучасного суспільства, які повинна враховувати обґрунтована концепція антициклічної державної політики. Але при цьому і саме існування антициклічного регулювання об'єктивно породжується невизначеністю та складністю економічної системи. Пояснити це можна наступним чином. Суб'єкти господарювання намагаються знизити невизначеність, оскільки саме від цього залежать їхні вхідні та вихідні фінансові потоки. Основними інструментами зниження такої невизначеності в ринковій економіці виступають довгострокові контракти, гроші для їхнього виміру та виконання, держава як гарант "правил гри" і як "захисник" в період циклічних коливань. Інакше кажучи, антициклічна політика держави об'єктивно зумовлена необхідністю зниження рівня невизначеності. У виконанні державою цієї функції зацікавлені практично всі дійові особи економічного життя суспільства. Реалізація антициклічної політики та ступінь її ефективності значною мірою залежить від того, яку реальну економічну владу в суспільстві має держава. При цьому поняття "економічна влада" ми використовуємо в широкому розумінні. Так, ступінь довіри населення до банківської системи в цілому і до центрального банку, зокрема, розглядається нами як один із важливих проявів економічної влади держави.

На наш погляд, роль державної антициклічної політики в процесі зниження рівня невизначеності значно зростає саме в умовах складної економічної системи. Це пояснюється тим, що в системі із складною динамікою внутрішніх взаємозв'язків виникає можливість отримання значних вигод внаслідок зростання віддачі, але в той же час негативні зміни в одних складових системи через механізм прямих та непрямих зв'язків можуть нанести суттєві збитки тим частинам системи, економічний механізм яких сам по собі є досить над-

ійним. Отже, з одного боку, в складних системах для їхніх учасників зростає ризик, але водночас підвищується гнучкість, збільшуються можливості технічних інновацій, знижується рівень складності для окремих економічних акторів. За цих умов антициклічна політика повинна певним чином "змінити акценти". Першочерговим кроком в цьому напрямі, напевно, повинна стати відмова від оцінювання ефективності антициклічного регулювання за одним параметром — темп економічного зростання, ВВП, ВНП, НД тощо. Оцінювання складної системи за одним параметром і концентрація зусиль саме на його збільшенні може привести до того, що інші важливі характеристики системи, які визначають її життєздатність в довгостроковому періоді, будуть "принесені в жертву". В той же час досягнення економічного зростання за рахунок нарощування механічної потужності шляхом використання більшої кількості ресурсів та впровадження нових технологій, без урахування складної взаємодії елементів та суб'єктів економічного життя, може привести навіть до руйнації складної системи.

ВИСНОВКИ

Зрозуміло, що антициклічна політика не може забезпечити зростання економіки як складної системи в довгостроковій перспективі старими методами та інструментами. Потрібний конструктивний перегляд її теоретико-методологічної бази з позицій нового бачення — з урахуванням нелінійності економічного розвитку та аналізом складної динаміки взаємодії елементів економічної системи в умовах невизначеності. Усвідомлення необхідності здійснення антициклічного регулювання з метою зниження рівня невизначеності для суб'єктів господарювання, що діють в межах складних економічних систем, дозволить вийти на принципово новий рівень методологічного забезпечення антициклічної політики, сформулювати науково обґрунтовану її концепцію для національної економіки. Той факт, що в зниженні рівня невизначеності зацікавлені всі дійові особи економіки, є запорукою позитивного сприйняття релевантної антициклічної політики всіма економічними акторами і основою для узгодження векторної спрямованості механізмів саморегулювання складної економічної системи та її державного антициклічного регулювання.

Література:

1. Воронов Ю.П. Правила важнее прав: нобелевские лауреаты по экономике 2004 г.: Прескотт Эдвард, Кидланд Финн / Ю.П. Воронов // ЭКО. — 2005. — № 1. — С. 102.
2. Коландер Д. Революционное значение теории сложности и будущее экономической науки [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://institutions.com/theories/1164-znachenie-teorii.html>
3. Поспелов И.Г. От кризиса возможностей к кризису потребностей / И.Г.Поспелов // Экология и жизнь. — 2010. — № 3. — С. 22—25.
4. Пугачева Е.Г. От экономического роста к экономическому кризису [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://iee.org.ua/ru/publication/120/>
5. Пугачева Е. Эпоха сложных систем и легких денег / Е. Пугачева, К. Соловьев // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.idea-magazine.com.ua/archive/11041.html>
6. Розмаинский И.В. Почему "развитие капитализма" сопровождается ухудшением качества товаров? / И.В.Розмаинский // TERRA ECONOMICUS. — 2011. — Том 9. — № 1. — С. 8—16.
7. Фомина Ю.А. Инновации, организация, устойчивость и кризисы с позиций "Международного общества Й.Шумпетера" / Ю.А. Фомина // TERRA ECONOMICUS. — 2011. — Том 9. — № 1. — С. 146—156.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2012 р.

Д. М. Ядранський,
доктор соціологічних наук, докторант, Класичний приватний університет

АНАЛІЗ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано логічні підходи до оцінки персоналу, на основі яких пропонується авторське бачення аналізу та контролю праці з урахуванням суб'єктивної компоненти. Через урахування соціально-психологічних особливостей трудових ресурсів (як носія живої праці) стає можливим схарактеризувати сукупну ефективність трудового процесу.

В статье проанализированы логические подходы к оценке персонала, на основе которых предлагается авторское видение анализа и контроля работы с учетом субъективной компоненты. Путём учета социально-психологических особенностей трудовых ресурсов становится возможным охарактеризовать совокупную эффективность трудового процесса.

Ключові слова: аналіз та контроль персоналу, ефективність, оцінка, соціально-психологічні особливості, трудові ресурси, система факторів.

Ключевые слова: анализ и контроль персонала, эффективность, оценка, социально-психологические особенности, трудовые ресурсы, система факторов.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідність всебічного розуміння усієї сукупності процесів, що відбуваються в середині економічної системи, є важливим завданням для науковців. При цьому значна частка аспектів діяльності економічної системи пов'язані одночасно з декількома процесами. Така праця є не тільки економічною категорією, але і одночасно має принципове соціальне та психологічне значення. Відповідно враховувати дані аспекти в керуванні суспільною працею є важливим завданням для ефективного управління. Більше того, дані теоретизування підводять нас до питання, що порушується в філософії економіки про первинність матеріального та ідеального [1, с. 22]. Матеріалісти, вважаючи, що джерело розвитку знаходиться в об'єктивному світі, наголошують на первинності товарної концепції економічного буття, у той час як ідеалісти віддають перевагу духовній, ментальній основі, а відповідно людині як основі економічних процесів. Схоже питання постає і в процесі побудови процесу аналізу та контролю праці. При цьому ми наголошуємо, що особливо гостро зазначена проблема постає при оцінці трудових ресурсів. Це пов'язано з тим, що сучасна економічна дука перейшла до ресурсного підходу та відповідно створила значний методологічний інструментарій для аналізу та контролю матеріальних об'єктів (капіталу, фінансів, природні ресурси). Капітал, в даному контексті, ми вважаємо матері-

альним або принаймні матеріалізованим об'єктом без урахування людської основи їх існування та перебігу. В цілому це дисонує із філософською дуалістичною парадигмою, яка пояснювала наявне буття як продукт взаємопроникнення двох незалежних субстанцій — матерії та свідомості (духа) [2]. В такому разі відривати аналіз (зокрема, аналіз трудових ресурсів) від соціальної природи людини, що в даному контексті виступає об'єктом аналізу — по суті, протиставляти матерію та її свідому форму для пояснення законів розвитку суспільства. Однак останнього робити априорі не можна, за умов, якщо завданням є отримання справжньої картини розвитку. Збільшення інформатизації (а відповідно ролі суб'єкта) праці ще більш заглиблює процес даних суперечностей.

До того ж, як зазначає В.Мельнік, чистої об'єктивності бути не може, оскільки будь-яка взаємодія залежить від властивостей усіх сторін, що приймають участь [2]. Відтак, навіть принцип об'єктивності (один із базових в аналізі) набуває потреби в переосмисленні, адже у відповідності до загальнонаукового розуміння об'єктивності (як дійсного, незалежного від волі та свідомості людини існування світу, предметів, їх властивостей та стосунків [3]). Розглядаючи облік як збір даних для подальшого контролю та аналізу, можна звернути увагу на спробу пояснення сутності принципу об'єктивності в бухгалтерській літературі. Як зазначають автори, він полягає у тому, що "обліко-

ва інформація не повинна формуватися з позицій інтересів окремих груп або представників користувачів інформації" [4, с. 16]. Очевидно, що в запропонованому контексті мова йде про намагання дистанціюватися від природи "дискурсу об'єктивності", у відповідності до якого місце людини в будь-якому процесі (обліковому, аналітичному, в ході контролю тощо) не може розглядатися винятково із суб'єктивних позицій і вимагає об'єкт-суб'єктного підходу.

Урахування свідомості (як певної дуалістичної категорії матеріального) в економічному процесі започатковано в напрямі дослідження трудового потенціалу. Однак практика розвитку даної складової сукупного потенціалу підприємства як господарська операція поки що не може бути достовірно оцінена та скерована за результатами такої оцінки. Це пояснюється складністю об'єктивізації суб'єктивних оцінок, неминучих при встановленні соціально-психологічних характеристик трудових ресурсів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Необхідно відзначити, що безпосереднє питання виміру та відображення суб'єктивної компоненти, пов'язаної із діяльністю персоналу, не набуло в сучасній літературі належного висвітлення. В цьому контексті варто відмітити фахівців, що займалися питанням виміру трудового потенціалу, серед яких слід відзначити вітчизняних та російських авторів, що досліджують проблеми трудового потенціалу, зокрема: К.Л. Андреева, В.Б. Бичіна, Д.П. Богиню, Б.М. Генкіна, О.А. Грیشнову, Р.П. Колосову, Ю.Г. Одегова та низку інших.

Однак, при цьому їх результати мають більш загальнотеоретичний характер та недостатньо збагачують методологію безпосереднього аналізу та контролю праці.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

На нашу думку, доцільним є створення системи факторів, за допомогою яких стає можливим врахувати соціально-психологічні особливості персоналу, які реалізуються ним в ході трудового процесу (праці), з метою використання їх в процесі аналізу та контролю.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналізуючи процес організації аналізу персоналу, можна констатувати, що на сьогоднішній день оцінка залежить від поведінки об'єкта оцінювання на ринку, а ринок — це "люди, які відчувають потребу в будь-якому товарі і мають гроші на його купівлю" [5, с. 20] (в цьому сенсі під товаром ми розуміємо і роботу силу). В контексті аналізу персоналу, в якості суб'єкта ("людини" у попередньому визначенні), виступає підприємство, яке здійснює найм. Як справедливо відмічає Н.Умаєва, які б ми затрати не понесли на створення продукту праці, без визнання іншими суб'єктами ринку відсутня його цінність і ціна (оцінка). Тому таке поняття, як справедлива вартість, могло виникнути у бухгалтерському обліку тільки через людський, суб'єктивний фактор, що визначає ринкові ціни [6, с. 98]. До того ж оцінка суб'єкта праці (персоналу) здійснюється об'єктом праці (представником роботодавця) переважно за єдиним критерієм (виконання — не виконання роботи, для якої певний суб'єкт залучався). Такий критерій можна вважати об'єктивним (матеріальним чи таким, що може бути матеріалізований), однак тільки за умов виконання фізичної праці. Однак, характеризуючи можливість використання конкретного носія трудового ресурсу певної роботи, використовується низка різноманітних характеристик, що дають можливість встановити його

готовність до виконання роботи (часто ми говоримо про об'єктивізовану форму оцінки, яка існує у вигляді матеріального об'єкта — документа). При цьому частка характеристик, що визначають можливість носія трудового ресурсу виконувати певну роботу, характеризуються показниками соціально-психологічного характеру (індивідуальні риси особистості). Дані показники існують тільки у вигляді свідомості (не матеріальної компоненти), а відповідно повністю містяться у суб'єктивній площині.

Оцінка персоналу в контексті визначення системи показників, що характеризують носія праці (як об'єкта аналізу та контролю), можна визначити як інтегральну, що ґрунтується на використанні об'єктивних, суб'єктивних та об'єктивізованих показників. Однак введення в оціночну модель елементів суб'єктивної оцінки породжує проблему пов'язану із об'єктивністю загальної оцінки об'єкту аналізу. Адже суб'єктивний фактор в об'єктивній моделі ставить під сумнів якість та достовірність усього аналізу.

В поставленій задачі основну проблему викликає різнохарактерність методик, що формують (охоплюють) усю оціночну процедуру. При цьому основними критерієм ефективності господарської діяльності для підприємства є досягнення ним поставлених цілей за мінімально можливих витрат ресурсів (часу, грошей, праці і т.д.), або за умов тих самих фінансових і людських ресурсів досягти більшого результату, ніж раніше. Таким чином господарський результат об'єктивізується та може бути обрахований. При цьому, щоправда, відкритим залишається питання щодо визначення характеристик обсягу витрат людських ресурсів, адже один і той самий працівник може мати, за певних умов (зокрема, психологічного стану), різну продуктивність. Останнє особливо принципово для працівників, що зайняті інтелектуальною працею. Велике значення для продуктивності праці (а, по суті, витрати часу якими вимірюються витрати людських ресурсів) має ступінь зацікавленості працівників у результаті праці.

Таким чином, витрати праці як категорія аналізу має відбивати (враховувати) показники, що характеризують соціально-психологічний стан персоналу, адже прийняття управлінських рішень не може не враховувати суб'єктивні характеристики носіїв праці. Однак для достовірного аналізу необхідним є використання показників персоналу, пов'язаних із чіткими кількісними категоріями, які можуть бути відображені у відповідних документах та максимально об'єктивно відбивають суб'єктивні характеристики, при цьому їх об'єктивізуючи (тобто приводячи до кількісного і навіть до матеріального виразу). В якості кількісного показника, зокрема, може використовуватися рейтинговий показник ефективності соціально-психологічного стану (налаштованість суб'єкта на реалізацію завдань організації). У якості матеріального показника може бути використаний показник фактичного виробітку. При цьому вартісні показники та показники трудовитрат опосередковано характеризують соціально-психологічний стан персоналу (адже є похідними від ринкового попиту та особливостей організації виробництва).

Слід наголосити, що оцінка може бути індивідуальною та груповою. Такий тип оцінювання використовується в залежності від типу роботи та в залежності від практичних можливостей. Однак в умовах інформатизації праці роль групової оцінки суттєво знижується.

В якості конкретних методів оцінювання, що можуть бути обраховані в процесі оцінювання персоналу, можна назвати:

- капіталізація (як оцінка можливості створювати певний максимальний продукт);
- порівняння із портретом ідеального співробі-

тника, з ранжуванням найважливіших функцій та обрахунком відмінностей між наявними показниками індивіда та бажаними значеннями ідеального співробітника;

— соціометричні методики (тільки для колективів), в яких пропонується вимірювати соціально-психологічні взаємини в групі, статуси членів групи, психологічну сумісність та згуртованість. Запропоновані показники безпосередньо не вимірюють ступінь виготовленої продукції, однак можуть свідчити про гомеостатичність колективу, здатність до групової роботи, створення ефекту синергії;

— психологічні методики (асесмент центр), які пов'язані із оцінкою компетенцій учасників за допомогою спостереження їх реальної поведінки під час ділових ігор. Дана методика особливо важлива для працівників, основним завданням яких є не безпосередня жива праця, а потенційна праця (тобто праця військових, пожежників, правоохоронців).

На нашу думку, основним критерієм загальної логіки аналізу має виступати можливість кожної із ознак здійснювати вплив на результати трудової діяльності. Відповідні результати можуть бути оцінені за критерієм "позитивний — негативний", що створює умови для їх виміру, та подальшого використання в якості кількісних критеріїв оцінювання.

Логічний підхід до оцінювання висловлено також у праці Н. Умаєвої, у відповідності до думок якої оцінка персоналу (результатів праці, ділових та особистісних якостей) складається із двох виокремлених компонентів. Щоправда авторка використовує таку оцінку з метою забезпечення цілеорієнтованої мотивації трудової діяльності працівників з урахуванням досягнутих результатів і поліпшення особистісних якостей [6, с. 98], однак в її ході також можна отримати інформацію про соціально-психологічні особливості наявних трудових ресурсів та можливі напрями щодо їх аналізу (контролю):

— зворотній зв'язок за рівнем досягнення цілей (результатів живої праці);

— адекватність професійних, ділових і особистісних якостей працівника цілям організації і виконуваних ділових функцій на робочому місці (посаді) [6, с. 101].

Обидва запропоновані підходи корелюють із цілями організації, які можуть змінюватися в залежності від поточної ринкової ситуації та бути суб'єктивними, що, з одного боку, робить оціночну модель залежною від поточної ситуації, а з іншого — вимагає суб'єктивної оцінки, пов'язаної із встановленням адекватності ділових особистостей працівника. При цьому така оцінка повинна мати амбівалентний характер, оскільки не тільки окремі якості суб'єкта праці мають відповідати цілям, але і цілі організації мають відповідати певним цілям працівника.

Також в цьому контексті цікавою є думка С.Н. Апенько, який при оцінці ефективності управління персоналом виділяє цільову та потребу форму ефективності. Цільова ефективність виражається в досягненні цілей управління персоналом, з точки зору значущості даної підсистеми для керівництва організації. Потребова ефективність відображає ступінь вираження потреб суб'єктів у меті або в результаті, тобто "якщо в цільових орієнтирах враховані потреби суб'єктів і об'єктів системи, а також в результатах функціонування системи реалізовані потреби всіх її елементів, то її можна вважати ефективною" [8, с. 74]. Безумовна справедливості запропонованого підходу все ж таки не дає прямої відповіді щодо можливості використання даних показників у якості безпосередніх об'єктів аналізу та потреби визначення інтегрального кількісного параметра.

Зокрема, використання показника ефективності задоволення потреб носіїв трудових ресурсів характеризує соціальну ефективність організації трудового

процесу, при цьому не характеризуючи, наскільки задоволення особистих потреб працівників впливає на господарські результати діяльності. Слід також враховувати, що потреба у певному рівні заробітної плати взагалі снує для працівника незалежно від результатів його діяльності. Це стосується і умов робочого місця. На нашу думку, виходячи із запропонованої логіки, критерієм ефективності задоволення потреб можна вважати ситуацію зростання ступеня задоволення потреб працівниками за умов збереження господарської ефективності на зростаючому (щонайменше сталому) рівні. Таким чином вираз (1), можна розглядати як узагальнюючий показник ефективності:

$$\Delta V_{\text{потр}} \leq \Delta B_{TC} \quad (1),$$

де $\Delta V_{\text{потр}}$ — зміна обсягу потреб персоналу, що задовольняються через трудову діяльність;

ΔB_{TC} — зміна витрат господарюючої системи, яка характеризує ефективність

Спроба реалізувати оціночну логіку за допомогою підходів, що запропоновані С.Н.Апенько (цільова та потребова ефективність), критикуються Т.Д. Сіянець [9, с. 92]. Ми вважаємо за доцільне приєднатися до зазначеної дискусії. Так, на думку С.Н. Апенько, взаємозв'язок таких форм ефективності як цільова, потребова і економічна можуть бути виражені у наступному вигляді (2):

$$E = \frac{M}{P} \times \frac{P}{M} \times \frac{P}{B} \quad (2),$$

де E — ефективність системи керування персоналом (ефективність трудового процесу в нашій інтерпретації);

M — мета;

P — потреба суб'єктів і об'єктів системи;

R — результат;

B — витрати.

Т.Д. Сіянець запропонувала у запропонованому підході змінити показник, який характеризується співвідношенням P / Π (який, на її думку, визначає, скільки цілей треба поставити для досягнення результату). Зворотній показник буде характеризувати, якою була мета і отриманий в ході її реалізації результат. Однак витрати на одиницю цілі, безумовно, можуть мати певний інтерес, однак при цьому є далекі від природи інтегрованого показника ефективності, що розраховується. По суті, у запропонованому вигляді мова йде про рентабельність мети (рентабельність є основним показником ефективності). Вираз M / Π у запропонованому вигляді, вочевидь, мав би характеризувати частку індивідуальних потреб у загальних цілях організації. Однак узагальнення потреб суб'єктів та об'єктів господарської системи бачиться нам принципово неможливим через їх різновекторність (збільшення доходу для суб'єктів та максимізація економії для об'єктів). У той же час, замінивши показник Π — потреби на показник сукупні об'єктивні витрати на персонал з урахуванням його справедливої вартості (собівартості), такий вираз набуває логічного змісту. Слід враховувати, що доцільними є сукупні витрати на період досягнення визначеної цілі. Практично мова йде про адекватність персоналу меті. Причому із урахуванням того, що собівартість персоналу складається із об'єктивних категорій витрат (понесення витрат на освіту, витрат на одяг та харчування тощо), така оціночна модель унікає суб'єктивності спочатку закладеної використанням категорії "потреба". Це дозволить максимально об'єктивізувати суб'єктивну категорію "соціально-психологічні характеристики" з метою подальшого аналізу.

ВИСНОВОК

Таким чином, реалізація аналізу трудових ресурсів з урахуванням соціально-психологічної їх

природи може бути забезпечена за допомогою проведення розрахунків, що характеризують ефективність трудового процесу з встановленням впливу на нього з боку сукупності суб'єктивних (у т.ч. соціально-психологічних) факторів. Такий підхід забезпечить максимальне уникнення суб'єктивізму та використання в своїй основі максимально достовірних вихідних показників, які можуть бути зведені до певних об'єктивізованих показників. У якості таких показників є певний матеріальний або матеріалізований результат (адже не всі види трудової діяльності містять матеріальний результат як такий). Реалізація такої логіки вимагає виміру ефективності, за допомогою розрахункової моделі, зокрема вираз (2). При цьому отриманий показник з метою збільшення об'єктивізації має все ж таки зіставлятися із загальновідомими, але суб'єктивними за своєю природою методиками. Серед таких методик нами було названо капіталізацію, порівняння із портретом ідеального співробітника, соціометричні та психологічні методики. Тільки поєднання використання розрахункової величини інтегральної ефективності трудового процесу із ознаками, що характеризують стан соціально-психологічного розвитку (ефективності) колективу, здатне забезпечити максимально можливу об'єктивізацію процесу виміру.

В основі запропонованої логіки поєднання має лежати відповідність динаміки показника ефективності та відповідного оціночного показника (капіталізованої вартості, відповідності портрету ідеального співробітника тощо). У разі, якщо логіка зміни аналізованих показників співпадає, доцільним є використання єдиного кількісного показника, в якості якого може виступати показник сукупної ефективності праці. У разі виникнення невідповідності між показником ефективності та іншими оціночними підходами ефективність соціально-психологічного стану трудових ресурсів не можна вважати достатньо високою, що необхідно ураховувати в процесі управління.

Література:

1. Экономическая теория: [Микроэкономика. Макроэкономика. Мегаэкономика]: учеб. для вузов [по экон. направлениям и специальностям / И.Д. Афанасенко, Л.А. Белоусова, М.П. Демина и др.]; Под ред. А.И. Добрынина, Л.С. Тарасевича. — [2-е изд., доп. и испр.]. — СПб.: С.-Петерб. гос. ун-т экономики и финансов: Питер паблишинг, 1997. — 480 с.
2. Мельников В.И. Теория замкнутой системы / В.И. Мельников; М-во образования Рос. Федерации. Норил. индустр. ин-т. — Норильск, 2003 (Отдел ТСО и полиграфии НИИ). — 148 с. [Электронное издание]. — Режим доступа: <http://www.myslenedrevo.com.ua/ru/Sci/Philosophy/Melnikov.html>.
3. Объективность. Словарь по общественным наукам. Глоссарий.ру [Электронное издание]. — Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru>
4. Бухгалтерский учет: учеб. / Ю.А. Бабаев [и др.]; под ред. Ю.А. Бабаева. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. — 392 с.
5. Современный бизнес: [пер. с англ.] / Дэвид Дж. Речмен, Майкл Х. Мескон, Куртланд Л. Боуви, Джон В. Тилл; [Общ. ред. пер. Я. Х. Певзнера]. — М.: Республика, 1995. — 479 с.
6. Умаева Н.Н. Роль человеческих ресурсов в формировании современной украинской модели менеджмента в условиях повышенной конкуренции // Бизнес Информ. — 2009. — № 7 — С. 97—103.
7. Петрук О.М. Регулювання бухгалтерського обліку в Україні: теорія, методологія, практика: монографія / Олександр Михайлович. — Житомир: ЖДТУ, 2006. — 152 с.
8. Апенько, С.Н. Эффективность системы оценки персонала / С. Н. Апенько // Человек и труд. — 2003. — № 10. — С. 73, 74., С. 74—92.
9. Синявец Т.Д. Теоретические подходы к определению эффективности управления персоналом / Т.Д. Синявец // Вестник ВГУ, Серия: Экономика и управление. — 2005. — № 1. — С. 90—96.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2012 р.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ:

- відомості про автора (авторів): ім'я, по батькові, прізвище, вчене звання, вчений ступінь, посада і місце роботи, службова і домашня адреси (з поштовим індексом), контактний телефон;
- УДК;
- назва статті мовою оригіналу та англійською мовою;
- коротка анотація (2—4 речення) мовою оригіналу та англійською мовою;
- ключові слова;
- текст статті повинен мати такі необхідні елементи: вступ (формулюється наукова проблема, ступінь її вивченості, актуальність тієї частини проблеми, якій присвячена стаття), постановка задачі (формулюються мета і методи дослідження), результати (викладається система доведень запропонованої гіпотези, обґрунтовуються наукові результати), висновки (вказується наукова новизна, теоретична і практична значущість результатів дослідження, перспективи подальших розробок з цієї теми). Розділи повинні бути виділені;
- обов'язковий список використаних джерел у кінці статті;
- обсяг статті — 12—25 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків);
- шрифти найпоширенішого типу, текстовий шрифт та шрифт формул повинні бути різними;
- ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у **чорно-білому** вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. До графіків та діаграм мають бути подані таблиці, на основі яких вони збудовані;
- разом із друкованою статтею треба подати її електронний варіант на CD носії або електронною поштою. Файл статті повинен бути збережений у форматі DOC для MS Word. Схеми, рисунки та фотографії слід записувати окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, JPG, в імені яких зазначається номер ілюстрації у статті, наприклад pict 4.tif.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

Адреса редакції: 04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
 для листування: 04112, м. Київ, а/с 61; economy_2008@ukr.net
 Тел.: (044) 458-10-73, 223-26-28, 537-14-33

Ю. О. Кахович,
к. е. н., доцент, Академія митної служби України
О. В. Мажула,
магістрант, Академія митної служби України
К. О. Янюк,
магістрант, Академія митної служби України

ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЯК СКЛАДОВІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МИТНИХ ОРГАНІВ

У статті проаналізовано сучасний стан Державної митної служби України. Виявлено головні проблеми функціонування митної системи та розроблено пропозиції щодо її вдосконалення.

The article analyzes the current state of the State Customs Service of Ukraine. There are major problems of the customs system and proposals for its improvement.

ВСТУП

За останні роки під хвилю реформування з метою прискорення процесу розвитку національної економіки України підпали економічні, політичні та інші сфери життя України.

Державна митна служба України також перебуває у процесі модернізації, відбувається її реформування, реорганізація, при яких виявляється значна низка проблем, що потребують вирішення.

Актуальними питаннями на даному етапі розвитку Держмитслужби є визначення основних пріоритетів удосконалення системи, виявлення проблем у діяльності працівників підрозділів митних органів та прийняття управлінських рішень в процесі організації їхньої праці, удосконалення системи аналізу та управління ризиками.

Аналіз літературних джерел дозволив визначити, що питаннями в сфері управління персоналом в митних органах та управління митними ризиками займалися такі вчені, як М. В. Гурко, Б. І. Мороз, Р. А. Фатхутдинов, М. Х. Мескон, А. В. Кабак, В. Т. Комзюк, Ю. Є. Петруня, Є. В. Гармаш, П. В. Пашко, П. Я. Пісной, С. С. Терещенко.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою роботи є визначення основних проблем в функціонуванні митної системи України та виявлення шляхів їх вдосконалення.

Головними методами в процесі дослідження виступили: ряд загальнонаукових методів аналізу та синтезу, індукції та дедукції, спостереження, економіко-математичні методи, статистичні методи та методи математичного моделювання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

На сучасному етапі Державна митна служба України з метою підвищення ефективності своєї діяльності повинна вирішувати значну кількість проблемних питань. До найважливіших з них варто віднести: прийняття управлінських рішень, особливо у сфері управління персоналом, та забезпечення митної безпеки при здійсненні зовнішньоекономічних операцій і мінімізація ризику при митному оформленні та митному контролі товарів і транспортних засобів.

Так, можна виділити наступні особливості управлінських рішень у митних органах:

— управлінські рішення мають директивний характер і є обов'язковими до виконання всіма особами, яким воно адресоване;

— часто управлінські рішення приймаються відповідно до порядків, правил та технологій, які встановлюються Державною митною службою України;

— рішення приймаються в одноособовому порядку, навіть тоді, якщо вони колегіально обговорювалися;

— рішення встановлюють обов'язкові правила поведінки, що регулюють окремі управлінські відносини;

— можуть стосуватись як усього колективу, так і окремих членів; приймаються у встановленому процедурному порядку, який регламентується відповідними нормативними актами [1, с. 108].

Отже, прийняття управлінських рішень в митних органах — це процес пов'язаний з виявленням та діагностикою проблеми, знаходження шляхів її вирішення та видання керівником розпоряджень посадовим особам митного органу, його підрозділам та митному органу в цілому (рис. 1).

В.І. Мороз, А.В. Кабак, О.П. Буланій, М.І. Базелюк в своїх дослідженнях [2; 13—18] зазначили, що "на митницях України вже давно виникла потреба відображення мисленевих функцій мозку людини на обчислювальних машинах, тобто побудови таких програмних засобів, які мали б здатність аналізувати й виправляти власні помилки". Їх ідея полягає в тому, що необхідно класифікувати об'єкти, якими може оперувати відповідний підрозділ. І за допомогою системи баз даних і розпізнавання об'єктів, проводить суцільний аналіз за допомогою різноманітних методів і на екрані виводиться рішення. Це значно б покращило процес прийняття управлінських рішень.

Для ефективного планування роботи митних органів, спеціалізованих митних установ та організацій необхідно мати кваліфікований, відповідальний та унікальний персонал. Для залучення подібного персоналу митна служба України проводить ретельний відбір претендентів на посади в митні органи, щорічно перевіряє знання посадових осіб та проводить первинну, чергову та, за необхідності, позачергову атестацію.

Відповідно до Постанови КМУ від 28 грудня 2000 року № 1922 [3] та Постанови КМУ від 25 грудня 2002 року № 1984 [4] з метою підвищення ефективності діяльності державних службовців та відповідальності за доручену справу в державних органах один раз на три роки проводиться їх атестація, під час якої оцінюються результати роботи, ділові та професійні якості, виявлені працівниками при виконанні службових обов'язків, визначених типовими професійно-кваліфікаційними характеристиками посад і відображених у посадових інструкціях, що затверджуються керівниками державних органів відповідно до Закону України "Про державну службу" та інших нормативно-правових актів.

Так, відповідно до Порядку проведення атестації посадових осіб митних органів передбачається атестація трьох видів: первинна; періодична; позачергова [4]. Також Порядок проведення атестації державних службовців передбачає проведення щорічної оцінки виконання державними службовцями покладених на них завдань і обов'язків з метою здійснення регулярного контролю за проходженням державної служби та професійними досягненнями державних службовців. Така оцінка проводиться безпосередньо керівниками структурних підрозділів, де працюють державні службовці, під час підбиття підсумків роботи за рік [3].

Рис. 1. Прийняття управлінських рішень в митних органах

В.Т. Комзюк [5] виділяє такі сучасні проблеми проведення атестації та щорічної оцінки посадових осіб митних органів:

- відсутність загальноприйнятої і нормативно закріпленої системи оцінки професійних і ділових якостей державного службовця;
- існуючі системи оцінки ефективності професійної діяльності спеціалістів митних органів не враховують специфіки державної служби;
- відсутність зіставлення нових методів проведення оціночних заходів;
- відсутність обміну досвідом у даній сфері між різними організаціям, структурами, а також між країнами з метою удосконалення цих процедур;
- відсутність моніторингу та аналізу результатів оціночних заходів;
- суб'єктивізм з боку комісії;
- формальне ставлення до щорічної оцінки з боку керівників та самих державних службовців;
- негативне сприйняття атестаційних процедур серед державних службовців.

Необхідно виділили ще одну проблему, яку потрібно вважати однією з найсуттєвіших, це оцінка посадових осіб митних органів. Найсуттєвіша проблема — відсутність точної оцінки посадових осіб керівником, тобто відсутність оцінки, яку можна використовувати у процесі прийняття управлінських рішень у сфері управління персоналом.

Шляхом вирішення даної проблеми є створення автоматизованої системи контролю і аналізу діяльності посадових осіб митного органу з метою прийняття ефективного управлінського рішення, яке приведе до оптимальної організації праці в митному органі.

Автоматизована система прийняття управлінських рішень у митних органах повинна включати інформацію не лише у вигляді таблиць та тексту, а й у вигляді графіків, діаг-

рам, гістограм, а також використовувати різноманітні економічно-математичні методи та моделі, доцільно використати дві економіко-математичні моделі: задачі про призначення та багатокритеріального вибору альтернатив.

Її застосування надасть можливість збалансувати завантаженість на кожну посадову особу у відділі, кожен буде виконувати відносно рівну, однакову роботу по відношенню один до одного. Зникне перенапряга посадової особи, яка має навантаження в роботі, покращаться відносини та психологічна атмосфера в колективі, що призведе до підвищення рівня умов роботи та збільшить результати роботи. Адже, як доведено вченими школи людських відносин, а також підтверджено Хоторнським експериментом Е. Мейо, праця людини суттєво покращується не від умов праці, не від матеріальної нагороди, а від відносин та психологічного клімату в колективі організації [6, с. 356—358].

Введення автоматизованої системи:

- 1) покращить процес контролю за діяльністю посадових осіб не лише підрозділу, а митного органу в цілому;
- 2) покращить процес проведення атестації;
- 3) покращить економічні показники підрозділу і митного органу; покращить атмосферу в трудовому колективі;
- 4) покращиться процес аналізу діяльності посадових осіб;
- 5) збільшиться довіра до працівників;
- 6) в керівника з'явиться більше часу на важливі завдання.

В процесі дослідження було виявлено, що рішення приймаються не лише керівниками, але й посадовими особами митних органів. Такі рішення приймаються у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, проведенням митного контролю та оформлення з метою забезпечення митної безпеки при здійсненні зовнішньоекономічних операцій та аналізом ризиків, які можуть виникнути під час здійснення митних процедур.

Під забезпеченням митної безпеки можна розуміти упровадження в митній справі сукупності засобів, здатних протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам та викликам у сфері митних економічних відносин; забезпечити можливість досягнення необхідного рівня захищеності, надійності та усталеності митної служби шляхом створення ефективного регуляторного організаційно економічного механізму [7; 11].

Митна безпека сильно пов'язана із небезпекою, яка може виходити від зовнішньоекономічних операцій. П.Я. Пісної, П.В. Пашко, С.С. Терещенко, О.М. Семенко вважають, що основоположним поняттям, яке найбільш точно визначає небезпеку, є поняття митного ризику.

Управління ризиками в Україні здійснюється з метою попередження правопорушення як у законодавчій, так і в економічній сферах. Починаючи з 2005 року, державною митною службою України на законодавчому рівні здійснюється впровадження Автоматизованої системи аналізу та управління ризиками. В 2007 році автоматизовану систему аналізу та управління ризиками було запроваджено на базі програмно-інформаційного комплексу "Інспектор-2006". Дана система управління ризиками забезпечує комплексну перевірку поданих до оформлення товарів за різними критеріями та виявленням ризикових факторів.

Слід зауважити, що до ризиків для митної служби безпосередньо відноситься потенційне недотримання норм митного законодавства, таких як вимоги по ліцензуванню, правила оцінки товарів, країни їх походження, режими звільнення від податків та зборів, положення про безпеку, а також можлива неспроможність сприяння міжнародній торгівлі товарами та послугами [9; 19].

Основним елементом системи управління ризиками в митній службі України є профіль ризику. Профілі ризику найчастіше застосовуються під час проведення митного контролю та митного оформлення товарів та транспортних за-

Таблиця 1. Селективність впроваджених профілей ризику за 8 місяців 2010 року [9]

Митний режим	Частка декларацій, за якими проводився митний огляд, %	Частка декларацій, за якими проводилась документальна перевірка, %
«Імпорт»	11,84%	22,15%
«Експорт»	3,75%	6,00%
«Транзит»	0,25%	0,01%

собів, які переміщуються через митний кордон України, та намагаються попередити інспектора про можливий ризик порушення митного законодавства при здійсненні конкретної зовнішньоекономічної операції та надати інспектору вказівку щодо застосування визначених форм контролю [9, с. 20].

Керування ризиком — систематична робота з розроблення та практичної реалізації заходів запобігання і мінімізації ризиків, методики оцінки ефективності їх застосування, а також контролю за застосуванням митних процедур, яка передбачає безпосереднє оновлення, аналіз і перегляд наявної у митних органах інформації [10].

Після перевірки всіх профілів ризику, визначення форм контролю за кожним профілем настає завершальний етап — формування загального переліку форм контролю за вантажно митною декларацією з відповідними коментарями для вказівки інспекторові, на що саме спрямована ця форма контролю.

Модуль аналізу ризиків використовує своєрідний підхід до випадкового контролю. Основна особливість цього підходу — залежність від обчисленої ризикованості зовнішньоекономічної операції. Такий підхід видається достатньо гнучким і зваженим: чим надійніший суб'єкт ЗЕД, тим менша ймовірність того, що його вантаж підпаде під випадкову форму контролю. Для інспектора такий підхід зручний тим, що обрана таким чином форма контролю, хоча і випадкова, але корельована з характером можливого порушення [9; 11—12].

На сьогодні Департаментом аналізу ризиків управління ризиками та аудиту Державної митної служби України розроблено 69 профілей ризику. З 2009 року автоматизовану систему аналізу та управління ризиками намагаються вдосконалити відповідно до Рамкових стандартів розроблених Всесвітньою митною організацією. Саме в них зазначається перелік профілів, їх індикаторів, які можуть за необхідності доповнюватися чи змінюватися [9].

- Так, застосування модуля АСАУР має свої переваги:
- відсутність суб'єктивного фактора при здійсненні перевірки правильності заповнення ВМД;
 - визначення митних процедур, які забезпечили б необхідний та достатній обсяг митного контролю;
 - обмін інформацією між митними підрозділами та митними органами та інші.
- Основними недоліками є:
- можливість невідповідності товару ваговим характеристикам заявленим у профілі, що, у свою чергу, призводить до збільшення часу на митне оформлення товарів та проведення контрольних замірів;
 - недосконалість законодавства у сфері управління митними ризиками;
 - можливість невиявлення модулем АСАУР за даними декларації порушень, що, в свою чергу, підвищує ступінь появи ризикових ситуацій, і навпаки;
 - недосконалість технологічної та інформаційної бази;
 - при відмові у використанні профілю його досить часто забувають виключити зі списку, що спричинює нагромадження зайвої інформації при постійному включенні нових профілів;
 - різний товарний потік у регіонах.

З метою підвищення ефективності роботи АСАУР під час розробки профілів ризику доцільно було б вносити інформацію по кожному товару, на який оформлюється ВМД, створити для кожного регіону країни окрему базу даних щодо товарів та транспортних засобів, які найчастіше оформлюють у даному регіоні, а також для кожного регіону розробити власні профілі ризиків на подібні або аналогічні товари. Крім того, доцільно запровадити можливість попереднього вивчення електронних копій ВМД, зовнішньоекономічних договорів та угод, запровадити програмно-інформаційний комплекс "Електронна митниця".

Впровадження в Україні системи управління ризиками сприяє покращенню стосунків між митними органами та суб'єктами ЗЕД, забезпечує прозорість здійснення митних

процедур, виключає суб'єктивний фактор у роботі митників. Однак для її вдосконалення її роботи Держмитслужбі необхідно вирішити ряд наступних проблем.

1. Оптимізація законодавчої бази у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності та її відповідність до світових вимог.

2. Упровадження світового досвіду в управлінні ризиками. Так, Україна приєднавшись до Конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур, впроваджує Рамкові стандарти ВМО. Крім того, доцільно розглядати варіант використання іноземного досвіду в управлінні ризиками. Так, наприклад, американський досвід дозволить забезпечити зворотній зв'язок критеріїв ступеня ризику для їх опрацювання та удосконалення. Крім того, актуальним було б запровадження аналізу великих учасників ЗЕД та операцій, які ними здійснюються.

3. Збір та обробка інформації щодо суб'єктів ЗЕД не лише Службою боротьби з контрабандою та порушенням митних правил, але й іншими підрозділами митного органу забезпечить оперативність надання інформації.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження виокремлено дві головні проблеми функціонування Держмитслужби України:

- 1) прийняття управлінських рішень у сфері управління персоналом;
- 2) управління ризиками під час митного контролю та оформлення.

Використання пропозицій у процесах автоматизації митних процедур та системи прийняття управлінських рішень Державною митною службою України сприятиме зростанню продуктивності праці посадових осіб митних органів, зростанню показників діяльності митного органу, в тому числі і зростанню надходжень до Держбюджету України.

Отже, для реалізації даних пропозицій необхідно подальше вивчення проблем, розробка та впровадження автоматизованої системи, перерозподіл функцій підрозділів митних органів, а також оптимізація законодавчої бази.

Література:

1. Гармаш Є. Управлінські рішення в митній службі України/Гармаш Є. // Вісник АМСУ — 2005. — № 3. — С. 105—109.
2. Мороз Б.І., Кабак А.В., Буланый О.П., Базелюк М.І. Моделі та методи формування баз знань для прийняття управлінських рішень/Мороз Б.І., Кабак А.В., Буланый О.П., Базелюк М.І.// Вісник АМСУ. Серія: "Технічні науки". — 2010. — № 2. — С. 13—18.
3. Постанова КМУ від 28 грудня 2000 р. № 1922 "Про затвердження Положення про проведення атестації державних службовців". — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>, вільний
4. Постанова КМУ від 25 грудня 2002 р. № 1984 "Про затвердження Порядку проведення атестації посадових осіб митної служби". — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>, вільний
5. Комзюк В.Т. Проходження служби посадовими особами митних органів України/Комзюк В.Т.// Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>, вільний
6. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: пер. с англ./М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури — М.: Дело, 1992. — 702 с.
7. Пашко П.В. Умови та чинники забезпечення митної безпеки/Пашко П.В. //Митна справа. — 2010. — № 1(67). — С. 5—16.
8. Пісной П.Я. Управління митними ризиками як один із методів забезпечення митної безпеки держави/Пісной П. // Вісник НАДУ. — 2008. — № 3. — С. 177—186.
9. Демченко С., Буланая В., Брендак А. Совершенствование системы управления рисками — один из приоритетов развития таможенного дела/Демченко С., Буланая В., Брендак А. // Митниця. — 2010. — № 10(71). — С. 19—21.
10. Наказ ДМСУ № 435 від 27.05.2005р. "Про затвердження Концепції створення, впровадження і розвитку системи аналізу та керування ризиками та Положення про систему аналізу й селекції факторів ризику при визначенні окремих форм митного контролю" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>, вільний. — Заголовок з екрану.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2012 р.

Р. Б. Кожухівська,
к. е. н., ст. викладач кафедри економіки та менеджменту,
Уманська філія Європейського університету

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРНЕТУ ЯК ЗАСОБУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СТРУКТУРІ КОМУНІКАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

У статті на основі аналізу представлених у науковій та прикладній літературі визначень терміна "Інтернет-комунікація" запропоновано власне визначення даного терміна, а також визначено характер і засоби комунікацій.

На основі дослідження характеру та засобів комунікацій побудовано комунікаційну модель застосування інформаційних технологій в туристичній галузі. Враховуючи специфіку побудованої моделі використання сучасних інформаційних технологій у туристичній галузі, виділено основні напрями комунікаційної взаємодії між учасниками туристичного ринку та виділено функції, які виконують комунікації в рамках інформаційної взаємодії між суб'єктами туристичної галузі.

In this article, based on the analysis of the scientific and applied literature definitions of the term "Internet communication", suggested his own definition of the term, as well as define the nature and means of communication.

Based on a study of the nature and means of communication, communication model built using information technologies in the tourism industry. Given the specificity of the model using modern information technologies in tourism, highlighted the main directions of the communication interaction between members of the tourist market and highlights the functions that perform communication in the information exchange between actors tourism industry.

Ключові слова: інформація, комунікація, туризм, маркетинг, споживач, Інтернет-технологія, Інтернет-сайт.

Key words: information, communication, tourism, marketing, consumer, internet technology, the Internet site.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зміни, що відбулися у світовому маркетингу, характеризуються, в першу чергу, кардинальними змінами в комунікативній стратегії компаній. Конкуренція змушує компанії витрачати зусилля не тільки на створення принципово нових унікальних товарів та послуг, але і на створення унікальних технологій їх просування. Активізується пошук економічних та ефективних способів спілкування зі споживачами, без розробки яких ставиться під загрозу успіх та існування компанії. Умови успіху комунікативних стратегій підприємств — знання споживача, відкритість, ініціативність компанії.

Враховуючи вищевикладене, дослідження питання щодо застосування Інтернет як засобу інформаційних технологій у структурі комунікаційної моделі туристичної галузі є актуальними та матимуть практичне застосування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Особливості застосування Інтернет як засобу інформаційних технологій у структурі комунікаційної моделі туристичної галузі в Україні недостатньо висвітлені в освітній і фаховій літературі, хоча багато науковців займаються розробкою та вивченням даного питання, зокрема Бойко Н.І. [1], Гряділь І.І. [2], Дергачова В.В. [3], Заплатинський В.М. [4], Павленко А.Ф. [5], Пілюшенко В. Л. [6], Сміт П. [7] та ін.

Мета дослідження полягає у визначенні терміна "Інтернет-комунікації" та дослідженні практики побудови, формування і застосування інформаційних технологій в структурі комунікаційної моделі туристичної галузі. На основі дослідження ролі Інтернет-комунікації, слід визначити ха-

ракти і засоби комунікацій. Враховуючи характер і засоби комунікацій, необхідно виділити основні напрями комунікаційної взаємодії між учасниками туристичного ринку та функції, які виконують визначені комунікації в рамках інформаційної взаємодії між суб'єктами туристичної галузі.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Туризм є однією з найбільших, високоприбуткових і найбільш динамічних галузей світової економіки. Інформатизація сучасної туристичної діяльності виступає у якості однієї із найбільш характерних рис розвитку даної індустрії у провідних країнах-лідерах світового туристичного ринку. Сучасний туризм вступив у такий етап свого розвитку, у якому інформація та її своєчасна передача відіграють визначальну роль у всіх сферах туристичної діяльності, при цьому саме сучасні інформаційні технології в туризмі стають найважливішим фактором економічного зростання галузі.

Інформаційно-технічний прогрес є сьогодні не тільки головним фактором забезпечення ефективного функціонування туристичного ринку, але й найважливішою умовою процесу його стійкого розвитку. При цьому пріоритетна увага має бути приділена саме сучасним інформаційним технологіям, які завдяки своїм унікальним властивостям будуть активно сприяти динамічному розвитку усіх секторів туристичного ринку.

Туризм сьогодні є глобальним інформаційно-насиченим видом діяльності, у якому беруть участь найбільші авіакомпанії, готельні мережі, туристичні корпорації та агенти із усього світу.

Сформований в останні роки український ринок туристичних послуг є недостатньо ефективним, на відміну від своїх західних конкурентів. Основною причиною такої ситуації є недостатнє використання сучасних інформаційних та Інтернет-технологій українськими туристичними підприємствами.

Туристична галузь — один з найбільш активних споживачів сучасних інформаційних технологій, що зумовлено певними критеріями туристичного продукту та інформації про нього, зокрема: по-перше, для інформації про туристичні продукти важливим є фактор часу, оскільки має місце об'єктивна потреба у її своєчасній передачі, яка можлива передусім завдяки застосуванню сучасних інформаційних технологій; по-друге, інформація про туристичні продукти повинна бути одночасно доступна будь-яким учасникам туристичного ланцюга у будь-якій точці світу. Доступність туристичної інформації може бути забезпечена сучасними інформаційними технологіями; по-третє, туристичний продукт складається з великої кількості елементів (транспортне обслуговування, послуги проживання, розваги тощо), які також вимагають швидкого інформування для координування їх комплексного постачання споживачам туристичного продукту. Саме ці характеристики туристичного продукту формують туризм як галузь, яка значно більше за інші галузі потребує активного застосування інформаційних технологій.

Передумовою для дослідження можливостей побудови та застосування Інтернет-технологій для організації комунікаційного процесу є визначення сутності Інтернет-комунікацій. Дослідження та аналіз представлених у науковій та прикладній літературі визначень терміна "Інтернет-комунікація" засвідчили обмежене розкриття формулювань з даного питання. Наведені в літературі поодинокі визначення базуються на загальних положеннях теорії інформації та маркетингових комунікацій, при цьому не враховуються особливості механізмів реалізації даних комунікацій на основі Інтернет-мережі (табл. 1).

Базуючись на запропонованих визначеннях маркетингових комунікацій та враховуючи особливості середовища Інтернет, можна надати власне визначення терміна "Інтернет-комунікація", під яким слід розуміти сукупність способів, засобів та механізмів поширення інформації серед аудиторії Інтернет за допомогою механізмів Інтернет-технологій — сайтів, порталів, пошукових систем, груп-новин, e-mail.

Структура побудови туристичної галузі в цілому схожа на побудову будь-якої іншої економічної сфери діяльності: так, виробники туристичних послуг діють у межах чітко визначеної та керованої структури, яка складається з урядових і комерційних організацій, професійних асоціацій (наприклад, готельних операторів, авіакомпаній, туристичних агентів), підприємств туристичної інфраструктури. Споживачі є останньою сходинкою всієї туристичної системи.

Нами побудована комунікаційна модель туристичної галузі з використанням сучасних інформаційних технологій (рис. 1).

Згідно запропонованої схеми, комунікаційна модель туристичної галузі, реалізована за допомогою сучасних інформаційних технологій, формується за допомогою наступної системи комунікаційної взаємодії.

1. Комунікаційна взаємодія інформаційних Інтернет-ресурсів регулювальних туристичних організацій здійснюється з усіма учасниками туристичного ринку — туристичними операторами, туристичними агентами, постачальниками туристичного продукту, підприємствами туристичної інфраструктури та глобальними і локальними системами резервування.

Через інформаційні ресурси регулюючих туристичних організацій реалізується комунікація зі споживачами туристичного продукту, які на Інтернет-сайтах мають змогу знайти потрібну їм інформацію стосовно норм та стандартів туристичного обслуговування, пра-

Таблиця 1. Систематизація визначень Інтернет-комунікацій

№ п/п	Визначення терміну	Автор
1	Інтернет-комунікація – передача інформації від відправника до одержувача за допомогою засобів Інтернет.	Пілюшенко В.Л. [6]
2	Інтернет-комунікації – сукупність повідомлень, спрямованих на Інтернет-аудиторію, що реалізуються за допомогою тексту, графіки, образів та відео засобів в мережі Інтернет.	Сміт П. [7]
3	Інтернет-комунікації – сукупність способів інформаційного впливу на аудиторію Інтернет за допомогою інструментів Інтернет-реклами, банерів, розсилань новин тощо.	Заплатинський В.М. [4]

вил забезпечення безпеки туристів, валютного та візового режимів і тощо.

2. Комунікаційна взаємодія інформаційних ресурсів туристичних операторів здійснюється з такими учасниками туристичного ринку, як регулювальні організації, туристичні агенти, постачальники проміжного туристичного продукту та споживачі туристичного продукту.

Через інформаційні ресурси регулювальних організацій туристичні оператори одержують інформацію нормативно-правового та статистично-довідкового характеру. Взаємодіючи із корпоративними інформаційними системами партнерів-постачальників проміжного туристичного продукту, туристичні оператори одержують інформацію про доступність у відповідний час та у відповідному місці ресурсів, на підставі чого формують комплексний туристичний продукт.

У зворотному порядку відбувається інформаційна комунікація із туристичними агентами — туристичні оператори через корпоративні інформаційні системи туристичних агентів, передають інформацію про наявні у їх розпорядженні туристичні послуги, які можуть реалізовувати споживачам туристичного продукту.

3. Комунікаційна взаємодія інформаційних ресурсів туристичних агентів здійснюється переважно із двома учасниками туристичного ринку — туристичними операторами та споживачами.

В обох випадках відбувається двостороння комунікація, а саме: у напрямі "туристичний оператор — туристичний агент" переміщується інформація про наявні у туристичного оператора послуги та умови їх реалізації. У якості засобу комунікації виступають корпоративні інформаційні системи підприємств, які виконують функцію автоматизації бізнес-процесів учасників туристичного ринку; у напрямі "туристичний агент — туристичний оператор" відбувається трансферт інформації про динаміку та обсяги реалізації по-

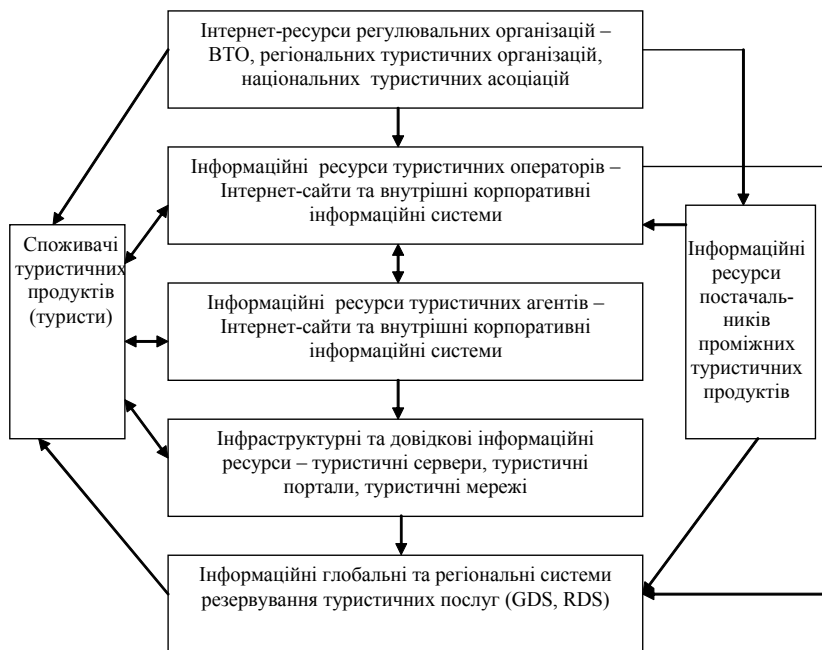

Рис. 1. Комунікаційна модель використання сучасних інформаційних технологій у туристичній галузі

Таблиця 1. Напрями інформаційної взаємодії суб'єктів туристичного ринку за допомогою сучасних інформаційних технологій

№ п/п	Суб'єкти комунікації	Комунікаційний засіб	Функція комунікації
1	Регулюючі організації – туроператори	Інтернет-сайт регулюючої організації	Інформаційно-довідкова та консультативна (нормативна база, ліцензування і т.п.)
2	Регулюючі організації – турагенти		
3	Регулюючі організації-постачальники проміжного продукту		
4	Регулюючі організації – споживачі		
5	Туроператор – турагент	Корпоративні інформаційні системи підприємств	Автоматизація бізнес-процесів
6	Турагент – туроператор		Автоматизація бізнес-процесів, інформація про ринок
7	Постачальники проміжного продукту – туроператори		Автоматизація бізнес-процесів
8	Туроператори – споживачі	Інтернет-сайт оператора	Інформування та рекламування турпродуктів
9	Споживачі – туроператори		Інформація про ринок, попит та споживачів
10	Туроператори – підприємства інфраструктури (портали, мережі)	Корпоративні системи підприємств	Автоматизація бізнес-процесів
11	Підприємства туристичної інфраструктури – споживачі	Інтернет-сайти підприємств	Інформування та рекламування турпродуктів
12	Споживачі – підприємства туристичної інфраструктури		Інформація про ринок, попит та споживачів
13	Постачальники проміжного продукту - системи резервування	Корпоративні інформаційні системи	Автоматизація бізнес-процесів
14	Системи резервування – споживачі	Інтернет-сайти GDS чи RDS	Продаж турпродукту
15	Споживачі – системи резервування		Інформація про попит та споживачів
16	Турагенти – споживачі	Інтернет-сайт підприємства	Інформування та рекламування турпродукту
17	Споживачі – турагенти		Інформація про ринок, попит та споживачів

слуг, про стан фактично реалізованого попиту на туристичному ринку. Комунікаційним засобом виступають корпоративні інформаційні системи підприємств.

У процесі комунікації зі споживачами туристичного продукту відбувається комунікація також у двох напрямках: в напрямі "туристичний агент – споживач" – до споживача доводиться інформація про наявні туристичні послуги та умови їх придбання, також споживач має можливість замовити послугу безпосередньо через Інтернет-сайт. В якості засобу комунікації, виступає Інтернет-сайт туристичного підприємства; у зворотному напрямі "споживач – туристичний агент" – до туристичного підприємства надходить інформація про соціально-демографічний портрет споживача, попит на туристичні послуги тощо, тобто реалізується функція забезпечення інформацією підприємства про ринок, споживачів та ринковий попит на туристичні послуги.

Нами виділені основні напрями комунікаційної взаємодії між учасниками туристичного ринку, визначені суб'єкти та засоби комунікації, а також вказано функції, які виконують комунікації в рамках інформаційної взаємодії між суб'єктами туристичної галузі (табл. 1).

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗРОБОК

Говорячи про можливі перспективи застосування сучасних інформаційних технологій у туристичній галузі, фахівці зазначають, що поширення інформаційних технологій у туризмі буде залежати від ряду додаткових соціокультурних, економічних і політичних факторів. Самі по собі інформаційні технології не можуть створювати нових туристичних продуктів і лише поєднання технологій із рядом соціальних, інституціональних, соціальних, політичних і культурних факторів приведе до створення нових комбінацій товарів і послуг, методів, ринків і т.д.

ВИСНОВКИ

Дослідження динаміки розвитку сучасної світової економіки переконливо засвідчують, що туризм є однією з найбільш високоприбуткових і найбільш динамічних галузей світової економіки. Успішний розвиток туризму впливає на такі ключові сектори економіки, як транспорт і зв'язок, торгівля, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання тощо. Туристичними компаніями усвідомлюється величезний потенціал Інтернет як маркетингового інструментарію, що являє собою одночасно і засіб спілкування, і засіб ділової взаємодії. Завдяки Інтернет-технологіям та маркетинговим функціям, здійснюваним через Інтернет, відбулося різке збільшення використання Інтернет, що прискорюється безупинним розвитком самих ресурсів мережі.

Аналізуючи представлені в науковій та прикладній літературі визначення терміна "Інтернет-комунікація", які мають обмежене розкриття формувань та не враховують особливості механізмів реалізації комунікацій на основі Інтернет-мережі, запропоновано власне визначення даного терміна: Інтернет-комунікація – сукупність способів, засобів та механізмів поширення інформації серед аудиторії Інтернет за допомогою механізмів Інтернет-технологій.

На підставі дослідження практики побудови, формування і застосування інформаційних технологій в структурі комунікаційної моделі туристичної галузі визначено характер і засоби комунікації. Побудована комунікаційна модель застосування інформаційних технологій в туристичній галузі формується за допомогою споживачів туристичних продуктів та інформаційних ресурсів постачальників проміжних туристичних продуктів, які включають у себе: Інтернет-ресурси регулювальних організацій, інформаційні ресурси туристичних операторів, інформаційні ресурси туристичних агентів, інфраструктурні та довідкові інформаційні ресурси, інформаційні глобальні та регіональні системи резервування туристичних послуг.

На основі побудованої моделі використання сучасних інформаційних технологій у туристичній галузі виділено основні напрями комунікаційної взаємодії між учасниками туристичного ринку та виділено функції, які виконують комунікації в рамках інформаційної взаємодії між суб'єктами туристичної галузі.

Література:

1. Бойко Н.І. Роль інформаційних та комунікаційних технологій в маркетингових каналах сучасних підприємств / Н.І. Бойко // Вісник. — Львів, 2005. — Вип.17: Сер.: Економізм. — С. 399—401.
2. Гряділь І.І. Нові інформаційні технології / І.І. Гряділь, С.І. Гряділь. — Ужгород: Закарпаття, 2002. — 58 с.
3. Дергачова В.В. Глобалізація бізнесу та інтернет-маркетинг: перспективи і проблеми / В.В. Дергачова, О.О. Скибіна // Донець. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. Туган-Барановського. — Донецьк, 2007. — 215 с.
4. Заплатинський В.М. INTERNET-сучасна інформаційна технологія для маркетингу / В.М. Заплатинський // Маркетинг та логістика в системі менеджменту. — Львів, 1998. — С.181—182.
5. Павленко А.Ф. Маркетингові комунікації: сучасна теорія і практика / Павленко А.Ф., Войчак А.В., Примак Т.О; КНЕУ ім. В.Гетьмана. — К., 2005. — 404 с.
6. Пілюшенко В. А. Інформаційні технології у маркетингу і рекламі: навч. посіб. / Донецький держ. ун-т управління. — Донецьк: ДонДУУ, — 2005. — 205 с.
7. Смит П. Коммуникации стратегического маркетинга: [Пер. с англ. В.Н. Егорова] / Смит П., Бэрри К., Пулфорд А. / Под ред. Л.Ф. Никулина. — М.: Юнити, 2001. — 414 с.

Стаття надійшла до редакції 30.01.2012 р.

К. Ю. Васильєва,
аспірант, Національний університет "Кієво-Могилянська академія"

РОЛЬ СТРАХУВАННЯ В УБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті досліджено сутність захисної діяльності страховиків на підприємствах; обґрунтовано страховий механізм для забезпечення економічних ризиків, визначені основні можливості та необхідні умови для створення механізму запобігання економічним загрозам.

The article examines the essence of security of the insurers in the business; proved importance of an insurance mechanism to safeguard the economic risks; identified key features and necessary conditions for establishing a mechanism to prevent economic threats.

*Ключові слова: резервний фонд, економічні ризики, економічна безпека.
Key words: emergency fund, economic risks, economic security.*

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

Сучасну вітчизняну економічну систему характеризує надзвичайно високий ступінь уразливості кожної її окремої ланки до різноманітних ризиків, що свідчить про відсутність достатнього рівня економічної безпеки. Економічні суб'єкти особливо гостро відчувають невпевненість у своєму майбутньому, оскільки прагнення успішного та стабільного розвитку наштовхується на несформований або ж нефункціональний апарат управління діяльності суб'єкта. Найяскравіше ця ситуація проявляється в умовах безперервних змін економічної та політичної сфер життя країни на виробничих підприємствах. Недорозвиненість механізмів зниження негативних факторів на стан підприємств заважає їм адекватно та своєчасно реагувати на динаміку соціальних та економічних процесів, що відбуваються у країні.

Досвід зарубіжних країн з розвиненим ринковим господарством свідчить, що найефективнішим механізмом забезпечення економічних ризиків є механізм страхування, який забезпечує відшкодування збитків, захищає та забезпечує соціально-економічну стабільність.

Потенціальна роль страхування як фактора економічної безпеки величезна, адже проявляється вона, перш за все, на мікроекономічному рівні, оскільки будь-які страхові договори укладаються фізичними та юридич-

ними особами з метою захисту майнових інтересів. У зв'язку з цим актуальними є дослідження, що спрямовані на дослідження методології страхування у питаннях економічної безпеки. Вирішення цього важливого загальнонаціонального завдання визначає значимість наукових досліджень у галузі теоретичних основ страхування в умовах ринкової економіки, які будуть закладені в основу практичної реалізації страхових відносин, спрямованих на погодження інтересів економічних суб'єктів з питань страхового захисту, і тим самим сприятимуть підвищенню ефективності функціонування економіки в цілому.

ПОПЕРЕДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗА ТЕМОЮ РОБОТИ

Значний вклад у дослідження проблемних питань страхового захисту зробили як вітчизняні, так і закордонні вчені, серед яких А. Гезау, Д. Ламберт, В. Хагер, В.Д. Базилевич, О.І. Барановський, Н.Б. Грищенко, О.Д. Заруба, В.В. Корнєєв, С.С. Осадець, В.К. Райхер, А.І. Рейтман, О.В. Козьменко, В.В. Шахов, Я.П. Шумелда та ін. Проте спроби комплексного аналізу проблем у цілому ряді робіт останніх років виявилися недостатніми для цілісного представлення системної концепції забезпечення економічних ризиків. Посиленого дослідження потребують також питання розвитку страхування в умовах ринкової економіки.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є визначення якісної природи страхового захисту, обґрунтування страхового механізму для забезпечення економічних ризиків, характеристики можливостей та необхідних умов для створення такого механізму з метою запобігання економічним загрозам.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасна література пропонує безліч визначень безпеки економічних суб'єктів, загальний зміст яких визначає її як стан, при якому ризики виникнення несприятливих умов не перевищують допустимого значення.

Зважаючи на необхідність числової оцінки ризику та її допустимого значення, таке визначення є не дуже вдалим, оскільки стан економічної безпеки не може бути заданий деякою числовою величиною. Більш доцільним видається введення іншого поняття безпеки, яке включало б у себе визначення ситуації, коли стан безпеки переходить у стан ризику, а також визначення самих несприятливих обставин такого переходу. Оскільки економічна безпека досягається в процесі управління для її збереження, у такому визначенні мають бути задані критерії економічної безпеки для оцінки досягнутої мети. У цьому випадку більш відповідним буде наступне визначення: економічна безпека суб'єкта підприємницької діяльності — це такий стан, при якому найважливіші показники його діяльності максимально наближені до визначених у раніше розробленій стратегії розвитку, — оскільки управління економічною діяльністю підприємства провадиться відповідно до розроблених стратегічних цілей підприємства, які характеризуються якісними та кількісними характеристиками.

У країнах з відносно стабільними економічними умовами господарчі суб'єкти особливу увагу приділяють питанням економічної безпеки. Що стосується нашої країни, враховуючи фактори економічної нестабільності, які ще більше ускладнюють управління підприємствами, проблемним питанням аналізу і управління ризиками, що виникають в процесі їхньої економічної діяльності, до недавнього часу приділялося дуже мало уваги. Лише фінансова криза змусила підприємства реального сектора економіки звернутися до питань управління економічними ризиками.

Як уже зазначалося вище, стратегічні плани підприємства розробляються з огляду на деякі фіксовані умови або ж на їхній прогнозований розвиток. Можливість відхилення від цього розвитку характеризується поняттям "господарчий ризик". Якщо розрахунки вірні, такий ризик компенсується можливістю отримати додатковий прибуток, проте стратегія підприємства чітко зважує співвідношення можливого ризику та шансу додаткового прибутку. Така зважливість втілюється у запланованих значеннях важливих стратегічних показників і максимально допустимого відхилення від них. Перевищення допустимого значення розглядається у розрізі неприйняттого ризику, хоча й може означати підвищення очікуваного прибутку. Таким чином, головним завданням розробки стратегії підприємства є раціональне осмислення можливості прийняття "ризикованого" рішення, передбачення можливих наслідків такого рішення, виявлення потенціальних загроз на шляху до визначеної мети, а також можливості "застрахуватися" на випадок непередбачуваного розвитку подій.

Факторами ризику стратегічного розвитку підприємства, які загрожують знизити рівень його безпеки, називають передумови, що збільшують ймовірність реального настання подій, які у випадку свого здійснення негативно вплинуть на хід стратегічного розвитку підприємства. До числа таких подій відносять і ті, що можна було передбачити, але неможливо точно визначити момент їхнього настання, і ті, що передбачити було неможливо (такі події ще називають ситуаціями невизначеності).

Причинами реалізації чи настання ризикових подій називають об'єктивні чи суб'єктивні дії або рішення, які спричиняють небажаний розвиток, несприятливий для реалізації стратегії підприємства. Ризик має виражатися у порівняльних показниках, щоб особа, яка приймає рішення, мала змогу судити про істотність тих чи інших факторів ризику, а також про достатність запобіжних заходів. Якщо ризик можна підпорядкувати вирахуванню з точки зору ймовірності його настання і розміру можливих збитків, то найефективніше запобігти такому ризику можна за допомогою страхування.

Загальновідомі три основні способи управління ризиками [7, с. 10—11]:

— поглинання ризику у разі його слабкості або ж якщо виключено можливість використання інших способів;

— ухилення від ризику (застосовуються, переважно, у мобільних системах);

— розподіл і передача ризику.

Проте жоден із цих способів не може забезпечити повного запобігання ризику. Деяка частина його так і залишається на утриманні господарчого суб'єкта, а тому на практиці найчастіше застосовують різноманітне сполучення усіх трьох способів залежно від виду діяльності та очікуваних загроз.

Єдиним достатньо універсальним способом передачі ризику професійній організації на сьогоднішній день залишається страхування. Воно гармонійно вписується у будь-які економічні відносини — міжнародні, державні й корпоративні фінанси, кредитну систему, вторинний фінансовий ринок, при цьому зберігає і розвиває властиву їм змістову й організаційну специфіку.

Дослідники поділяють всю сукупність страхових відносин на три групи [8]:

— пов'язані з проявом характерних страхових інтересів учасників страхування, визначенням його найзагальніших умов;

— пов'язані з формуванням коштів страхового фонду;

— пов'язані з витрачанням коштів страхового фонду.

Варто зауважити, що сама потреба у страхуванні не може забезпечити автоматичного перетворення потенційного страхувальника у реального. У страхові відносини потенційний страхувальник вступає лише тоді, коли страховий інтерес чітко ним усвідомлюється. Проте навіть наявність страхового інтересу не отожднюється з попитом на страхову послугу, адже для її придбання потенційний страхувальник має бути платоспроможним.

Страхування належить до стадій виробництва, розподілу, обміну й споживання, оскільки страховики надають специфічні страхові послуги, розподіляють грошові кошти, беруть участь в обмінних процесах, а також певною мірою забезпечують виробниче й особисте споживання, [1, с. 58—60].

Вочевидь, застосування страхового механізму для забезпечення економічної безпеки впливає з її внутрішньої сутності, з її природи. До основних блоків інструментів страхового захисту, спрямованого на зниження ступеня ризику у процесі розвитку підприємства, є страхування майна, страхування відповідальності та особисте страхування. Можливість укладення договору страхування вимагає обчислення ризиків, від яких убезпечується суб'єкт, тобто повинні бути наявні дані про ймовірність їх виникнення та можливі збитки.

Механізм страхового захисту в системі економічної безпеки припускає забезпечення її шляхом чіткого функціонування невід'ємних елементів життєдіяльності. У зв'язку із цим актуалізуються дослідження, спрямовані на вивчення й розвиток методології страхування, яка перебуває в тісному зв'язку з питаннями економічної безпеки.

Страховий механізм припускає численність договорів страхування, навіть цілу систему, яка забезпечує компенсацію можливих збитків на різних етапах діяльності підприємства і залежно від роду цієї діяльності. Побудові системи страхування підприємства повинен передувати: аналіз процесів, у яких наявні збитки; оцінка подій, які породжують ці збитки з погляду можливості застосування страхування для їхньої компенсації; оцінка ціни цього страхування й аналіз його ефективності.

Сучасна система страхування не забезпечує належної фінансової підтримки підприємств для вирішення проблем компенсаційного характеру за умов виникнення надзвичайних ситуацій.

Невизначеність ринку й нестійкість ринкового середовища породжують наростання небезпечних явищ у сфері виробництва, що, у свою чергу, може спричинити катастрофи й соціальні катаклізми. У зв'язку з цим проблеми ризику по-новому відбивають всю систему страхування небезпечних об'єктів.

Як показує зарубіжна практика, стійкий розвиток страхового ринку залежить від змін інфраструктури та оцінки рівня менеджменту, а також змін, що відбуваються у внутрішньому і зовнішньому середовищі ринкового господарства.

Страхування з погляду динаміки розвитку має враховувати:

- економічну доцільність, обґрунтованість і вигідність страхування в порівнянні з іншими інструментами управління ризиками (цільові резерви й фонди, компенсація збитку прямо з бюджету й інші), соціально-економічну значимість виду страхування;

- можливості для формування статистичної й інформаційної баз даних;

- прийняття ризиків на страхування, з урахуванням капіталізації й платоспроможності страхових організацій, природи ризиків, розміру можливого збитку, рівня безпеки виробництва, життєдіяльності, інших факторів;

- дотримання принципів обов'язкового страхування;

- достатній рівень купівельної спроможності споживачів страхових послуг;

- наявність відповідної інфраструктури, яка дозволяє забезпечити проведення обов'язкового страхування;

- оцінку наслідків, насамперед соціальних, введення нового виду страхування.

Окремим питанням виступає роль страхування в забезпеченні економічних ризиків підприємництва в умовах недовіри уряду в захисті підприємств від злочинних посягань, корупційних або ж дискримінаційних дій представників органів державної влади.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Потрібно виконати великий обсяг підготовчих заходів, які мають передувати впровадженню нових програм, зокрема вдосконалення розподілу повноважень та процедур прийняття рішень на державному рівні, контроль за виконанням рішень та використанням коштів, вдосконалення методів ведення фінансової звітності підприємств тощо. Тому в ситуації, що склалась, потрібно знайти оптимальне рішення щодо подальшого стимулювання страхування економічних суб'єктів найефективнішим способом.

Окрім того, не можна забувати, що завжди існують ризики, що не підлягають традиційному страхуванню, а тому також існує потреба державної участі в захисті підприємств від цих ризиків. Тож необхідно виробити найоптимальніший спосіб накопичення коштів у спеціальному резервному фонді, а також найефективніші та найпрозоріші процедури здійснення відшкодування. Окрім того, також варто розглянути варіанти заохочення суб'єктів господарювання до участі у фондах взаєм-

ного страхування для того, щоб страхова допомога надавалась їм лише у випадку повного використання коштів цих фондів. Страхування від окремих видів ризику дозволить встановлювати прийнятні для підприємців страхові тарифи й досягти при цьому стабільності страхової системи без залучення державної допомоги.

Не можна забувати і про реалізацію заходів щодо гармонізації страхового законодавства з міжнародними стандартами, нормами й правилами, підготовку, перепідготовку та підвищення професійного рівня фахівців у галузі регулювання й нагляду за страховою діяльністю, страхових організацій та інших суб'єктів страхової справи. Для цього потрібно використати консультативну підтримку й технічне сприяння з боку міжнародних фінансових і інших організацій.

Отже, страхування — це можливість одержання страхувальником відшкодування збитків через настання страхового випадку; зменшення невизначеності; вивільнення коштів для їх ефективнішого використання; можливість використання фахівців страхової компанії для оцінки ризику.

Для покриття збитків від різних втрат потрібні різні організації й механізми фінансування. Те, що підходить для невеликих регулярних втрат, не підходить для втрат середнього й великого масштабу. Незважаючи на те, що вагу й частоту сукупних річних збитків можна прогнозувати, час, коли вони відбудуться, навряд чи можна передбачити. Тому невідомі витрати замінюють на випереджені витрати — на страхову премію.

У сучасній практиці процес страхування охоплює всю сукупність дій, спрямованих на усунення або принаймні зменшення господарчих ризиків. Основною спонукальною причиною, через яку підприємство укладає договір страхування, є передбачувана компенсація втрат у результаті настання страхового випадку. При цьому провідна роль приділяється економічній ефективності страхування, що виникне лише за умови, що в результаті страхових виплат удасться усунути всі негативні економічні наслідки, викликані страховими випадками.

В Україні страхування ризиків господарюючих суб'єктів ще недостатньо розвинене. А ось світовий досвід показує, що розглянутий вид страхування економічно вигідний і найближчим часом повинен стати нормальною практикою роботи підприємств.

Література:

1. Акименко А. Развитие отечественного страхового рынка — шаг к укреплению национальной безопасности Украины // Финансовые услуги. — 2007. — № 5—6. — С. 58—60.
2. Журавлєв Ю.М., Секерт И.Г. Страхование и перестрахование: теория и практика. — М.: Изд. центр "АНКИЛ", 2001. — 298 с.
3. Мних М.В. Страхування як механізм надання підприємницької діяльності та соціального захисту населення. — К.: Знання України, 2004. — 428.
4. Страхування: підручник / Керівник авт. колективу і наук, ред. С.С. Осадець. — Вид. 2-ге, перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2002. — 599 с.
5. Страхування: теорія та практика: навчально-методичний посібник / Внукова Н.М., Успенко В.І, Временко Л.В. та ін.; За загальною редакцією проф. Внукової Н.М. — Харків: Бурун Книга, 2004.
6. Фурман В.М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку: монографія. — К.: КНЕУ, 2005. — С. 47—52.
7. Шумелда Я. Страхування: підручник. — Тернопіль: Джура, 2004. — 396 с.
8. Козьменко О.В. Страхування та страховий ринок: термінологія, законодавство та динаміка розвитку. — Суми: Ділові перспективи, 2006. — 68 с.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2012 р.

УДК 330.534.4

А. О. Козенко,
аспірантка кафедри фінансів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються основні проблеми бюджетної децентралізації в Україні. Реформи, що здійснилися в Україні впродовж останніх років, зокрема бюджетна реформа, частково делегували право здійснювати бюджетні видатки на місцевий рівень. Проте реформа не є завершеною, оскільки не відбулося чіткого розподілу повноважень і відповідальностей між центральною та місцевими владами.

In this article discuss the basic problems of budgetary decentralization in Ukraine. Reforms which came true in Ukraine during the last years, in particular budgetary reform, partly delegated a right to carry out budgetary charges on a local level. However reform is completed, as clear distribution of plenary powers did not take place and відповідальностей between central and local владами.

Ключові слова: децентралізація, бюджетна реформа, органи місцевого самоврядування, доходи та видатки місцевих бюджетів.

Key words: decentralization, budgetary reform, organs of local self-government, profits and charges of local budgets.

АКТУАЛЬНІСТЬ

Управління розвитком регіонів як механізм державної регіональної політики передбачає залучення і активізацію усіх механізмів, що здатні привести регіональну економіку до стану стабільного розвитку та економічного зростання і сприяти розширенню демократичних процесів на місцях. Бюджетна децентралізація як одна зі складових процесу управління здатна не тільки зберегти свій статус каналу перерозподілу коштів від бюджетів одного рівня до іншого, а і набути ознак регулюючого механізму, що здатен реально впливати на регіональний розвиток — формувати фінансову самодостатність територіальних громад, оптимізувати процеси перерозподілу бюджетних ресурсів між територіями, активізувати місцевий економічний розвиток, забезпечувати населення територіальних громад суспільними послугами на законодавчо визначеному рівні, вирішувати соціальні проблеми. Параметри бюджетної децентралізації є індикаторами, за якими можна оцінити задекларований ступінь децентралізації управління загалом.

Метою статті є визначення основних проблем бюджетної децентралізації в Україні.

СТУПІНЬ РОЗРОБЛЕНОСТІ ТЕМИ

На сьогодні питання бюджетної децентралізації перебувають у центрі уваги багатьох фахівців, а саме: М.Т. Білухи, Ф.Ф. Бутинця, А.Д. Бутка, А.К. Воронової, В.М. Гарашук, А.Б. Ісмаїлова, М.М. Каленського, В.Г. Мельничука, В.П. Нагребельного, А.А. Нечай, А.А. Савченко, І.Б. Стефанюка, В.О. Шевчука, С.В. Слухая, а також розглядаються у працях зарубіжних вчених І.А. Белобожського, Е.А. Вознесенського, Рой Бала, Роберта Д. Ебела, Сердара Ілмаза, Річарда М. Берда.

РЕЗУЛЬТАТИ

Децентралізація бюджетного процесу і створення чітких та прозорих взаємовідносин між державним та місцевими бюджетами є наслідком розвитку країни на демократичних засадах, розбудови та подальшого становлення інституту місцевого самоврядування. Децентралізація бюджетної системи сприяє розвитку інститутів ринкової економіки і забезпечує стійкі темпи економічного зростання. Україна перебуває на етапі становлення ринкової економіки, і специфіка цього переходу відбивається також на процесах бюджетної децентралізації [3].

Стан процесу бюджетної децентралізації в Україні свідчить про неузгодженість та перетин повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, зокрема у сфері розробки та ухвалення місцевих бюджетів. Децентралізація, яка відбувається, полягає у зміні агентів, що виконують загальнодержавні функції, але не в отриманні автономії у прийнятті податково-бюджетних рішень. Залишається важливою сильна цілеспрямована політика центрального уряду, а органам виконавчої влади на місцях відводиться роль втілювачів стратегії центру.

На сьогодні основними проблемами бюджетної децентралізації в Україні є наступні:

1. Невідповідність між обсягом доходів місцевих бюджетів і реальними потребами у фінансуванні поточних видатків. Реальна потреба у видатках на поточне утримання бюджетних установ наразі визначається великою кількістю нормативно-правових і законодавчих актів, які регулюють діяльність галузей соціально-культурної сфери і є обов'язковими для виконання керівниками бюджетних установ та органами місцевого самоврядування загалом (рис. 1). Нормативи, встановлені у таких нормативно-правових і законодавчих актах, часто не враховують обсяги наявних фінансових ресурсів місцевих бюджетів. За таких умов органи місцевого самоврядування, отримавши від держави повноваження на надання соціальних послуг населенню, не отримують достатнього фінансування, аби забезпечити якісне надання цих послуг.

Сучасна система також не створює стимули для місцевих органів влади до збільшення доходів місцевих бюджетів. Відповідно до формули розрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів, перевищення доходів місцевих бюджетів над витратами призводить до збільшення вилучень до державного бюджету. Таким чином відбувається "ефект заміщення", оскільки місцевим органам влади нема сенсу прагнути до збільшення доходів у зв'язку з тим, що приріст практичних доходів місцевих бюджетів враховується під час розрахунку трансфертів. Це знижує зацікавленість місцевих органів влади у формуванні жорстких бюджетних обмежень, нарощуванні податкового потенціалу відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

2. Домінування поточних видатків місцевих бюджетів над видатками розвитку. Ухвалення державних рішень центральною владою часто призводять до перекладання на органи місцевого самоврядування тягаря фінансування соціальних зобов'язань центрального уряду. У результаті органи місцевого самоврядування змушені витратити практично всі кошти на фінансування поточних видатків і не можуть опікуватися місцевим розвитком (рис. 2).

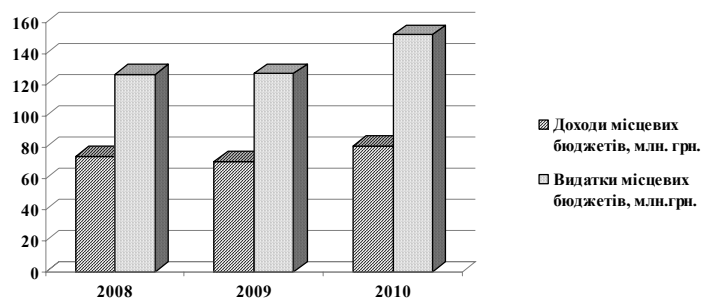

Рис. 1. Доходи та видатки місцевих бюджетів за 2008–2010 рр. [2]

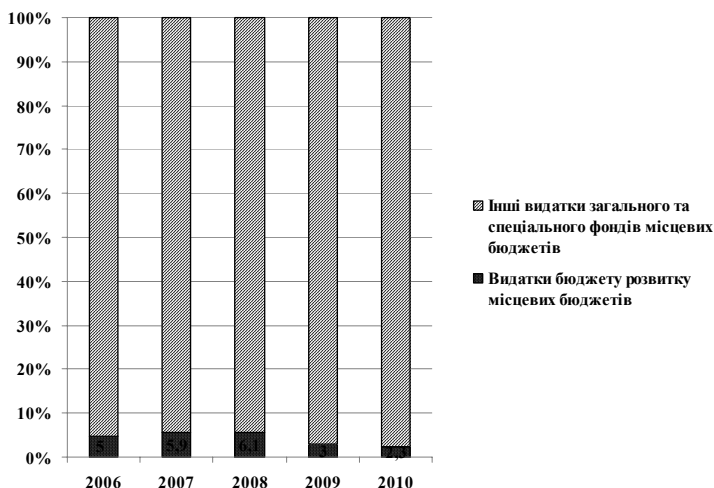

Рис. 2. Частка видатків бюджету розвитку у загальних видатках місцевих бюджетів за 2006–2010 рр. [2]

3. Останньою є проблема місцевого самоврядування в частині встановлення критеріїв розподілу делегованих та власних функцій регіональної та місцевої влади, податкове законодавство в частині визначення системи місцевих податків і зборів, а також законодавство, що регулює здійснення фінансового контролю в частині вдосконалення системи місцевого фінансового контролю, закріплення нових принципів публічного фінансового контролю та запровадження громадського публічного фінансового контролю. Головною проблемою є те, що органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади не надають якісних публічних послуг людям і не сприяють місцевому та регіональному розвитку.

4. Недоступність та/або низька якість публічних послуг. Законодавство покладає на органи місцевого самоврядування обов'язок забезпечити основні соціальні та адміністративні послуги: дошкільна, середня та професійно-технічна освіта, профілактика захворюваності, первинна та вторинна медична допомога, охорона громадського порядку, організація надання комунальних послуг, транспортне обслуговування тощо. Сьогодні виконувати всі ці функції здатні лише міські громади [4].

У більшості сільських громад та навіть у багатьох громадах малих міст не вистачає фінансових та кадрових ресурсів для надання всього спектру публічних послуг належної якості та кількості. Як наслідок, більшість громадян позбавлені можливості користуватися якісними публічними послугами, що призводить до виникнення значної регіональної диференціації рівня людського розвитку та до посилення процесу урбанізації.

5. Невідповідність дій влади потребам та інтересам громадян. Фактична невідповідність та невідконтрольність місцевої влади, особливо місцевих державних адміністрацій, громаді та її залежність від центральної влади призводить до того, що влада на місцях керується не стільки інтересами громади, скільки інтересами центральної влади та/або власними егоїстичними інтересами.

Особливості бюджетного процесу — планування та виконання бюджету "зверху вниз" — об'єктивно унеможливають врахування інтересів громади в діяльності місцевих органів влади. Особливо це стосується розвитку інфраструктури. Як наслідок, до сьогодні не сформовані дієві механізми виявлення інтересів громади та їх врахування в діяльності органів місцевої влади.

6. Відсутність або низький рівень місцевого економічного розвитку. Бюджетна політика держави та місцевого самоврядування на сьогодні унеможливає місцевий розвиток. Більшість громад навіть не мають бюджетів розвитку, а всі ресурси спрямовуються на задоволення поточних потреб. Унітарна модель побудови влади в Україні передбачає рівний рівень надання публічних послуг на всій території країни. Однак рівень економічного розвитку різних регіонів суттєво відрізняється [3].

Як наслідок, виникає необхідність у високому рівні централізації публічних фінансів: для забезпечення рівного надання послуг населенню необхідно спочатку сконцентрувати кошти в Державному бюджеті України і потім, у відповідності до формального розподілу, розподілити в регіони через трансферти вирівнювання.

7. Неузгодженість дій та конфлікти між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. На законодавчому рівні закладено ряд конфліктів між органами держав-

ної влади та органами місцевого самоврядування. Так, місцеві державні адміністрації, з одного боку, формуються згори, а з іншого — виконують делеговані законом функції виконавчих органів відповідних рад.

При цьому районні та обласні ради наділені безумовним правом висловлювати недовіру головам відповідних місцевих державних адміністрацій, що тягне за собою їх відставку. Голови ж місцевих державних адміністрацій не наділені безпосередніми правовими важелями контролю за діяльністю відповідних рад, впливу на них, навіть у випадку прийняття ними рішень, що суперечать законодавству.

Однією з причин неефективності діючої системи місцевого самоврядування є неузгодженість окремих норм Конституції України між собою та невизначеність окремих понять у законодавстві. 80% повноважень місцевого самоврядування (Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні") дублюються такими ж самими повноваженнями державних адміністрацій (Закон України "Про місцеві адміністрації"). Визначення "районні і обласні бюджети, які формуються з коштів державного бюджету" взагалі унеможливає існування виконавчих органів районних (обласних) рад, оскільки розпорядження державними коштами — прерогатива органів виконавчої влади, а не місцевого самоврядування.

У той же час Бюджетним кодексом України введені поняття "місцевий бюджет" (бюджет органів місцевого самоврядування) та "доходи і видатки місцевих бюджетів для всіх рівнів місцевого самоврядування" (АРК, область, міста обласного значення, район, село, селище, міста районного значення). Але за таких умов місцеві державні адміністрації не вправі формувати та виконувати відповідні обласні та районні бюджети, оскільки останні є бюджетами місцевого самоврядування [1].

Звище сказаного можна зробити ряд пропозицій щодо вирішення проблем бюджетної децентралізації в Україні:

1) переглянути існуючу податкову систему з метою надання місцевим органам прав та можливостей формувати бюджети за рахунок власних джерел для підвищення їх самостійності у забезпеченні необхідним обсягом коштів;

2) внести зміни до механізму надання централізованої державної підтримки регіонам, аби створити умови для активізації дії всіх ендогенних чинників розвитку; доцільним є стимулювання територій зі значним ланцюговим ефектом поширення тенденції економічного зростання;

3) позбавити район функції перерозподільної ланки коштів державного бюджету між бюджетами місцевого самоврядування (це питання потребує узгодженого проведення разом із питанням територіальної реформи).

ВИСНОВКИ

Бюджетна децентралізація проголошена важливим елементом подальшого державотворення. І вона має проходити паралельно із децентралізацією владних повноважень. Будучи тісно пов'язаною з організацією системи державного управління, децентралізація є чинником побудови плідних взаємовідносин між центральним урядом і органами управління на місцевому рівні. Мотивація до здійснення широкої децентралізації владних повноважень включає два аспекти — політичний та економічний. Перший — це реакція на регламентацію діяльності місцевих органів з центру, другий — це наслідок надмірної розподільчої діяльності з центру і необхідність більш ефективного використання наявних ресурсів [3].

Позбавлення економічного розвитку регіонів залежить не тільки від ефективної політики надання врегулювання міжбюджетних відносин. Ефективна бюджетна політика має втілювати основний принцип — поступовий перехід від бюджетного забезпечення територіальних громад до бюджетного регулювання. Однак не менше значення має створення умов для розвитку економіки, створення робочих місць, умов для розвитку підприємницької ініціативи.

Література:

- Бюджетний кодекс України від 5.04.2011 р.
- Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2010 рік / [Щербина І.Ф., Рудик А.Ю., Зубенко В.В. та ін.]; ІБСЕД, Проект "Зміцнення місцевої фінансової ініціативи", USAID. — К., 2011 — 142 с.
- Державні фінанси в розвиткових та перехідних країнах: пер. з англійської. — К.: К.І.С., 2006. — 400 с.
- Хамініч С.Ю., Климова В.М. Особливості фіскальної децентралізації в умовах розвитку національного господарства України / Хамініч С.Ю., Климова В.М. // Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Економіка". — 2011. — № 5. — С. 20—26.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2012 р.

*І. І. Легкоступ,
асистент кафедри фінансів та кредиту,
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
М. О. Косар,
студентка економічного факультету,
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*

СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА: В ПОШУКУ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти функціонування, а також перспективи розвитку світової валютної системи. Досліджено основні етапи еволюції світової валютної системи та дана характеристика основних альтернативних концепцій її подальшого функціонування. Шляхом порівняння та виділення позитивних та негативних сторін кожної з концепцій пропонуються найбільш оптимальні та ефективні напрями подальшого розвитку світової валютної системи.

In the article have been considered theoretical and practical aspects of the international monetary system's operation and its developing trends. There have been examined main phases of the international monetary system's evolution and described core conceptions of its improvement. There have been proposed the most optimal and efficient directions for international monetary system's future progressing by comparison and selecting positive and negative sides of each conception.

Ключові слова: світова валютна система, багатовалютна система, регіональні валюти, золотовалютний стандарт, багатотоварний стандарт.

ВСТУП

Бурхливий розвиток інформаційних технологій у другій половині ХХ століття спричинив появу нового типу економічної системи — постіндустріальної економіки, тобто економіки, в якій пріоритетним є виробництво послуг, а домінуючим ресурсом — інформація. Основними причинами цього стали: задоволеність великого спектра матеріальних потреб населення внаслідок росту товарного виробництва, яке стало можливим завдяки науково-технічному прогресу індустріальної епохи і дозволило індустріальному суспільству впоратися з "мальтузіанською пасткою"; зростання попиту на висококваліфіковані кадри; зміна у структурі потреб населення, викликана високим освітнім рівнем тощо. Проте разом із позитивними явищами індустріального прогресу минула епоха принесла і багато негативних, які в умовах сучасної економіки з її сильними глобалізаційними тенденціями можуть мати значні негативні наслідки. До них належить, зокрема, безробіття, спричинене надмірним попитом до заощаджень, перевиробництвом та скороченням потреби у робітниках, яких заміщують нові технології. Ще одним проблемним явищем, яке загострилось в умовах віку інформатизації та масштабної економічної інтеграції, є відставання реального сектора економіки (динаміки виробництва) від фінансового (спекулятивні операції на фінансових ринках), що є однією з передумов фінансових криз, які набувають дедалі загрозливіших обрисів. В таких умовах механізм нині діючої валютної системи поступово втрачає здатність до забезпечення світової фінансової стабільності.

Питання функціонування та реформування світової валютної системи розглядалися такими відомими зарубіжними вченими-економістами, як Д. Белл, С. Гезель, Дж. М. Кейнс, Л. Красавіна, Б. Ліетар, Дж. Сорос, М. Фрідман, Й. Шумпетер та ін. Серед вітчизняних науковців дослідженням даної теми займалися С. Боринець, І. Бураковський, А. Гальчинський, О. Дзюблюк, Е. Єсаян, В. Козюк, В. Міщенко, О. Рогач, А. Щегинін та ін. Проте, конкретні альтернативні концепції подальшого розвитку світової валютної системи досліджені недостатньо та потребують більш ґрунтовного вивчення.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є дослідження та систематизація теоретичних підходів до напрямів реформування світової валютної системи та визначення найоптимальнішого шляху її подальшого розвитку.

РЕЗУЛЬТАТИ

У своєму розвитку світова валютна система пройшла кілька етапів, які приведені нижче, кожен з яких ознаменувався появою нових базових принципів побудови та функціонування.

1. Паризька валютна система (1876—1922 рр.). Її основою був золотий стандарт, який передбачав закріплення за золотом ролі загального еквівалента та функціонування в обігу золотих монет або грошових знаків, розмінних на золото. Перші міжнародні фінансові кризи (1825, 1847, 1857, 1873, 1914 рр.) показали неспроможність золо-

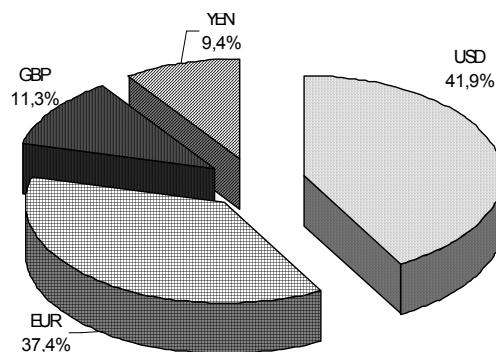

Рис. 1. Структура "кошика" SDR в 2011 році

Таблиця 1. Структура міжнародних накопичень в іноземних валютних резервах %

Валюта	Рік	2006	2007	2008	2009	2010	II квартал 2011 року
USD		65,7	64,1	64,0	62,0	61,8	60,2
EUR		25,2	26,3	26,5	27,6	25,9	26,7
GBP		4,2	4,7	4,1	4,3	4,0	4,2
YEN		3,2	2,9	3,3	2,9	3,8	3,9
CHF		0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Інші		1,5	1,8	2,0	3,1	4,4	4,9

того стандарту забезпечити належні масштаби операцій та його невідповідність умовам регульованого фінансового ринку.

2. Генуезька валютна система (1922—1944 рр.). Характерною ознакою цієї системи був золотодевізний стандарт, який передбачав використання в якості міжнародних платіжних засобів не лише золота, а і деяких валют провідних економічних лідерів того часу. Тривале ігнорування урядом США концепції циклічного розвитку економіки та методів державного регулювання призвело до Великої депресії 1929—1933 рр., наслідком якої став перегляд Генуезьких домовленостей і заміна їх Бреттон-Вудськими угодами 1944 р.

3. Бреттон-Вудська валютна система (1944—1976 рр.). Її основою стала ідея пристосування валют окремих країн до національних валютних систем провідних на той час держав — США і Великобританії. Основними інструментами міжнародних розрахунків стало золото та резервні валюти — долар і фунт стерлінгів. Після запровадження цієї системи різко посилилась роль долара в міжнародних розрахунках. Криза Бреттон-Вудської валютної системи настала наприкінці 60-х років 20 ст. і була пов'язана із тим, що "доларовий стандарт" перестав відповідати існуючому співвідношенню сил, яке характеризувалося значним зростанням частки у світовій економіці країн європейського спільного ринку та Японії. Неможливість подальшого функціонування цієї системи можна пояснити за допомогою так званої "дилеми Тріффена": з одного боку, емісія резервної валюти (долара США) повинна була обов'язково корелювати зі зміною золотого запасу країни, а з іншого — вона повинна емітуватись в об'ємах, достатніх для забезпечення потреб міжнародної торгівлі.

4. Ямайська валютна система (1976 р.). Перехід до Ямайської валютної системи ознаменувався припиненням обміну долара на золото та наданням державам права вибору режиму власного валютного курсу. В межах цієї валютної системи продовжує використовуватись доларовий стандарт, а також стандарт SDR (спеціальні права запозичення). "Парадокс Тріффена" є справедливим і для цієї системи, лише у видозміненому вигляді. Нездатність Ямайської валютної системи забезпечити відносну стабільність валютно-економічних відносин в світі проявилась під час світової фінансової кризи 2008—2009 рр. Фінансові аналітики проорокують нові фінансово-економічні потрясіння, які цілком ймовірно можуть призвести до перегляду структурних принципів Ямайської валютної системи, що перестали відповідати сучасним вимогам. Ці фактори спонукають до пошуку альтернативи існуючій валютній системі або шляхів її фундаментального реформування.

Основними альтернативними варіантами існуючій валютній системі є наступні [7, с. 51]:

- створення двовалютної системи на основі основних резервних валют — долара і євро;
- створення багатовалютної системи на основі найбільш використовуваних в світовій економіці валют;
- введення системи, що заснована на регіональних валютах;
- повернення до золотовалютного стандарту;
- створення багатотоварного стандарту.

Основні принципи функціонування деяких з цих концепцій будуть розглянуті нижче.

Багатовалютний стандарт. Прикладом концепції багатовалютного стандарту є SDR (спеціальні права запозичення) — резервний та платіжний засіб, що емітується МВФ. SDR визначається як "кошик" провідних валют світу — долара, євро, англійського фунта та японської єни [11, с. 24]. Структура "кошика" SDR наведена на рис. 1.

Хоча спеціальні права запозичення використовуються для внутрішніх розрахунків МВФ, проте цей платіжний засіб так і не набув значного поширення в міжнародних розрахунках.

У межах даної концепції виділяється ідея двовалютного стандарту, тобто стандарту, заснованого на доларі і євро. Проте перспективи двовалютного стандарту є сумнівними, адже позиції євро значно "похитнулися" в зв'язку з кризовими явищами в "єврозоні" 2011 року, а долар поступово втрачає свої позиції внаслідок нестабільності американської економіки та постійного зростання державного боргу США.

Структура світових офіційних резервів свідчить про поступове зменшення частки долара США у накопиченнях центральних банків (табл. 1) [14].

Так, у 2006 році частка долара США у світових офіційних резервах становила 65,7 %, а станом на середину 2011 року зменшилась на 5,5 % до 60,2 %. Разом із тим, за цей період поступово зросла частка єни — з 3,2 % до 3,9 % та значно зросла частка інших валют — з 1,5 % до 4,9 %.

Частка долара поступово зменшується і у структурі міжнародних розрахунків. Так, цей показник у 2001 році був на рівні 45 %, а у 2010 році — становив вже 42 %. Натомість, за цей період зросла частка інших валют (крім долара) у розрахунках — з 55 % у 2001 р. до 58 % у 2010 р (рис. 2) [14].

Система, що заснована на регіональних валютах. З однієї сторони, в умовах економічної інтеграції виникає єдиний глобальний ринок, що спонукає його учасників до співробітництва, з іншої — виникає різке протиріччя у відносинах між країнами та їх групами саме з причин загострення конкуренції внаслідок намагання окремих країн вести власну економічну політику. У світовій економіці, на думку деяких вчених (Й. Валлерстайн, Д. Белл, В. Іноземцев), все чіткіше вимальовуються 3 основні "зони": "зона інновацій" у складі США і країн Європи, "виробнича зона", яка включає Японію, Китай та країни Південно-Східної Азії, та "ареал розповсюдження", в якому технології лише споживаються. Згідно цієї концепції наступним кроком еволюції політичної організації світу стане саме регіоналізм, де провідну роль відіграватимуть регіональні співтовариства, які, в свою чергу будуть, охоплені глобалізаційними тенденціями. Розгортання таких регіональних об'єднань повинно знизити гостроту економічних і соціальних протиріч внаслідок того, що ціни на фактори виробництва будуть все більше набувати схожості в різних регіонах [5, с. 119].

Сьогодні в світі функціонують більше 100 торгово-економічних об'єднань, в яких використовуються регіональні валюти чи розробляються проекти їх введення. Яскравим прикладом регіональної валюти є євро — офіційна валюта країн "єврозони" та друга за значенням світова валюта (в якій номіновано близько 26 % усіх світових валютних резервів та яка входить до кошика SDR на рівні 37,4 % (рис. 1, табл. 1). До переваг євро можна віднести усунення ризиків, пов'язаних з обмінними курсами для країн "єврозони", скасування видагків на конверсійні операції, паритет цін, стійкіші фінансові ринки, конкурентне рефінансування. Проте боргова криза 2011 року в Європейському союзі показала, що переваги можуть з легкістю обернутись в недоліки при значному розриві у економічному розвитку країн членів регіонального об'єднання. Так, конкурентне рефінансування в умовах боргової неплатоспроможності ряду країн "єврозони" (так званих PIIGS — Португалія, Ірландія, Італія, Греція та Іспанія) призвело до значних фінансових проблем ряду європейських банків і змусило їх шукати фінансової підтримки Європейського центрального банку. Ця криза по-

значилась на темпах розвитку не лише європейської, а й світової економіки.

Окрім існуючих регіональних валют, розроблено проекти введення регіональних валют. До основних таких проектів відносяться проекти введення "амеро" та АСУ.

Амеро — гіпотетична валюта Північноамериканського союзу, план утворення якої був розроблений у академічній сфері. До складу Північноамериканського союзу можуть увійти США, Канада та Мексика. На даний момент розробляється план заміни амеро "універсальним доларом суверенних держав", що направлено на укріплення позицій долара [7, с. 52].

В Азіатсько-Тихоокеанському регіоні розробляється проект введення азіатської валютної одиниці — АСУ. Передбачається, що в проект братимуть участь 13 держав, у тому числі Японія, Китай і Південна Корея. АСУ стане свого роду валютною корзиною, що пропорційно відображатиме валовий національний продукт та обсяги зовнішньої торгівлі країн-учасниць [15].

Багатотоварний стандарт. Концепція багатотоварного стандарту заснована на прагненні створити світову базову валюту, підкріплену "кошиком" товарів, в яку б конвертувалися всі національні валюти і яка була б стійкою до інфляції.

Ідея здійснити прив'язку грошей до реально-го товаровиробництва бере свій початок у західній науці з ХІХ століття. Одним з перших економістів-теоретиків, які обґрунтували переваги таких грошей, був С. Гезель. Основними положеннями теорії Гезеля є наступні:

- критика класичних і неокласичних теорій, які пояснюють причини економічних криз (теорії циклічного розвитку економіки, теорії Т. Мальтуса, монетарної теорії та інших). Жодна з цих теорій, на думку Гезеля, до кінця не відповідає на запитання, чому політ і пропозиція на ринку не можуть бути збалансованими. Сам він дає відповідь на нього наступним чином [4]: постійний ріст економічної активності суб'єктів господарювання, що в кінцевому рахунку призводить до перевиробництва і перенасичення ринку, має в своїй основі відсоток на капітал, який вони сподіваються отримати для задоволення своїх потреб, які згідно із законом зростання потреб необмежено збільшуються (тобто причиною зростання є не сам науково-технічний прогрес, як вважав Шумпетер [1, с. 35], а приріст капіталу). В умовах спаду попиту ринкова ставка капіталізації (альтернативна вартість капіталу) буде вищою [3, с. 86]. Тому фірми віддають перевагу зберіганню коштів на банківських рахунках, що посилює кризові явища. Держава в даних умовах надає додаткову ліквідність роботодавцям через банки, тобто гроші за низькою чи нульовою ставкою. Коли ж власники капіталу вирішують знов включити в оборот свої ресурси, грошова маса зростає, що призводить до різкого зростання цін. Звідси випливає ще одна важлива риса фінансових відносин: позикодавець віддає перевагу короткостроковим позикам, хоча дохідність по ним менша. Це зумовлено тим, що ризик неповернення такої позики є меншим, а втрачений дохід позикодавець компенсує за рахунок надання значних за сумою позик в майбутньому, коли рівень їх дохідності виросте;

- розробка теорії введення так званих "вільних грошей". Визначальними рисами таких грошей є їх підкріпленість реальним виробництвом товарів (тобто збалансування пропозиції товарів і пропозиції грошей) і послуг та "демередж" (плата за простою) — антинакопичувальний податок, який має на меті стимулювати суб'єктів господарювання пускати валюту в оборот [4].

Варто зазначити, що ідеї Гезеля були успішно втілені на практиці під час Великої депресії деякими общинами за сприяння органів місцевого самоврядування (прикладом є так звані "гарячі бони" міста Вергіль), а деякі грошові системи (Time Dollars, LETS, Ithaca Hours, PEN Exchange) діють і сьогодні, користуючись в основному електронними валютами. Їх особливістю є те, що вони не здійснюють жодного інфляційного тиску на національні валюти, оскільки системи взаємного кредитування (Time Dollars, LETS) побудовані на нарахованні дебету і кредиту і їх закритті, а що стосується інтегрованих систем платежів, то їх валюти, хоча і випускаються пропорційно можливостям бізнесу, не спричиняють інфляції, оскільки спонукають використовувати лише той

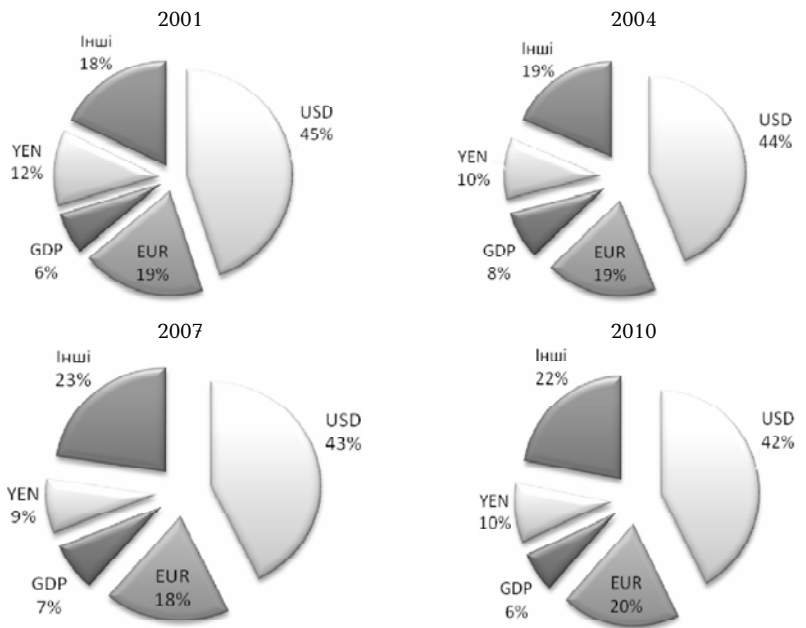

Рис. 2. Частка використання валют у міжнародних розрахунках

економічний потенціал, який залишився би невикористаним в межах однієї місцевості чи бізнесу [8, с. 306].

Теорія Гезеля, з одного боку, критикувалася Дж. М. Кейнсом в зв'язку зі своєю недоопрацьованістю та неврахованням Гезелем деяких важливих, на думку Кейнса, факторів (таких, як liquidity preference, тобто надання переваги ліквідності), а з іншого — визнавалася ним як одна з найдалекоглядніших [6, с. 355]. Не лише Кейнс, а й інші науковці критикують ідеї Гезеля, в першу чергу, в зв'язку з ідеєю "демереджу", яка не залишає можливості для формування значних фінансових ресурсів, а отже, і для створення великого бізнесу. Тобто очевидно, що валюти, які пропонує Гезель, можуть функціонувати лише в тісній співпраці з національними валютами.

Беручи за основу ідеї С. Гезеля, бельгійський науковець Б. Ліетар запропонував концепцію світової валюти "терра". "Терра" — це стандартна корзина товарів та послуг, які є особливо важливими для міжнародної торгівлі і їх відносна вага в цій корзині буде визначатися їх значимістю у світовій торгівлі. Ця валюта має 4 ключові характеристики: є стійкою до інфляції; її вартість можна перерахувати на вартість будь-якої національної валюти; вона автоматично конвертується в будь-яку національну валюту; в неї вбудований "демередж" як антинакопичувальний стимулятор.

Ця одиниця розрахунку покликана не лише пов'язати валюту і реальну пропозицію товарів на ринку, а й заохотити інвесторів до довгострокового інвестування з метою збереження навколишнього середовища, недопущення непотрібного перевиробництва та поліпшення відносин між індивідами в процесі обміну.

Останніми роками в умовах швидкого розвитку платіжних систем і глобалізації фінансового ринку, що поглиблює масштабність фінансових криз, ця концепція набуває цілком реальних обрисів, враховуючи те, що доля як національних економік, так і світової (разом з темпами приросту національних та світового ВВП) все більше залежить від стану справ на валютному ринку та ринку деривативів (табл. 2) [13]. Лише 2% усіх міжнародних обмінних угод пов'язані з реальним сектором економіки, 98% є спекулятивними [8, с. 50].

Отже, як видно з табл. 2, найбільшу питому вагу у структурі обороту фінансових інструментів займають операції спот, тобто короткострокові операції з валютою. Їх питома вага коливається в межах 51—62%. Причому у динаміці вони мають тенденцію до зростання як по відношенню до питомої ваги у обороті, так і в абсолютному відношенні у зв'язку зі збільшенням обсягів обороту фінансових інструментів (табл. 3). Значне місце за питомою вагою в обороті належить форвардним контрактам та валютним свопам. Питома вага валютних свопів сягає 30%, оскільки вони є одними з найбільш спекулятивних інструментів.

Як видно з табл. 3, починаючи з 2001 року, спостерігається тенденція до зростання обсягів середньоденного

Таблиця 2. Середньоденний оборот фінансових інструментів на світовому ринку інструмент міжнародного обміну

Інструмент міжнародного обміну	1998		2001		2004		2007		2010	
	млрд дол.	пит. вага, %	млрд дол.	пит. вага, %	млрд дол.	пит. вага, %	млрд дол.	пит. вага, %	млрд дол.	пит. вага, %
Операції спот	1527	61,6	1239	50,8	1934	59,7	3324	58,9	3981	61,7
Форвардні контракти:	128	5,1	475	19,5	209	6,5	362	6,4	475	7,1
до 7 днів	65	2,6	219	9,0	92	2,8	154	2,7	219	3,4
більше 7 днів	62	2,5	256	10,5	116	3,7	208	3,7	256	3,7
Валютні свопи:	734	29,5	656	26,9	954	29,5	1714	30,4	1765	27,4
до 7 днів	528	21,2	451	18,5	700	21,6	1329	23,6	1304	20,2
більше 7 днів	202	8,1	204	8,4	252	7,8	328	6,8	459	7,2
Короткі свопи	10	0,4	7	0,3	21	0,6	31	0,6	43	0,7
Опціони та інші фінансові інструменти	87	3,5	60	2,5	119	3,7	212	3,8	207	3,2
Разом	2486	100	2437	100	3237	100	5643	100	6453	100

Таблиця 3. Динаміка обсягів середньоденного обороту фінансових інструментів на світовому ринку

	1998, млрд дол.	2001		2004		2007		2010	
		млрд дол.	у % до поперед. року	млрд дол.	у % до поперед. року	млрд дол.	у % до поперед. року	млрд дол.	у % до поперед. року
Середньоденний оборот фінансових інструментів	2486	2437	98	3237	133	5643	174	6453	114

обороту фінансових інструментів на світовому ринку. У 2004 році вони зросли порівняно з 2001 роком на 33 %, у 2007 році порівняно з 2004 роком — на 74 %, у 2010 році порівняно з 2007 роком — на 14 %.

В умовах Ямайської валютної системи нестійкі валютні курси стали нормою. На думку американського фінансиста Дж. Сороса, саме стійке відхилення реального ефективного валютного курсу від рівня фундаментальної рівноваги стало головним фактором, що руйнівно впливає на світову економіку [10, с. 385]. На його думку, стабілізація обмінних курсів дозволить направити так звані "гарячі гроші" (короткостроковий спекулятивний капітал, який переміщується власниками в різні регіони протягом малого проміжку часу з метою уникнення наслідків інфляції та одержання високого прибутку) у довгострокове інвестування. Для того, щоб уникнути інфляції, необхідно забезпечити стабільну вартість всіх світових валют, що, згідно з Соросом, можна здійснити за рахунок використання певної монетарної основи (наприклад, золота). Проте дана теорія не пропонує повернення до золотовалютного стандарту, а висуває концепцію міжнародної розрахункової одиниці, базою якої є нафта. Стабільність такої валюти забезпечать стабільні ціни на нафту, які утримуватимуться на певному рівні завдяки буферним запасам нафти і змінюватимуться лише по відношенню до інших товарів під дією попиту і пропозиції. Фінансист обґрунтовує також необхідність створення міжнародного банку як інституту регулювання світової валюти.

Проблемним аспектом, пов'язаним з багатотоварним стандартом, є, по-перше, відсутність чітко розробленої програми щодо його введення та чисто академічний характер концепції; по-друге, необхідність створення єдиної світової регулюючої організації, що означатиме новий перерозподіл сил на користь країн-виробників продуктів, що входять до "кошика" (наприклад, нафти).

Золотовалютний стандарт. Протягом 4500 років золото і срібло були домінуючими платіжними засобами [9, с. 29]. Ямайська валютна система офіційно позбавила золото статусу міжнародного резервного активу, але де-факто повної відмови від золотих резервів не відбулося, і значні офіційні золоті резерви країн та деяких міжнародних фінансових інститутів є тому підтвердженням. Крім цього, періодично золото використовується як надзвичайний платіжний засіб [7, с. 55].

На сьогодні повернення до золотовалютного стандарту є нерациональним в зв'язку з переходом до якісно нової моделі економіки, проте деякі фінансисти вважають такий

сценарій можливим. Зокрема, М. Мелоні говорить про те, що недовіра до кредитних інструментів та валют змушує все більше інвесторів переводити свої гроші в матеріальні активи і золото [9, с. 131]. Крім того, він віддає одну з головних ролей у цьому процесі сріблу.

ВИСНОВКИ

Отже, існує багато теоретичних підходів до реформування сучасної світової валютної системи. Проте оптимальна концепція повинна, по-перше, бути академічно обґрунтованою; по-друге, відповідати потребам часу; по-третє, мати реальні перспективи до впровадження у практику та подальшого функціонування. Враховуючи вищевказане, вважаємо, що найбільш перспективною є концепція регіональних грошей як така, що найбільш точно відповідає потребам світової економіки, напрямом її подальшого розвитку. Разом з тим, не можна виключити повернення в майбутньому до концепції багатотоварного стандарту. Проте дана теорія не є достатньою мірою розробленою як в теоретичному, так і в практичному аспекті. Подальше її розроблення, а також удосконалення теоретичних та практичних аспектів концепції регіональних валют можуть стати подальшими напрямками у дослідженні шляхів реформування сучасної валютної системи.

Література:

- Атамась Н. Інноваційно-еволюційний та макрофінансовий аспект циклічного розвитку суспільства / Н. Атамась // Світ фінансів. — 2009. — Вип. 3. — С. 34—39.
- Економічна теорія: Політекономія [підручник] / В.Д. Базилевич, В.М. Попов, К.С. Базилевич, Н.І. Гражевська. — К.: Знання-Прес, 2008. — 719 с.
- Body Z. Finance / Body Z., Merton R. — London: Williams, 2005. — 592 p.
- Gesell S. The natural economic order / Gesell S. — London: MacMillan, 1916. — 207 p.
- Истягин А. Императив глобальной консолидации / А. Истягин // Мировая экономика и международные отношения. — 2009. — № 7. — С. 118—122.
- Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money / Keynes J.M. — London: MacMillan, 1936. — 379 p.
- Красавина А.Н. Концептуальные подходы к реформированию мировой валютной системы / А.Н. Красавина // Деньги и кредит. — 2010. — № 11. — С. 48—57.
- Лиетар Б.А. Будущее денег: новый путь к богатству, полноценному труду и более умному миру / Бернар А. Лиетар. — М.: КРПА Олимп: АСТ: Астрель, 2007. — 493 с.
- Мэлони М. Руководство по инвестированию в золото и серебро / М. Мэлони; пер. с англ. С. Э. Борич. — Минск: "Поппури", 2009. — 320 с.
- Сорос Дж. Алхимия финансов / Сорос Дж. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 416 с.
- Очимовська Т. Долару поки що немає альтернативи / Т. Очимовська // Коментарі. — 2011. — № 35 (278). — С. 23—24.
- Усоскин В.М. Мировые тенденции развития платежных систем / В.М. Усоскин, В.Ю. Белюсова // Деньги и кредит. — 2010. — № 11. — С. 39—48.
- Банк міжнародних розрахунків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bis.org>.
- Міжнародний валютний фонд [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imf.org>.
- Матеріали японської національної газети "Asahi" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.asahi.com>.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2012 р.

УДК 336.71

Є. О. Фоменко,
аспірант, ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Стаття присвячена дослідженню та обґрунтуванню пріоритетних напрямів оптимізації стратегії комерційних банків України на світовому ринку фінансових послуг.

Ключові слова: комерційні банки, стратегія, валютний курс, фінансовий ринок, оптимізація, іноземний капітал

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Характерною рисою сучасних міжнародних фінансових відносин є динамічний розвиток нових банківських продуктів та технологій. Це вимагає використання нових концепцій, методологічних і методичних підходів до вивчення можливостей та стратегій їх здійснення комерційними банками України. Вихід України у глобальне економічне середовище викликав ряд принципово нових проблем та задач, які постали перед комерційними банками. Йдеться, насамперед, про необхідність розробки та обґрунтування пріоритетів оптимізації стратегії комерційних банків на світовому ринку фінансових послуг, які змогли б забезпечити ефективну взаємодію зі світовим господарством на основі високого рівня конкурентоздатності економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у розробку питань функціонування фінансового ринку та діяльності комерційних банків на ньому зробили сучасні західні економісти Марковіч Г., Мертен Р., Мишкін Ф., Петерс Е., Роуз П., Фабоцци Ф., Фома Ю., Фішер І., Шарп У. Дослідженню теорії та практики організації фінансового ринку України, функціонуванню комерційних банків у його межах в умовах наближення до міжнародних стандартів, сприяють праці вітчизняних вчених-економістів Андрущенко В., Білоруса О., Боринця С., Будкіна В., Гаврилюка О., Гальчинського А., Гееця В., Даниленка А., Кістерського А., Клочка В., Лук'яненка Д., Новицького В., Пахомова Ю., Плотнікова О., Поручника А., Рогача О., Румянцева А., Сікори В., Степаненка В., Федосова В., Філіпенка А., Шарова О., Шниркова О., Юрія С. та інших. Серед російських вчених слід виділити роботи А.І. Басова, В.І. Колеснікова, Ю.І. Львова, Я.М. Міркіна, В.С. Торкановського та інших.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні пріоритетів оптимізації стратегії комерційних банків України на світовому ринку фінансових послуг.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З метою підвищення ефективності інтеграції вітчизняних банків у світовий фінансовий простір доцільно розробити напрями оптимізації стратегії комерційних банків на основі поєднання та взаємодоповнення екзогенних та ендогенних факторів впливу, пріоритетів оптимізації та основних стратегічних цілей, які мають бути досягнуті. Необхідно відмітити, що на формування пріоритетів оптимізації здійснюють значний вплив уповільнення зростання світової економіки та нестабільність на фінансових ринках через наступні основні фактори. По-перше, зниження зовнішнього попиту вплине на український експорт, який був основним фактором зро-

стання в процесі виходу України з кризи. Послаблення експорту чинитиме девальваційний тиск на гривню, що змусить НБУ з метою підтримки курсу вдасться до більш жорсткої монетарної політики. При цьому великі експортно-орієнтовані компанії, які були основними позичальниками, можуть скоротити свої інвестиційні плани, а отже і запозичення.

По-друге, погіршення умов транскордонного фінансування для міжнародних банківських груп може знизити обсяги їх кредитування в Україні. Більш жорстка монетарна політика також викличе відтік ліквідності з внутрішнього ринку, що підвищить вартість фінансування.

По-третє, оскільки Україна розглядається як високоризикова економіка, будь-яке погіршення настроїв на світових ринках чинить негайний вплив. А саме: погіршення ситуації влітку 2011 року викликало значне падіння біржових індексів в Україні. Проте оскільки в лістинги включено незначну кількість українських банків, стан фондового ринку матиме обмежений вплив на банки. Ринок боргових цінних паперів відіграє більшу роль, оскільки банки останнім часом емітували значний обсяг облігацій, вартість яких може зрости.

По-четверте, економічна ситуація найбільших торговельних партнерів України погіршується. На російську економіку впливає зниження цін на нафту. Курс валюти Туреччини, другого найбільшого покупця українського експорту, девальвує на фоні зростання дефіциту поточного рахунку до майже 10% ВВП [3]. Італія, наступний за важливістю торговельний партнер України, знаходиться на порозі суверенного дефолту, оскільки вартість запозичень зросла за листопад 2011 р. майже вдвічі. Національна валюта Білорусі значно девальвувала, і негативні процеси в економіці цієї країни продовжуються. Валюти основних торговельних партнерів України відчувають девальваційний тиск відносно долара США, і відповідно відносно гривні. Водночас обсяги імпорту в Україну зростають швидшими темпами, ніж експорт, з причини сильного внутрішнього споживання. Національний Банк вже вжив заходи, направлені на скорочення споживчого кредитування, яке широко використовується для купівлі імпортованих товарів.

Проте, частка споживчого імпорту, що фінансується за рахунок коштів банків, є незначною і не призведе до суттєвого скорочення його обсягів. Чого найбільше потребує Україна, так це більшої стабільності експортних надходжень. Для цього обмінний курс гривні повинен бути більш волатильним, щоб відповідати коливанням валют основних покупців українського експорту. Українська економіка, як і три роки тому, має ті самі структурні слабкості (низький рівень зростання продуктивності праці, неефективне використання енергоре-

сурсів, слабка судова система, відсутність верховенства права, низька фіскальна стійкість у довгостроковій перспективі). Наявність зазначених проблемних аспектів вимагає пошуку напрямів оптимізації стратегії вітчизняних комерційних банків на світовому ринку фінансових послуг.

До вирішальних пріоритетів оптимізації варто віднести наступні. По-перше, створення сприятливого інвестиційного клімату. Зауважимо, що присутність банків з іноземним капіталом у банківській системі України відповідає інтересам розвитку національної фінансової системи, сприяє залученню іноземних інвестицій та розширенню ресурсної бази соціально-економічного розвитку. Водночас існують досить серйозні фінансові та економічні ризики швидкого зростання частки іноземного банківського капіталу, пов'язані з можливою втратою суверенітету в сфері грошово-кредитної політики, можливим посиленням нестабільності, несподіваними коливаннями ліквідності банків, спекулятивними змінами попиту та пропозиції на грошово-кредитному ринку, можливим відпливом фінансових ресурсів. Тому вирішення питання про форми та масштаби розширення присутності іноземного банківського капіталу на ринку банківських послуг повинно бути підпорядковане стратегічним цілям соціально-економічного розвитку, підвищення національної конкурентоспроможності, економічної безпеки, зміцнення грошово-кредитної системи України.

Доцільність подальшого зростання присутності іноземного капіталу у банківській системі України зумовлена наступними об'єктивними потребами:

- подальшої монетизації економіки та абсорбування додаткової грошової маси банківською системою;

- підвищення рівня кредитування економіки як передумови необхідних структурних зрушень (нині цей рівень в Україні становить приблизно 30% ВВП, тоді як в Естонії — 55%, Литві та Словенії — 44, Угорщині — 42%) [8];

- залучення іноземних інвестицій та доведення їх рівня на душу населення до показника сусідніх східноєвропейських країн (нині на душу населення в Україні припадає не більше 180 дол. США іноземних інвестицій, тоді як у Чехії — понад 3 тис. дол., Естонії — 2,6 тис., Угорщині — 2,4 тис., Словаччині — 1,8 тис., Польщі — 1,2 тис.) [8];

- прискореного розвитку фінансових ринків;

- прямого використання сучасних банківських технологій та досвіду банківського менеджменту як передумов подальшої інституціоналізації національної фінансової системи;

- підвищення конкурентоспроможності та керованої інтеграції у глобальний економічний простір.

Поряд з цим, залучення іноземного капіталу спричиняє серйозні проблеми не лише для банківської системи, а й для вітчизняної економіки (передусім її галузевої структури) та економічної безпеки держави в цілому. В 2011 р. в Україні спостерігається ситуація, за якої ті банки, які можуть позбутися своїх представництв, знайшовши на них покупців, намагаються це зробити. Так, наприклад, власник УкрСиббанку — BNP Paribas — шукає покупця на свою роздрібну мережу. За даними компанії "Простобанк Консалтинг" за жовтень, видавати кредити на покупку нерухомості на вторинному ринку перестали Правекс-Банк і Райффайзен Банк Аваль. Поведінка іноземних банків пов'язана не стільки з фінансовою ситуацією в Україні, скільки з кризою еврозони (списання половини боргів Греції, відстрочення з виплати держборгів Італії, Іспанії та Португалії, прогнози щодо краху евро в найближчі місяці) і бажанням притримати ресурси в очікуванні складних часів. В Україні ситуація ускладнюється, в першу чергу, тим, що банківська система країни в цілому зазнає серйозних збитків — 5,1 млрд грн. на початок листопада 2011 р. [6]. Численна кількість європейських банків, втративши

можливість кредитувати у валюті, тим самим перекладаючи ризики на позичальників, втратила інтерес до вітчизняного ринку. Серед найбільш вразливих, на думку експертів, слід виділити фінансові інститути з італійським, грецьким капіталом, а також скандинавські банки.

По-друге, активне відновлення кредитування. Слід відмітити, що зростання обсягів кредитування підприємств продовжувалося в 1 півріччі 2011 р. [1]. При цьому зростання кредитування в основному відбувалося в національній валюті на поточну діяльність компаній. У 2 кв. 2011 р. відбулося деяке зміщення нових кредитів з корпоративного до роздрібного сегмента на фоні зростання доходів населення. Частка нових кредитів, виданих фізичним особам, в загальному обсязі кредитів зростає за 7 місяців з 5,9% до 7,5%, при цьому обсяг нових кредитів, наданих юридичним особам, знизився з 93,5% до 90,5% [5].

За оцінками МВФ, частка проблемних кредитів складає 40,3% станом на кінець 2011 р. (залишається незмінною з кінця 2010 р., знизившись водночас з максимуму в 41,6%, зареєстрованому у вересні 2010 р.) [4]. На нашу думку, стабілізація економіки відіграла основну роль в покращенні якості кредитного портфеля. Більш того, слід зазначити, що рівень виконання зобов'язань по новим кредитам є дуже високим, що викликано значно обережнішою політикою кредитування, яку банки започаткували після кризи. Нещодавня постанова Національного Банку вирішила питання оподаткування списання проблемних кредитів, і таким чином сприяла прискоренню цього процесу. Зараз банки можуть списувати збиткові кредити (заборгованість з погашення за якими становить більше 180 днів) та скорочувати обсяг резервів під кредитні операції на відповідну суму. В результаті банкам вдасться підчистити свої баланси, покращити показники проблемних кредитів та скоротити відкриті короткі валютні позиції. Втім, ми не очікуємо, що банки здійснюватимуть масштабне списання проблемних кредитів. На думку експертів, загальний обсяг списання кредитів на першому етапі (в цьому році) не перевищить 15—20 млрд грн. (2—3% від загального обсягу кредитного портфелю).

По-третє, посилення співпраці України з міжнародними фінансовими організаціями. Це є досить важливим для України, яка вирішує завдання не тільки інтеграції у світову економіку, а й зміцнення політичної незалежності та економічної безпеки. Реалії сучасних міжнародних економічних відносин вимагають пошуку взаємоприйнятних компромісів між державами для розв'язання актуальних валютно-фінансових проблем, що мають загальносвітове значення.

Стратегічні напрями та завдання щодо залучення технічної допомоги і співробітництва з МФО на 2009 — 2012 р. полягають в наступному. Вони будуть відбуватися за такими напрямками: 1) підвищення конкурентоспроможності національної економіки на інвестиційно-інноваційній основі; 2) підвищення соціальних стандартів життя та здоров'я громадян, гуманітарний розвиток, розвиток громадянського суспільства і забезпечення верховенства права; 3) усунення інфраструктурних обмежень; 4) сприяння європейській та євроатлантичній інтеграції України; 5) підвищення рівня екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, захист держави і громадян. За зазначеними напрямками передбачається розв'язання наступних завдань: сприяння розвитку експортної діяльності українських підприємств, створенню системи підтримки експортної діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва; підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, впровадження сучасних технологій, модернізація сільськогосподарського сектора з метою зменшення його енергозалежності та зниження собівартості виробленої продукції; модернізація системи охорони здоров'я; сучасна і високоякісна освіта, підготовка кадрів; під-

готовка інфраструктури туристичної галузі, об'єктів культури до обслуговування фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу; продовження реформування пенсійної системи; будівництво сучасних транспортних коридорів та інтегрування до загальноєвропейської інфраструктури та ін.

На нашу думку, в середньостроковій перспективі першим та найважливішим питанням є переговори з МВФ щодо поновлення програми кредитування stand-by (які було перервано у лютому цього року). Домовленість з МВФ забезпечить необхідний для України обсяг резервів. По-друге, уряду потрібно негайно вирішити фінансові проблеми Нафтогазу. Подальше відстрочення підвищення тарифів на газ для населення, а також значно вищі ціни на імпортований газ у другому півріччі 2011 р. можуть викликати зростання дефіциту бюджету компанії в цьому році до 1,5% ВВП, таким чином загальний дефіцит бюджету зросте до 4% ВВП. Сучасне економічне середовище стає більш ризиковим для стану національної валюти. Але, якщо ми не побачимо значних потрясінь, таких як дефолти країн еврозони, курс гривні залишиться стабільним на рівні 8.0 за долар. НБУ жорстко контролюватиме курс гривні до долара з метою попередження значного зростання попиту на валюту з боку населення.

По-четверте, вирішення проблеми залежності банків від коливань валютного курсу гривні. В довгостроковій перспективі НБУ потрібно буде вирішити проблему залежності банків від коливань обмінного курсу гривні. Згідно зі світовими стандартами управління ризиками, банки повинні завжди мати приблизно той самий обсяг активів у певній валюті, який вони мають в пасивах. Це правило не стосується України. В 2009 р. НБУ через прийняття постанови № 109 змусив банки мати більші обсяги активів у гривні, ніж пасивів. Таким чином, на сьогоднішній день банки мають щонайменше на 67 млрд грн. більше активів у гривні, ніж зобов'язань. Це може призвести до негайного збитку у розмірі 670 млн грн. у випадку девальвації гривні на 1% відносно долара. Якщо припустити девальвацію гривні в обсягах 2008 р., то банки можуть одразу втратити 23% свого регулятивного капіталу. Повернення до міжнародних стандартів калькуляції валютної позиції є однією з вимог МВФ. Наразі регулятор не зробив у цьому напрямі жодного кроку. Проте сучасні умови не є сприятливими для такого кроку. Згідно з нашими прогнозами, приведення методик розрахунку валютної позиції у відповідність до міжнародних стандартів викличе додатковий попит на долар США в обсязі 8,5 млрд з боку банків, що чинитиме тиск на валютні резерви НБУ [7].

По-п'яте, використання інноваційних інструментів розвитку. Серед них вирішальне значення має Інтернет-банкінг (e-banking). Інтернет є не тільки новим каналом дистрибуції послуг. Його варто розглядати як нову ринкову нішу — "ринку електронної комерції". Освоєння цієї ринкової ніші відкриває перед банками можливість одержання додаткових доходів, але при цьому банки можуть зіткнутися з високим рівнем конкуренції з боку інших учасників ринку.

По-шосте, участь у міжнародних платіжних системах також варто розглядати в якості вагової складової оптимізації стратегії. Основним завданням Національного банку, на нашу думку, виступає регулювання та сприяння процесу вступу вітчизняних комерційних банків у міжнародні платіжні системи, оскільки саме це дозволить забезпечити інтеграцію банківської системи України у міжнародну платіжну карткову систему. В цілому процедура вступу вітчизняних банків до платіжної системи є дуже складною і займає не менше, ніж півроку. Тому головним завданням Національного банку України є сприяння спрощенню цієї процедури. Крім того, ефективний розвиток національного ринку платіжних карткових інструментів як складової частини багаторівневої міжнародної платіжної карткової системи повинно стати основною метою цілеспрямованих дій органів держав-

ної влади та Національного банку України. Передумови цього слід вбачати в тому, що пластикові картки та електронні платежі завдяки принциповій прозорості для санкціонованого контролю стають однією з важливих статей наповнення національного бюджету.

По-сьоме, розширення асортименту послуг. Пріоритетними видами діяльності комерційних банків є надання посередницьких послуг в операціях з цінними паперами, валютою, майном, які здійснюються на основі доручення клієнта. Особливої уваги заслуговує посередницька практика комерційних банків при емісії, при розміщенні та організації повторного обігу цінних паперів клієнтів. Посередництво банку в цих операціях здійснюється на основі годі, яка укладена з емітентом. У випадку великих масштабів емісії, обслуговуючий банк може вдаватись до створення консорціуму [2].

ВИСНОВОК

У найбільш узагальненому вигляді стратегічні орієнтири розвитку комерційних банків України у напрямі інтеграції у міжнародний фінансовий простір полягають в наступному: а) з огляду на весь спектр економічних важелів валютної та фінансово-кредитної політик, які на сьогоднішній день використовуються в Україні, існує безпосередня потреба в уніфікації та стандартизації їх основних параметрів та напрямів використання, з метою оптимізації прийняття комерційними банками стратегічних рішень при виході на світові фінансові ринки; б) органам законодавчої влади слід приділити особливу увагу вирішенню питань щодо вдосконалення та/або запровадження законодавчої бази для здійснення банками та нефінансовими інституціями нетрадиційних фінансових послуг для підвищення їх конкурентоспроможності; в) інструменти валютного регулювання і валютної політики повинні виступати, переважно як засоби економічного впливу держави на динаміку курсових співвідношень національної валюти; г) важливим напрямом валютної політики України повинно стати прогнозування курсів валют, а також докладання усіх зусиль для досягнення вільної конвертованості національної валюти гривні; д) проводячи раціональну валютну та фінансово-кредитну політику, встановлюючи величину ставки рефінансування, регулюючи умови здійснення банківських операцій, держава в особі Національного банку України повинна бути спроможною формувати збалансовані потоки фінансових ресурсів.

Література:

1. Карчева Г. Основні проблеми розвитку банківської системи України в посткризовий період та шляхи їх вирішення / Г. Карчева // Вісник НБУ. — 2010. — № 8. — С. 26—30.
2. Михайлова М. В. Роль конкурентної стратегії сучасного комерційного банку / М. В. Михайлова // *Фінанси і кредит*. — 2008. — № 36(324). — С. 51—54.
3. Міщенко В. І. Особливості посткризового реформування фінансового сектору України / В. І. Міщенко // *Фінанси України*. — 2010. — № 10. — С. 3—14.
4. Рисін В. В. Наслідки фінансової кризи для банківського сектору та ризики державного втручання / В. В. Рисін // *Фінанси України*. — 2010. — № 8. — С. 24—33.
5. Сороківська З. Зарубіжний досвід забезпечення ефективності системи страхування депозитів в умовах кризи / З. Сороківська // "Світ фінансів". — Тернопіль — 2009. — № 2(19). — С. 47—52
6. Чуб О. Вплив іноземного капіталу на ефективність банківської системи України / О. Чуб // *Вісник НБУ*. — 2009. — № 4. — С. 56—58.
7. Шулевська О. Ресурсні аспекти банківської кризи 2008-2009 років в Україні / О. Шулевська // *Вісник НБУ*. — 2011. — № 2. — С. 16—19.
8. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції 25.01.2012 р.

*В. І. Трохименко,
аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

РОЗВИТОК ДИСТАНЦІЙНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Визначено сутність та переваги застосування дистанційного банківського обслуговування в сучасній економіці. Проаналізовано стан ринку дистанційних банківських послуг в Україні, зокрема висвітлено особливості розвитку Інтернет-банкінгу.

Essence of distance banking services is specified alongside with advantages of their use in current economy. A stage of the distance banking service market is analyzed in Ukraine. Especially, some peculiarities of internet-banking development are exposed.

*Ключові слова: ринок банківських послуг, дистанційне банківське обслуговування, Інтернет-банкінг.
Key words: banking service market, distance banking services, internet-banking.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Домінуючим глобальним процесом еволюції світової економіки є перехід розвинутих суспільств до ери інформаційної цивілізації, що полягає в постійному оновленні та впровадженні нових сучасних електронних технологій. На думку сучасних вчених, постіндустріальна революція, поширення інформаційно-інтелектуальних технологій піднесли індустріалізацію на вищий рівень розвитку, перетворивши її на вищу форму — глобалізацію економіки і суспільства в цілому [8, с. 227—228]. Саме інформаційне суспільство створило умови для виникнення й прискорення глобалізації, забезпечивши швидкість у торгівлі, комунікаціях, інноваціях та у просуванні на ринок. Проф. Базилевич В.Д. зазначає, що "сучасна економіка є якісно новою. Це — віртуальна економіка. В ній діють свої закони, закономірності, свої суперечності. Виникає новий інтелектуальний простір" [1, с. 9].

При цьому результатом стрімкого проникнення інформаційних технологій в банківську сферу є модернізація використовуваних і створення нових банківських продуктів і послуг, серед яких чільне місце посідає запровадження дистанційного банківського обслуговування.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМИ

Зазначені проблеми перебувають у центрі уваги відомих вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, окре-

мих теоретичним питанням дослідження ринку банківських послуг присвячені праці таких відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників, як В. Базилевич, О. Дзюблюк, І. Лютий, С. Науменкова, В. Міщенко, В. Усоскін, Е. Уткін, О. Чуб, А. Чухно. Питання впровадження сучасних технологій у банківській сфері досліджували О. Аксьонов, О. Горчакова, С. Леонов, І. Пахомова, В. Степаненко та інші.

Разом з тим, майже необмежені можливості удосконалення банківських послуг на основі дистанційних каналів дистрибуції, динамічність впровадження інновацій та ризики, які при цьому виникають, вимагають подальших детальних досліджень у цій царині.

Метою пропонованої статті є дослідження сутності та особливостей розвитку дистанційного банківського обслуговування в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Поширення інформаційних технологій суттєво вплинуло на стиль життя сучасної людини, а можливість віддаленого доступу до інформації та послуг у режимі реального часу стало визначальним чинником розвитку сучасного бізнесу. У цьому контексті відповіддю банків на вимоги часу є розвиток дистанційних банківських послуг.

Аналіз досліджуваної літератури свідчить, що під дистанційним банківським обслуговуванням розуміють загальний термін для технологій надання банківських

Канали доступу до банківських послуг, 1980 – 1990-ті рр.

Сучасні канали доступу до банківських послуг

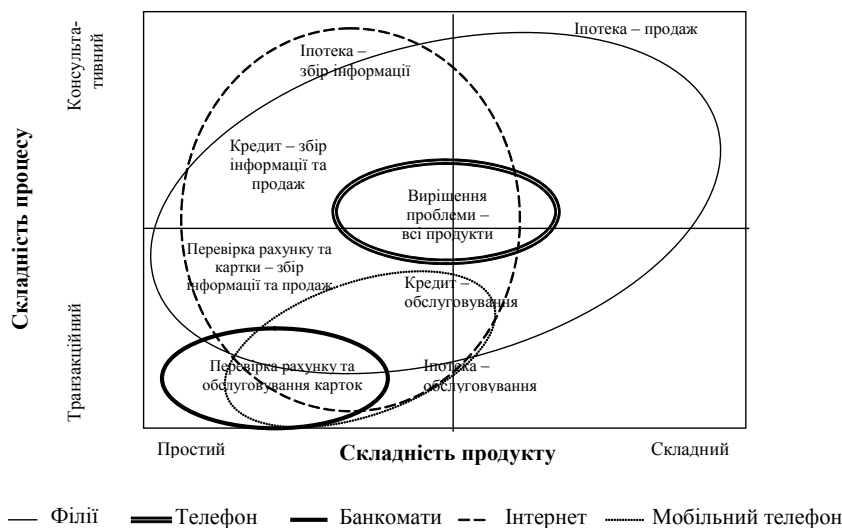

Рис. 1. Еволюція каналів доступу до банківських послуг

* Джерело: [11].

послуг на підставі розпоряджень клієнта, які передаються віддаленим способом (тобто без візиту клієнта в банк), найчастіше з використанням комп'ютерних мереж [2].

При цьому в англійській мові для опису технологій дистанційного банківського обслуговування використовуються різні схожі за значенням терміни: on-line banking, remote banking, direct banking, home banking, Internet-banking, PC-banking, phone-banking, mobile-banking, WAP-banking, SMS-banking, GSM-banking, TV-banking. У зарубіжній і вітчизняній практиці часто використовується термін "home banking", що трактується як ведення банківських операцій вдома, самостійна форма банківських послуг населенню, заснованих на використанні електронної техніки. Разом з тим, поняття "дистанційне банківське обслуговування" є ширшим і включає в себе обслуговування фізичних та юридичних осіб не лише вдома, а у будь-якому віддаленому від банківського офісу місці, де є відповідний канал зв'язку.

При цьому технології дистанційного банківського обслуговування класифікують за наступними типами інформаційних систем, які використовуються для здійснення банківських операцій (каналів доступу до банківських послуг).

1. РС-банкінг (банкінг з використанням персональ-

ного комп'ютера — PC-banking) — це технологія дистанційного банківського обслуговування, що передбачає установку на комп'ютер клієнта відповідного програмного забезпечення (клієнтської частини). Підключення до відповідного сервера відбувається через мережу Інтернет. Прикладом РС-банкінгу є система "Клієнт-Банк".

2. Інтернет-банкінг (Internet-banking) — це технологія дистанційного банківського обслуговування, за якої доступ до рахунків і операцій по рахунках надається в будь-який час і з будь-якого комп'ютера, що має доступ в Інтернет. Для виконання операцій використовується браузер, тобто відсутня необхідність установки клієнтської частини програмного забезпечення системи.

3. Мобільний банкінг (mobile-banking) є найновішим дистанційним каналом доставки банківських послуг; це технологія дистанційного банківського обслуговування, яка передбачає установку на мобільний телефон клієнта необхідного програмного забезпечення (клієнтську частину). Підключення до відповідного сервера здійснюється через мережу Інтернет. Повноцінний сервіс передбачає, що мобільний телефон є таким же засобом платежу, як і банківська карта. Проте на даний момент у багатьох країнах функціонує неповний варіант мобільного банкінгу, так званий SMS-банкінг з інформаційним рівнем доступу, що дозволяє одержувати по SMS виписки про операції по рахунках, здійснювати спостереження за рахунком і т.д. У деяких випадках можливий операційний доступ — оплата обмеженої кількості послуг, рідше — товарів. При цьому мобільний банкінг, як правило, доступний лише власникам дебетових або кредитних карт банку.

4. Телефонний банкінг (phone-banking, також використовується термін телебанкінг) — це технологія дистанційного банківського обслуговування, яка надає можливість отримувати по телефону інформацію про стан рахунків, пластикових карт і платежів у банку. Водночас варто наголосити, що телефонний банкінг — це не доступ через контакт або call-центр, а спеціальна програма, яка дозволяє клієнтам здійснювати базові банківські операції за допомогою телефону. Інформація може передаватися в голосовій формі, а також на факс або адресу електронної пошти. При цьому недоліками телефонного банкінгу, в першу чергу, вважається відсутність екрана для відслідковування транзакцій та обмежені можливості їх виконання (головним чином, використовується для здійснення регулярних платежів: оплати комунальних послуг, поповнення рахунків мобільних телефонів тощо).

5. Обслуговування з використанням банкоматів (ATM-banking) та засобів банківського самообслуговування. Сучасні банкомати, крім традиційного зняття готівки, додатково надають можливість здійснювати грошові перекази, оплачувати рахунки, купувати різного роду ваучери, поповнювати рахунки мобільних телефонів тощо. Все більшої популярності набувають банкомати з депозитною (check-in) функцією, обладнані зчитувальним пристроєм номіналів грошових купюр, що дозволяє держателям карток поповнювати свої карткові рахунки практично в

режимі реального часу. Разом з тим, у розвинених країнах все більшої популярності набуває використання технологій біометричної ідентифікації держателів карток (як правило, використовується розпізнавання відбитків пальців), що значно підвищує безпеку здійснення транзакцій [2; 3; 7].

Варто зазначити, що історично першою з'явилася система дистанційного банківництва, яка використовує телефон. Перші дослідження з впровадження систем віддаленого доступу були проведені західними банками в 80-х роках. Їх системи удосконалювалися паралельно розвитку цифрового зв'язку і комп'ютеризації. Одним з перших банків, що запровадив у себе систему віддаленого доступу, був англійський National Westminster Bank. Клієнт телефонував в банк по телефону і в режимі реального часу міг здійснювати найпростіші операції: робити перекази за рахунками всередині банку, купувати і продавати іноземну валюту, здійснювати стандартні платежі. Система забезпечувала клієнту доступ до управління рахунком за допомогою п'ятизначного коду і давала можливість здійснювати перекази між двома рахунками всередині банку та оплачувати рахунки. Незважаючи на уявний консерватизм і прихильність традиціям, англійські банки в умовах жорсткої конкуренції шукали і активно впроваджували нові форми роботи з клієнтом.

У США одним з піонерів з дистанційного банківського обслуговування по телефону був North Carolina National Bank, який в 1990 р. запропонував своїм клієнтам більше 30 послуг і операцій через телефонну систему, для чого був створений досить великий call-центр, який пізніше було вдосконалено зі скороченням чисельності операторів. У 1990 р. щоденне число звернень в систему становило близько 200 тис.

Нині існує два принципово різних варіанти організації банківської діяльності:

1) класичний банк, який має свої офіси та операційні зали і за допомогою телефонних каналів зв'язку та комп'ютерних технологій надає своїм клієнтам класичні банківські послуги: управління платіжними засобами, кредитування і управління заощадженням;

2) віртуальний банк, який заснований на інформаційних і комунікаційних технологіях та здійснює свою діяльність лише у всесвітній комп'ютерній мережі.

При цьому віртуальний банк (virtual bank) — це банк, що працює з клієнтами виключно через Інтернет і, на відміну від традиційних банків, не має філіальної мережі. У разі віртуального банку клієнт повністю позбавлений можливості контакту з його фронт-офісом. Банк залучає і обслуговує клієнтів виключно через мережу.

Як правило, банки віддають перевагу поєднанню віртуальних і класичних технологій. Від віртуального банку також слід відрізнити Інтернет-банк (Internet bank), тобто банк, що надає послуги Інтернет-банкінгу. Інтернет-банком може бути як традиційний банк, що обслуговує клієнтів, в тому числі і через Інтернет, так і віртуальний банк.

Перший віртуальний банк Security First Network Bank відкрився в 1995 р. в Америці. Він існує і понині, будучи одним з кращих банків у цій сфері. В реальному світі він не має ні офісу, ні філій, ані інших звичних атрибутів банку — операції клієнти банку здійснювали через Інтернет. Ідея створення Інтернет-банку виникла саме в Америці. Однією з причин стали існуючі в США обмеження на відкриття банками філій в інших штатах.

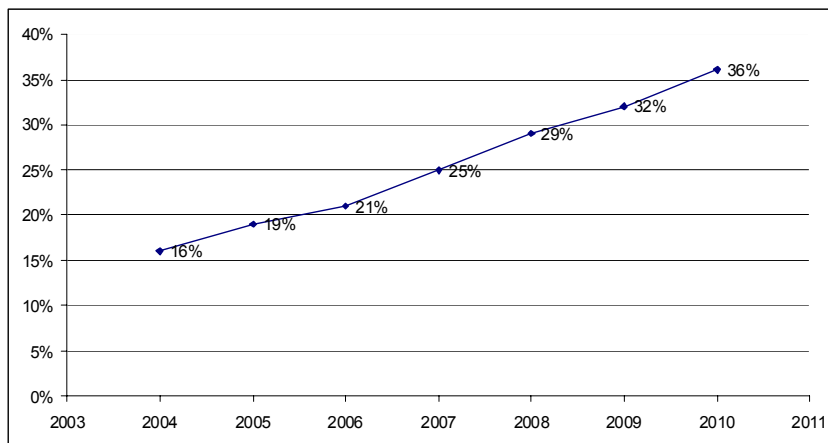

Рис. 2. Кількість індивідуальних користувачів електронних банківських послуг в ЄС-27 у віці від 16 до 74 років

* Джерело: [10].

Переміщення клієнта (а в США міграція населення дуже висока) тягне за собою негативні наслідки для обох сторін: банк втрачає клієнта, а клієнт втрачає всі привилегії та змушений доводити свою платоспроможність знову. Саме тому банкам довелося шукати варіанти надання послуг клієнтові, що знаходиться в іншому штаті чи країні.

Практика підтверджує, що головними перевагами розвитку дистанційного банкінгу є: 1) значне скорочення витрат готівкового грошового обігу; 2) підвищення доступності банківських послуг для населення і збільшення кількості коштів на банківських депозитах; 3) полегшення доступу бізнесу до глобальної фінансової інфраструктури; 4) створення можливості для впровадження орієнтованих на клієнта рішень; 5) автоматизація електронних розрахунків; 6) скорочення вартості і збільшення ефективності електронних транзакцій; 7) підвищення довіри в цілому до банківської системи тощо.

Все вищеперелічене сприяє щорічному зростанню популярності використання дистанційних банківських послуг. Водночас підвищується їх складність та відбувається розширення асортименту банківських послуг, які надаються за допомогою дистанційних каналів зв'язку (рис 1).

Так, якщо у 80—90 роках ХХ ст. за допомогою телефону можна були отримати головним чином консультативні банківські послуги, а всі решту — лише безпосередньо у філіях банківських установ, то нині Інтернет- та мобільний банкінг набувають рис повноцінного банківського обслуговування, а мережа філій залишається традиційним каналом дистрибуції для складних банківських продуктів, як то оформлення великих позик, іпотека, страхування життя, страхування застави тощо.

При цьому найпоширенішим каналом дистанційного банківського обслуговування у світі є Інтернет-банкінг, кількість користувачів яким щороку збільшується. Зокрема, у Європейському Союзі кількість клієнтів, які користуються зазначеними послугами зростає з 16% у 2004 р. до 36% у 2010 р. (рис. 2).

При цьому відсоток Інтернет-користувачів Інтернет-банкінгу варіюється в залежності від країни (рис. 3). Зокрема, найвищий рівень використання он-лайн-банківськими послугами спостерігається в скандинавських країнах. Наприклад, у Данії в кінці 2010 р. серед загальної кількості користувачів банківськими послугами 71% використовували для цих цілей інтернет (у 2003 р. — лише 38%), у Фінляндії — 76%, Швеції — близько 75%, Ісландії — 77%. А найвищий відсоток використання Інтернет-банкінгу спостерігається у Норвегії, який зріс майже на 50% за період з 2003 до 2010 рр. і становить 83% [10].

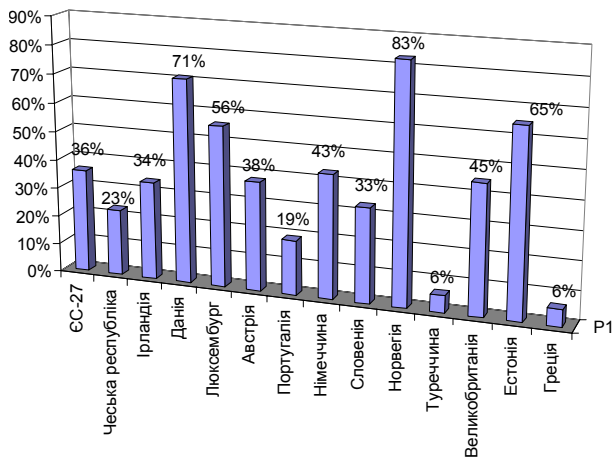

Рис. 3. Використання Інтернет-банкінгу в європейських країнах на початку 2011 р.

*Джерело: [10].

У країнах Центральної Європи використання інтернет-банкінгу спостерігається на рівні 40—60%, на Кіпрі, в Італії, Португалії та Хорватії — близько 20%, а найменше користувачів послугами Інтернет-банкінгу зафіксовано в Греції (лише 6%), Румунії та Болгарії (близько 2—3 %).

В Україні розвитку Інтернет-банкінгу сприяє, в першу чергу, прихід на національний ринок банківських послуг успішних західних гравців та стрімке зростання кількості користувачів всесвітньою глобальною мережею.

Так, за даними звіту Internet World Stats, Україна за числом користувачів Інтернетом (15,3 млн) займає 28-е місце у світі, а згідно прогнозів, на кінець 2012 р. їх кількість становитиме близько 31,4 млн. При цьому користувачами Інтернет-банкінгу вже є близько 22% українських користувачів мережі Інтернет, а це близько 3—3,5 млн осіб. Водночас, за даними дослідження компанії Touchroll, ще 11% планують почати використовувати таку систему в найближчому майбутньому, а потенційно вже в 2012 р. загальна кількість користувачів систем Інтернет-банкінгу може збільшитись до 15—17 млн [4].

Водночас варто звернути увагу на те, що загалом послуги дистанційного обслуговування нині надають лише 49 українських банків з 176 організацій, що мають ліцензію. При цьому з 17-ти найбільших за розміром активів банків, що належать до I групи, лише 12 надають своїм клієнтам послуги через Інтернет, інші ж або взагалі не використовують, або застосовують лише окремі дистанційні канали. Зокрема, ВТБ банк в якості дистанційного обслуговування пропонує "Обслуговування через банкомати" та GSM-банкінг; Укргазбанк — мобільний банкінг та e-mail — виписки по карткових рахунках; Інтернет-клієнт-банк Кредитпромбанку передбачає лише перегляд залишку по платіжній картці; Ощадбанк та Промінвестбанк взагалі не надають послуги Інтернет-банкінгу для приватних клієнтів тощо.

При цьому повноцінні рішення Інтернет-банкінгу пропонують лише 10 банків I групи (табл.1)

Зокрема, як зазначають аналітики, типовими мінімальними послугами інтернет-банкінгу для усіх банків є можливість отримання виписок по рахунках, переказ коштів між рахунками банку та можливість здійснення гривневих платежів.

Аналізуючи інші можливості Інтернет-банкінгу, варто зазначити, що основний інтерес представляє онлайн-проекція стандартних банківських операцій: погашення кредиту, відкриття депозиту, замовлення нової пластикової картки, блокування скомпрометованої картки. Погасити заборгованість по позиці доз-

воляють системи всіх банків з десятки лідерів, за винятком Укрсоцбанку. Депозити в режимі он-лайн дозволяють відкрити Приват24, MyAlfaBank і ПУМБ. Замовити карту з веб-банкінгу дозволяють тільки ПриватБанк, ПУМБ і Форум. А ось заблокувати свою картку можна ще й в Укрсоцбанку, і в Укресімбанку. Повноцінні ж можливості для оплати комунальних послуг через інтернет реалізовані лише такими банківськими установами, як ПриватБанк, Альфа-Банк та "Фінанси і Кредит".

Разом з тим, оскільки в мережі Інтернет давно і міцно облаштувалися електронні гроші, то було б логічним поповнювати гаманці електронних валют безпосередньо з веб-інтерфейсу онлайн-банкінгу. Піонерами в галузі співпраці з електронними грошима стали ПриватБанк, Альфа-банк і ОТП Банк, реалізувавши підтримку WebMoney [9].

При цьому найповніший набір послуг он-лайн-банкінгу через Інтернет пропонує лише Приватбанк, який, крім традиційних он-лайн-послуг, надає можливість скористатись й додатковими, як то обмін валют, купіла чи продаж золота, страхування та багат інших [6].

Що стосується інших видів дистанційного банківського обслуговування в Україні, то варто зауважити, що найпоширенішим для суб'єктів господарювання все ще залишається використання систем "Клієнт-Банк", що пояснюється неготовністю основної маси клієнтів відмовитись від вже звичного алгоритму операцій, прийнятною якістю обслуговування та недовірою до безпеки послуг на основі дистанційних каналів зв'язку (віртуальних операцій).

Мобільний банкінг в Україні представлений головним чином sms-інформування про зміни залишку карткового рахунку після здійсненням транзакції з використанням платіжної картки. Лише кілька банків надають можливість здійснювати певну досить обмежену кількість платіжних операцій за допомогою мобільних телефонів (наприклад, Райфайзен Банк, Укрсоцбанк).

Разом з тим, нині в Україні практично немає банківських установ, які приймають платіжні доручення по телефону, хоча багато банків використовують автоматичні інформаційні системи, побудовані на технології IVR (інтерактивна відповідь на телефонний дзвінок, записана людським голосом з можливістю опійного вибору послуг з кнопочового телефону). Також активно використовуються контакт- та call-центри.

Відносно недавно в Україні широкого поширення набули термінали самообслуговування (програмно-технічні комплекси самообслуговування — ПТКС). Згідно української нормативно-правової бази, до ПТКС відносять також банкомати з депозитною (cash-in) функцією, що пов'язано, насамперед, з тим, що в таких банкоматах, як і в терміналах самообслуговування, гроші не можуть зберігатися вночі і підлягають щоденній інкасації [7].

Загальна ж кількість карток, емітованих українськими банками, з терміном дії, який не закінчився, становила на 1 січня 2011 р. понад 46 375 тис. шт., із них кількість платіжних карток, за якими була здійснена хоча б одна операція протягом року, дорівнювала близько 29 405 тис. шт. [5].

Водночас зростає кількість карток для розрахунків у мережі Інтернет. Так, якщо на початку 2010 р. їх частка у загальній кількості платіжних карт становила лише 0,3% (76 тис. шт.), то станом на 1 січня 2011 р. їх налічувалось 129 тис. шт., або 0,4%, а станом на 1 жовтня 2011 р. — 703 тис. шт., що становить 2,1% від загальної кількості емітованих платіжних карт.

Разом з тим, аналітичні дані свідчать, що близько 99 % користувачів Інтернет-банкінгу робить менше ніж 5 операцій на місяць, що відповідає суто утилітарному ви-

користанню дистанційних послуг — сплата рахунків за ЖКХ, поповнення мобільних телефонів тощо. Так, за даними компанії GFK України, тільки 2% клієнтів банків перевіряють через Інтернет залишки заборгованості за кредитом, стільки ж — баланс на поточному рахунку. Баланс коштів на депозитному рахунку та пластиків картці ще менше — по 1% [4]. А послуги контактних центрів, запропоновані майже всіма банками України, в більшості випадків зводяться виключно до інформаційного обслуговування, транзакційна ж складова в цьому каналі лишається нерозвинутою.

При цьому навіть найкращі зразки українських систем дистанційного банківництва не можуть конкурувати з аналогами розвинених країн. Якщо в ЄС і США системи он-лайн-платежів автоматизовані, то у вітчизняних банках, як правило, ці платежі обслуговуються банківськими операторами вручну. Наприклад, у США Інтернет-банкінгом користуються 4 з 10 американців, а в Україні ця цифра менша в 20 разів. Так, за оприлюдненими у квітні 2011 року даними експертів Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), за рейтингом розвиненості інформаційно-комунікативних технологій Україна серед оцінених 138 країн посіла лише 90-місце, значно поступившись таким сусідам по СНД, як РФ (77 позиція) та Казахстан (67-ма). Даний рейтинг важливий саме тому, що він співпадає з рейтингом "мережевої готовності", тобто вказує на те, наскільки та або інша країна світу готова використовувати в реальному житті інформаційні технології [4].

При цьому недостатнє поширення дистанційних банківських послуг обумовлюється кількома причинами:

- необхідністю відмови від вже впроваджених в експлуатацію технологій банківського обслуговування та значних інвестицій з боку банківських установ для розробки, впровадження, супроводження систем дистанційного обслуговування та навчання персоналу;

- підвищенням вимог до інформаційної та операційної систем банку при здійсненні операцій в режимі реального часу;

- відсутністю фундаментальної законодавчої бази для регулювання зазначених напрямів діяльності, а саме: існування суперечностей щодо захисту персональних даних та забезпечення гарантії якості та безпеки відповідних операцій, стандартизації засобів та принципів дистанційного обслуговування тощо;

- низьким рівнем матеріального забезпечення широких верств населення, що відповідно призводить до незначного попиту на банківські послуги в цілому, зокрема на ті, що засновані на використанні дистанційних каналів дистрибуції;

- низькою кваліфікацією клієнтів, невисоким рівнем культури користування інноваційними продуктами, необізнаністю з банківськими продуктами, що пропонуються на ринку, та неготовністю клієнтів до обслуговування на основі дистанційних каналів зв'язку;

- недостатньою розвиненістю інформаційної інфраструктури, недостатнім розумінням переваг дистанційного банкінгу та недовірою до роботи у віртуальному просторі тощо.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика послуг Інтернет-банкінгу, що пропонуються банками І групи

Банк	Погашення кредиту	Online-депозит	Оплата комунальних послуг	Поповнення/зняття WebMoney	Платіжні картки	
					Замовлення нової	Блокування
Альфа-Банк My Alfa-Bank	+	+	+	+		
Надра	+					
ОТП Банк OTPdirekt	+			+		
ПУМБ online	+	+			+	+
Приват24	+	+	+	+	+	+
УкрСиббанк Управління рахунком	+					
Укрсоцбанк						+
Укрексімбанк	+					+
Фінанси і Кредит	+		+			
Форум	+				+	+

* Джерело: [9].

ВИСНОВКИ

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що попри інтенсивний розвиток дистанційного банківництва в світі, даний вид обслуговування клієнтів в Україні знаходиться на початковому етапі розвитку, а більшість банків пропонує лише окремі послуги в режимі реального часу. При цьому популяризація електронних банківських послуг, удосконалення існуючих та запровадження новітніх систем дистанційного банкінгу у майбутньому надасть додаткові конкурентні переваги комерційним банкам та призведе до розширення їх клієнтської бази, зростання ефективності, оздоровлення та підвищення довіри до банківської системи в цілому.

Література:

1. Базилевич В.Д. Відновлення фінансової стійкості банківської системи України: антикризові заходи // Вісник національного банку України. Матеріали круглого столу — № 5. — 2009. — С. 9.
 2. Горчакова М.Е. Дистанционное банковское обслуживание: учеб. пособие. — Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2009. — 65 с.
 3. Дистанционное банковское обслуживание / [колл. авторов. Аксенов и др.]. — М.: КНОРУС: ЦИП-Сир, 2010. — 328 с.
 4. На шляху до "розумного суспільства": інформаційні технології як фактор суспільних перетворень в Україні. — К.: НІСД, 2011. — 25 с.
 5. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://www.bank.gov.ua>
 6. Офіційний сайт Публічного акціонерного товариства Комерційний банк "ПриватБанк" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.privatbank.ua/.
 7. Степаненко В. Електронні банківські послуги / Валерій Степаненко // Фінансовий директор. — 2011. — № 1 — 2. — С. 13—19.
 8. Чухно А.А. Твори: у 3-х т. Т. 3: Становлення еволюційної парадигми економічної теорії / НАН України, Київ, нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін.-т при Мін-фі фін. України. — К., 2007.
 9. Як виглядає Інтернет-банкінг по-українськи [Електронний ресурс]: http://ua.prostobank.ua/e_banking/statti/yak_viglyadae_internet_banking_po_ukrayinski
 10. EU Banking Sector: Facts and Figures [Електронний ресурс]: <http://www.ebf-fbe.eu/uploads/Facts%20&%20Figures%202010.pdf>
 11. World Retail Banking Report 2011 [Електронний ресурс]: http://www.wrbr11.com/pdf/wrbr11_etude.pdf
- Стаття надійшла до редакції 27.01.2012 р.

А. В. Волошенко,
викладач, Національний університет оборони України

ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ "ЦІНА"

У статті представлено еволюцію поняття "ціна" у контексті класичної та неокласичної теорії вартості та ціни. Розкрито сутність поняття "ціна" як економічної категорії. Показана специфіка сучасного трактування досліджуваної категорії. Обґрунтована необхідність у сучасних умовах ринкового ціноутворення розгляду ціни як грошового виразу синтезу цінності і вартості.

The evolution of the economic category of "price" in the context of classic and neoclassic theory of value and price has been introduced in the article. The sense of the concept of "price" as an economic category has been disclosed. The necessity to consider the price as a money expression of the synthesis of the value and cost in the modern conditions of the market price setting has been grounded.

Ключові слова: вартість, ціна, цінність, ринок, попит, пропозиція, праця, ринкова економіка, товар, гроші.
Key words: cost, price, value, market, demand, supply, labour, market economy, goods, money.

ВСТУП

Ціна є однією з ключових категорій ринкової економіки. В ній перетинаються практично всі основні проблеми розвитку економіки, суспільства в цілому. В першу чергу, це відноситься до виробництва і реалізації товарів, формування їх вартості, розподілу і використанню валового внутрішнього продукту та національного доходу.

З економічної історії відомо, що ціна є однією з перших економічних категорій, становленню якої сприяв товарний обмін. Ринкове ціноутворення радикально змінює уяву про вартість товару і ціни як економічної категорії. Сучасні вчені-економісти вважають, що класичний закон вартості вже перестає діяти і не виявляє себе, проте він не зникає, а змінюються лише форми його прояву в нових економічних умовах. Розвиток ринкових відношень в економіці України потребує перегляду багатьох теоретичних та методологічних основ ціноутворення. За цієї обставини потребує уточнення сутність ціни, оскільки без належного теоретичного обґрунтування, не можливо вирішити практичні дії формування ціни.

Питанням вивчення сутності ціни та вартості займалися такі вчені, як А. Сміт, Е. Бем-Баверк, М. Блауг, К.К. Вальтук, І.П. Денісова, Дж.Р. Хікс, І.В. Ліпсіц, К. Маркс, А. Маршал, К. Менгер, А.С. Муравський, С.Е. Муравський, У. Петті, Є.І. Пунін, І.К. Салімжанов, Ж.Б. Сей, М.І. Туган-Барановський, А.М. Цацудін та багато інших.

Незважаючи на їх значний науковий вклад у цю сферу, питання категорії "ціна" залишається найбільш дискусійним, вимагає подальших досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧИ

Метою статті є дослідження розвитку економічної категорії "ціна". У сучасній економічній літературі пропонуються досить різні визначення (дефініції) ціни, які відображають різноманітність підходів до її трактування.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретичними засадами виникнення ціни й відокремлення її як самостійної категорії займалися ще стародавні мислителі.

У стародавньому трактаті "Артхашастра", автором якого є Каутілья — радник царя Чандрагупти I (кін. V ст. до н.е.), підкреслюється роль керівника держави (короля, царя) у розробці і реалізації "правильної" економічної політики: державотворець мав регулювати ціни на товари, створюючи товарні фонди. В "Артхашастрі" також знаходиться відображення і проблема "вартості речей"; величина вартості визначається кількістю "днів роботи", а винагорода має знаходитись у строгій відповідності до результатів праці. У зв'язку з цим Каутілья відрізняє ринкову ціну від вартості, зазначаючи, що "конкуруючий продавець збільшує ціну на товар, роблячи її вищою від

дійсної вартості". Але, щоб обґрунтувати регламентоване присвоєння прибутку купцями, торговцями, Каутілья виходить з того, що оскільки ціна товару на ринку складається не тільки з витрат на виробництво, а й з торговельних витрат, то перш слід установити частку прибутку торговця в ціні товару в розмірі 5% ціни на місцеві товари і 10% — на привізні. Отже, йде мова про регулювання з боку держави цін шляхом встановлення норми прибутку [25].

Питання вартості як двох сторін будь-якого товару, виражених в його корисних якостях (споживна вартість) і здатності до обміну (мінова вартість), один з перших розглянув Ксенофонт (430—354 рр. до н.е.).

Найбільш велична фігура серед представників економічної думки античного світу Арістотель також розглядав проблему обміну товарів. Арістотель надає двояку характеристику обміну: в одному випадку обмін розцінюється ним як акт задоволення потреб, а в іншому випадку, навпаки, обмін символізує акт наживи. Отже, за Арістотелем, ціна — категорія обміну, що служить перетворенню надлишків (все те, що не є необхідним для існування та відтворення людини). З іншого боку — це вираз неістинного багатства [7].

Передбачив європейську політекономію відомий мислитель арабського Сходу Ібн Хальдун (1332—1406 рр.). Як зазначила С.М. Бацієва, він перший відомий в даний час економіст який відгадав таємницю вартості [11].

Ібн Хальдун вважав, що людська праця є джерелом не тільки суспільного розвитку, а й індивідуального існування. "Кожен дохід, — пише вчений, — з якого люди отримують користь, відповідає вартості їхньої праці. Якби хто-небудь зовсім не працював, то він втратив би будь-який дохід. Вартість доходу визначається витраченою працею". Важливе висловлювання Ібн Хальдуна про те, що праця уречевлюється в продукті. Людина ж набуває результати праці в ході обміну рівноцінних вартостей, а не самої праці, яка не є об'єктом купівлі-продажу. У свою чергу, витрачена на виробництво товару праця реалізується в цінах.

Виключне значення має тлумачення вченим двоїстої природи товару — "споживчої вартості" (корисності) і "вартості" (цінності). Але "споживчу вартість", на його думку, мають тільки "предмети споживання", тобто ті, які використовуються людиною для задоволення своїх потреб. "Ціну" товару Ібн Хальдун розглядав як грошове вираження його вартості [11].

Найбільш значущий автор західноєвропейської економічної думки Середньовіччя Фома Аквінський (1225—1274 рр.) обґрунтував концепцію "справедливої ціни", стверджуючи, що підставою для обміну є рівність користі обмінюваних речей. Виходячи із взаемовиключних принципів, Фома Аквінський розрізняв два види справедли-

вості в обміні: справедливість, заснована на об'єктивних умовах обміну, яка визначається відносинами сторін і реалізується у ціні, що відображає затрати праці, а також витрати на сировину, інструменти тощо; справедливість, яка базується на необхідності забезпечення більшою кількістю благ тих, хто "більше значить для суспільного життя" [25]. Отже, за Фомою Аквінським, "справедлива ціна" — ціна, що дозволяє відшкодувати витрати. З іншого боку, він вказує на те, що ціна повинна диференціюватися в залежності від того, наскільки покупець наближений до Бога. Тобто для представників церковного стану ціна повинна бути нижчою, ніж для селянина.

Першим у Європі дійшов висновку, що джерелом вартості є праця був англійський дослідник-економіст Уільям Петті (XVII ст.). Він використовує термін "природна ціна", яка в нього і є, по суті, вартістю. Природна ціна певного товару визначається, за Петті, кількістю срібла, на видобуток якого і доставку в Лондон треба витратити стільки ж праці, як і на виготовлення товару. Вартість же товарів, визначена привинюванням до вартості срібла, є їх "дійсною ринковою ціною". У. Петті також визначає, що вартість товару зумовлена участю в її створенні праці і землі [22]. Як бачимо, у кожному із трактувань ціни У. Петті в основі ціни товару лежить тільки витратний підхід.

Родоначальник політичної економії у Франції П'єр Лепезан де Буагільбер (1646—1714), подібно У. Петті, розглядає, що знаходиться в основі ціни. Буагільбера, як і Петті, Маркс називає засновником трудової теорії вартості. Буагільбер виділяє ринкову ціну і "істинну", або "справедливу" вартість товару. Величину останньої він визначає витратами праці. Ринкова ціна відхиляється від істинної внаслідок обігу грошей, що опосередковують обмін товарів [14].

Механізм формування цін на ринку з урахуванням попиту і пропозиції вивчав економіст-фізіократ А. Тюрго (1727—1781). Він виклав учення про цінність, пов'язуючи останню зі здатністю речей задовольняти людські потреби. Виходячи із взаємовигідності обміну, який забезпечує спільномірність потреб, А. Тюрго стверджував, що цінність є "вираженням міри оцінки, яку людина дає різним своїм бажанням". У своїй праці "Цінність та гроші" (1769) він виокремив поняття "цінність значення" (цінність речі для конкретної людини, яка існує лише в її уяві) та "мінова цінність", яка реально виявляється в обміні, не має абсолютної одиниці виміру і завжди є величиною відносною. Трактуючи обмін як взаємовигідний процес, учений зазначав, що мінові пропорції виявляються у процесі торгу через зіставлення інтенсивностей потреб учасників обміну. Відтак, він висунув ідею корисності як субстанції цінності майже за 100 років до виникнення маржиналізму. Водночас учений наголошував на тому, що суб'єктивно кожен з учасників угоди отримує більше, ніж віддає, оскільки виходить із власної оцінки того чи іншого блага [2].

Англійський вчений-економіст кінця XVIII ст. Адам Сміт розмежує вартість товару та його ціну. У своїй книзі "Дослідження про природу і причини багатства" він виділяє "дійсну" і "номінальну" (або грошову) ціну товару. За А. Смітом, дійсна вартість всякого предмета для людини, яка придбала його і яка хоче продати його або обміняти на який-небудь інший предмет, полягає в праці і зусиллях, від яких вона може позбавити себе і які вона може покласти на інших людей. Дійсна ціна є своєрідною центральною ціною, стійким центром, до якого тяготіють ціни всіх товарів [1].

Вчений також розрізняє природну та ринкову ціну. Так, якщо ціна якого-небудь товару не вища і не нижча того, що необхідне для оплати відповідно до природних норм земельної ренти, заробітної платні і прибутку на капітал, витрачений при виготовленні, обробці і доставці його на ринок, то товар цей продається, за його природною ціною. Фактична ціна, за яку звичайно продається товар, називається його ринковою ціною. Вона може перевищувати його природну ціну або бути нижче за неї, чи в точності співпадати з нею [1].

Інший представник англійської класичної політичної економії Давід Рікардо (1772—1823 рр.) в найвидатнішому творі "Засади політичної економії і оподаткування" заперечує двояку оцінку А. Сміта категорії вартості, безпеліційно наполягаючи тільки на одній — однофакторній

оцінці: "Вартість товару або кількості якогось іншого товару, на який він обмінюється, залежить від власної кількості праці, яка необхідна для його виробництва, а не від більшої чи меншої винагороди, яка сплачується за цю працю" [8, с.3]. Таким чином, вчений використовує витратний принцип трактування вартості (ціни), але Д. Рікардо зробив при цьому дуже суттєві і принципові застереження; так, "мінову вартість" зумовлює, поряд із кількістю і якістю праці, рідкісність товару; про відносні ціни на товари варто говорити лише тоді, коли їх кількість може бути збільшена працею людини і при виробництві яких конкуренція не зазнає ніяких обмежень. Д. Рікардо категорії "вартість" і "ціна" використовує фактично як синоніми. Так, говорячи про "природні" і "ринкові ціни", вчений пише: "Якщо ми беремо працю за основу вартості товарів, то із цього ще не значить, що ми заперечуємо випадкові і тимчасові відхилення дійсної чи ринкової ціни товарів від їх початкової і природної ціни" [8, с. 6].

Окремий вклад у розвиток теорії вартості та ціни здійснив французький економіст Жан Батист Сей (1767—1832). В своєму "Трактаті про політичну економію" вчений відзначав особливе значення взаємозв'язку корисності і вартості предметів (товарів). З цього приводу він писав, що "цінність визначається корисністю (споживчою цінністю) товару". Кількість монет, яку власник їх згоден віддати в обмін за предмет, що придбається, називається його ціною; це його ринкова ціна в даному місці в даний час, якщо власник предмета упевнений, що одержить її у випадку, якщо захоче звільнитися від цього предмета. Завжди ж поза сумнівом те, що якщо люди визнають за предметом певну цінність, то, лише відносно його вживання: що ні на що не годиться, тому і не дають ніякої ціни [12]. Отже, Ж.Б. Сей встановив залежність ціни товару від його корисності та попиту на нього.

Англійський економіст Джоан Стюарт Міль (1806—1873) ввів поняття ціни як грошового втілення вартості. Категорію вартості (цінності) Дж. С. Міль розумів як "загальну купівельну силу, владу, яку дає володіння цим предметом, над товарами, що продаються", стверджуючи при цьому, що вартість товару визначається вартістю витрат виробництва [18].

Найбільш послідовним прихильником вартісної теорії ціни є Карл Маркс (1818—1883), який в своїй основній праці "Капітал" ввів поняття абстрактної праці як об'єктивної субстанції вартості. Суть його концепції полягає у визнанні існування двох економічних категорій — "вартість" і "ціна", кожна з яких має власну характеристику і зміст.

Під вартістю К. Маркс розуміє втілені в товарі суспільно необхідні витрати праці, але не всі, а тільки ті, що відповідають середнім (для даного періоду часу) умовам вправності й інтенсивності праці. Оскільки всякий товар є результатом праці, то всі товари стають якісно однорідними, а отже, порівнянними і сумірними. При такому підході праця, що втілена в товарах, також стає якісно однорідною, тобто працею "взагалі", знеособленою або позбавленою конкретики. У економічній теорії таку працю прийнято називати абстрактною. Оскільки відношення вартостей різних товарів відображає відношення представлених у них величин абстрактної праці, то вони і визначають об'єктивні пропорції обміну товарами. Таким чином, в трактуванні своєї теорії вартості і ціни К. Маркс стверджував, що об'єктивною основою ціни є вартість, базисом визначення якої є вимірювання трудових витрат. Згідно теорії К. Маркса ціна товару є грошовим виразом його вартості [16 с. 48—49, 104—105]. Дане визначення стало класичним у економічній теорії.

Фрідріх Енгельс, соратник К. Маркса, писав у 1891 році: "...Классическая политическая экономия, нашла, что стоимость товара определяется заключающимся в нем трудом, необходимым для его производства. Этим объяснением она удовлетворилась. Мы тоже можем пока на этом остановиться. И только во избежание недоразумения я считаю нужным напомнить, что в настоящее время это объяснение стало совершенно недостаточным. Маркс впервые основательно исследовал свойство труда создавать стоимость и при этом нашел, что не всякий труд, который кажется необходимым или даже действительно необходимым для производства товара, при всех условиях придает этому товару стоимость (а тем более потребитель-

ною стоїть) такої величини, которая соответствует затраченному количеству труда" [17, с. 206]. Отже, Енгельс в кінці свого життя вважав, що вартість як абстрактна категорія не відображає субстанції ціни вже тому, що вона є кількісною стороною праці, яка виключає її результативність.

Іншою причиною незадоволеності Енгельса визначенням суті товару тільки кількістю втіленої в ньому праці є те, що в ньому відсутній результат праці. Тут, правда, є припущення, що Маркс і Енгельс розуміли, що вартість — це тільки витрати праці. Така думка виникає, якщо ми відмітимо, що в оригіналі "Капіталу" Маркса основний закон формулюється як "Wertgesetz".

Слово "Wert" адекватного значення в російській мові не має і може бути за змістом контексту перекладено близькими словами: цінність, вартість, оцінка і навіть ціна. У німецькій мові існує інший термін "Kosten", що може означати: вартість, витрати.

У первинних перекладах творів Маркса і Енгельса російською мовою слово "Wert" перекладали як "цінність", але згодом його було замінено однозначним словом "вартість", не дивлячись на те, що цінність і вартість зовсім нетотожні поняття [20, с. 7].

Тобто йдеться про те, що в товарі не просто і не тільки закладена праця, а що він задовольняє потреби людини, а отже, корисний для неї. І ось тут виникає суперечність: з одного боку, товар — це вираз праці, а з іншого, — корисна річ, "цінність". Але ж на ринку купець платить одну ціну, а не дві — одну за витратами, а іншу — за наслідками праці. Ринкова ціна ніби об'єднує ці два чинники, не дивлячись на їх суперечність.

Як розв'язується ця суперечність, Маркс і Енгельс так і не пояснили і не були задоволені своїм тлумаченням вартості, а наша політекономія також не змогла вирішити цю діалектику ціни: беззастережно замінивши поняття "Wert" на "Kosten", вона сформулювала закон цінності як закон витрат, або закон вартості, і використовувала його в практиці ціноутворення. Такий підхід завдав збитку науці і головне — національному господарству нашої країни. При цьому трудова теорія вартості Маркса перетворилася на союзника витратної концепції, в теоретичну базу кількісних показників виробництва, в практику недооцінки значення якості праці і товару.

Отже, ще в минулому столітті Маркс і Енгельс, знаходячись на початковому, абстрактному етапі свого аналізу праці, товару і ціни, відзначали, що, вартість (цінність) товару недостатньо визначити тільки працею, оскільки витрати праці ще не характеризують його результати, тобто споживну вартість продукту — його корисність. В зв'язку з впливом різних ринкових чинників ціна кожної окремої одиниці товару може відхилитися від його вартості. Таким чином, К. Маркс розглядає в вартості об'єктивну основу ціни, тим самим він відокремлює вартість і ціну.

У кінці XIX століття фактично одночасно і незалежно від трудової теорії вартості виник інший науковий підхід, що отримав назву "теорія маржиналізму" (від французького слова "marginal" — "граничний"), або теорія граничної корисності. Суть цього напрямку полягає у визначенні вартості граничною корисністю благ, що є результатом суб'єктивного ставлення (оцінки) людини до речі [5]. В міру споживання кожної наступної одиниці блага їхня корисність знижується. Під терміном "гранична корисність" розумілась найменша за величиною цінність, яка задовольняє певну потребу з усього наявного запасу. Представники даного напрямку замінили категорії "вартість" і "товар" на поняття "цінність" і "економічне благо".

Основоположниками теорії маржиналізму були англійський економіст Уільям Стенлі Джевонс (1835—1882), швейцарський економіст Леон Вальрас (1834—1910), представники австрійської школи Карл Менгер (1840—1912) і Ейген Бем-Баверк (1851—1914), хоча окремі ідеї граничної корисності висловлювались ще до них у працях Курно, Дюпюї, Госена та інших вчених [5, с. 279]. У своїй теорії загальної цінової рівноваги Л. Вальрас першим намагався поєднати принцип граничної корисності з теорією попиту та пропозиції [17, с. 506]. К. Менгер стверджував, що цінність економічних благ виявляється людиною в процесі задоволення потреб, тобто тоді, коли вона усвідомлює залежність від їх наявності у своєму розпо-

раженні; відповідно не мають для людини ніякої цінності, в тому числі споживчої, тільки неекономічні блага. Крім того, він пояснює, що "цінність не є щось властиве благам, не властивість їх, але, навпаки, лише те значення, яке ми перш за все надаємо задоволенню нашим потребам..." [13]. Так виникає суб'єктивне трактування цінності, яке стає загальною вихідною позицією австрійської школи, а саме: цінність — це судження, які люди пов'язують зі значущістю благ, що знаходяться в їх розпорядженні та які вони використовують для підтримання свого життя та добробуту, і тому поза їх свідомості не існує. Але яка є міра цінності, якщо вона не існує поза свідомістю? Відповідь К. Менгера лаконічна: "Цінність суб'єктивна не тільки за своєю суттю, але і за своєю мірою". Таким чином, вчений відходить від трудової теорії вартості (цінності). На його думку, "витрати праці та її кількості або інших благ на виробництво того блага, про цінність якого йде мова, не знаходяться в необхідному і безпосередньому зв'язку з величиною цінності" [13]. К. Менгер доповнив та систематизував попередні підходи, надавши теорії маржиналізму єдиного цілісного вчення. Основний постулат К. Менгера полягає в тому, що основою суб'єктивної цінності є поєднання як корисності, так і рідкості певного блага. При цьому він не намагався виміряти цінність і граничну корисність, а лише визначив ієрархію потреб у міру їх задоволення відповідно до принципу "більше — менше" [5, с. 272].

Як і К. Менгер, Е. Бем-Баверк розглядає вартість (цінність) як корисність обмежених матеріальних благ, яка необхідна для благополуччя людини. Цінність речі він вимірював величиною граничної корисності цієї речі. Е. Бем-Баверк стверджував, що основою цінності блага є її рідкість [4].

Таким чином, представники маржиналізму розглядають ціну як продукт суб'єктивних оцінок матеріальних благ учасників обміну. Отже, цінність і ціна товару, як і попит на нього, визначаються психологією окремого споживача. Теорія маржиналізму, як і теорія трудової вартості, побудована на використанні моністичного принципу, суть якого полягає у пошуку єдиного джерела вартості, що є єдиною основою ціни. Так, у теорії К. Маркса цією основою є праця, а в теорії маржиналізму — категорія граничної корисності.

Першим, хто відійшов від моністичного принципу визначення ціни, був видатний вчений А. Маршалл (1842—1924 рр.). Основною його працею є "Принципи економіки" ("The Principles of Economics") 1890 р. У цій та інших своїх працях він намагався розробити універсальну економічну теорію на основі об'єднання різних концепцій. Найбільшою його заслугою є створення синтетичної теорії, яка об'єднує елементи трудової теорії вартості і теорії граничної корисності.

Маршалл переосмислив та переробив теорію трудової вартості (об'єктивна сторона, дія об'єктивного факторів) та теорії граничної корисності (дія суб'єктивних факторів) в теорії взаємних зв'язків попиту і пропозиції. Ключова ідея А. Маршала полягає в переключенні зусиль з теорії дискусій навколо вартості, "цінності" на вивчення проблем взаємодії попиту і пропозиції як сил, що визначають процеси, які відбуваються на ринку.

Ціну продукту він розглядав, як найважливіший елемент ринкової економіки, а ринок — як високоорганізовану інституцію, де взаємодіють попит і пропозиція і встановлені ціни.

Маршалл вважав, що його теорія ціни спрямована на пошук всіх факторів, що визначають ціну. Оскільки ринкові ціни складаються під впливом попиту та пропозиції, це, в свою чергу, на думку Маршала, потребує виділення суми факторів, від яких залежать їх зміни та взаємозв'язок на ринку. З одного боку, є ціна попиту; вона формується під впливом попиту на товар; він визначається корисністю продукту. Ця група факторів — ринкового походження. З іншого боку існує ціна пропозиції; вона залежить від витрат виробництва, тобто пов'язана з процесом виробництва. Фактори виробництва: земля, праця, капітал і організаторські здібності підприємця — визначають ціну пропозиції. У визначенні ціни він виділяв її залежність від граничних витрат з боку пропозиції і від граничної корисності з боку попиту. Витрати на виробництво граничної одиниці товару і виручка від його про-

дажу будуть рівні. Середня або рівноважна ціна товару тлумачилася ним як результат перетину ціни попиту, яка визначається граничною корисністю, і ціни пропозиції, що визначається граничними витратами.

Продовжувачем неокласичної теорії був Дж. Хікс, він намагався довести, що економічна теорія заснована не на виробництві та розподілі, а на обміні. Цікавою та важливою, на наш погляд, є його думка про те, що початковий рівень цін необхідно встановлювати не окремо для кожного товару, а у взаємозв'язку: "нас интересует определение целой системы стоимостей" [10, с. 222].

Обмеженість монетичного пояснення цінності й ціни відзначав відомий український економіст М.І. Туган-Барановський. Вчений стверджував, що основою ціни кожного товару є цінування товару, який продається, з боку покупців його. Ціну вільно виробленого товару він визначав тими видатками на його виробництво, які дають змогу виробити товару стільки, скільки його потребує ринок. Але видатки виробництва, головним чином визначаються кількістю праці, потрібної для виробництва певного товару [21].

Теоретик ринкової економіки і фінансового господарства Леонід Наумович Юровський (1884—1938) в книзі "Нариси з теорії ціни" розглядав теорію ціни і проблеми недосконалої конкуренції. Вчений вважав, що ціна як провідна категорія товарного господарства не потребує "підкріплення" констатуючих факторів. Ціни завжди базуються на цінах; для їх визначення треба виходити не з суб'єктивних бажань, а з аналізу двостороннього взаємозв'язку між кількістю товарів та їх цінами [3].

Зауважимо, що, розглядаючи масу абстрактних товарів, важко знайти істину. У ринковій економіці товари реалізуються і придбаваються не всі відразу і це не абстрактні товари, а тільки окремі, конкретні продукти, тобто конкретні споживні вартості, окремі результати праці. Фахівці з ціноутворення — І.К. Салімжанов [24], І.В. Липсиц [15], А.М. Цацулин [23] — взагалі не розглядають окремо категорію ціни, а наводять визначення ціни, виходячи зі сфери її використання. Розробник інформаційної теорії вартості К.К. Вальтх також вважає, що класична теорія вартості на сучасному етапі її розробки не претендує на знання закону цін конкретних товарів [6, с. 13]. Тому погоджуємося з визначенням, наведеним І.П. Денисовою, що ціна конкретного товару є грошовим вираженням системи ціноутворюючих чинників, що діють в даний час [9, с. 15]. Вчені А.С. Муравський, С.Е. Муравський розглядають грошову ринкову ціну як багатшарову систему інтегральної цінності, що складається з п'яти підсистем цінності: природної, споживчої, затратної, суб'єктивно-оціночної та комерційної [19].

ВИСНОВКИ

Використання класичної спадщини не відповідає сучасним умовам розвитку економіки. В даний час центральне місце посідає теорія ціни, яка комплексно вивчає дію різних чинників, що впливають на ціни шляхом зміни попиту і пропозиції. Рух цін у сучасній економіці являє собою результат дії складного комплексу таких чинників, як зміна продуктивності праці та ефективності виробництва, циклічний характер відтворення, стан грошового обігу й платіжного балансу, характер державного регулювання, рідкісність ресурсів тощо.

Дослідження розвитку теорії ціни і вартості, економічної сутності ціни, виявлення специфічних рис цієї категорії, дозволяє навести наступне визначення: ринкова ціна як економічна категорія є грошовим виразом синтезу цінності і вартості товару. Цінність, беручи участь в ціноутворенні, втілює в собі споживчу сторону ціни, тоді як вартість — виробничу. Цінність і вартість товару формуються під впливом складного комплексу чинників.

Література:

1. Адам Смит. "Исследование о природе и причинах богатства народов" [Електронний ресурс]: Електронная библиотека Экономика 2000. — Режим доступу: <http://e2000.kyiv.org/biblioteka/index.shtml>. — Назва з екрану.

2. Базилевич "Історія економічних учень (2005)" [Електронний ресурс]: Бібліотека економіста. — Режим доступу: <http://library.if.ua/book/39/2586.html>. — Назва з екрану.

3. Бакалавр економіки (хрестоматія) [Електронний ресурс]: Т.2: А.Я. Юровский: Концепции рыночного равновесия и финансовой стабилизации. — Режим доступу: <http://lib.vvvsu.ru/books/Bakalavr02/page0037.asp>. — Назва з екрану.

4. Бем — Баверк Е. Основи теорії цінності хозяйственных благ [Електронний ресурс]: Електронная библиотека Экономика 2000. — Режим доступу: <http://e2000.kyiv.org/biblioteka/index.shtml>. — Назва з екрану.

5. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі: пер. з англ. І.Дзюб. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. — 670 с.

6. Вальтх К.К. Информационная теория стоимости. — Новосибирск: "Наука" Сибирская издательская фирма РАН, 1996. — 413 с.

7. Википедия свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D0%B0> — Назва з екрану.

8. Давид Рикардо. Сочинения. Перевод под редакцией, члена-корреспондента Академии наук СССР М.Н. Смит Т.1 / Государственное издательство политической литературы. — Москва, 1955.

9. Денисова И.П. Цены и ценообразование: учебное пособие. — М.: Экспертное бюро — М., 1997. — 64 с.

10. Дж. Р. Хікс Стоимость и капитал: пер. с англ. / общ. ред. и вступит. слово Р.М. Энтова. — М.: Издат. группа "Прогресс", 1993. — 488 с. ("Экономическая мысль запада").

11. Экономические взгляды Ибн Халдуна [Новости] Ислам и мусульмане в России и мире [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.islamnews.ru/newsprint-11014.html>. — Назва з екрану.

12. Ж.Б. Сэй "Трактат по политической экономии" [Електронний ресурс]: Електронная библиотека Экономика 2000. — Режим доступу: <http://e2000.kyiv.org/biblioteka/index.shtml>. — Назва з екрану.

13. Карл Менгер "Основания политической экономии" [Електронний ресурс]: Електронная библиотека Экономика 2000. — Режим доступу: <http://e2000.kyiv.org/biblioteka/index.shtml>. — Назва з екрану.

14. Корнійчук А.Я., Татанерко Н.О. "Історія економічних учень (1999)" [Електронний ресурс]: Бібліотека економіста. — Режим доступу: <http://library.if.ua/book/87/6101.html>. — Назва з екрану.

15. Липсиц И.В. Ценообразование (Управление ценообразованием в организации): учебник. — 3-е изд., перераб., и доп. — М.: Экономистъ, 2005. — 448 с.

16. Маркс, Карл. Капитал. Критика политической экономии (Предисл. Ф. Энгельса. Пер. И.И. Скворцова — Степанова). Т.1. — М. — Политиздат, 1973.

17. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — Изд. 2-е. — Т. 22. — С. 206.

18. Милль Дж. С. Основы политической экономии. Т. 2. М.: Прогресс, 1986.

19. Муравский С.Е. Теория ценности и ценность теории: Новая парадигма оценки: (системно-методолог. исслед.) / С.Е. Муравский, А.С. Муравский; АН Молдовы, Ин-т экономики, финансов и статистики. — Ch.: IEFIS, 2008.

20. Пунин Е.И. Альтернатива затратному синдрому: промышленность, цены, внешнеэкономические отношения (вопросы теории и практики). — М.: Издательство АО "Консалтбанкир", 1996 — 80 с.

21. Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний. — К.: Наукова думка, 1994. — 262 с.

22. Уильям Петти. Трактат о налогах и сборах [Електронний ресурс]: Електронная библиотека Экономика 2000. — Режим доступу: <http://e2000.kyiv.org/biblioteka/index.shtml>. — Назва з екрану.

23. Цацулин А.М. Цены и ценообразование в системы маркетинга: учебное пособие. — Издание 2-е. — М.: Информационно-издательский дом "Филинь", 1998 — 448 с.

24. Ценообразование и налогообложение: ученик / Под ред. И.К. Салимжанова. — М.: ООО "ТК Велби", 2002. — 424 с.

25. Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економічних учень: Навч. посіб. — К.: Знання — Прес, 2000. — 514 с. — (Вища освіта ХХІ століття).

Стаття надійшла до редакції 31.01.2012 р.

О. М. Шкінь,
здобувач, Чернігівський державний інститут економіки та управління

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

У статті обґрунтовано необхідність зрушення парадигми управління інноваційною діяльністю, що зумовлено сучасними тенденціями її розвитку та необхідністю активізації, а також запропоновано основні положення концептуальної моделі стратегічного управління інноваційним розвитком суб'єктів господарювання.

The necessity of change of paradigm of management innovative activity is reasonable in the article, that conditioned by modern her progress trends, and also the substantive provisions of conceptual model of strategic management innovative development of subjects of menage are offered.

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, стратегічне управління.

ВСТУП

У XXI столітті, що характеризується динамічним прискоренням процесів інтеграції та глобалізації, роль і місце країни у світовому співтоваристві, життєвий рівень населення, забезпечення національної безпеки визначальною мірою залежать від ефективності вирішення проблеми розбудови інноваційної моделі розвитку. Сучасні тенденції розвитку інноваційної діяльності визначають необхідність зрушення парадигми управління цим процесом. Усе це потребує проведення глибокого наукового дослідження процесів активізації інвестиційно-інноваційної діяльності з метою розроблення теоретико-методологічних засад обґрунтування положень нової парадигми стратегічного управління інноваційною діяльністю. Серед вагомих наукових досліджень з питань інвестицій та інновацій можна назвати праці І. Ансоффа, І. Бланка, Дж. Гелбрейта, С. Глазьева, Дж. Кейнса, М. Кондратьєва, В. Леонтьєва, Е. Прескотта, Р. Солоу, М. Тодаро, Е. Фелпса, Дж. Хікса, Е. Хансена, Р. Харрода, У. Шарпа, Й. Шумпетера, Ю. Яковця та інших учених. Вагомий дослідницький внесок мають вітчизняні вчені з питань стратегічних завдань держави у сфері інвестицій та інновацій — Ю. Бажал, В. Беседін, А. Гальчинський, В. Гейць, Ю. Гончаров, Я. Жаліло, А. Касич, М. Крупка, А. Кузнєцова, С. Онишко, А. Пересада, О. Шнипко та інші.

Незважаючи на значну кількість досліджень, наукових праць та публікацій вітчизняних та зарубіжних учених з питань інвестицій та інновацій, залишається актуальною проблема формування концептуальної моделі стратегічного управління інноваційною діяльністю, яка відповідала б сучасним тенденціям її розвитку. Тому розв'язання зазначеної проблеми є важливою науково-практичною проблемою, що і зумовило вибір теми цієї публікації.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою написання статті є виявлення особливостей, які притаманні інноваційній діяльності суб'єктів господарювання в сучасних умовах соціально-економічного розвитку суспільства, що зумовлює необхідність внесення суттєвих змін у існуючу концепцію стратегічного управління інноваційною діяльністю. Для досягнення поставленої мети використані загальнонаукові і спеціальні методи пізнання: системний, єдності історичного і логічного, статистичний та ін.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядаючи сучасні тенденції розвитку інноваційної діяльності, слід зазначити їхні особливості, що визначають необхідність і зміст зрушення парадигми управління, а саме:

- зменшення обсягів інвестування в інновації з боку підприємств та збільшення їх капіталомісткості;
- існування значного розмаїття інновацій за рівнем новизни;
- посилення соціальної орієнтації управління інноваційної діяльності на споживача, власника, персонал, інвестора;
- підвищення рівня професіоналізації й інтелектуалізації управлінської праці у зв'язку з посиленням значущості інформації й інтелектуального капіталу як пріоритетних виробничих ресурсів;
- формування мікросередовища на підприємстві, у якому інноватори можуть реалізувати себе як особистості, тобто формування організаційної культури, що сприяє креативності та розвитку здібностей персоналу;
- посилення соціальної значущості і корисності управлінської праці, її поступова трансформація в сервісне інтелектуальне обслуговування, консультування колективної праці;
- інтернаціоналізація методологічного і методичного забезпечення процесу управління розвитком [1, с. 89].

Поняття "парадигма" веде своє походження від грецького слова "парадейгма", що означає "норма", "зразок". У сучасній філософії науки — це система теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, які взяті за зразок розв'язування наукових задач і які поділяють всі члени наукового співтовариства. Вважається, що явища, процеси можуть бути зрозумілими, тільки якщо на них накласти у якості схеми обов'язкового пояснення пануючі наукові погляди.

Розглядаючи парадигму як продукт бачення і мислення, сукупність уявлень про об'єкт, процеси, явища в системі управління, набір системоутворювальних цілей, сценарій можливих подій, а також враховуючи сучасні особливості управління інноваційною діяльністю, основні положення, які уточнюють парадигму стратегічного управління інноваційним розвитком економічних суб'єктів на сучасному етапі суспільного розвитку, можна сформулювати таким чином:

— інноваційна діяльність на сучасному етапі історичного розвитку сформувалася в окремий соціально-економічний інститут, який функціонує на мікро-, мезо- і макрорівнях економіки;

— інноваційна діяльність суб'єкта господарювання є складним, нелінійним, динамічним процесом;

— результати інноваційної діяльності є суспільним благом у зв'язку з наявністю соціального й екологічного ефектів, які поширюються на всіх членів суспільства, загальнодоступністю і неможливістю виключення будь-якої особи (як фізичної, так і юридичної) з процесу їхнього споживання;

— управління інноваційною діяльністю у коротко- та довгостроковому періоді повинно здійснюватися з урахуванням стратегічної спрямованості загального розвитку суб'єкта господарювання, що вимагає узгодження стратегічного і оперативного управління;

— процес стратегічного управління інноваційною діяльністю доцільно розглядати з позицій нової поведінкової економіки, оскільки на формування цілей стратегічного управління впливають економічні, соціальні та культурні цінності суспільства;

— стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства має базуватися на міждисциплінарному підході, який здатний пояснити та врахувати можливі наслідки цих процесів не тільки в економічному, але й в організаційному, техніко-технологічному, соціальному й екологічному аспектах з позицій безпосередніх учасників інноваційних процесів та суспільства в цілому;

— об'єктивний процес соціалізації економічних систем зумовлює необхідність посилення орієнтованості стратегічного управління інноваційною діяльністю суб'єкта господарювання на споживача, власника, персонал, інвестора, суспільство;

— стратегічне управління інноваційною діяльністю підприємства як відкритої системи повинно враховувати не тільки інформаційні потоки, що надходять із зовнішнього середовища, але й активно його формувати на основі безпосередньої комунікаційної взаємодії з метою підвищення суспільної та підприємницької економічної ефективності інноваційного процесу на основі формування і підтримки привабливого іміджу;

— інноваційні стратегії, що забезпечують інноваційний розвиток повинні, бути варіативними, що зумовлюється невизначеністю і мінливістю зовнішнього середовища, складністю і багатоаспектністю внутрішнього.

Сукупність запропонованих положень, що уточнюють сучасну парадигму стратегічного управління інноваційною діяльністю господарюючих суб'єктів і забезпечують їхній інноваційний розвиток, дозволяють подати її в динаміці з позицій узгодження об'єктивних можливостей і суб'єктивних очікувань сторін, які беруть участь в інноваційних процесах; врахування особливостей внутрішнього і зовнішнього середовища; гармонійного поєднання економічної і соціальної природи результатів впровадження інновацій. Уточнені основні положення сучасної парадигми стратегічного управління інноваційним розвитком підприємства доцільно розглядати і використовувати як підґрунтя для розбудови концепції стратегічного управління інноваційним розвитком суб'єктів господарювання.

Одним з основних положень цієї концепції є те, що сучасний економічний суб'єкт є складною відкритою соціально-економічною системою. Підґрунтям його розвитку є інноваційні процеси, що здатні забезпечувати його конкурентоспроможність. Крім того, головними складовими формування стратегії інноваційного розвитку суб'єкта господарювання є його привабливість щодо інвестування інновацій, готовність до впровадження проєктних пропозицій, економічна ефективність інноваційного проєкту. Щодо підприємства, то привабливість характеризує його наявні економічні (ресурсні) можливості, рівень активності інноваційної діяльності та новизни, готовність — потенційну організаційно-управлінсь-

ку спроможність впроваджувати управлінські рішення щодо реалізації інновацій; економічна ефективність інвестиційного проєкту ідентифікує його теперішню значущість та потенційну корисність для підприємства та всіх суб'єктів господарювання, суспільства з позицій результативності в економічному, організаційному, техніко-технологічному, соціальному й екологічному аспектах.

Формування інноваційної моделі залежить від вирішення завдань попередніх етапів розвитку господарства, які в Україні лежать у площині низької інвестиційної активності, наслідком чого є недостатній рівень фондоозброєності праці як у реальному, так і в науковому секторі. Підвищити рівень інвестиційної активності господарства на даному етапі розвитку можна за рахунок: а) збільшення частки ВВП, яка спрямовується на інвестиції, що потребує застосування державних інструментів перерозподілу ВВП на користь інвестицій; б) збільшення частки валової доданої вартості у загальному випуску продукції, а це вимагає невідкладного проведення інноваційно-спрямованих структурних реформ у країні [2, с. 29].

Результати інноваційної діяльності є суспільним благом у зв'язку з наявністю соціального й екологічного ефектів, які поширюються на всіх членів суспільства, загальнодоступністю і неможливістю виключення будь-якої особи (як фізичної, так і юридичної) з процесу їхнього споживання. Отже, в процесі стратегічного управління інноваційними процесами варто прагнути до досягнення не тільки економічної, але і соціально-екологічної суспільної вигоди, величину якої доцільно вимірювати кількісно при обґрунтуванні економічної ефективності інноваційних проєктів.

ВИСНОВКИ

Майже два десятиліття ринкових перетворень в Україні не забезпечило переходу економічної системи до сталого розвитку. Продовжує відбуватися втрата виробничого та науково-технічного потенціалу країни, невирішеною залишається проблема спрямування, власне, ринкового механізму на активізацію розвитку інноваційної діяльності. Усвідомлення змісту цього завдання неможливе без висвітлення факторів та механізмів впливу на інноваційну діяльність. Усе це потребує проведення глибокого наукового аналізу процесів активізації інвестиційно-інноваційної діяльності з метою розроблення теоретико-методологічних засад обґрунтування напрямів реформування національного господарства на основі активізації розвитку інвестицій та інновацій.

Проведене дослідження показало, що в сучасній науці відсутнє комплексне теоретичне обґрунтування характеристик стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку в контексті подолання відставання національної економіки від розвинених країн та застосування всіх новітніх механізмів. Дослідження тенденцій сучасного розвитку інноваційної діяльності суб'єктів господарювання доводить необхідність застосування нових підходів щодо процесів розроблення, реалізації та коригування моделі економічного розвитку держави загалом та формування нової парадигми стратегічного управління інноваційним розвитком економіки на мікро-, мезо- та макрорівнях.

Література:

1. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства: навчальний посібник / За заг ред. д-ра екон. наук, професора Ястремської О.М., канд. екон. наук, доцента Верещатіної Г.В. — Х.: ВД "ІНЖЕК", 2010. — 2010. — 392 с.

2. Касич А.О. Науково-методологічні засади розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.00.03 — "Економіка та управління національним господарством" / А.О. Касич. — Кременчук, 2009. — 38 с.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2012 р.

УДК 330.1

*В. І. Карюк,
аспірант кафедри теоретичної та прикладної економіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

УДОСКОНАЛЕННЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ПОНЯТТЯ "ІННОВАЦІЯ"

У статті досліджено сутність інновацій з точки зору класичних та сучасних підходів; проведено систематизацію існуючих визначень "інновації" на основі запропонованих процесно-трансформаційного і об'єктно-результативного підходів; запропоновано власне визначення терміна "інновація" з урахуванням суб'єктної складової.

The article examines the essence of innovation in terms of classical and contemporary approaches; held systematize existing definitions of "innovation" based on the proposed transformation process-and object-effective approaches to their own definition of "innovation" with the subjective component.

Ключові слова: інновація, процесно-трансформаційний підхід, об'єктно-результативний підхід, творчий потенціал.

Key words: innovation, process-transformational approach, object-effective approach, creativity.

ВСТУП

У сучасному економічному просторі реалізація економічних цілей суспільства пов'язана з інноваційним типом розвитку, в основу якого закладений безперервний і цілеспрямований процес пошуку, підготовки та реалізації нововведень, які дають змогу не тільки підвищити ефективність функціонування суспільного виробництва, а принципово змінити способи його розвитку.

Фундаментальні основи наукових економічних знань щодо інновації були викладені ще у роботах класиків. Такі вчені, як Х. Хартман, В. Н. Лапін, Б. Санто, Т. Брайн, Б. Твіс, П. Уайт, М. Портер, розглядають інновацію як комплексний процес, який може здійснюватись в економічних й соціальних сферах. Він полягає у розробці та використанні ідей, винаходів, з метою покращення життєдіяльності людей, повнішого задоволення їх потреб. Процес може охоплювати весь спектр видів діяльності підприємства від досліджень і розробок до маркетингу. Таким чином, дана група авторів представляє інновацію як процес впровадження ідеї, винаходу, що несе в собі новизну чи покращення. Протилежні позиції займають А. Перлакі, П. Лемерль, Дж. Залтман і розглядають інновацію як ідею, спосіб дій чи матеріальний продукт; нововведення в організаційній, фінансовій, науково-дослідній та інших сферах.

Однак, визначення поняття "інновація", які надали класики, на сьогодні не можуть повною мірою розкрити його сутність, оскільки динамічність розвитку та трансформації економічних процесів вимагає постійного пошуку нових підходів до даної проблеми. Тому доцільно розглянути визначення інновації з точки зору сучасних підходів.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Дослідивши позиції сучасних провідних вчених та вчених-класиків, ми дійшли висновку, що як у класичній, так і в сучасній науковій літературі властива багатогранність поглядів на сутність поняття "інновація", що зумовлює необхідність класифікувати тлумачення авторів з точки зору сучасних наукових підходів.

Для досягнення зазначеної мети використовувалися: метод системного аналізу, абстрактно-логічні методи, метод порівняння та методи узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

П. Завлін та О. Васильєв зазначають, що серед науковців є дві точки зору, коли в одному випадку інновації вважаються результатом творчого процесу у вигляді нової продукції, технології, методу тощо, в іншому — процесом введення нових виробів, елементів, підходів, принципів замість діючих [10, с. 4].

Систематизація підходів, представлена Мединським В. Г. [12, с. 101], містить у собі такі групи в залежності від об'єкта і предмета дослідження: інновація — як процес, як система, як зміна, як результат.

Найбільш повне узагальнення підходів до визначення "інновації" надав Повітчан В.В. [15, с. 6] за такими категоріями: процес, зміна, результат, підхід, інвестування змін. Однак дискусійною є така категорія, як інвестування змін, під якою автор представляє вкладання коштів у економіку, яке забезпечує зміну поколінь техніки та технології.

Базуючись на результатах проведеного теоретичного дослідження поняття, сутності та основних підходів до класифікації інновацій, пропонується систематизація підходів до визначення інновації, що охоплює як два класичні підходи щодо тлумачення цього терміна — процесний та, запропонований більшістю сучасних вчених, результативний підхід (адже ряд вчених розглядає інновацію саме як процес упровадження нових виробів, технологій, методів організації виробництва і праці та методів управління, а інші передбачають дослідження інновації як результату процесів упровадження нової техніки, технології, нового методу).

Крім того, автором пропонується розглядати інновацію не лише з точки зору послідовного процесу змін, а врахувати, що особливо актуально у наш час, трансформаційну складову інновацій. Результативну складову підходу пропонується доповнити об'єктним науковим підходом, оскільки він не виключає розгляд інновації як зародження та практичного використання нової ідеї, погляду, результату інтелектуальної праці (всі ці складові інноваційної діяльності можуть виступати як об'єкт, тобто за певних умов вважатися повноцінною інновацією).

Узагальнюючи сказане, нами пропонується виділити два підходи до дослідження інновацій: процесно-

Таблиця 1. Систематизація визначень поняття "інновація" за процесно-трансформативним підходом

Процесно-трансформативний науковий підхід		Об'єктно-результативний науковий підхід	
Автор поняття (літературне джерело)	Визначення поняття інновації	Автор поняття (літературне джерело)	Визначення поняття інновації
Польський вчений М. Хучек [22, с. 67]	Інновації – це зміни в техніці, технології, організації, екології, економіці, а також соціальному житті підприємства.	Російський вчений С. А. Уткін [19, с. 10]	Інновація (нововведення) – це об'єкт, впроваджений у виробництво в результаті використання науково-технічних та інших досягнень (винаходів), котрі якісно відрізняються від існуючих аналогів.
Американська вчена Р.М. Кантер [25, с.20]	Інновація – це процес втілення у життя будь-якої нової ідеї, що пропонує вирішення якоїсь проблеми. Новаторськими серед інших є ідеї, спрямовані на реорганізацію виробництва та зниження собівартості, комплексний збір складно-технічної продукції. Новаторство – це залум, прийняття і втілення у життя нових ідей, процесів, продукції і послуг.	Словацький вчений А. Перлакі [14, с. 5]	Інновація є одним з можливих інструментів підприємства для задоволення нової чи ліпшого задоволення уже існуючої суспільної потреби.
Російський вчений Н.І. Лапін [11, с.43]	Інновація – це процес створення, розповсюдження та використання новинки для нового чи кращого задоволення уже відомої потреби людей, суспільства; одночасно це є процес, що пов'язаний з даною новизною змін в тому соціокультурному і матеріальному середовищі, де здійснюється життєвий цикл інновації.	Український вчений П. С. Харів [21, с. 13]	Інновація – це результат інноваційної діяльності, відображений у вигляді наукових, технічних, організаційних чи соціально-економічних новинок, котрий може бути отриманий на будь-якому етапі інноваційного процесу.
Словацький вчений Ф. Валсита [7, с. 21]	Інновації – це зміни в першопочатковій структурі виробничого організму, тобто перехід його внутрішньої структури до нового етапу.	Російські вчені Л.Ш. Лозовская, Е.Б. Стародубцева [16]	Інновація – це нововведення в сфері техніки, технології, організації праці і управління, що оснований на використанні досягнень науки і передового досвіду, а також на використанні цих нововведень у найрізноманітніших видах діяльності.
Російська вчена Т.Ф. Рябова [4, с. 104]	Інновація – комплексний процес створення, розповсюдження та використання нового практичного засобу, необхідного для задоволення людських потреб, що змінюються під дією суспільства, а також пов'язаними з цією новизною змінами.	Українські економісти О.В. Декалоко, А.А. Береза [9, с. 141]	Інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.
Російські вчені Л.В. Артемова, М.З. Бор, А.Ю. Денисов [1, с. 67]	Інновації – розробка і впровадження нових (удосконалених) продуктів, технологій і процесів.	Американський вчений Дж. Залтман [27]	Інновація – будь-яка ідея, спосіб дій чи матеріальний продукт, що вважається новинкою з точки зору компонентів, котрі відіграють чималу роль у тій системі, де це нововведення впроваджується.
Американський учений Б. Твісс [18]	Інновація – це процес, в якому винахід чи ідея набувають економічного змісту.	Український вчений Н. Б. Кирич [2, с. 10]	Інновації – це нові технології, види продукції і послуг, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного, адміністративного або іншого характеру, що використовуються з метою отримання прибутку.
Венгерський економіст Б. Санто [17]	Інновація – це такий суспільно-технологічний і економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій, і у випадку, якщо вона орієнтована на комерційну вигоду, прибуток, поява інновації на ринку може призвести до додаткового доходу.	Український вчений Л. І. Федулова [13]	Інновація – це кінцевий результат наукових досліджень та розробок, спроможний створити нові (або поліпшити) технічні, економічні, споживчі, соціальні, екологічні та інші характеристики наявної продукції, послуг, технологічних процесів, методів управління.
Українські вчені М. Буланікевич, І. М. Школа [5, с.29]	Інновація – комплексний процес, спрямований на створення, розроблення та доведення наукової чи будь-якої іншої нової ідеї до стадії комерційного використання та поширення в економіці.	Французький вчений П. Лемерль [26]	Інновація – це новий продукт або послуга, способі їх виробництва, нововведення в організаційній, фінансовій, науково-дослідній та інших сферах, будь-яке вдосконалення, яке забезпечує економію витрат або додатковий елемент для такої економіки.
Український вчений Д.М. Черванов [23, с. 34]	Інновація – це процес доведення наукової ідеї чи технічного винаходу до стадії практичного використання, що приносить дохід, а також пов'язані з цим процесом техніко-економічні та інші зміни в соціальному середовищі.	Російський вчений Р. А. Фратухтдинов [20, с. 279]	Інновація – це кінцевий результат запровадження новинки з метою зміни об'єкта управління й отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого виду ефекту.
Російський вчений Л.С. Барютін [3]	Інновація – це керований процес, що має комплексний характер і заключається у введених різноманітних змін в існуючій системі з метою створення, розповсюдження та використання принципів нового чи модифікованого практичного засобу, що задовольняє конкретні суспільні потреби і дає економічний, технічний чи соціальний ефект.	Російський вчений В.Г. Медінський [12, с. 5]	Інновація – об'єкт, запроваджений у виробництво в результаті проведеного наукового дослідження або зробленого відкриття, якісно відмінний від попереднього аналога
Український вчений Ю.Н. Бакал [24]	Інновація як економічна категорія – нова функція виробництва: це зміна технології виробництва; стрибок від старої виробничої функції до нової.	Російські вчені Д.В. Соколов, А.Б. Титов, М.М. Шабанова [6, с. 45]	Інновація – підсумковий результат створення й впровадження принципово нового чи модифікованого, що задовольняє конкретні суспільні потреби і створює ряд ефектів (економічний, науково-технічний, соціальний, екологічний).

трансформаційний підхід та об'єктно-результативний підхід (табл. 1).

Процесно-трансформаційний підхід розглядає інновацію як процес створення, перетворення, впровадження, використання та поширення можливостей, ідей, включаючи також якісну елементну або кардинальну зміну вже існуючої ідеї, процесу, результату, засобу, фактора виробництва.

Об'єктно-результативний підхід розглядає інновацію як об'єкт, що може включати як зародження нової ідеї, підходу, погляду, результату інтелектуальної праці або те нове, що увійшло до використання, так і кінцевий результат діяльності зі створення, розробки та впровадження ідей, процесу, методу, засобу, втілений у закінченій, готовій до виконання формі.

Введення більш розгалуженої систематизації інновацій є недоцільним, оскільки більшість сучасних визначень інновацій характеризуються комплексністю, тобто визначаються декількома підходами, які виділяють сучасні вчені-економісти, тоді як перевага даного підходу як у можливості систематизації класичних визначень інновації, так і у їх удосконаленні з точки зору об'єктної та трансформаційної складової.

ВИСНОВКИ

Дослідження визначень терміна "інновація", зокрема наведених в табл. 1, спонукає до висновку, що дане поняття є дуже багатограним: від надміру узагальнених (широких) варіантів до специфічних (звужених), що здебільшого належать до технічних нововведень. Однак практично всі вони мають суттєвий недолік — вони позбавлені суб'єктної складової.

Зважаючи на це, пропонуємо таке визначення даного поняття: інновація — це комплексний результат інтелектуальної, творчої та професійної діяльності новатора, виражений у створенні нової або кардинальної зміни, модифікації вже існуючої ідеї, процесу, методу, засобу або продукту і доведений до практичного використання з метою отримання економічного, соціального, екологічного та науково-технічного ефекту.

Дане визначення охоплює поняття інновації як з точки зору процесно-трансформаційного, так і з точки зору об'єктно-результативного підходу, виходячи при цьому з провідної ролі людського фактора в інноваційній діяльності підприємства за сучасних умов.

Отже, на наш погляд інновацію слід розглядати, у першу чергу, як наслідок творчої діяльності, спрямованої на розробку, створення і розповсюдження нових видів продукції, технологій, впровадження нових форм організації праці. У цьому творчому процесі вирішальною є роль індивіда, його інтелектуальний потенціал та схильність до креативності. Крім того, значної ролі набуває також наявність й ефективне застосування творчого потенціалу керівником підприємства. Яскравими підтвердженнями цієї тези є найбагатші у світі американські компанії Microsoft, Metromedia, Dell, Amazon.com, які завдячують своїм постійно зростаючим мільярдами прибуткам засновникам Б. Гейтсу, М. Деллу, Дж. Безосу тощо.

Література:

1. Артемова А.В., Бор М.З., Денисов А.Ю., Пятенко В.Г., Резчикова А.С., Хижняк А.В. Инвестиции и инновации: Словарь-справочник от А до Я / Под. ред. Бора М.З., Денисова А.Ю. — М.: Изд-во "ДИС", 1998. — 208 с.
2. Базилевич В.Д. Интеллектуальная собственность: Підручник. — К.: Знання, 2006. — 431с.
3. Барютин А.С. и др. Основы инновационного менеджмента. Теория и практика: учебник / А.С. Барютин и др.; под ред. А.К. Казанцева, А.Э. Миндели. — 2-е изд. перераб. и доп. — М.: ЗАО "Издательство "Экономика",

2004. — 518 с.

4. Большой коммерческий словарь / Под. ред. Т.Ф. Рябовой. — М.: Редакция "Война и мир", 1996. — 400 с.
5. Буднікевич І.М., Школа І.М. Становлення регіонального ринку інновацій в Україні: монографія. — Чернівці. — Зелена Буковина, 2002. — 200 с.
6. Бунчук М. А. Национальные инновационные системы: основные понятия и приложения / Бунчук М. А. — М.: Аналитический центр по научной и промышленной политике, 1999. — 120 с.
7. Валента Ф. Управление инновациями / Ф. Валента. — М.: Прогресс, 1985.
8. Водачек Л., Водачкова О. Стратегия управления инновациями на предприятии. — М.: Экономика, 1989. — 168 с.
9. Декалюк О.В., Береза А. А. Інноваційна діяльність корпорацій: міжнародний та вітчизняний досвід // Вісник Хмельницького національного університету. — 2011. — № 2, Т. 1 — С. 141.
10. Завлин П.Н. Оценка эффективности инноваций / П.Н. Завлин, А. В. Васильев. — М.: Бизнес-пресса, 1998. — 216 с.
11. Лапин Н.И. Теория и практика инноватики: учеб. пособие / Н.И. Лапин. — М.: Университетская книга; Логос, 2008. — 328 с.
12. Мединский В.Г. Инновационный менеджмент: учебник/В. Г. Мединский. — М.: ИНФРА-М, 2002. — 295 с.
13. Менеджмент організацій: підручник. / Л.І. Федулова, І.В.Сокирник, В.В.Стадник, М.А. Йохна, О.С. Новікова, Є.Г.Рясих. — К.: Либідь, 2004. — 448 с.
14. Пераки А. И. Нововведения в организациях: пер. со словац. — М.: Экономика, 1980. — 144 с.
15. Повітчан В.В. Визначення сутності деяких категорій інноватики / В. В. Повітчан // Економіка розвитку. — 2005. — № 2(34).
16. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. — М.: ИНФРА — М, 1997. — 496 с.
17. Санто Б. Инновация как средство экономического развития: пер. с венгерского. /Б. Санто. — М.: Прогресс, 1990. — 296 с.
18. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями / Б. Твисс. — М.: Экономика, 1989. — 271 с.
19. Уткин Э.А., Морозова Г.И., Морозова Н.И. Инновационный менеджмент. — М.: Акалис, 1997. — 208 с.
20. Фатхутдинов Р. Конкурентоспособность: экономика, стратегия управления. — М.: ИНФРА-М, 2000. — С. 279.
21. Харів П.С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів. — Тернопіль: Економічна думка, 2003. — 326 с.
22. Хучек М. Социально-экономическое содержание инновации на предприятии // Вестник Московского университета. Серия экономика. — 1995. — № 1. — С. 62—71.
23. Черваньов Д.М., Нейкова Л.І. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України. — К.: Знання, 1999. — С. 34.
24. Экономическая восприимчивость производства к научно-техническим инновациям / Бажал Ю. Н., Александрова В.П., Пасхавер А.И. и др.; Отв. ред. Ю.Н. Бажал; АН УССР, Ин-т экономики. — Киев: Наук, думка, 1991. — 296 с.
25. Kanter R.M. The Change Masters: Corporate Entrepreneurs at Work. — London: Allen and Unwin, 1983. — P. 20.
26. Rogers E., Lemerl P. Diffusion of Innovations. — N.Y.: Free Press, 1983. — P. 343.
27. Zaltman G., Duncan R. and Holbeek J. Innovations and Organizations. — London: John Wiley and Sons, 1973. — P. 12, 40—67, 164.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2012 р.

*К. П. Кравець,
аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет*

СУЧАСНИЙ РІВЕНЬ КОНЦЕНТРАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті досліджено сучасний рівень концентрації виробництва підприємств харчової промисловості у сучасних умовах господарювання. Визначено основні чинники розвитку концентрації виробництва в умовах глобалізаційних викликів.

In the article investigational a modern level of concentration of production of enterprises of food industry is in the modern terms of menage. Certainly basic factors of development of concentration of production in the conditions of globalizaciynikh calls.

*Ключові слова: концентрація виробництва, харчова промисловість, чинники.
Key words: concentration of production, food industry, factors.*

ВСТУП

Світова практика довела високу ефективність концентрації виробництва, яка є одним із постійно діючих факторів розвитку економіки. Особливого значення ці процеси набувають за сучасних умов господарювання та її переходу на більш високий ступінь розвитку. Концентрація — один з найважливіших факторів підвищення ефективності виробництва і його господарської стабільності. За такого процесу ефективність і господарська стійкість зростають, через що розширюються можливості маневрування матеріальними, фінансовими та трудовими ресурсами; їх більш раціонального використання; зменшується залежність від зовнішніх факторів.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Концентрація виробництва створює сприятливі організаційні умови для швидкого освоєння сучасних технологій, диверсифікації асортименту та доповнення його номенклатури новими товарними позиціями, внаслідок такої консолідації зусиль досягається необхідний рівень конкурентоспроможності підприємств. Первинні дослідження концентрації на ринках і аналіз їх структури здійснювалися під впливом робіт Штакельберґера Г. [12] і Чемберліна Е. [13]. Сучасні дослідження рівня концентрації виробництва в рамках теорії галузевих ринків знайшли продовження в роботах Бархатова В. [2], Берковича М. [3] Бурганова Р. [4], Джухи М. [5] та бага-

тьох інших вітчизняних і зарубіжних економістів. Проте в науковій практиці стан концентрації виробництва в харчовій промисловості недостатньо висвітлений.

Емпіричний аналіз економічної літератури свідчить, що не існує єдиного показника оцінки рівня концентрації в галузі. Для регулювання конкуренції та обмеження монополізму з метою створення гнучкої ринкової системи в країнах з розвиненими ринковими відносинами практична діяльність дозволила розробити принципові критерії та емпіричні прийоми аналізу структури різних типів ринків, а також методичні підходи щодо розрахунку показників рівня концентрації в галузі.

У працях зарубіжних авторів досліджували розвиток концентрації виробництва, не враховуючи реалії економіки. Їхні теоретичні та практичні рекомендації далеко не завжди можна використовувати в умовах сучасної української дійсності. Вітчизняними ж авторами з даної проблематики представлені лише одиничні праці. У цілому, питаннями концентрації виробництва харчової промисловості приділяється недостатньо уваги, відсутні цілісні та інтегровані дослідження. Аналізується лише одиничні аспекти та напрями виробничої інтеграції підприємств харчової промисловості. З огляду на те, що харчова промисловість є досить вагомою складовою вітчизняного виробництва, питання дослідження концентрації виробництва як адекватної реакції на глобалізаційні процеси стає досить актуальним.

Таблиця 1. Динаміка обсягів реалізації промислової продукції та харчової промисловості України, 2001–2010 рр.

Показники	РОКИ									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Промисловість, млн грн.	210842	229634	289117	400757	468562	551729	717076	917035	806550	1065108
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, млн грн.	34905	39160	49235	63387	76329	85822	109960	139893	159550	192154
у % до промисловості	16,56	17,05	17,03	15,82	16,29	15,56	15,33	15,25	19,78	18,04
Темп приросту обсягів реалізованої продукції, %	-	12,19	25,73	28,75	20,42	12,44	28,13	27,22	14,05	20,43
Абсолютні відхилення, млн грн.	-	4254,9	10074,3	14152,8	12941,7	9492,9	24137,9	29932,5	19657,7	32604

Джерело: розраховано автором за даними [6; 10].

РЕЗУЛЬТАТИ

Харчова промисловість — стратегічно важлива галузь промисловості України. Підприємства цієї галузі формують продовольчу безпеку країни, забезпечують населення необхідними продовольчими товарами, витрати на споживання яких складають понад 50% загальних грошових витрат населення (у Російській Федерації — 33%, Республіці Молдова — 35%, Республіці Білорусь — 36%, Казахстані — 38%) [13]. Галузь займає одне з чільних місць і є потужним бюджетоутворювальним джерелом. В 2009 році від харчових підприємств країни до бюджетів надійшло біля 21,5 млрд грн. і обов'язкових платежів, що на 7,4% більше ніж у 2008 році. Підприємства харчової промисловості традиційно є один із найбільш активних учасників процесів концентрації, вони не вирізняються тектонічними угодами, але входять до трійки лідерів [7]. А отже, визначення рівня та тенденцій концентрації виробництва підприємств харчової промисловості може значно підвищити ефективність харчової промисловості та економіки в цілому.

В Україні промислове виробництво харчових продуктів здійснюють понад 9 тисяч підприємств, на яких працює понад мільйон чоловік [6]. На початку нашого дослідження розглянемо тенденції обсягів реалізації підприємств харчової промисловості та промисловості в цілому, визначимо частку реалізації підприємств харчової промисловості в загальному обсязі реалізації промислових підприємств (табл. 1).

Дані таблиці свідчать про постійне зростання обсягів виробництва харчових продуктів та напоїв та промисловості в цілому. За досліджуваний період обсяги промисловості в цілому та виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів збільшилися більш ніж в 5 разів. Із розрахунків виявлено, що харчова промисловість є вагомою частиною промисловості України. Як свідчать статистичні дані Державного комітету статистики України, харчова промисловість разом з металургійним виробництвом (18,3%) та машинобудуванням (10,5%) є найвагомішими

складовими за обсягами реалізованої продукції. В 2010 році харчова промисловість становила 18,04% загального обсягу реалізації промисловості України [1].

В економічній теорії, статистичній практиці та у антимонопольному законодавстві промислово розвинених країн можна нарахувати більш ніж два десяткі показників концентрації виробництва. В Україні поява інтересу до оцінки рівня

концентрації виробництва відносять до початку 90-х років тобто в період виникнення інституційних та організаційних умов формування конкурентного середовища на національному рівні: поява Закону України "Про захист економічної конкуренції", створення органів виконавчої влади, що забезпечують його дотримання, формування вихідних послань державної конкурентної політики. Вірні дані про концентрації виробництва є характеристикою структури системи виробництва та слугують певним індикатором можливого рівня конкуренції між господарюючими суб'єктами. Дана інформація за певний період може використовуватись безпосередньо для формування положень конкурентної та структурної промислової політики, розробки прогнозів розвитку концентрації виробництва.

Для відображення оцінки та тенденцій рівня концентрації виробництва в цілому по харчовій промисловості використовуємо такий показник концентрації виробництва: співвідношення суми продажу (обсягів реалізації) харчової промисловості найбільш за обсягами реалізації суб'єктами господарювання (продавцями) до загального обсягу ринку (CR) (табл. 2).

Із проведених розрахунків коефіцієнта концентрації

Таблиця 2. Розподіл та динаміка часток підприємств харчової промисловості України 2007–2010 рр.

Показники	Нормативи монопольного (домінуючого) становища	РОКИ				Темп приросту, %		
		2007	2008	2009	2010			
CR 3	<50*	7,88	9,11	9,38	11,17	15,61	2,96	19,08
CR 5	<70*	11,59	13,86	14,41	15,31	19,59	3,97	6,25
CR 7	-	14,73	17,54	17,9	18,66	19,08	2,05	4,25
CR 10	-	18,89	21,62	21,93	22,64	14,45	1,43	3,24
CR 20	-	28,52	31,24	30,74	31,97	9,54	-1,6	4
CR 30	-	33,15	35,85	35,5	36,8	8,14	-0,98	3,66
CR 40	-	36,53	39,57	38,65	40,61	8,32	-2,32	5,07
CR 50	-	39,47	42,62	41,3	43,65	7,98	-3,1	5,69
CR 60	-	42,2	45,4	43,97	46,22	7,58	-3,15	5,12
CR 70	-	44,62	47,91	46,31	48,5	7,37	-3,34	4,73
CR 80	-	46,76	50,14	48,43	50,64	7,23	-3,41	4,56
CR 90	-	48,72	52,13	50,23	52,66	7	-3,64	4,84
CR 100	-	50,48	53,99	52,08	54,57	6,95	-3,54	4,78
CR 150	-	57,75	61,35	59,62	62,4	6,23	-2,82	4,66
CR 200	-	63,31	66,8	65,16	67,73	5,51	-2,46	3,94

Джерело: розраховано автором за [6; 7].

Таблиця 3. Рівень концентрації виробництва підприємств харчової промисловості за видами економічної діяльності, 2010 р.

Показники	Вид економічної діяльності								
	Виробництво, переробка та консервування м'яса і м'ясопродуктів	Переробка та консервування риби і рибних продуктів	Переробка та консервування фруктів і овочів	Виробництво рослинного масла та жиру з тварин	Виробництво молочних продуктів	Виробництво продуктів борошномельної промисловості	Виробництво готових кормів для тварин	Виробництво інших харчових продуктів ¹	Виробництво напоїв
CR 3	14,68	26,26	43,19	49,91	10,68	23,30	54,72	27,53	26,66
CR 5	21,53	36,93	52,13	59,71	16,40	30,10	62,04	34,60	39,01
CR 7	27,32	45,73	59,48	66,41	20,82	35,07	67,42	37,65	46,60
CR 10	34,74	56,18	66,36	73,14	27,17	41,60	73,69	41,54	53,04
ННІ	1887,2	426,2	1027,2	1039,8	144,1	292,8	1333,9	358,8	396,1

¹ (хліб та хлібобулочні вироби, цукор, кондитерські вироби, макарони та інші борошномельні вироби, чай та кава, прянощі і приправи та інші харчові продукти).

Джерело: розраховано автором за [6; 7].

(CR) було виявлено відсутність суб'єктів господарювання, що займають монополічне (домінуюче) становище в харчовій промисловості України¹. Також нами було виявлено, що харчова промисловість має низький рівень концентрації виробництва, що безпосередньо пов'язано з великою кількістю суб'єктів господарювання.

Концентрація виробництва підприємств харчової промисловості України у 2008—2010 роках знаходилась під впливом наслідків світової фінансово-економічної кризи, що відповідно вплинуло на зниження коефіцієнта концентрації в 2009 році майже по всім позиціям. В 2010 році дані процеси активізувалися, найбільший приріст спостерігався в трьох найбільших підприємствах промисловості (збільшення на 19,08%), відповідно відбулося посилення позицій зазначених підприємств.

Зростання частки 200 найбільших підприємств в основних показниках є ознакою недостатнього розвитку малого та середнього бізнесу в промисловості.

Для більш детального відображення стану концентрації виробництва харчової промисловості доцільно, на нашу думку, здійснювати аналіз релевантного ринку. Для дослідження рівня концентрації ми обрали показник CR та індекс концентрації Херфіндала-Хіршмана. Рівень концентрації дає змогу оцінити частку обсягів реалізації найбільш вагомих підприємств. Недоліком показника CR є неврахування всіх суб'єктів господарювання, що діють на цьому ринку, оскільки для аналізу ринку може мати велике значення кількість суб'єктів господарювання, на які залишається решта обсягу ринку цього товару. Крім того, значний вплив на структуру ринку має можливість протидії дрібних суб'єктів ринку ринковій владі значимих суб'єктів ринку, оскільки за певної структури ринку можлива суттєва протидія більш дрібних суб'єктів ринковій владі значимих суб'єктів господарювання. Подолати цей недолік при визначенні рівня концентрації дозволяє використання індексу ринкової концентрації Херфіндала-Хіршмана (ННІ), який враховує загальну кількість суб'єктів господарювання, що діють на даному ринку. Починаючи з 1982 року індекс Херфіндала-Хіршмана служить основним орієнтиром при здійсненні антимонопольної політики США. Його основна перевага — здатність чуйно реагувати на перерозподіл часток між фірмами, що діють на ринку.

Для відображення рівня концентрації виробництва за видами економічної діяльності нами були розраховані частки найбільших 3-х, 5-ти, 7-ми та 10-ти найбільших (CR) та частки кожного підприємства за видами еко-

номічної діяльності харчової промисловості (ННІ) (табл. 3).

Моніторинг розрахунків дає змогу визначити, що рівень концентрації переважно низький за видами економічної діяльності харчової промисловості (переробка та консервування риби та рибних продуктів, виробництво молочних продуктів, виробництво продукції борошномельної промисловості, виробництво напоїв), відповідно на ринку діє досконала конкуренція (показник часток реалізації продукції трьох підприємств не перевищує 45%, а індекс концентрації Херфіндала-Хіршмана не перевищує 1000), для якої характерна велика кількість незалежних суб'єктів господарювання, які мають однаковий рівень ринкових часток, потенційні конкуренти мають можливість легко вступити на цей ринок.

Для видів економічної діяльності з виробництва, переробки та консервування м'яса і м'ясопродуктів, переробки та консервування фруктів і овочів, виробництва рослинного масла та жиру з тварин та виробництву готових кормів для тварин притаманна монополістична конкуренція. Для монополістичної конкуренції характерний незначний вплив кожного із суб'єктів господарювання на рівень ціни, який може бути значно нижчою від рівня ринку. CR трьох найбільших підприємств перевищує 45% загального обсягу виробництва; ННІ — знаходиться в межах від 1000 до 2000. Ці значення перевищують порогові рівні концентрації відповідно для трьох найбільших підприємств, що дає підставу оцінювати ринок як помірно концентрований. Значна величина індексів CR5, CR7, CR10 підтверджує первісний висновок про тип харчової промисловості України. Крім того, більше половини підприємств сектора виробляє менше 7% загального обсягу виробленої продукції, що вказує на значний розрив у рівні виробничих потужностей великих, середніх і малих підприємств. Рівень концентрації в галузі тим вище, чим сильніше відрізняються фірми один від одного за розміром при однаковому числі фірм на ринку.

Для подальшого дослідження концентраційних процесів проаналізуємо тенденції реалізації основних продуктів харчової промисловості в натуральному вимірі (табл. 4).

У 2008—2009 рр. значна кількість продукції харчової промисловості скоротилася під впливом світової фінансово-економічної кризи, а в 2010 році відбулося зростання, проте темп приросту (3,2%) був значно нижчим передкризових значень. Значно знизилась реалізація яловичини та телятини, кисломолочні продукти та хлібобулочні вироби. Підвищилася реалізація горілки, напоїв безалкогольних, олії соняшникової.

На розвиток харчової промисловості України та на процеси концентрації виробництва галузі впливають наступні чинники:

— низька купівельна спроможність населення України, яка втрачає значну частку сукупного доходу на задоволення потреб у продуктах харчування;

— високий рівень оподаткування товарів харчової промисловості, що відповідає світовим тенденціям. Так, для забезпечення здорового харчування громадян у країнах світу запроваджується пільгове оподаткування товарів харчової промисловості. Наприклад, у Великобританії ПДВ при виробництві таких товарів складає 0% (при середньому значенні ПДВ на рівні 20%), у Німеччині — 17% (при середньому значенні ПДВ на рівні 19%),

¹ Згідно ст.12 закону України "Про захист економічної конкуренції", порогова частка ринку становить 35%.

Франції — 5,5% (при середньому значенні ПДВ 19,6%);

— недостатній рівень фінансування інвестиційно-інноваційного розвитку харчової промисловості, що негативно впливає на конкурентоспроможність продукції галузі та можливості розширення географічного ареалу її реалізації;

— наростання дефіциту продовольства у світі, внаслідок чого експорт товарів сільського господарства буде більш прибутковим, ніж використання вітчизняної сільгосп-продукції у якості сировинної бази для харчової промисловості. Наприклад, у 2010 році вітчизняний експорт пшениці і суміші пшениці та жита (меслину) становив 906,4 млн дол. США, або 22,8% від загального обсягу експорту продуктів рослинного походження. При цьому експорт пшеничного борошна, чи борошна з мезину, склав 22,2 млн дол. США (0,56% загального обсягу експорту продуктів рослинного походження).

ВИСНОВКИ

Отже, можна констатувати, що концентраційні процеси є важливим індикатором не тільки поляризації економічного простору країни, а й оцінювання реальних шансів щодо інтеграції українських регіонів у світовий економічний простір. Сучасна ситуація свідчить про доволі стабільне зростання концентрації виробництва харчової промисловості, що зумовлює отримання більшого економічного ефекту й конкурентних переваг галузі. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що зменшується кількість суб'єктів господарювання в харчовій промисловості, а загальний обсяг реалізації має постійну тенденцію до зростання, відповідно створюються позитивні умови для концентрації виробництва. Більш ніж 90% загального обсягу реалізованої продукції сконцентровано на великих та середніх за розміром підприємств, відповідно малі підприємства мають незначний вплив для формування концентраційних процесів в харчовій промисловості. У харчовій промисловості склалася ситуація, що характерна для поліструктурного типу з елементами недосконалої конкуренції. Інституційне середовище, яке представлене різноплановими підприємствами, виявляє, що харчова промисловість близька до монополістичної конкуренції. Цей висновок підтверджують показники концентрації виробництва. Але все ж таки в харчовій промисловості існує велика кількість малих підприємств, що свідчить про сформоване конкурентне середовище, яке деформоване великою кількістю бар'єрів.

Література:

1. Закон України "Про захист економічної конкуренції" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg=2210-14
2. Бархатов В.И. Концентрация капитала в транзитивной экономике: монография. — Челябинск: Челябинский гос.ун-т, 2007.
3. Беркович М.И. Концентрация и девирсификация производства в отраслях промышленности. — Кострома: КГТУ, 2006.

Таблиця 4. Динаміка реалізації основних видів продукції харчової промисловості підприємств харчової промисловості 2006–2010 рр.

Продукція	2006	2007	2008	2009	2010	Темпи приросту, %			
						2006/2005	2007/2006	2008/2007	2009/2008
Яловичина і телятина, свіжі (парні) чи охолоджені, тис. т	156	160	128	94,3	87,9	2,56	-20,00	-26,33	-6,79
Свинина свіжа (парна) чи охолоджена, тис. т	130	179	157	130	164	37,69	-12,29	-17,20	26,15
Олія соняшникова нерафінована, тис. т	2080	2228	1867	2796	3030	7,12	-16,20	49,76	8,37
Молоко оброблене рідке, тис. т	820	863	808	770	801	5,24	-6,37	-4,70	4,03
Продукти кисломолочні, тис. т	524	532	532	492	479	1,53	0,00	-7,52	-2,64
Борошно, тис.т	2696	2908	3030	2734	2632	7,86	4,20	-9,77	-3,73
Вироби хлібобулочні, тис. т	2160	2034	1978	1828	1807	-5,83	-2,75	-7,58	-1,15
Цукор білий кристалічний, тис. т	2592	1867	1571	1275	1805	-27,97	-15,85	-18,84	41,57
Вироби кондитерські з цукру без вмісту какао, тис.т	241	256	250	266	252	6,22	-2,34	6,40	-5,26
Коньяки, бренді, млиндал	2,8	3,6	3,9	3,1	3,5	28,57	8,33	-20,51	12,90
Горілка, інші міцні спиртві напої, млн дал	35,5	37,2	40	42,3	42,5	4,79	7,53	5,75	0,47
Пиво солодове, включаючи пиво безалкогольне і пиво з вмістом алкоголю менше 0,5%, млн дал	268	316	320	300	310	17,91	1,27	-6,25	3,33
Води натуральні мінеральні негазовані, млн дал	15,7	30,5	35,4	28,5	31,4	94,27	16,07	-19,49	10,18
Напої безалкогольні, млн дал	176	196	173	147	148	11,36	-11,73	-15,03	0,68

Джерело: розраховано автором за даними [6].

4. Бурганов Р.А. Экономическая концентрация: сущность и особенности проявления в конкурентной среде: [монография]. — Казань: Изд-во Тан-Заря, 2003.
5. Джуха В.М. Экономика отраслевых рынков Ростов-на-Дону: Феникс, 2010. — 253 с.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Антимонопольний комітет України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua>
8. Козлова Е.А. Реализация конкурентных преимуществ интегрированными структурами в высокомонополизированной среде: монография. — Ростов-на-Дону: Ростовский гос. экономический ун-т "РИНХ", 2009.
9. Реструктуризация промышленности Украины у процесі посткризового відновлення [Текст]. — К.: НІДС, 2011. — 54 с.
10. Статистичний збірник "Діяльність суб'єктів господарювання", 2009—2010 рр. — Державний комітет статистики України: статистичний збірник. — К.: 2010. — 424 с.
11. Chamberlin E. Measuring the Degree of Monopoly and Competition / Monopoly and Competition and Their Regulation / Ed. by E. Chamberlin. — London, 1954.
12. Stackelberg H. von. Grandlagen der Theoretischen Volkswirtschaftslehre / H. von Stackelberg. — Bern, 1948.
13. World economic outlook April 2011 Tension from the Two-Speed Recovery Unemployment, Commodities and Capital Flows/ International monetary fund.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2012 р.

Т. Я. Олексин,
аспірант, Тернопільський національний економічний університет

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО СЕКТОРА СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА

У статті досліджені сучасні тенденції розвитку світового сектора соціальних медіа. Детально розглянута динаміка сегментів реклами та соціальних онлайн ігор.

The article explores current trends of the world social media sector. Dynamic of the social advertising sector and social online gaming sector was reviewed in details.

Ключові слова: соціальні медіа, соціальні мережі, світовий сектор соціальних медіа, маркетинг соціальних медіа, соціальні онлайн ігри, віртуальні товари.

ВСТУП

Особливості розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, такі як мережева взаємодія, швидкі способи відтворення та передачі інформації, призвели до виникнення та поширення нової соціальної категорії, потенціал та ступінь впливу якої на світове господарство важко переоцінити. Соціальні медіа трансформували та продовжують трансформувати фактично кожну сфери економічної і не тільки діяльності. Найбільш широкого застосування протягом незначного проміжку часу набули соціальні мережі — найпопулярніша категорія соціальних медіа.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПОСТАНОВКА ЗАДАННЯ

Питання аналіз та оцінки світового сектора соціальних медіа було розглянуте у працях зарубіжних науковців А. Джаокара, Б. Джейкобса, А. Мура, Дж. Евейнена, Дж. Гітомера, С. Греттон, А. Метца, Дж. Кукрела, Дж. Кімбла, М. Сміт, Д. Лехені, Р. Скобла та інших.

Метою даної публікації є дослідження сучасних тенденцій розвитку світового сектора соціальних медіа.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Найбільшою за кількістю користувачів на сьогодні є мережа Facebook із 750 млн зареєстрованих користувачів, далі MySpace — 340 млн, LiveJournal — 32 млн, Twitter — 200 млн, ВКонтакте — 100 млн, Однокласники — 70 млн [1].

За трирічний період, темпи приросту популярних соціальних медіа в середньому склали від 19 до 200%.

На березень 2011 р. кількість унікальних відвідувачів (кількість користувачів, які в рамках визначеного часового діапазону, один або декілька раз відвідують певну веб-сторінку) в мережі Facebook була у 2,5 рази більшою за такий самий показник MySpace та Twitter разом узятих (рис. 1). За даними дослідження comScore, на березень 2011 р. кількість унікальних відвідувачів становила у Facebook 160 млн, у MySpace — 40 млн та 20 млн у Twitter [2].

Згідно з рейтингами, складеними компанією Nielsen, Facebook входить у трійку найпопулярніших світових брендів, а близько 22% усього часу у мережі Інтернет витрачаються на соціальні мережі та блоги [3]. Особливості та деякі відмінності соціальних медіа впливають на рівень їх поширення та популярність серед користувачів світової мережі. Серед англомовного населення поширеними є Facebook, MySpace,

Таблиця 1. Темпи приросту кількості зареєстрованих користувачів, 2009—2011 рр.

Соціальні медіа	Темп приросту, %		
	2009	2010	2011
Facebook	200	67	50
Myspace	82	30	31
LiveJournal	40	29	19
Twitter	317	420	54
ВКонтакте	100	50	67
Одноклассники	50	50	56

Джерело: складено автором на основі [1].

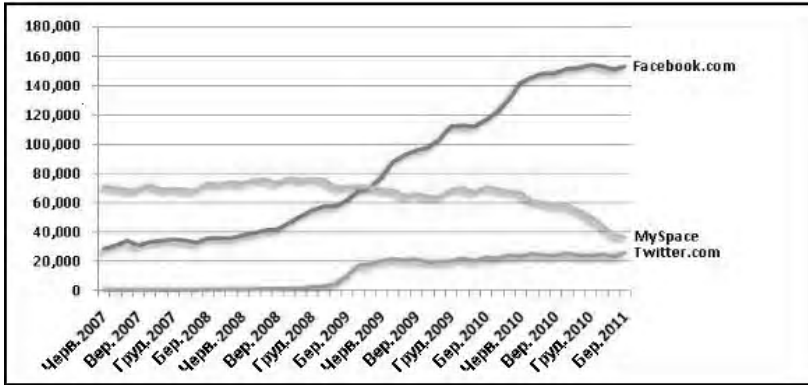

Рис. 1. Динаміка показника унікальних відвідувачів трьох найпопулярніших соціальних мереж по США, тис. чол., 2007—2011 рр.

Джерело: наведено за [2].

LiveJournal, Twitter, тоді як серед представників країн СНД — ВКонтакте та Однокласники. У Facebook найбільша аудиторія користувачів — дана соціальна мережа найпопулярніша серед жителів США, Канади, Мексики, Аргентини, Чилі, Перу, Колумбії, більшості країн Європи, Австралії, Саудівській Аравії, Єгипту, Індії, тоді як російська мережа ВКонтакте поширена в Росії, Україні, Білорусії, китайська мережа QZone — в Китаї та Монголії, мережа Однокласники — в Росії та Казахстані, мережа Orkut — в Бразилії та Парагваї [4].

Використання соціальних медіа в економічній площині несе в собі значний потенціал впливу на світове господарство, як зазначають Фрезер та Датта [5]. Соціальні медіа не вимагають значних витрат, що становить велику цінність для підприємців та малого бізнесу, яким необхідно розширити клієнтську базу. Зазвичай компанії використовують соціальні медіа як інструмент управління стосунками з клієнтами та як рекламну платформу (рекламні банери та текстові повідомлення). Мережева глобальна організація соціальних платформ дозволяє швидко та без перешкод поширювати інформацію по всьому світу. Прикладне програмне забезпечення соціальних медіа розвивається все більше у бік бізнес-сфери, яка застосовує його для формування власного бренду, представництва у мережі Інтернет.

Дослідження, здійснене Центром маркетингових досліджень, вказує, що молоді швидко зростаючі американські компанії випереджають компанії зі списку Fortune 500 за рівнем використання ініціа-

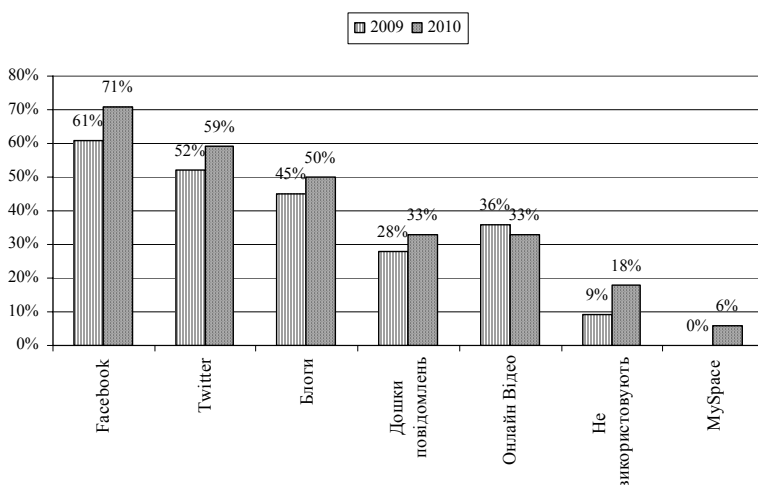

Рис. 2. Використання соціальних медіа компаніями США, 2009—2010 рр.

Джерело: складено автором на основі [6, с. 4].

тив маркетингу соціальних медіа (рис. 2). Соціальні мережі продовжують відігравати провідну роль: 87% респондентів використовують платформу Facebook, а 44% зазначають, що Facebook — єдина найбільш ефективна соціальна платформа.

Блоги залишається важливим інструментом для корпорацій: 50% респондентів ведуть корпоративний блог, тоді як у 2009 р. цей показник становив 45%. Крім фактичного прийняття цього інструменту у корпоративному секторі, існують свідчення того, що компанії ефективно використовують блоги — 34% розробили політику соціальних медіа для управління блогами своїх співробітників. Приблизно 20% зі списку Fortune 500 має таку політику і тільки 22% зі списку Fortune 500 ведуть активний блог. 31% повідомили про використання Facebook для

B2B комунікації з виробниками, постачальниками і партнерами по бізнесу, тоді як 27% використовувати Twitter для цієї мети. На нашу думку, це може означати важливу зміну в концепції сприйняття обидвох платформ.

У дослідженні, здійсненому сайтом SocialMedia-Examiner.com, в якому взяли участь більше 3000 маркетологів малого і середнього бізнесу США, було встановлено що [7, с. 5]:

- використання соціальних медіа має значну цінність: 90% опитуваних зазначили, що соціальні медіа є надзвичайно важливими для їхнього бізнесу;

- оцінювання та інтеграція: для третини важливими є способи визначення прибутків на інвестиції (return on investment, ROI) та методи інтеграції соціальних медіа у власний бізнес;

- збільшення популярності відео-маркетингу: 77% опитаних планують інвестувати у засоби відео-маркетингу;

- переваги використання соціальних медіа: 88% відзначають збільшення рівня представлення та присутності власного бізнесу, 72% — збільшення трафіку (переданої та отриманої інформації) та 62% — покращення пошукових індексів;

- найпопулярнішими соціальними інструментами є Facebook, Twitter, LinkedIn, різноманітні блоги;

- аутсорсинг соціальних медіа: лише 28% опитаних використовують аутсорсинг для соціальних медіа.

Згідно з Gartner, Inc., доходи світового сектору соціальних медіа сягнуть 10,3 млрд дол. до кінця 2011 р., що на 414% більше за показник попереднього року — 7,3 млрд дол. [8]. Найбільш прибутковими частинами світового сектору соціальних медіа є сектор реклами (маркетинг соціальних медіа) та сектор соціальних онлайн ігор (рис. 3).

Доходи від реклами привносять найбільшу частку у загальний дохід соцмедіа і складають на 2011 р. 5,5 млрд дол. [8]. Згідно з даними дослідження агентства Burson-Marsteller, 79% компаній зі списку Fortune Global 100 використовують хоча б одну соціальну мережу. Зацікавленість комерційних компаній полягає у використанні таких ресурсів у якості рекламних платформ [9]. Аналітики компанії LinkShare підрахували, що 83 зі 100 найбільших рекламодавців США використовують Facebook для просування своїх товарів та послуг. Переваги соціальних мереж полягають не тільки у доступі до зростаючої чисельності користувачів, але і у отриманні доступу до відомостей про користувача, який залишає їх на своїй сторінці, інформації про його поведінку в Мережі. Це дає мож-

лівість максимально таргетувати рекламне повідомлення за віком, доходами, професією, інтересами та вийти на вузькоспеціалізовану аудиторію. У свою чергу, користувачі одержують інформацію, що максимально відповідає їхнім інтересам.

На даному етапі соціальні ресурси знаходяться на стадії активного використання реклами та підвищенням власної ефективності. Соцмережа MySpace розпочала використання поведінкового таргетингу (відстеження активності користувачів, Targeted advertising), що дало змогу ресурсу збільшити показник CPM (Cost per mile, вартість 1 тис. показів рекламного повідомлення) вдвічі. При цьому 75% рекламодавців активно користуються цією послугою. За прогнозами eMarketer, у 2011 р. маркетологи США витратять на рекламу у соцмережах 3,08 млрд дол., що на 55% більше, ніж було витрачено у 2010 р. (1,99 млрд дол.). Світові витрати на рекламу зростають до позначки 5,97 млрд дол. наприкінці 2011 р. [10].

Паралельно із сектором реклами, спостерігається динамічне зростання сектора он-лайн ігор. Дохід світового сектору соціальних онлайн ігор становить на кінець 2011 р. 1,09 млрд дол. [11]. Ключовими гравцями на ринку он-лайн ігор у соцмережах є американські компанії: Zynga, CrowdStar, Electronic Arts Playdom [12]. Продаж віртуальних товарів продовжує приносити суттєву частку доходів в середині сектору соціальних он-лайн ігор.

Як видно із рис. 4, сектор соціальних он-лайн ігор демонструє позитивну динаміку, найбільшими темпами зростає доходи від реклами — 60%, тоді як доходи віртуальних товарів — 28%, та доходи інструментів Lead generation — 10%.

Показник доходу світового сектору (рис. 5) демонструє стабільне зростання з середнім значенням темпу приросту 268%. Juniper Research прогнозує, що на кінець 2011 р. прибутки віртуальних товарів, придбаних через мобільні пристрої, становитимуть 3 млрд дол., а до 2016 р. зростають до 4,6 млрд дол. [13]. За підрахунками eMarketer, доходи від віртуальні товари також зростають за рахунок збільшення частки мобільних пристроїв. Усе вказує на те, що динаміка ринку он-лайн ігор та віртуальних товарів й надалі демонструватиме зростання.

Враховуючи вищесказане, можна вивести певні характеристики та прогнози подальшого розвитку світового сектору соціальних медіа, а саме:

- все більше учасників світового простору починають здійснювати процес монетизації;

- зростання або збереження актуального рівня темпів інвестування у соціальні медіа: за умови продовження росту, що характеризується низькою затратністю, високим рівнем прибутковості та здатністю до залучення великої кількості нових користувачів, сектор соціальних медіа залишатиметься привабливим для інвесторів, оскільки венчурні фірми вже знайомі з можливостями та ризиками, тобто більш схильні для інвестування;

- збільшення частки мобільного маркетингу: інвестори венчурного капіталу схильються у бік бізнесу, що пов'язаний з технологіями мобільного маркетингу, оскільки відбувається значне підвищення ролі мобільних пристроїв для доступу до соціальних медіа;

- використання можливостей соціальних мереж для комунікацій з оточуючим середовищем (онлайн опитування та маркетингові послуги). Соцмережі надають ефективні інструменти для отримання важливої інформації від споживачів;

- соціальні медіа стають більш ексклюзивними: з появою груп, списків та нішових мереж з'явилась можливість створення ексклюзивного доступу до контенту. У міру росту, соціальні мережі все більше наповнюються "шумом" — непотрібною, безвартісною інформацією,

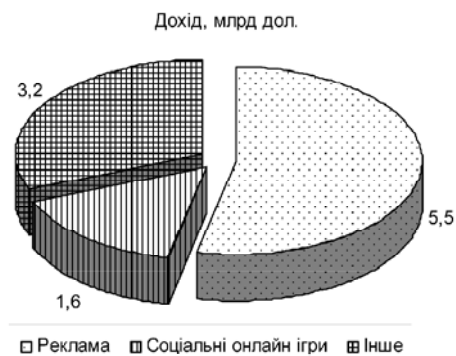

Рис. 3. Доходи світового сектору соціальних медіа, 2011 р.

Джерело: складено автором на основі [8; 14].

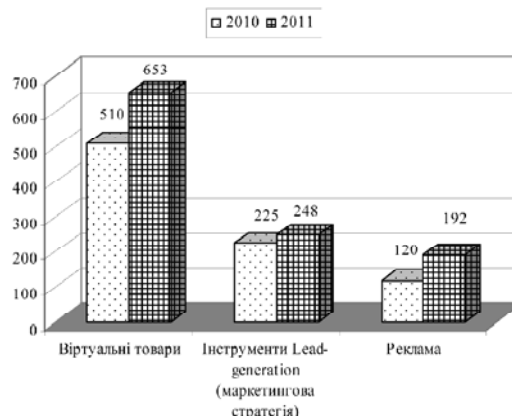

Рис. 4. Доходи сектору соціальних он-лайн ігор США, млн дол., 2010—2011 рр.

Джерело: наведено за [11].

що не несе змістовного навантаження. Дана тенденція призводить до утворення способів фільтрування та обмеження доступу до контенту;

- розширення масштабів використання СМ за межі маркетингового та комунікаційного аспектів: яскравий приклад — нещодавнє використання соціальної мережі Facebook при здійсненні революції у Єгипті;

- виникнення локального соціального бізнесу: формуються відносно нові мережі (Foursquare), що фокусують свою діяльність на мережевій діяльності з більш локалізованими функціями мобільного характеру, тобто їхня діяльність зводиться до безпосередньої доставки контенту користувачу;

- потреба у повноцінних стратегіях використання: соціальна присутність фірми, підприємства перетворюється у необхідність. Чітко прослідко-

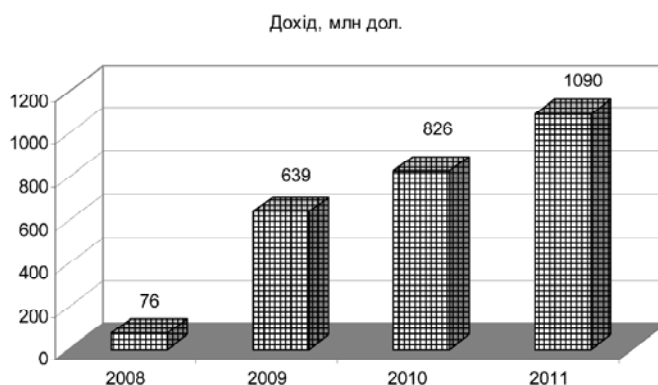

Рис. 5. Доходи світового сектору соціальних онлайн ігор, млн дол.

Джерело: складено автором на основі [11].

Рис. 6. Зсув акценту у використанні технологій соціальної присутності

Джерело: складено автором.

вується соціалізація представлення, бренда компанії за останні роки — перед компаніями постає необхідність створення чіткої стратегії щодо використання соціальних медіа (рис. 6). Разом з тим, відбувся чіткий зсув акценту соціальної присутності у бік соціальних мереж. На нашу думку, це пояснюється тим, що соціальні медіа надають більш ефективні та зручні засоби для здійснення певних аспектів економічної діяльності (створення та менеджмент бренду, безпосередня двостороння комунікації з клієнтами тощо);

— зростає частка маркетингу з прив'язкою до місця розташування (location-based marketing): завдяки мобільним пристроям та технологіям безпроводних мереж, користувачі отримують доступ до мережі Інтернет, соціальних платформ та блогів з будь-якої точки світу. Мобільні пристрої дозволяють шукати, отримувати та обмінюватись інформацією у локальних спільнотах за допомогою тих же СМ;

— відео-маркетинг: поява нових відео-платформ (Viddler, Vimeo Dailymotion), які на сьогодні є найбільшими сайтами для обміну інформацією та контентом, сформованим користувачами. Відео-платформи надають можливості візуального зображення та передачі інформації, що дозволяє гнучкіше використовувати дані платформи у маркетингових цілях;

— перехід на новий рівень технологій забезпечення доступу до мережі Інтернет 4G — нового стандарту мобільних комунікацій; в першу чергу, це означає збільшення швидкості доступу до ресурсів Мережі при незначному зростанні вартості;

— зростання ролі моніторингу соціальних медіа: даний тренд особливо критичний для сфери маркетингу, оскільки моніторинг контенту СМ, реакцій та відгуків споживачів дозволяє більш ефективно організувати менеджмент бренду, представництва організації, фірми у Мережі;

— зростання популярності оглядових платформ, що містять порівняльну інформацію: все більше користувачів у виборі продукту, послуги схильються до думки та беруть до уваги відгуки інших користувачів певної соціальної спільноти;

— виникнення безкоштовних потужних аналітичних інструментів, що базуються на соціальних медіа (Google Trends, Google Analytics, Google Alerts);

— особиста переписка та приватний обмін інформацією поступово переходить у сферу СМ, відповідно зменшується значимість електронної пошти, клієнтів миттєвого обміну повідомленнями та інших схожих сервісів;

— конвергенція інформаційних послуг: як і у світовому секторі послуг ІКТ, провідні соціальні мережі прямують у бік поєднання та інтеграції різнопланових інформаційних послуг у власні соціальні платформи (відео-послуг, відео-чатів, миттєвої переписки, інші аналогічні послуги) для створення суцільного пакета послуг на одній платформі для зручності користування.

ВИСНОВКИ

Здійснення даного дослідження дало змогу здійснити огляд та визначити тенденції світового сектора соціальних мереж.

Практична значущість дослідження. Основні положення і висновки публікації можуть бути застосовані для подальших досліджень тенденцій та вектора розвитку світового сектора соціальних медіа.

Література:

1. List of social networking websites [Електронний ресурс] // The Free encyclopedia Wikipedia: [сайт]. — Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_social_networking_websites (13.10.2011). — Назва з екрану.
2. Facebook monthly visitors [Електронний ресурс] // Marketing Charts: [сайт]. — Режим доступу: <http://www.marketingcharts.com/direct/facebook-monthly-visitors-more-than-double-myspace-twitter-combined-18668/conscore-socnet-uv-aug-2011jpg/> (14.11.2011). — Назва з екрану.
3. Global time spent on social media [Електронний ресурс] // Nielsen Wire: [сайт]. — Режим доступу: <http://blog.nielsen.com/nielsenwire/global/led-by-facebook-twitter-global-time-spent-on-social-media-sites-up-82-year-over-year/> (15.11.2011). — Назва з екрану.
4. Global social network coverage [Електронний ресурс] // The Social Business: [сайт]. — Режим доступу: <http://blog.thesocialbusiness.com/2010/12/global-social-network-coverage-hint-facebook-dominates/> (15.11.2011). — Назва з екрану.
5. Fraser M., Dutta S. Throwing Sheep in the Boardroom: How Online Social Networking Will Transform Your Life, Work and World / Matthew Fraser, Soumitra Dutta // Wiley. — 2008. — P. 17.
6. Social media usage by business, higher ed and non-for-profit [Електронний ресурс] // SlideShare: [сайт]. — Режим доступу: <http://www.slideshare.net/sncr/social-media-usage-by-business-higher-ed-and-not-for-profits> (15.11.2011). — Назва з екрану.
7. Stelzner M. Social media marketing industry report / Michael Stelzner // Social Media Examiner. — 2011. — 41 p.
8. Worldwide social media revenue [Електронний ресурс] // Gartner Newsroom: [сайт]. — Режим доступу: <http://www.gartner.com/it/page.jsp?id=1820015> (12.11.2011). — Назва з екрану.
9. Fortune global 100 social media study [Електронний ресурс] // The Burson-Marsteller Blog: [сайт]. — Режим доступу: http://www.burson-marsteller.com/Innovation_and_insights/blogs_and_podcasts/BM_Blog/Lists/Posts/Post.aspx?ID=160 (13.10.2011). — Назва з екрану.
10. Indvik L. Social networks to capture 11% of online ad spending [Stats] [Електронний ресурс] // Mashable Business: [сайт]. — Режим доступу: <http://mashable.com/2011/01/18/emarketer-social-network-ad-spending/> (13.11.2011). — Назва з екрану.
11. Study — the addictive nature of social games [Електронний ресурс] // PBT Consulting: [сайт]. — Режим доступу: <http://tommytoy.typepad.com/tommy-toy-pbt-consultin/2011/06/study-the-addictive-nature-of-social-games-increasing-brand-engagement-there-are-now-350-million-zyn.html> (22.11.2011). — Назва з екрану.
12. Sark L. The 4 top Facebook gaming companies [Електронний ресурс] // Social Times: [сайт]. — Режим доступу: http://socialtimes.com/top-facebook-gaming-companies-how-much-are-they-making_b38960 (22.11.2011). — Назва з екрану.
13. Virtual goods revenues rise for mobile players [Електронний ресурс] // eMarketer: [сайт]. — Режим доступу: <http://www.emarketer.com/Article.aspx?R=1008692> (22.11.2011). — Назва з екрану.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2012 р.

І. А. Дем'янчук,
здобувач, Національний університет ДПС України, м. Ірпінь

ЕКОНОМІЧНА ТУРБУЛЕНТНІСТЬ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ

Стаття присвячена аналізу економічної турбулентності в Україні. Виявлено тенденції турбулентної зміни показників економічного розвитку та виявлено перспективи їх змін.

The article is sanctified to the analysis of economic turbulence in Ukraine. The tendencies of turbulent change of economic development indexes and the prospects of their changes are educed.

ВСТУП

Динаміка та закономірності економічних змін привертають до себе увагу багатьох економістів. Грунтовні дослідження у цій галузі могли сприяти зменшенню глибини кризових явищ та швидшому відновленню економіки. Однак протягом останніх двадцяти років досліджень в рамках класичних теорій ділового циклу недостатньо. Все більше зарубіжних вчених звертає увагу на скорочення тривалості фаз ділового циклу та посилення в наслідок цього економічних стресів.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Циклічні коливання в економіці досліджуються багатьма фахівцями з макроекономіки та фінансів. Основи теорії регулювання циклічних коливань, які були закладені ще Дж. Кейнсом, на сьогоднішній день знайшли свій розвиток у багатьох економічних школах. Представники зарубіжних економічних шкіл все частіше у своїх дослідженнях звертаються до поняття економічної турбулентності, серед них Ф. Котлер [1], Дж. Касліоне [1], Т. Мулін [3] та ін. Вітчизняними фахівцями ця проблема тільки починає досліджуватися і потребує ґрунтовних напрацювань. Особливо гостро відчувається нестача аналітичних напрацювань у цій сфері, тому метою статті є аналіз динаміки економічної турбулентності в Україні та оцінка тенденцій її розвитку.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Традиційно головним показником, за яким можна оцінити циклічність розвитку економіки, вважають ВВП. На наш погляд, дослідження економічної турбулентності також необхідно розпочати із аналізу реального та номінального ВВП (рис. 1—2).

Динаміка дефлятора ВВП засвідчує наявність глибокої структурної кризи, оскільки в Україні все

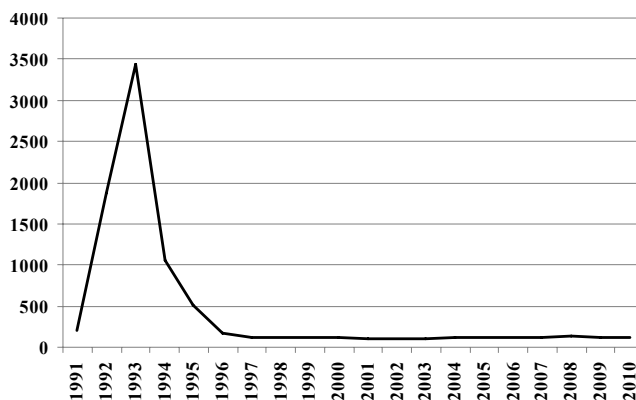

Рис. 1. Дефлятор ВВП у 1991—2010 рр.

ще не відбулося відновлення економіки.

Динаміка ВВП по відношенню до 1990 р. також ілюструє наявність глибокої кризи починаючи з 1991 р., відновлення економіки, яке розпочалося у 1999 р., тривало до 2008 р., у якому було перерване світовою фінансово-економічною кризою. Динаміка індексів фізичного обсягу ВВП та ВВП на душу населення свідчить про наявність над коротких циклів в економіці України (до 4 років), що є проявом турбулентних змін. Ситуація в Україні відрізняється особливою складністю, оскільки відбувається накладання затяжної кризи, яка почалася у 1991 р., та поточних циклічних кризових явищ.

На наш погляд, робити висновки про тенденції подальших економічних змін та шляхи їх регулювання лише на основі динаміки ВВП некоректно, тому необхідно проаналізувати динаміку економічних показників, які також є чутливими до циклічних коливань. Передусім проаналізуємо динаміку обсягів промислового виробництва [2] (рис. 3).

Як видно з рис. 3, динаміка обсягів промислового виробництва має виражений циклічний характер — з 2001 по 2004 рр., з 2004 по 2008 рр. та з 2008 рр. по теперішній час. Таким чином, середня тривалість ділового циклу становить приблизно чотири роки. Такий термін є надто коротким і не дозволяє економіці України, яка не відновилася після структурної кризи, швидко долати наслідки нових кризових коливань. Виразений циклічний характер має динаміка інвестицій в основний капітал [2] (рис. 4).

Як видно з рис. 4, цикли тривають з 1998 р. по 2001 р., з 2001 по 2004 рр., з 2004 по 2008 рр. та з 2008 р. по теперішній час, тобто динаміка циклічності співпадає із попереднім показником. Тривалість циклу дає підстави вести мову про турбулентний характер освоєння інвестицій в економіці України.

Важливим показником є динаміка обсягів виконаних будівельних робіт [2] (рис. 5).

З графіку, зображеного на рис. 5, також видно циклічність динаміки обсягів виконаних будівельних робіт. Тривалість циклу є ще коротшою, порівняно з попередніми показниками, і складає приблизно три роки. Це зумовлено тим, що будівельна галузь однією з перших реагує на турбулентні спади. Для пом'якшення турбулентних коливань в економіці держава має застосовувати такі фіскальні важелі, які були б максимально гнучкими і швидко реагували а зміну макроекономічної кон'юнктури. Об'єктами регулювання фіскальної політики мають виступати ті чинники, які ще більше провокують поглиблення економічної турбулентності. Передусім це динаміка інфляції та зайнятості населення. Якщо регулювання інфляції має відбуватися як фіскальними, так і монетарними важелями, то зменшення коливань зайнятості можна досягти за рахунок виваженого застосування фіскальних важелів. Так, захід податкового стимулювання, які застосовувалися державою по відношенню до малого бізнесу, відносно стабілізували чисельність зайнятих у ньому, що сприяло виробленню певного бар'єрного захисту до турбулентних змін [2] (рис. 6).

Як видно з графіку, зображеного на рис. 6, циклічні коливання числа зайнятих у малому бізнесі є згладженими.

За своєю економічною сутністю циклічні коливання є нормальним явищем, що виконує регуляторну функцію — відновлення ринкової рівноваги. Однак коли цикли стають надто короткими за рахунок скорочення тривалості періоду зростання, скорочення тривалості ділового циклу починає грати проти економічного зростання в країні, оскільки економіка по-

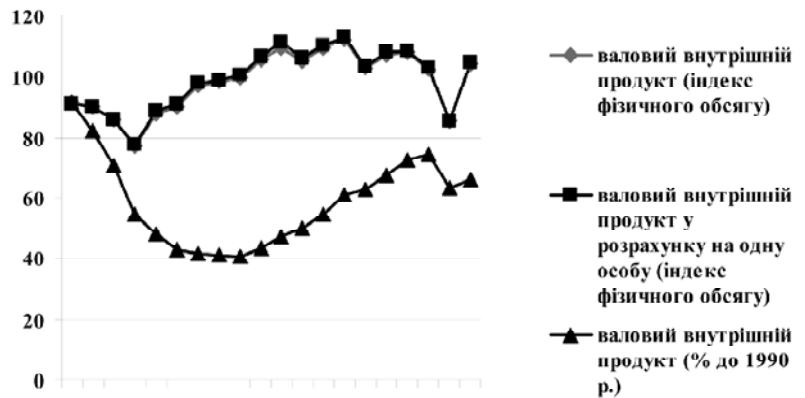

Рис. 2. Динаміка фізичних індексів ВВП

вістю не відновлюється від попереднього економічного стресу. Саме тому фіскальні важелі в умовах турбулентності мають бути направлені на скорочення тривалості кризи і депресії та продовження терміну піднесення.

Не останню роль у досягненні такої мети відіграє стимулювання сукупного попиту на внутрішньому ринку при одночасному обмеженні імпорту (інакше тоді буде відбуватися стимулювання економіки інших країн). Стимулювання сукупного попиту є рушійною силою збільшення обсягів пропозиції, що є своєрідним локомотивом прискорення економічного розвитку. В Україні динаміка сукупного попиту регулювалася спонтанно, тому і вплив її на економічний розвиток однозначно оцінити дуже складно [2] (рис. 7).

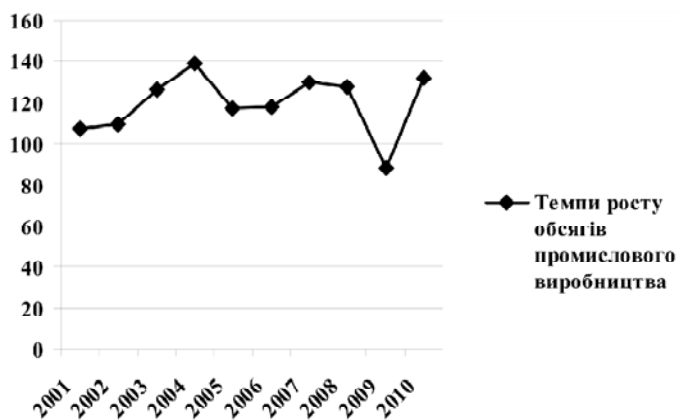

Рис. 3. Динаміка обсягів промислового виробництва, %

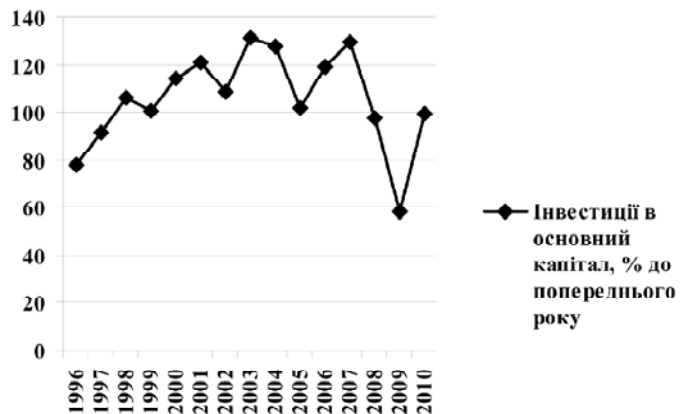

Рис. 4. Темпи росту інвестицій в основний капітал

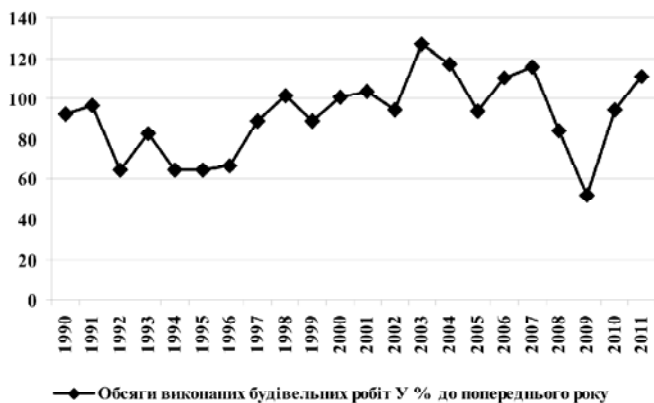

Рис. 5. Динаміка обсягів виконаних будівельних робіт

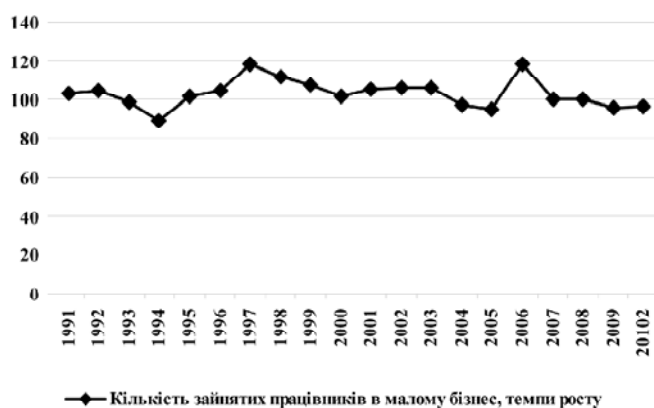

Рис. 6. Темпи приросту зайнятих у малому бізнесі, %

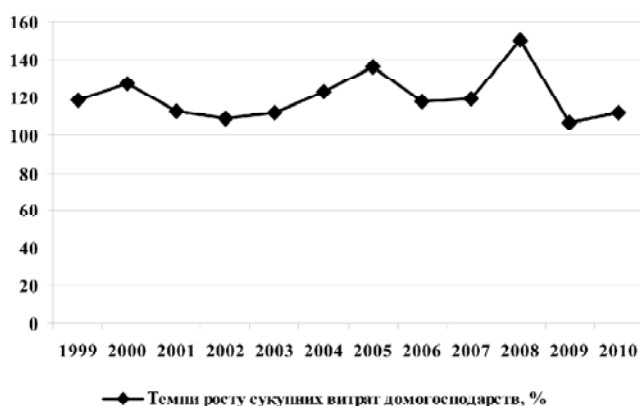

Рис. 7. Темпи росту сукупних витрат домогосподарств, %

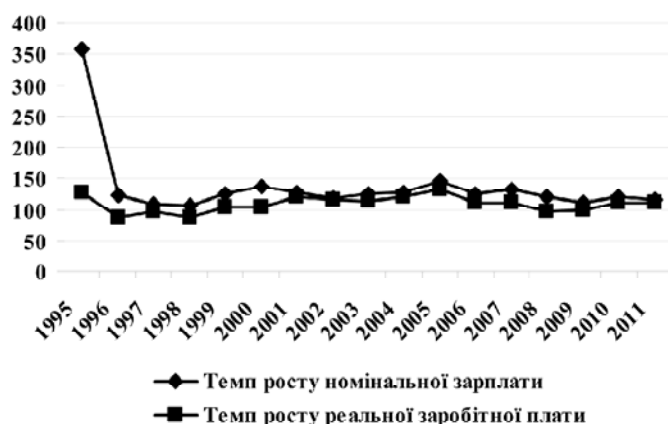

Рис. 8. Динаміка номінальної та реальної зарплати

Як видно з графіку, зображеного на рис. 7, виражені циклічні коливання для динаміки сукупних витрат домогосподарств відсутні. Це свідчить про те, що держава не повністю використовувала потенціал вітчизняних домогосподарств для стимулювання відновлення національної економіки. Невдалою спробою стимулювання внутрішнього попиту за рахунок стимулювання збільшення сукупних витрат домогосподарств була лібералізація споживчого кредитування у 2007 р. (на графіку це відображено різким зростанням кривої), коли банки знизили вимоги до кредитоспроможності позичальників та надавали кредити в іноземній валюті тим особам, які доходів у іноземній валюті не мали. У подальшому цей фактор виступив одним із каталізаторів кризи вітчизняної банківської системи.

На наш погляд, з метою зменшення наслідків економічної турбулентності, несподівано стимулювати сукупні витрати домогосподарств фіскальними важелями, при цьому застосування стимулів має бути цільове — на що конкретно мають витрачати більше коштів домогосподарства. При цьому не забувати про стимулювання пріоритетності споживання вітчизняної продукції.

Ведучи мову про сукупні витрати домогосподарств, не можна залишити поза увагою динаміку номінальної та реальної зарплати [2] (рис. 8).

Як видно з графіків, зображених на рис. 8, темпи росту номінальної та реальної зарплати також прив'язані до зміни фаз ділового циклу (цикл короткий — 3 роки), однак коливання є згладженими, що свідчить про те, що більшість економічних проблем і держава, і корпоративний сектор намагаються вирішити за рахунок зарплати найманих працівників. Доки така тенденція зберігатиметься, будь-які важелі, які застосовуватимуться з метою стимулювання збільшення сукупних витрат, будуть неефективними, оскільки більша частина доходів громадян витрачатиметься на оплату комунальних послуг та товари першої необхідності. А така ситуація ніяк не може сприяти розвитку промислового виробництва та відновленню економіки. В умовах турбулентності це є особливо небезпечним, оскільки тривалість циклу скорочується, а часовий лаг між зростанням зарплати та відновленням платоспроможного попиту залишається незмінним.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, економічне життя України має турбулентний характер, який поєднується із глибокою кризою, яка почалася у 1991 р., що значно ускладнює застосування фіскальних важелів. З метою пом'якшення економічних стресів та відновлення економіки фіскальні важелі мають бути направлені на скорочення тривалості періоду спаду і депресії та продовження періоду економічного зростання. Перспективою подальших досліджень є обґрунтування напрямів застосування фіскальних важелів з метою прискорення темпів економічного зростання.

Література:

1. Котлер Ф., Касліоне Дж. А. Хаотика: управління та маркетинг в епоху турбулентності/ Ф. Котлер, Дж. А. Касліоне. — К.: Хімджест, ПЛАСКЕ. — 2009. — 208 с.
2. Офіційний веб-сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
3. Tom Mullin. Turbulent times for fields// New Scientist. — November. — 11. — 1989: www.fortune-city.com.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2012 р.

УДК 339.33

А. М. Іванова,
аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет

РЕГУЛЮВАННЯ РОЗМІЩЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ

У статті досліджено механізми регулювання розміщення обертів інфраструктури ринку споживчих товарів (торговельної мережі) для максимального забезпечення виконання ними власних функцій. Визначено основні складові впливу державної та місцевої влади на процеси, що відбуваються у торговельній галузі, розглянуто розвиток інфраструктури ринку споживчих товарів, описано основні механізми співпраці державного та приватного секторів у процесі формування та розвитку інфраструктури ринку споживчих товарів. Також сформульовано основні напрями їх розвитку та заходи, що необхідно для цього здійснити.

The article explored the mechanisms regulating the posting up of consumer goods market infrastructure (network) for maximum performance by them of their own functions. Definitely the main components of influence of the State and the local authorities on the processes taking place in the commercial industry and infrastructure development in the market of consumer goods, explains the basic mechanisms of cooperation between public and private sectors in the process of formation and development of the infrastructure of the market of consumer goods. Also the main directions of their development and the measures needed for this exercise.

Ключові слова: інфраструктура ринку споживчих товарів, план розвитку території, Генеральний план міста, функціональне призначення приміщень, Інтернет-магазин, кіоск (мала архітектурна форма).

Key words: infrastructure of market of consumer goods, plan the development of the territory, the General Plan of the city, the functional purpose of premises, Internet-shop, a kiosk (small architectural form)

ВСТУП

Метою регулювання розміщення об'єктів інфраструктури ринку споживчих товарів є забезпечення пропорційного розвитку всіх елементів інфраструктури на певних територіях у місті (країні, області) в цілому з метою ефективного функціонування відповідної галузі.

Планування території на всіх рівнях управління має відігравати роль ефективного засобу державного регулювання та регламентування використання території та сприяння досягнення цілей збалансованого розвитку території [14, с. 142—149]. Багатокомпонентність, складність процесу стратегічного планування, міждисциплінарний характер чинників та умов, які впливають на соціально-економічний розвиток територій взагалі, є причиною того, що різними аспектами дослідження цієї проблеми сьогодні займаються фахівці багатьох галузей науки — економісти, географи, екологи, демографи, фахівці з державного управління.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розробка відповідних планів розвитку території з точки зору забезпечення об'єктами інфраструктури ринку споживчих товарів тісно пов'язана з такими характеристиками, як густина населення, зони доступності, існуючі комунікаційні мережі та дорожньо-транспортна інфраструктура та інше. Також відповідні плани значно відрізняються при плануванні мікрорайонів нової забудови та розвитку територій, що вже мають забудову (щільну забудову з визначеним функціональним призначенням існуючих приміщень та відсутністю вільних земельних ділянок).

Базові нормативні засади та концептуальні напрями використання та розвитку території України визначені Генеральною схемою планування території України, затвердженої Законом України "Про Генеральну схему планування території України" від 7.02.2002 р. № 3059-ІІІ, "Державною стратегією регіонального розвитку України на період до 2015 року" (затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 р. № 1001), Законом України "Про стимулювання розвитку регіонів", Законом України "Про планування і забудову територій", "Концепцією вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України",

схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2006 р. № 504-р. На національному рівні в кожній країні ЄС існує система багаторівневого просторового планування [14, с. 145].

Метою статті є визначення основних напрямів впливу (особливо на місцевому рівні), розробка механізмів виявлення сфер непропорційного розвитку інфраструктури ринку споживчих товарів, виявлення нецільового використання торговельних об'єктів, що призводить до дисбалансу забезпечення населення об'єктами інфраструктури ринку споживчих товарів.

НЕ ВИРІШЕНІ РАНІШЕ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Основними завданнями при розробці Генеральної схеми планування території є покрокова реалізація наступних заходів (рис. 1).

Регулювання розміщення інфраструктурних об'єктів ринку споживчих товарів доцільно розглядати в аспектах вже існуючої інфраструктури та створення нової, а саме: торговельних об'єктів; стаціонарної мережі, малих архітектурних форм та інтернет-торгівлі.

Так, наприклад, у м. Київ детально вивчення ситуації в місті щодо кількості населення, стану транспортних та інженерних мереж, екологічної ситуації, перспектив реконструкції районів застарілої забудови та територій для нового будівництва, забезпеченості населення об'єктами торгівлі та інфраструктурою для нормальної життєдіяльності підтвердило необхідність розробки нового Генерального плану Києва. Крім того, збільшилась чисельність населення столиці — замість 2,5 мільйонів мешканців у Києві, за даними МВС, проживає близько 5 мільйонів [3]. Ці неточні розрахунки спричинили досить серйозне навантаження на інженерно-транспортну та торговельну інфраструктуру міста.

Призупинення темпів динамічного розвитку сфери обслуговування в м. Київ зумовлено в останні роки значною економічною кризою 2008—2009 років та повільними темпами виходу з неї. Ключовою проблемою є недостатня забезпеченість об'єктами соціальної сфери у новозбудованих масивах. Для вирішення цих проблем та поліпшення систе-

ми громадського обслуговування здійснюються комплексні заходи, передбачається розвиток інфраструктури комунального господарства [1].

Потужність мережі підприємств торгівлі, ринків на початок 2011 року досягла нормативу розрахункового періоду 2020 року, однак потужність мережі місцевого рівня товарів повсякденного попиту недостатня.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Допомога в погодженні та отриманні дозвільних документів є досить суттєвим кроком влади для забезпечення розвитку торгівлі та її інфраструктурного забезпечення. Відповідно до досліджень Міжнародної Фінансової Корпорації "IFC" за підтримки Міністерства закордонних справ Королівства Норвегії, було проведено дослідження ринку роздрібною торгівлі України [8], в ході якого було проведено опитування і виявлено, що понад 75% суб'єктів підприємницької діяльності вважають перешкодою на шляху створення торговельного об'єкта отримання дозвільної документації для землекористування та проектування (рис. 2 та рис. 3).

Як показує практика, сьогодні найбільш серйозними проблемами в сфері використання територій на рівні регіонів та окремих міст є пряме нехтування нормами забудови території, ігнорування визначених у генеральних схемах та планах статусу територій, видів їхнього використання, нецільове використання території, стихійна забудова рекреаційних та природоохоронних зон, ігнорування містобудівних норм, стандартів, вимог щодо суспільних потреб при визначенні типів пріоритетного використання територій, що, безумовно, буде мати довготривалі негативні наслідки в майбутньому [14, с. 142].

Київською міською владою з метою удосконалення інфраструктури ринку споживчих товарів передбачається:

- розвиток сфери торгівлі з орієнтацією на вимоги споживача та європейський рівень міст-столиць;
- будівництво магазинів крокової доступності, що торгують продовольчими товарами повсякденного попиту у житлових мікрорайонах;
- будівництво торговельно-розважальних комплексів з одночасним родинним дозвіллям.

Згідно з проектом Генерального плану міста Києва та аналізом існуючого стану розміщення мережі об'єктів торговельної інфраструктури можна зробити висновок щодо достатності кількісного забезпечення населення об'єктами торгівлі, але в той же час слід відмітити наявність понаднормової площі деяких об'єктів торговельної інфраструктури, таких як ринки (табл. 1).

Відтак існує проблема із диспропорціями розміщення відповідних торговельних об'єктів у районах та мікрорайонах міста та забезпеченістю певних типів магазинів відповідно до їх функціонального призначення.

Пропонуємо виділити фактори, які спричиняють перепони для збалансованого розвитку та розміщення інфраструктури ринку споживчих товарів:

- зазначення в правоустановчих документах власників торговельних об'єктів формулювання "нежитлове приміщення", що дає можливість вільно змінювати профіль магазину або взагалі ліквідувати магазин та відкрити інший заклад (офісне приміщення, перукарню тощо);
- можливість зміни функціонального призначення через суд, посилаючись на вільне використання об'єктів приватної власності;
- хаотична забудова певних мікрорайонів, без врахування функціонального призначення земельних ділянок;
- виділення земельних ділянок під будівництво без визначення певного виду функціонального призначення (поліфункціональних), через що неможливо здійснювати точне планування розміщення інфраструктури ринку споживчих товарів;
- відсутність окремого органу з контролю за відповідністю використання приміщень згідно їх функціонального

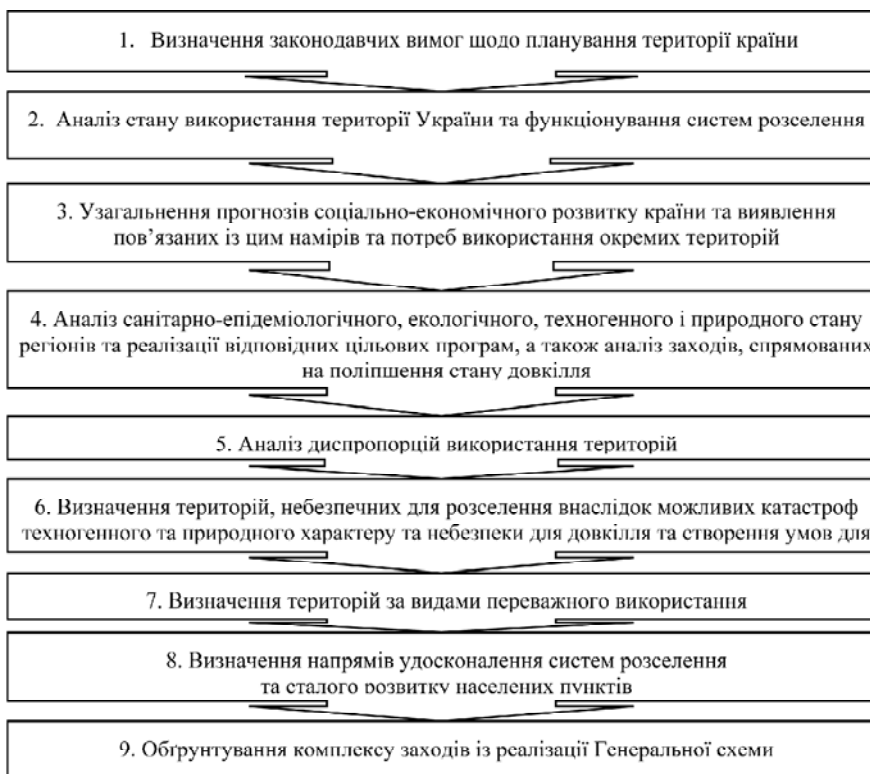

Рис. 1. Завдання Генеральної схеми планування території України

Рис. 2. Отримання дозволів/погоджень на використання земельної ділянки для будівництва об'єкта торгівлі

призначення;

- відсутність контролю за виконанням приватизаційних умов та умов договорів оренди земельних ділянок, а також належного утримання майна;
- значна корумпованість судової та виконавчої влади,

Рис. 3. Процедура відведення земельної ділянки

Таблиця 1. Забезпеченість населення об'єктами торгівлі у м. Києві (м. кв. торг. Площі) [4]

Найменування	Нормативна величина з розрахунку на 1000 осіб. населення	Існуючий фонд на 01.01.2011 р.		Додаткова потреба	Потужність на кінець 2025 р.
		Потужність	Рівень забезпеченості (% до норми)		
1	3	4	5	6	7
Підприємства торгівлі, всього:	230	994,7	109	8,3	1003,0
у тому числі:					
- місцева мережа	89	369,7	105	9,5	379,2
- міська мережа	141	625,0	112	1,2	623,8
Підприємства продовольчої торгівлі, всього:	80	370,4	148	6,3	364,1
у тому числі:					
- місцева мережа	54	240,0	112	0,3	240,3
- міська мережа	26	130,4	126	6,6	123,8
Підприємства непродовольчої торгівлі, всього:	150	624,3	105	14,6	638,9
у тому числі:					
- місцева мережа	35	129,7	93	9,2	138,9
- міська мережа	115	494,6	108	5,4	500,0
Ринкові комплекси (міська мережа)	40	651,6	410	53,0	598,6
Магазини кулінарії (міська мережа)	6	н.д.	-	-	-
Роздавальні пункти молочних кухонь (міська мережа)	0,3	5,7	54	4,8	10,5

що дає можливість вносити зміни до регулятивних актів всупереч розробленим та обґрунтованим нормативам.

Виправлення відповідної ситуації на сьогодні є досить складним через цілу низку законодавчих перепон, а особливо у зв'язку з чинним законодавством щодо забезпечення прав власності. Окрему увагу необхідно приділити поновленню міської виконавчої влади та судовим органам.

Пропонуємо розглянути відповідне питання у двох аспектах: перше — планування комплексної забудови нової території, друге — забезпечення ефективного функціонування інфраструктури ринку споживчих товарів на території де будівництво завершено.

У першому випадку на практиці складнощів із кількісним та якісним забезпеченням інфраструктурою ринку споживчих товарів майже не виникає. Відповідні питання вирішуються згідно існуючих нормативів забезпечення та доступності певних видів об'єктів на етапі відведення земельної ділянки та погодження проектної документації. У даному випадку на сьогодні забудовник (інвестор — майбутній власник) на стадії проектування визначає розташування об'єкта торгівлі, його площі, ареалу обслуговування, функціональне призначення (спеціалізацію) та інше (рис. 4).

Складність у даному випадку викликає, з точки зору забезпечення ефективної системи розміщення, останній етап, а саме — забезпечення використання торговельного об'єкта згідно з затвердженим функціональним призначенням та контроль за виконанням інфраструктурних функцій. У даному випадку на сьогодні відповідну функцію мають виконувати декілька органів (підрозділів місцевої виконавчої влади) та частково правоохоронні та контролюючі інстанції, але відсутній єдиний орган, який би відповідав за дотримання саме цільового призначення інфраструктурних об'єктів торгівлі.

Після завершення будівництва власнику видаються документи на право власності із зазначенням не тільки функціонального призначення приміщення, але й із зазначенням типу магазину, що має там розташовуватись. Відтак, власник не може на власний розсуд перепрофілювати магазин і тим самим змінювати та погіршити забезпеченість населення та ефективність функціонування інфраструктури ринку споживчих товарів.

Тому першим кроком є внесення змін до нормативних актів стосовно визначення у правоустановчих документах функціонального призначення нерухомого майна, а саме — конкретизація (наприклад, не "нежитлове приміщення", а "магазин непродовольчих товарів").

Наступним і більш складним варіантом з точки зору забезпечення ефективної інфраструктури ринку споживчих товарів є її організація у вже існуючих приміщеннях будинків (особливо у центральних районах міста із щільною забудовою).

У даному випадку на сьогодні маємо наступну ситуацію, у процесі приватизації 90-х років приміщення об'єктів торгівлі були переведені до приватної власності, проте у правоустановчих документах на той період не було вказано типу магазину і в умовах приватизації, як правило, не було обтяження щодо подальшого використання та збереження профілю об'єкта приватизації. Тому у подальшому використанні об'єкта торгівлі власник керувався не соціальною складовою та загальною забезпеченістю населення певним видом послуг, а рентабельністю від використання власного майна. Тому у центральних районах столиці майже зникли продовольчі магазини, магазини побуту, а на їх місці з'яви-

лися у кращому випадку магазини з асортиментом товарів преміум класу найвищого цінового сегмента, а у гіршому — казино (наразі "закриті клуби"). У житлових районах міста збереглась певна частка інфраструктури ринку споживчих товарів, але знов таки існують певні мікрорайони, що віддалені від транспортних розв'язок та мають досить обмежену торговельну інфраструктуру.

За даними Головного управління внутрішньої торгівлі та побутового обслуговування населення Київської міської державної адміністрації, за останні 10 років було змінено профіль та переспеціалізовано понад 292 продовольчих магазинів торговельною площею 39,7 тис. м². Переспеціалізація продовольчої мережі у найбільш привабливих місцях центру і районів на модні бутіки, гральні заклади значною мірою пов'язана із законодавчою неврегульованістю цього питання [10].

Одночасно проблему поглиблює відсутність відпрацьованого механізму впливу та контролю за використанням торговельних приміщень.

Для зміни відповідної ситуації, покращення та підвищення ефективності функціонування інфраструктури ринку споживчих товарів доцільно здійснити комплекс заходів з моніторингу, створення систем обліку та механізмів контролю за використанням об'єктів торгівлі та здійсненням ними своїх функцій та надання якісних послуг.

Пропонуємо розглянути зміст відповідних заходів вищевказаної системи, за допомогою яких пропонуємо здійснити моніторинг та контроль за виконанням об'єктами інфраструктури ринку споживчих товарів власних функцій (рис. 5).

Запропоновані заходи будуть спрямовані на підвищення ефективності функціонування інфраструктури ринку споживчих товарів та сприятимуть створенню системи торговельних об'єктів, яка зможе забезпечити населення необхідними товарами, комфортними умовами купівлі (достатньою торговельною площею) та доступними (за відстанню) торговельними об'єктами.

Особливу увагу у даному випадку необхідно приділити усуненню фактору адміністративного тиску та корумпованості. Тому у даній схемі пунктом 3 передбачено створення комісії з проведення моніторингу відповідності використання об'єктів торгівлі нормативному та залучення до неї не тільки профільних управлінь місцевої виконавчої влади, але й правоохоронних та контролюючих установ. Одночасно всі рішення та підготовка нормативних актів з цього питання мають бути колегіальними. Відтак, фактор непропорційного впливу на підприємців у даному випадку буде мінімізовано.

Слід зазначити, що відповідні дії з боку місцевих органів влади можуть бути трактовані, як "тиск" на підприємців, але слід зазначити, що приміщення торговельних об'єктів (або комплекси, які містили торговельні приміщення) у попередні роки зачасту передавались з певними умовами та обмеженнями, на які нові власники просто не звертають увагу, тим

Рис 4. Схема реалізації інфраструктурних проектів у сфері торгівлі

самим наносячи шкоду всій громаді. Одночасно приватизація відповідних приміщень здійснювалась не інвесторами з метою розвитку та експлуатації об'єктів, а людьми, що мали на той момент адміністративний ресурс з метою подальшого перепродажу або залучення реального інвестора, але, на жаль, у деяких випадках реального інвестора так і не було знайдено, а відповідні приміщення стоять у занедбаному стані (наприклад Центральний гастроном по вул. Б.Хмельницького). Тому у даному випадку мова йде про забезпечення виконання умов (договірних, інвестиційних), що стосується інфраструктури ринку споживчих товарів.

У випадках недостатності забезпечення інфраструктури ринку споживчих товарів, а саме — торговельними об'єктами певних типів, та неможливості спорудження нових приміщень, пропонуємо впровадити заходи щодо стимулювання підприємців до зміни профілю або функціонального призначення торговельних об'єктів шляхом забезпечення отримання всіх необхідних розпорядчих документів та внесення змін до правоустановчих документів силами місцевої виконавчої влади у найкоротші строки, а також запровадження реклами перепрофілюваних об'єктів на пільгових умовах (або за рахунок квоти соціальної реклами) у засобах масової інформації.

Одночасно у великих містах основною проблемою є не кількісне, а якісне забезпечення інфраструктурою ринку споживчих товарів та пропорційність її розміщення. Але у певному сенсі гостроту такої проблеми дещо нівелює зміна форм торгівлі та застосування сучасних методів при здійсненні торговельної діяльності.

За інформацією Головного управління з питань торгівлі та побуту виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) проблема перепрофілювання продовольчих магазинів на сьогодні в м. Києві стоїть дуже гостро [2]. В процесі малої приватизації, яка проводилась з 1994 року по теперішній час, було пушено під приватизацію майже всю торговельну мережу, внаслідок чого виникло питання в частині переспеціалізації колишніх продовольчих магазинів, оскільки законодавчо передбачено, що власник приміщення має право зберігати спеціалізацію торговельного закладу не більше 5 років. Тому на сьогодні зазначене питання потребує коригування до Закону України "Про приватизацію державного майна" в частині збереження профілю підприємства понад 20 років.

Одночасно стрімкими темпами розвивається інфраструктура ринку споживчих товарів у електронно-інформаційному просторі, що також потребує уваги з боку держави. Дана сфера розвитку інфраструктури ринку споживчих товарів є найбільш інноваційною та стрімко зростаючою. Ринок української віртуальної торгівлі активно розвивається, щороку кількість відвідувачів Інтернет-магазинів зростає на 20% [7].

Інтернет-магазини є суттєвою і найдинамічнішою складовою інфраструктури ринку споживчих товарів. Маючи ряд переваг, таких як інформаційне забезпечення споживачів, можливість швидкого вибору та порівняння продукції, менші ціни у порівнянні зі стаціонарною торговельною мережею, електронна торгівля залишається досить ненадійною з точки зору контролю якості товарів та забезпечення захисту прав споживачів. Тому комплекс заходів як адміністративного, так і організаційного порядку щодо моніторингу та регулювання відповідної складової роздрібного ринку є важливою частиною розвитку інфраструктури ринку споживчих товарів.

В Україні відсутній закон, який би регулював діяльність Інтернет-магазинів. Фактично для створення віртуальної крамниці документи не потрібні [9]. Найчастіше Інтернет-магазини створюються підприємцями, фізичними особами, які працюють на єдиному податку. Інтернет-магазини — це оголошення про продаж певного товару на своєму сайті. Здебільшого Інтернет-магазини не мають своїх складських приміщень, а укладають договори з оптовими поставниками різних продуктів, фактично вони є посередниками між складом і покупцем.

Тому наразі пропонуємо внести зміни до нормативно-правових актів (та проекту Закону України "Про внутрішню торгівлю") та передбачити обов'язкову реєстрацію відповідних магазинів у порядку, встановленому законодавством, обумовити дії юридичних осіб та фізичних осіб підприємців, наявність фактичного, а не "віртуального" офісу (де і повинна оформлятися і зберігатися вся документація, у тому числі і по покупці-продажу товарів), надання вичерпної інформації про саму фірму, дані про її державну реєстрацію, наявність патентів або ліцензій, а також внесення всіх умов купівлі-продажу товарів до спеціалізованих каталогів або буклетів, також доцільно передбачити переваги для Інтернет-магазинів, що мають власні торговельні приміщення (торговельні площі), для демонстрації товарів, що продають.

Також пропонуємо створити сайт (реєстр), що буде адмініструватись та наповнюватись місцевими чи державними органами, в реєстр якого будуть включені та рекомендовані споживачам лише ті Інтернет-магазини, які дотримуються всіх умов щодо реєстрації та наявності торговельних (складських) площ. Відповідний сайт також може містити інформацію щодо господарської діяльності (кількість здійснених операцій, товарообіг, кількість скарг від споживачів та інше), що допоможе споживачам здійснити вибір на користь того чи іншого Інтернет-магазину.

Окремим питанням є регулювання розміщення торговельних кіосків (малих архітектурних форм (МАФ) у містах. Виходячи з економічної ситуації у країні та вкрай важкого становища людей (значна частина населення знаходиться за межею бідності) значного розповсюдження набула торгівля з лотків та кіосків. На сьогодні їх існує надзвичайно велика кількість, а більша частина з них встановлена незаконно, і здійснює торговельну діяльність безконтрольно. Відтак, деякі з таких малих архітектурних форм не мають належних умов для зберігання та реалізації товарів, якими торгують.

Одночасно значна кількість останніх знаходиться біля виходів з метрополітену, біля зупинок громадського транспорту та в місцях великого скупчення людей. Така кількість та неналежний зовнішній вид кіосків не тільки є незручним для городян та споживачів, але й псує загальний вигляд площ та вулиць і знищує архітектурний образ міста.

З метою створення для столиці оперативної системи узагальнення даних містобудівного процесу, прогнозування розвитку міського середовища з відпрацюванням заходів щодо ліквідації наслідків економічної несталості, що потягло по собі трансформацію первісних показників забудови території, впроваджується Паспортизація проспектів, вулиць, площ, бульварів, провулків міста Києва [11]. Саме під час паспортизації вулиць міста буде розроблена схема розміщення тимчасових споруд та малих архітектурних форм [12].

Паспорт вулиці включає інформацію про інженерно-транспортну інфраструктуру, благоустрій території, дані моніторингу з планом робіт та іншу інформацію щодо використання вулиці, визначає та регулює питання розміщення елементів благоустрою [6].

Відтак, з метою впровадження паспортів вулиць в 1,5 км зоні навколо НСК "Олімпійський" у місті Києві на період підготовки та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні створена робоча група з питань впровадження паспортів вулиць в 1,5 км зоні навколо НСК "Олімпійський". При цьому під паспортом вулиці розуміється реєстраційний документ, яким фіксуються архітектурне, колористичне вирішення, схема розміщення малих архітектурних форм, тимчасових споруд торговельного, побутового, соціально-культурного чи іншого призначення для здійснення підприємницької діяльності, рекламних засобів, освітлення, озеленення та інші складові вуличної інфраструктури [13]. Робота робочої групи проводиться гласно. У засіданнях робочої групи за запрошенням можуть брати участь депутати Київської міської ради, представники засобів масової інформації та громадськості міста Києва. Участь депутатів Київської міської ради регламентується законами України "Про

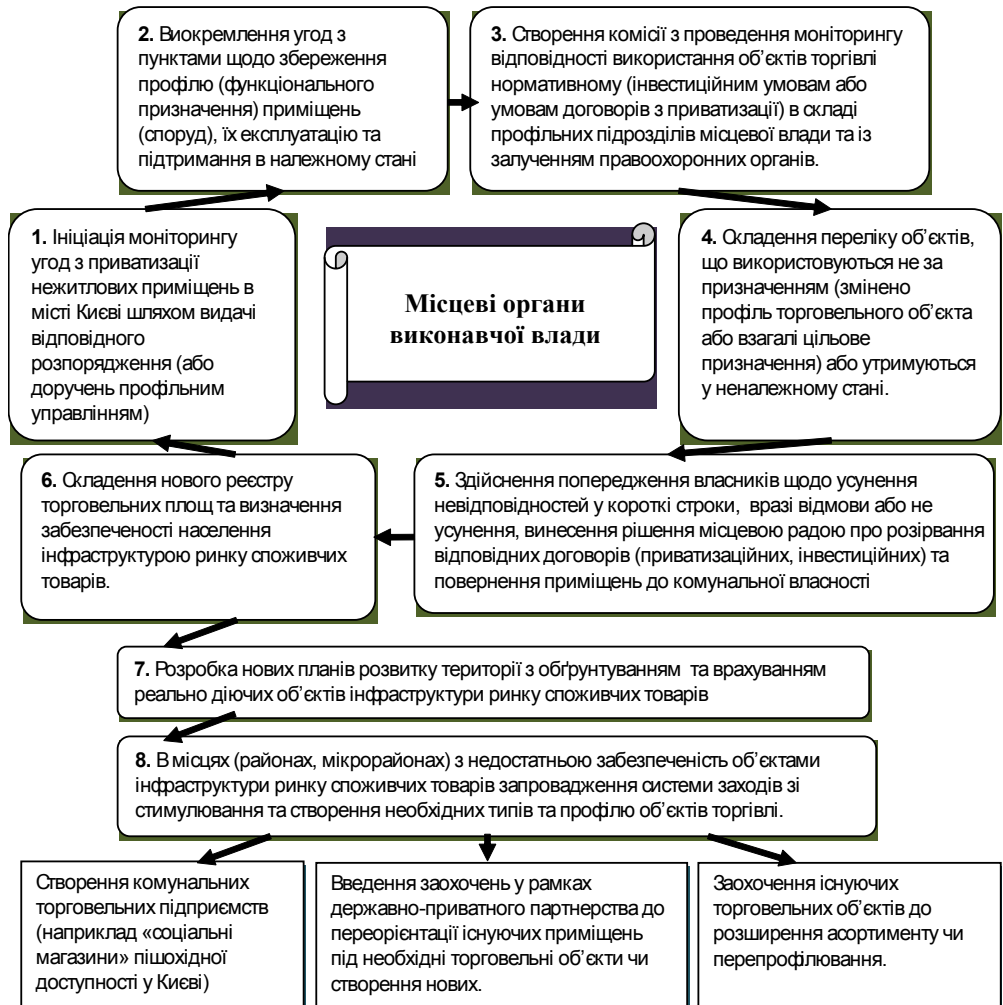

Рис. 5. Система заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування інфраструктури ринку споживчих товарів

місцеве самоврядування в Україні", "Про статус депутатів місцевих рад" та Регламентом Київської міської ради. З урахуванням рішень робочої групи готуються проекти рішень Київської міської ради та розпоряджень виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) про вирішення питань, віднесених до компетенції робочої групи, які, у разі їх прийняття, публікуються у встановленому порядку в засобах масової інформації [6].

Пропонуємо для оптимізації роботи створити відкрити базу даних щодо Паспортів вулиць та МАФів міста та покласти обов'язки щодо її наповнення на місцеві органи виконавчої влади (у м. Києві Головне управління з питань благоустрою). На сьогодні у м. Києві розробляється процедура реалізації відповідного проекту, тому пропонуємо включити до процедури щодо вирішення питання розміщення та забезпечення подальшого функціонування інфраструктури ринку споживчих товарів у частині тимчасових споруд та малих архітектурних форм наступну складову (рис. 6).

Так лише у 2011 році Головним управлінням контролю за благоустроєм міста Києва силами КП "Київблагоустрій" демонтовано на вулицях, які розміщені в 1,5 км зоні НСК "Олімпійський", 201 МАФ, також 91 МАФ демонтовано силами власників самостійно в результаті заходів (вручення приписів), вжитих працівниками Головного управління контролю за благоустроєм та КП "Київблагоустрій". Станом на листопад 2011 року, на вулицях, які розміщені в 1,5 км зоні НСК "Олімпійський", розміщено ще 615 МАФів.

Демонтаж малих архітектурних форм у даному випадку здійснювався заходами щодо розвитку інфраструктури ринку споживчих товарів, оскільки прибираються лише ті кіоски, які встановлено незаконно і діяльність яких була фактично неконтрольованою, тим самим підвищується рівень захисту споживачів та обслуговування населення.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Відтак, регулювання розміщення об'єктів інфраструктури ринку споживчих товарів потребує комплексного та системного підходу щодо вирішення нагальних питань та забезпечення реалізації стратегічних пріоритетів.

Однією з умов збалансованого розвитку інфраструктури ринку споживчих товарів та забезпеченості населення необхідною кількістю та якістю торговельних об'єктів є планування розміщення останніх при забудові територій та подальший контроль за забезпеченням діяльності торговельних об'єктів згідно їх передбаченому функціональному призначенню.

Для забезпечення відповідних положень пропонуємо оптимізувати роботу в напрямі оптимізації інфраструктури ринку споживчих товарів на територіях що вже мають інфраструктуру забезпечення, удосконалити систему інфраструктурного планування при створенні нових мікрорайонів (населених пунктів), привести у відповідність нормативну базу щодо організації роботи Інтернет-магазинів та розробити обґрунтовані схеми розміщення торговельних кіосків та пересувних лотків (МАФів).

Одночасно необхідно впроваджувати в роботу запропоновані механізми контролю за виконанням законодавства та відповідності фактичного використання приміщень їх провостановчим документам.

Суттєвою складовою інфраструктури ринку споживчих товарів є Інтернет-торгівля для, забезпечення діяльності та якісного надання послуг якої необхідно законодавчо закріпити положення щодо необхідності реєстрації відповідних суб'єктів господарювання та можливості контролю якості надання ними послуг. Для цього пропонуємо внести дані положення до проекту Закону України "Про внутрішню торгівлю" та на сучасному рівні до прийняття нормативних відповідних актів запровадити інформаційну підтримку суб'єктів Інтернет-торгівлі що дотримуються відповідних правил (рекомендацій) на рівні місцевої та державної влади.

Для розвитку такої складової інфраструктури ринку споживчих товарів, як торгівля у кіосках та лотках, пропонуємо запровадити ряд наступних заходів: проаналізувати нестачу торговельних об'єктів на певній території (за товарним асортиментом, пішохідною досяжністю та ін.), визначити, чи може бути компенсована відповідна нестача за рахунок влаштування малих архітектурних форм, розробити їх зовнішній вигляд та затвердити органами виконавчої влади схему їх розташування та зовнішній вигляд. Для контролю за діяльністю відповідних об'єктів торгівлі пропонуємо створити електронну базу даних кіосків та лотків (тимчасових споруд), яка буде в інтерактивному режимі надавати необхідну інформацію споживачам, суб'єктам господарювання та органам державної влади.

Література:

1. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://kievgenplan.grad.gov.ua/ru/tekstovy-material/15-generalny-plan/69>
2. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.kmv.gov.ua/question.asp?IdPart=1041&IdType=8&Id=207> "Перепрофілювання продовольчих магазинів"
3. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.kreschatic.kiev.ua/news/1211975637.html> Хрещатик Києву — новий Генеральний план розвитку міста 28/05/2008
4. Наказ Держкоммістобудування 17.04.1992 № 44 Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень ДБН 360-92**.

Рис. 6. Механізм регулювання розміщення об'єктів інфраструктури ринку споживчих товарів у частині тимчасових споруд

5. Київська міська державна адміністрація розпорядження від 18.03.2011 р. № 379 "Про заходи щодо впорядкування розміщення тимчасових споруд у місті Києві".

6. Київська міська державна адміністрація розпорядження від 18.03.2011 р. № 379 "Про заходи щодо впорядкування розміщення тимчасових споруд у місті Києві".

7. Коваленко Н., Шерстюк Н. "Магазин у павутині". Обіг української інтернет-торгівлі досягає мільярда доларів: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1608632.html>

8. Міжнародна Фінансова Корпорація "ІФС" за підтримки Міністерства закордонних справ Королівства Норвегії "Проект дослідження підприємницької діяльності в Україні".

9. Пономарев О. Інтернет-магазини: покупка виртуальна — последствия реальні: <http://kiyany.obozrevatel.com/money/internet-magazyni-pokupka-virtualnaya-posledstviya-realnyie.htm>

10. Проект Концепції розвитку сфери торгівлі м. Києва на 2009—2014 роки. (Лист Головного управління внутрішньої торгівлі та побутового обслуговування населення Виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) на № 190-90 від 17.05.2011).

11. Розпорядження Положення, Київська міська державна адміністрація, від 23.05.2011, № 807 "Про затвердження Тимчасового положення про паспортизацію проспектів, вулиць, площ, бульварів, провулків міста Києва".

12. Розпорядження Положення, Київська міська державна адміністрація, від 19.04.2011, № 587 "Про внесення змін та доповнень до розпорядження виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 30.04.2010 № 323".

13. Розпорядження Положення, Київська міська державна адміністрація, від 25.03.2011, № 418 "Про створення робочої групи з питань впровадження паспортів вулиць в 1,5 км зони навколо НСК "Олімпійський"

14. Хомич Л.В. Стратегія регіонального розвитку і планування території // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 4(5). — С. 142—149.

15. Шубіна О.О., Азарян О.М. Інфраструктура товарного ринку: теоретичні засади / За ред. О.О. Шубіна. — К.: Знання, 2009. — С. 47—62, 230—244 (379).

Стаття надійшла до редакції 26.03.2012 р.

О. Б. Письменна,
аспірант, старший викладач кафедри "Економіка підприємства",
ОКВНЗ "Інститут підприємництва "Стратегія"

ОСНОВИ ЕКОНОМІКИ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ УРАНОДОБУВНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ, ПЕРСПЕКТИВИ І МОЖЛИВОСТІ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто основні підходи до трактування поняття "ресурсозбереження" та його взаємозв'язок із процесами сталого розвитку, інноваційними технологіями та екологізацією процесу видобутку уранової сировини.

In the article the basic going near interpretation concept economy of resources and considered intercommunication with steady development, innovative technologies and ecologization of process of booty of uranium raw material.

Ключові слова: економіка ресурсозбереження, сталий розвиток, інноваційні технології та екологізація видобутку уранової сировини.

Key words: economy of resources, steady development, innovative technologies and ecologization of booty of uranium raw material.

ВСТУП

Запропонований на початку 90-х років імператив сталого розвитку, як показав час, не дав очікуваних результатів. В зв'язку з цим економісти, екологи та технологи прийшли до висновку, що необхідні більш дійові та перспективні шляхи подальшого розвитку людства. В їх основу були покладені принципи ресурсозбереження, впровадження інноваційних технологій та екологізація виробництва. Реалізація запропонованих нововведень потребує значних фінансових витрат, що фактично, неможливо для багатьох країн світу.

Суттєвий внесок у вирішення вищевказаних проблем зробили як закордонні, так і вітчизняні вчені [1—9]. Дослідники розглядають сучасні підходи до трактування терміна "ресурсозбереження", а також заходи по впровадженню засобів ресурсозбереження.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Нами поставлена задача уточнення терміна "ресурсозбереження" стосовно уранодобувного регіону України, а також визначення напрямів, які дозволяють мінімізувати техногенні наслідки функціонування уранових шахт, визначити шляхи подальшої діяльності комплексів і реалізації заходів для проживання на радіоактивно забруднених територіях. Встановлено зв'язок ресурсозбереження з інноваційними технологіями та екологізацією уранового виробництва. Необхідність цього визначається розробкою теоретичних та методологічних підходів, спрямованих на отримання прибутку, достатнього для максимальної нормалізації екологічної ситуації, оскільки плата за користування надрами та відшкодування екологічних збитків у наш час не дають можливості стабілізувати стан навколишнього середовища.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розміщення на території України в 50—80-ті роки ХХ століття основної кількості промислових підприємств стало причиною накопичення значної кількості токсичних відходів. При цьому обсяги радіоактивних відходів достеменно невідомі і точно оцінити їх розповсюдження на території України, як і обсяги радіоактивних газових викидів та стічних вод в даний час, прак-

тично неможливо. Достатньо відзначити, що на карті НАТО Україна позначена чорним кольором, що, на думку деяких фахівців, свідчить про вимирання нації. На карті України, яка розроблена спеціалістами "Інституту проблем природокористування та екології" НАН України, найбільш забрудненими є Кіровоградська, Дніпропетровська та Миколаївська області, які за кількістю накопчених радіоактивних відходів, в еквівалентній кількості, значно перевищують радіоактивність Чорнобильської зони.

Уранодобувна та переробна галузі України, що являють собою основу енергетичної незалежності країни, потребують детальної економічної та екологічної оцінки з метою вирішення проблем техногенного навантаження.

Необхідно відмітити, що уранова галузь України — єдина, в результаті діяльності якої утворюється більше відходів, ніж добувається руди. Оскільки, після видобутку руди та вилуговування урану, який використовується для виготовлення тепловіділяючих елементів (ТВЕЛів), утворюються додаткові радіоактивні відходи на атомних станціях за рахунок інертних матеріалів. Це є особливо актуальним у зв'язку з тим, що через декілька років відпрацьовані ТВЕЛі не будуть повертатися в Росію. З однієї сторони, криза пояснюється закінченням контракту на вивіз відпрацьованого палива в Росію, а з іншої сторони, будівництвом на Кіровоградщині в смт. Смоліно вітчизняного заводу по виготовленню ТВЕЛів для атомних станцій України.

У зв'язку з цим, як показано нами раніше [10], принципи Декларації, що були прийняті в Ріо-де-Жанейро, не можуть бути реалізовані в уранодобувній галузі. Слід також відзначити, що в останні роки ряд авторів [11] піддають сумніву ідеї сталого розвитку, враховуючи існуючі закони термодинаміки. Програма сталого розвитку уранодобувного кластера України, що займає значну частину Кіровоградської та Дніпропетровської областей, розрахована на реалізацію трьох етапів, але оцінка ситуації в наш час показує повне невиконання вже першого етапу Державної програми забезпечення сталого розвитку регіону видобування та первинної переробки уранової сировини на 2006—2030 роки. Перший етап не тільки не виконано, але й по цілому ряду

питань становище значно погіршилося [10].

В зв'язку з цим виникає необхідність більш детально розглянути концепцію сталого розвитку, впровадження ресурсозберігаючих технологій та зв'язок ресурсозбереження з інноваційними технологіями та екологізацією виробництва. Доцільно також проаналізувати реальність маловідходних технологій, що дасть можливість обґрунтувати перспективи подальшого розвитку уранодобувного регіону та розглянути перспективи утилізації радіоактивних відходів і застосування відходів інших виробництв регіонів у технологічному циклі уранодобувного кластера.

На сьогоднішній день проблема ресурсозбереження на промислових підприємствах набуває все більшої актуальності у зв'язку з підвищенням цін як на ресурси, так і на всі види енергії. Саме тому дослідження багатьох вчених-економістів направлені на розгляд питання ресурсозбереження як основної запоруки виходу людства із екологічної кризи. При цьому зміст терміна "ресурсозбереження" різні автори трактують дещо по-різному. Так, в Міжнародному стандарті під ресурсозбереженням розуміють: "...діяльність (організаційна, економічна, технічна, наукова, практична, інформаційна), методи, процеси, комплекс організаційно-технічних заходів і засобів, що супроводжують всі стадії життєвого циклу об'єктів і направлені на раціональне використання і економічне витрачання ресурсів. Відрізняють енергозбереження і матеріалозбереження".

У роботі [12] під ресурсозбереженням розуміють "сукупність засобів по бережливому та ефективному використанню факторів виробництва (праці, землі капіталу), що забезпечується через використання ресурсозберігаючих і енергозберігаючих технологій; зниження фондомісткості і матеріалоємності продукції; раціональне застосування праці менеджерів та маркетологів; використання переваг міжнародного розподілу праці".

У Великому економічному словнику [13] під ресурсозбереженням розуміють одну із форм реалізації резервів виробництва, яка пов'язана з максимальною економією у виробництві матеріально-технічних ресурсів.

Схожі трактування терміна "ресурсозбереження" наведено у роботах багатьох авторів, що пояснюється надзвичайно важливим процесом реалізації ресурсозберігаючих технологій.

Найбільш детально, на наш погляд, термін "ресурсозбереження" розглянуто в роботі [14]. На основі детального аналізу робіт закордонних та вітчизняних вчених автор дійшла висновку, що більшість дослідників під ресурсозбереженням розуміють особливий вид діяльності по раціональному та економічному використанню ресурсів.

Сам термін "ресурсозбереження" був запропонований на початку ХІХ століття. Протягом ХХ століття ресурсозбереження розглядалося як можливість максимальної економії всіх видів ресурсів з метою зниження собівартості продукції. Історична практика показала, що ні планова, ні ринкова економіка не можуть реалізувати ефективні процеси ресурсозбереження. Це зумовлено бажанням отримати надприбутки від економічної діяльності.

Слід зазначити, що більшість авторів розглядають терміни ресурсо- та енергозбереження як різні поняття. На наш погляд, енергозбереження є складовою частиною ресурсозбереження, з огляду на те, що будь-який вид енергії є результатом процесу використання ресурсів.

У роботі [15] із терміна "ресурсозбереження" окремо виділяють екологізацію виробництва. При цьому під екологізацією автор вважає доречним розглядати сукупність дій, спрямованих на мінімізацію негативного впливу стаціонарних та пересувних джерел забруднення довкілля. Що стосується ресурсозбереження, то в наведеній роботі Іванова Т.В. розглядає його як процес комплексного використання ресурсної бази, максималь-

ної економії та повторного ресурсокористування. Разом з тим, автор вважає за доцільне трактувати ці терміни в єдиному контексті.

У останній час надзвичайно поширеним стало поняття "впровадження інноваційних технологій". Що стосується трактування цього терміна, то слід відзначити, що різні автори суттєво розрізняють термін інноваційних технологій. На наш погляд, необхідно відмітити реальний підхід до інноваційних технологій, який обґрунтовано в роботі [16].

Розглядаючи інновацію як економічний термін, автор відзначає, що інноваційні технології слід розглядати як складний процес, що включає ряд етапів, починаючи від розробки технології до створення всього циклу впровадження, яке в кінцевому результаті дає можливість отримати новий вид продукції з врахуванням екологічності процесу. Зважаючи на велику кількість трактовок терміна "інновація", слід відмітити влучний вислів, що стверджує: "...зміст терміна "інновація" залишається загадкою навіть для багатьох із тих, хто його часто використовує" [17]. Оцінюючи термін "ресурсозбереження" в контексті уранодобувної промисловості, на наш погляд, необхідно, в першу чергу, враховувати ефект від мінімізації шкідливого впливу на навколишнє середовище при максимальній економії витрат всіх видів ресурсів з одночасним отриманням продукції в умовах мінімального впливу на здоров'я працівників. При цьому слід зазначити, що ресурсозбереження не є самоціллю, а є основою для вирішення проблем синергетичного впливу техногенного навантаження накопичених за попередні роки відходів з метою створення максимально якісних умов проживання населення в радіоактивно забруднених регіонах України. В цьому напрямі розпочата попередня робота для виходу із екологічної кризи. На початку 2012 року Верховна Рада України в першому читанні прийняла за основу законопроект № 9409 від 03.11.2011 року, ініційований Кабінетом Міністрів про внесення змін в деякі закони України, що регулюють питання збору коштів на соціально-економічну компенсацію ризику населення, яке проживає на території підприємств по видобутку і переробці уранових руд. При цьому, в зоні екологічного ризику проживає близько 4 млн людей. Зважаючи на те, що випуск уранового концентрату знаходиться на рівні 850 т на рік, а відшкодування буде складати 2,75 грн. за 1 кг реалізованої кінцевої продукції уранового концентрату (без урахування ПДВ), відратування підприємства на соціально-економічну компенсацію ризику населення від дії радіоактивного впливу буде становити близько 2400 тис. грн. Тобто в разі виплати компенсації кожній людині, що проживає на забрудненій території, вона складатиме близько 0,5 грн. на рік. Слід зазначити, що мешканці ПАР, які проживають в регіонах видобутку уранової руди, отримують близько 2000 \$ США на рік в якості компенсації.

Якщо вказані законопроектом збори акумулювати в єдиному фонді, то цього буде недостатньо навіть на проведення щорічного повномасштабного моніторингу території вказаних вище регіонів.

Перехід економіки України на шлях ресурсозбереження пов'язаний з формуванням і реалізацією основних напрямів підвищення ефективності використання ресурсів та процесом розширення методичної бази.

Ресурсозберігаюча орієнтованість економіки уранодобувних регіонів зумовлює необхідність реалізації заходів, направлених на:

- комплексне та повне використання сировини;
- застосування сучасних підходів до процесів виробництва;
- утилізацію, на основі відпрацювання та впровадження екологічних технологій, накопичених на території Кіровоградської та Дніпропетровської областей відходів, що несуть значне техногенне навантаження;
- обґрунтування природо- та ресурсозберігаючих

технологій і технічних засобів, що забезпечують як підвищення заходів з охорони навколишнього середовища, раціонального використання надр і життєдіяльності населення уранодобувних регіонів, так і дають економічну, соціальну та екологічну оцінку уранових родовищ;

— повномасштабну підготовку фахівців для уранодобувного кластера;

— реабілітацію забруднених ґрунтів та очищення залишкових радіоактивних розчинів колишніх ділянок підземного вилуговування на основі впровадження технологій сорбційного та співсаджувального механізмів вилучення урану із вищезазначених розчинів, розташованих у регіонах кращих чорноземів світу.

Разом з тим, не можна не звертати увагу на необхідність раціонального використання трудового, фінансового, науково-технічного та інтелектуального потенціалу підприємств, оскільки раціональне ресурсоспоживання можливе лише на основі кардинального удосконалення технологічних процесів виробництва, оптимізації структурного та якісного кадрового складу підприємств, фінансових та інформаційних потоків використання науково-технічного прогресу на всіх етапах процесу. Найважливіший напрям технічного розвитку уранового кластера України в сучасних економічних умовах пов'язаний зі створенням та реалізацією програми ресурсозбереження на всіх етапах виробництва. Для цього необхідно вдосконалити нормативно-правову базу, економічні та організаційні механізми її реалізації, сучасний підхід до обґрунтованих управлінських рішень щодо функціонування видобутку уранової руди. В сучасних умовах саме ресурсозбереження є пріоритетною задачею розвитку атомної енергетики України. Це необхідно та важлива задача, вирішення якої дасть можливість забезпечити конкурентоспроможність кінцевої продукції уранового комплексу (закису-окису урану), а також мінімізувати шкідливий вплив функціонування підприємств у Кіровоградській та Дніпропетровській областях. Вирішення всіх цих проблем неможливе без впровадження нових технологій, які детально викладені в роботах [18; 19]. Більшість вчених-економістів трактують їх як основу ресурсозбереження, що дозволяє вирішити існуючий на сьогодні комплекс екологічних проблем. На жаль, на сьогоднішній день в уранодобувній та переробній промисловості практично не впроваджуються ресурсозберігаючі технології, що є причиною невиконання першого етапу Державної програми забезпечення сталого розвитку регіону видобування та первинної переробки уранової сировини на 2006—2030 роки. Це зумовлено тим, що починаючи з 90-х років ХХ століття вищі начальні заклади, які готували спеціалістів для уранової галузі залишилися в Росії. Запроваджувати досвід інших розвинутих країн неможливо, тому що рудна сировина України суттєво відрізняється за мінералогічним і хімічним складом, а головне — за вмістом урану. В зв'язку з цим нагальною проблемою є створення в Україні бази з підготовки спеціалістів для уранодобувної та переробної галузі. Це надзвичайно важливо, адже виробництво уранового концентрату із добутої на шахтах руди здійснюється як на гідрометалургійному заводі, так і безпосередньо на шахтах, методами купного та блокового вилуговування.

ВИСНОВКИ

Таким чином, ресурсозбереження в контексті розвитку уранодобувних регіонів України повинно, в першу чергу, базуватися на розробці та впровадженні ресурсозберігаючих та інноваційних технологій, метою яких є створення максимально сприятливих умов життя для людей, що проживають в уранодобувних регіонах. Для вирішення цих питань необхідно запровадити державний контроль за розробкою нормативно-правових документів та контроль за їх виконанням. В якості стартового капіталу, на наш погляд, необхідно включи-

ти в вартість електроенергії, що виробляють на атомних станціях, квоту для реалізації вказаних вище питань.

Література:

1. Мельник А.Г. Экологическая экономика: учебник. — Сумы: Издательство "Университетская книга", 2001. — 350 с.
2. Макарова С.Ф. Возможности использования резервів енергозбереження в економічному розвитку України// Економіка та держава. — 2010. — № 12. — С. 90—92.
3. Богатырев А.В. Теория и методология организационно-экономического обеспечения ресурсосбережения на промышленных предприятиях: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. — Нижний Новгород, 2010.
4. Зиятдинов Ш.Г. Проблемы ресурсосбережения в курсе физики и технологи [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http://www.rusnauka.com.ORG/ Ecologia/5_zijatdinov sh.g..doc.html](http://www.rusnauka.com.ORG/Ecologia/5_zijatdinov_sh.g..doc.html).
5. Радчук І.М. Сутність поняття "ресурсозбереження" та шляхи його впровадження на підприємстві// Вісник ХНТУ. — 2009. — № 3 (36). — С. 93—96.
6. Ресурсосбережение и определение оптимального соотношения ресурсов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.maxref.ru/referat_337_6129.html.
7. Ахмадиев Р.Я. Экономическое обоснование освоения потенциала ресурсосбережения (на примере энергосбережения): дис. канд. экон. наук: 08.00.05. — Казань, 2002. — 148 с. — РГБ ОД, 61:03-8/1697-7.
8. Кулініч О.М. Сучасні проблеми ресурсоспоживання економіки України в умовах глобальних процесів// Економіка та держава. — 2011. — № 8. — С. 12—14.
9. Грищенко С.Г. Проблеми Функціонування гірничо-металургійного комплексу України в умовах сталого розвитку// Матеріали четвертої Міжнародної науково-практичної конференції "Проблеми природокористування, сталого розвитку та техногенної безпеки регіонів". — Дніпропетровськ, 2007. — С. 121—123.
10. Письменна О.Б. Ресурсозбереження в контексті сталого розвитку уранодобувачого регіону// Актуальні проблеми економіки. — 2012. — № 1. — С. 192—199.
11. Письменна О.Б. Ресурсозбереження в контексті сталого розвитку// Матеріали шостої Міжнародної науково-практичної конференції "Проблеми природокористування, сталого розвитку та техногенної безпеки регіонів". — Дніпропетровськ, 2011. — С. 127—128.
12. Экономический словарь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.abc.informbureau.com/html/danodninaadaaeiaea.html>.
13. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. — М.: Книжный мир, 2001. — С. 271.
14. Сотник И.Н. Подходы к эколого-экономической трактовке термина "ресурсосбережение" [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/8458/1/557.doc>.
15. Иванова Т.В. Екологізація природокористування та політика ресурсозбереження в сучасних умовах// Економіка та держава. — 2011. — № 4. — С. 123—125.
16. Журнал "Вестник образования" [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.vestnik.edu.ru/obrpol0410.html>.
17. Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.rbc.ua/rus/newslne.html>.
18. Письменная О.Б., Письменный Б.В. Ресурсосберегающие технологии добычи урана и их эколого-экономическое обоснование// Сборник докладов VI международной научно-практической конференции "Актуальные проблемы урановой промышленности". — Алматы, 2010. — С. 132—136.
19. Письменная О.Б. Экономика ресурсосбережения гидрозакладочных работ на урановых шахтах// Вісник економічної науки України. — 2010. — № 2(18). — С. 117—124.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2012 р.

В. Д. Долот,
кандидат наук з державного управління, докторант,
Національна академія державного управління при Президентіві України
В. В. Дудка,
здобувач, Національна академія державного управління
при Президентіві України
Л. А. Ляховченко,
головний спеціаліст, Національна академія державного управління
при Президентіві України

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ КЕРОВАНОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ)

У статті на основі аналізу літературних джерел висвітлюється роль державного регулювання керованої медичної допомоги на регіональному рівні в умовах трансформаційних змін.

In the article on the basis of literary sources examination light up the role of the guided medicare government control at the local level in transformation conditions changes.

Ключові слова: здоров'я, керована медична допомога, державне регулювання, регіональний рівень..
Key words: health, guided medicare, government control, local level.

Немає справи, упорядкування якої було б складнішим, ведення небезпечнішим, а успіх — сумнівнішим, аніж заміна старих порядків новими.

Нікколо Макіавеллі

Для удосконалення необхідні зміни; для досягнення досконалості необхідні часті зміни.

Вінстон Черчилл

ВСТУП

Демократичні перетворення, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, супроводжуються складними й суперечливими процесами, трансформацією влади, економічних основ держави, соціальної структури, суспільного устрою, що призвело до зростання ролі державних інститутів у регулюванні суспільних відносин [10].

У період докорінних перетворень у суспільно-економічній сфері України, реформування галузі охорони здоров'я, адаптації лікувально-профілактичних закладів до умов ринкової економіки зростає роль і значення механізмів державного управління перебудовою здоров'я охоронної сфери як на національному, так і на регіональному рівнях відповідно до суспільних потреб [2; 3; 7; 11].

Специфіка феномена здоров'я як складової людського розвитку полягає в тому, що його водночас можна розглядати, з одного боку, як безцінний та незамінний спосіб для досягнення всього розмаїття цілей індивіда, а з другого — як найнеобхіднішу умову для його повно-

цінного розвитку. Здоров'я, таким чином, сприймається не тільки і не скільки як здатність до фізично благополучного існування, скільки як здатність до виконання соціально-трудова функцій, відтворення сукупності людських здібностей та потреб взагалі [9].

Ефективність державної політики з охорони суспільного здоров'я визначається кількома базовими критеріями, а саме [1, 10]:

- станом суспільного здоров'я (зокрема; середньою очікуваною тривалістю життя);
- ефективністю механізмів фінансового захисту громадян на випадок захворювання;
- економічною ефективністю діяльності галузі;
- задоволенням потреб громадян щодо послуг з охорони здоров'я та медичного забезпечення.

Основою організаційних змін у сфері охорони здоров'я є відхід від принципу епізодичного лікування гострих захворювань до надання координованого континууму інтегрованих послуг, які будуть покращувати стан здоров'я конкретних груп населення. Зміни вимагають нових та відмінних від старих способів організації та уп-

равління системою охорони здоров'я. Основними з них є такі [8, с. 5]:

- управління ринком чи мережею послуг (управління, орієнтоване на задоволення потреб населення або на досягнення заданих результатів);

- управління медичним обслуговуванням з виходом за межі організацій;

- всеохоплююче безперервне управління якістю послуг з охорони здоров'я і постійне вдосконалення діяльності.

У контексті викладеного вище, автори поділяють думку тих дослідників, які вважають, що обов'язковими елементами такого підходу є оцінка потреб хворого та його сподівань. Виходячи з такої оцінки, необхідними є реорганізація ролі медичного персоналу у процесі догляду за хворими; підготовка медичного персоналу до надання допомоги в континуумі: допомога в гострому стані — приймальня лікаря — домівка хворого; надання допомоги відповідно до клінічних протоколів; використання даних про результати лікування та задоволення потреб хворого для покращення лікування та розробка інформаційної системи, яка допомагає проводити зазначену допомогу [6].

Одним із можливих шляхів оптимізації системи медичного забезпечення може бути широке впровадження у практику здравоохоронної сфери України керованої медичної допомоги.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сутність керованої медичної допомоги, як відомо, полягає в тому, що на зміну класичній страховій моделі, характерними рисами якої були гонорарна система оплати (тобто сплати за кожну послугу), що призводить до збільшення вартості медичної допомоги; страхування, при якому оплачується вартість послуг за лікування хворих; повна свобода вибору надавачів медичних послуг, фрагментарна і непідзвітна система надання медичної допомоги, — швидкими темпами йде становлення керованої медичної допомоги, що базується на принципах конкурентності, інтегрованості, підзвітності й комплексного підходу [4; 5].

При цьому авансування (попередньо оплачена керована медична допомога) постачальникам медичних послуг здійснюється на основі подушного нормативу. А оскільки подушний норматив за своєю сутністю є тарифом, то фінансування буде фіксованим. У такій системі організації та фінансування медичної допомоги вирішальну роль набуває управління собівартістю послуг на підставі законів внутрішнього ринку в рамках єдиного медичного комплексу, який інтегрував свої можливості й уклав договір зі страховою компанією. Таким чином, подушний норматив повертає логіку нинішньої системи "оплати на послугу" у протилежну сторону. Фінансова зацікавленість надавачів послуг полягає у правильному управлінні їх собівартістю, а не в наданні більшої кількості послуг, як це відбувається при системі "сплати за послугу". При системі подушного нормативу управління собівартістю вимагає зниження обсягу послуг і їх вартості на одного пацієнта, однак при цьому повинні зберігатися якість допомоги та задоволення пацієнта.

Здійснений авторами системний аналіз літературних джерел свідчить, що для досягнення поставлених завдань у системі керованої медичної допомоги, окрім інтеграції можливостей, широко практикується "диспетчерські" функції лікаря загальної практики, який визначає найраціональніший медичний маршрут, контролюючи потоки пацієнтів. Адже саме він — лікар загальної практики/родинний лікар, — контролюючи і регулюючи потоки пацієнтів, направляє останніх на стаціонарне (госпітальне) лікування або ж віддає перевагу спеціалізованому амбулаторному лікуванню. Слід наголосити на тому, що,

окрім "диспетчерських" функцій, лікар загальної практики ще й формує наступність в організації медичної допомоги, адже медична допомога при цьому фактично планується. Наприклад, родинний лікар планує для своїх пацієнтів стаціонарну допомогу, замовляючи при цьому необхідну кількість ліжко-днів. Страхові компанії при роботі за принципом керованої медичної допомоги зможуть вибірково укладати контракти з тими надавачами медичних послуг, які зуміли забезпечити кращу її якість при мінімальних витратах [4; 5].

Автори глибоко переконані в тому, що в системі керованої медичної допомоги акцент зусиль лікувально-профілактичних закладів (ЛПЗ) у роботі зі збереження здоров'я пацієнта зміщується з лікування захворювань на їх профілактику, оскільки їх фінансовий стан прямо залежить від здоров'я зведеного на облік населення.

Загальні принципи керованої медичної допомоги зводяться до наступного [5]:

- підвищення відповідальності виробників медичних послуг за управління медичною допомогою прикріпленому контингентові;

- відповідальність виробників медичних послуг за якість допомоги, витрати на її надання та отриману від страхової компанії оплату за подушним нормативом, розмір якого ніяк не залежить від обсягу наданої допомоги;

- стимулювання організації керованої медичної допомоги до зниження обсягу необгрунтовано наданих медичних послуг на підставі отриманого прибутку у вигляді засобів, зекономлених за рахунок зниження обсягу необгрунтованих послуг.

Існує багато різних варіантів та організаційних моделей керованої медичної допомоги. В їх основі — інтеграція зусиль лікувально-профілактичних закладів, яка може проявлятися навіть у розвитку величезних мереж медичних закладів. Однак найбільш перспективною та визнаною моделлю інтеграції, яка почала з'являтися в західних системах здравоохорони впродовж останніх років, є лікарсько-лікарняні організації (ЛЛО). Вони включають в себе об'єднання лікарів загальної практики/сімейної медицини і багатопрофільних лікарень, які пропонують застрахованим повний набір медичних послуг на основі авансової подушевої оплати.

Як стверджують зарубіжні автори, для того, щоб досягти успіху в умовах керованої медицини, медичне підприємство повинно вміти нести фінансовий ризик як невід'ємну частину загальної подушної оплати. При цьому слід наголосити, що загальний фінансовий ризик буде розподілено серед лікарів первинної ланки, профільних спеціалістів поліклінік і госпітальних відділень.

Управління в умовах керованої медичної допомоги відбувається з врахуванням [5]:

- аналізу діяльності (включаючи фінансову) кожної ланки, кожної служби;

- визначення раціональних маршрутів руху хворих;

- пошуку ресурсозберігаючих технологій і відповідного стимулювання;

- встановлення контрольних цифр, тобто цілей щодо обсягу медичної допомоги;

- розробки і впровадження протоколів (керівництв, стандартів) лікування;

- оцінки виконання фінансових планів і заохочення за економію.

Найефективнішим органом управління в такій моделі може бути лікарсько-адміністративна група, до складу якої входять представники усіх зацікавлених сторін, зокрема представники адміністрації, сімейні лікарі, завідувачі госпітальними та поліклінічними відділеннями. Вказані категорії медичного персоналу однаковою мірою зацікавлені у підвищенні якості ме-

Рис. 1. Схема алгоритму створення системи керованої медичної допомоги як варіанту механізму управління медичним забезпеченням

дичної допомоги і зниженні нераціональних витрат, адже працюють в єдиній інтегрованій системі, де при чіткому розподілі функцій відбувається спільна відповідальність за кінцевий результат. На рис. 1 представлено схему алгоритму створення системи керованої медичної допомоги як одного з варіантів механізму управління медичним забезпеченням.

Працюючи в єдиному медичному, фінансовому та інформаційному полі, члени лікарсько-адміністративних груп мають повну медико-економічну інформацію щодо пацієнтів та їх потоків, що спрямовуються в госпітальні та поліклінічні відділення; знають обсяги робіт, що виконуються в кожному структурному підрозділі, а також добре інформовані щодо затрат, включаючи амбулаторії сімейної медицини. Прозора, системна інформація дає можливість коректувати обсяги медичної допомоги і фінансові потоки між структурними підрозділами з врахуванням медичної та економічної доцільності.

Як стверджують експерти [4], така система управління дозволяє оптимізувати обсяги медичної допомоги, функцію та структуру лікувально-профілактичних закладів регіону, їх кадровий склад, виключити нераціональні витрати і, в кінцевому рахунку, визначитися з реальною величиною подушного нормативу, необхідного для організації повноцінної медичної допомоги населенню в будь-якій моделі системи охорони здоров'я.

ВИСНОВКИ

1. Обґрунтовано, що модель керованої медичної допомоги, організованої в межах адміністративної території, інтеграції зусиль лікувально-профілактичних закладів із чітким розподілом обов'язків і спільною відповідальністю за кінцевий результат дозволяє на якісно новому рівні організувати систему управління як при переході до моделі обов'язкового медичного страхування, так і при бюджетній медицині.

2. Доведено, що в основу запропонованого підходу закладено принцип доцільності, тобто відбувається раціональний розподіл обсягів медичної допомоги та ефективне використання наявних ресурсів (фінансових

і людських), тобто використовуються наукові підходи сучасного менеджменту та логістики.

3. Використання принципу керованої медичної допомоги:

а) забезпечує прозорий розподіл ресурсів на усіх рівнях — від подушного нормативу до ресурсів адміністративної території;

б) дає можливість оцінити реальні потреби населення в різних видах медичних послуг;

в) сприяє оптимізації функції, структури та кадрового складу лікувально-профілактичних закладів регіону.

4. Модель керованої медичної допомоги дає можливість сімейним лікарям реально управляти обсягами медичної допомоги і потоками пацієнтів, піднімаючи їх до рівня базових менеджерів, а організатори охорони здоров'я усіх рівнів при даній моделі можуть оперативно аналізувати якість медичної допомоги та раціонально використовувати наявні ресурси.

Література:

1. Карамішев Д.В. Стратегічне управління інноваційними процесами в системі охорони здоров'я: державні механізми: монографія / Д.В. Карамішев. — Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2006. — 304 с.
2. Мельниченко О.А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання: монографія. — Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2008. — 232 с.
3. Надюк З.О. Державне регулювання ринку медичних послуг в Україні: монографія / З.О. Надюк; предмова проф. В.М. Огаренка. — Запоріжжя, 2008. — 296 с.
4. Портер М. Конкурентна стратегія: методика аналіза і конкурентів / М. Портер. — М.: Альпіна Бизнес Букс, 2005. — 247 с.
5. Портер М. Переосмислення системи здравоохранения. Как создать конкуренцию, основанную на ценности и ориентированную на результат / М. Портер, Э. Айсберг. — К.: Издательство Алексея Капусты (подразделение "Агенства "Стандарт"), 2007. — 620 с.
6. Рожкова І.В. Децентралізація управління у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні: монографія / І.В. Рожкова, І.М. Солоненко. — К.: Фенікс, 2008. — 160 с.
7. Рожкова І.В. Розвиток конкурентоспроможності регіонального управління у сфері охорони громадського здоров'я: монографія. — К.: Фенікс, 2009. — 384 с.
8. Солоненко І.М. Управління організаційними змінами у сфері охорони здоров'я: монографія / І.М. Солоненко, І.В. Рожкова. — К.: Фенікс, 2008. — 276 с.
9. Федько О.А. Перспективи управлінського впливу на формування та збереження здоров'я населення з урахуванням ціннісно-світоглядної трансформації українського суспільства в умовах соціальної нестабільності: монографія / О.Ф. Федько. — К.: НАДУ, 2012. — 384 с.
10. Управління охороною здоров'я територіальної громади: монографія / Авт. кол: І.В.Рожкова, Л.І. Жаліло, Ю.В. Давидова та ін.; за ред В.М. Вакулєнка, М.К. Орлатого. — К.: НАДУ, 2009. — 152 с.
11. Урсол Г.М., Скрипник О.А., Бугро В.І. Стратегія реформ. Регулювання фінансових ресурсів галузі охорони здоров'я: від державного до приватного сектора. — Кіровоград: ТОВ "Імекс-ЛТД", 2009. — 404 с.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2012 р.

О. В. Клименко,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
і конституційного права, Академія муніципального управління

МЕДИЧНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Дана стаття висвітлює предмет і методологію медичного правознавства як галузевої юридичної науки.

Given article consecrates a subject and methodology of medical jurisprudence as branch jurisprudence.

Ключові слова: медичне правознавство, медичне право.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні під час економічних, соціальних змін, зумовлених переходом від соціалістичного ладу до соціально-регульованої ринкової економіки, спостерігається поява нових видів суспільних відносин, які потребують правового врегулювання та їхнього дослідження. Зокрема, це стосується відносин у здравоохоронній сфері. За для цього перед нашим урядом постає завдання створення окремої комплексної галузі медичного права, а перед науковцями — розробка медичного правознавства як виокремленої галузевої юридичної науки.

Мета дослідження — визначити предмет та методологію медичного правознавства як галузевої юридичної науки.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Наука як важлива сфера людської діяльності, що має на меті одержання її систематизацію об'єктивних знань про дійсність, має складну структуру.

Як і кожна наука, юридична наука також має своїм завданням одержання нових об'єктивних знань про свій предмет, тобто про систему охорони здоров'я й право, систематизацію цих знань, опис, пояснення й прогнозування на основі соціальних законів, що відкриваються нею, різних медико-правових явищ і процесів. Вона користується своїми власними поняттями й категоріями, у яких закріплюються добуті нею знання про різні сторони медико-правового життя суспільства, про виникнення, розвиток і функціонування таких соціальних інститутів, як система охорони здоров'я й медичне право.

Розвиток юридичної науки йде складним шляхом, становлячи перехід від однієї парадигми до іншої, від одного рівня знань до іншого.

Визначається динаміка юридичного знання вічно живим, мінливим у часі характером таких соціальних інститутів, як система охорони здоров'я й медичне право. Рівень юридичних знань усе більше підвищується, він наповнюється новими даними про медико-правові явища й процеси, змінюючи й поглиблюючи багато звичних наукових положень і уявлень.

Медичне правознавство — це галузева юридична наука.

Варто звернути увагу, що до юридичної науки відноситься не медичне право, а наука медичного права, тобто теоретичні знання про систему охорони здоров'я й медичне право.

Наприклад, саме медичне право — це сукупність правових норм, їх великих об'єднань (наприклад, правових інститутів), які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі надання медичної допомоги, яка застосовується з діагностичною, профілактичною, лікувальною і реабілітаційно-відновною метою, аби забезпечити право людини на охорону здоров'я [5]. Вивчення цих норм, їхньої сукупності — предмет науки медичного права.

Наука — це завжди систематизоване знання в якійсь галузі життєдіяльності людського суспільства. У даному прикладі з медичним правом це знання про суспільні відносини в сфері медичної діяльності [3], у нормах (правилах), які регулюють ці відносини.

Це принципове положення варто засвоїти, для того щоб не допускати змішання науки і її предмета.

Отже, до галузевої частини юридичної науки відноситься медичне право, що має свій власний самостійний предмет занять, сферу власних наукових інтересів. Цей предмет

— насамперед, суспільні відносини в сфері медико-санітарної допомоги та охорони здоров'я як окремої людини, так і населення в цілому [2].

Отже, медичне правознавство, насамперед, вивчає окремі суспільні закони, що відносяться до окремих сторін держави й права, пов'язаних із забезпеченням права громадян на охорону здоров'я.

Предмет медичного права як науки може включати й вивчення окремої, існуючої в конкретно-історичних умовах системи охорони здоров'я. Наприклад, сучасному українському юристові важливо знати й розуміти зміни, що відбуваються в нинішній Українській державі, еволюцію колишньої Радянської системи охорони здоров'я імені М.О.Семашка в нові державні й недержавні форми. Тому розгляд на теоретичному рівні цих змін, їхнє осмислення також стає предметом вітчизняного медичного правознавства.

До предмета медичного правознавства можуть бути віднесені не тільки явища й процеси в сфері медичної діяльності, але й ті, що органічно пов'язані з ними, що супроводжують їх, які дозволяють краще зрозуміти ці явища й процеси, оцінити вплив системи охорони здоров'я й медичного права на інші соціальні інститути суспільства. Це відноситься до таких сторін громадського життя, як суспільна свідомість, моральний стан суспільства й т.д.

Таким чином, предметом медичного правознавства виступають суспільні відносини в сфері медичної діяльності, а також органічно пов'язані з ними й супутні їм інші соціальні явища й процеси.

Саме ж медичне правознавство як юридична наука являє собою систему об'єктивних знань про ці найбільш загальні закономірності й органічно пов'язані з ними явища й процеси, що супроводжують їх.

Останнім часом по всьому спектру суспільних наук відбувається подальша диференціація наукового знання.

Торкнулася ця тенденція й права соціального забезпечення. У рамках цієї тенденції у відносно самостійну частину виділилося медичне право. Р.І. Іванова і В.А. Тарасова розглядають медичне право як підгалузь права соціального забезпечення, аргументуючи цей висновок тісним зв'язком охорони здоров'я з державою й розглядаючи медичне обслуговування як форму державних соціальних гарантій, подібну до пенсійного забезпечення [4].

Крім того, формується медичне правознавство, що охоплює загальні медико-правові аспекти, характерні для всіх державно-організованих суспільств, і спеціальні, що охоплюють особливості систем охорони здоров'я в тих або інших народів.

Знання предмета медичного правознавства дозволяє оцінювати його місце й функції в системі наук, що вивчають державу й право. Зрозуміло, кожна юридична наука має свою теоретичну частину, свою систему понять й категорій. Наприклад, наука кримінального права вивчає такі явища, як злочин і покарання, і закріплює на теоретичному рівні принципи й форми цих соціально-правових явищ. А наука медичного права — явища в сфері медичної діяльності.

Знання про медико-правові сторони явищ і процесів медичне правознавство передає теорії держави й права. Відбувається, таким чином, процес взаємозбагачення й взаємовпливу науки медичного права й теорії держави й права.

Методологічною основою для медичного правознавства є теорія держави й права. Іншими словами, систему методів, за допомогою яких вивчаються на теоретичному рівні сис-

тема охорони здоров'я й медичне право, формулює теорія держави й права.

Особливі взаємозв'язки існують у медичного права з історією медицини. Історія медицини вивчає конкретні медико-правові явища й процеси, що розгортаються в просторі й часі, у різних країнах, у різний час. Медичне правознавство узагальнює ці знання, систематизує їх, надаючи їм нову теоретичну якість.

Без осмислення конкретно-історичних даних про систему охорони здоров'я й медичне право, у відриві від них, медичне правознавство стає умоглядною, схоластичною наукою.

Тому принцип історизму є одним з основних принципів медичного правознавства. Цей принцип означає, що медико-правові явища й процеси треба вивчати в розвитку, тобто розглядати те, як виникають система охорони здоров'я й медичне право, які основні етапи проходять у своєму розвитку, чим вони стали в цей час, які їхні подальші перспективи [1; 9—15].

Тому принцип історизму є одним з основних принципів медичного правознавства. Цей принцип означає, що медико-правові явища й процеси треба вивчати в розвитку, тобто розглядати те, як виникають система охорони здоров'я й медичне право, які основні етапи проходять у своєму розвитку, чим вони стали в цей час, які їхні подальші перспективи. Принцип історизму тому й має методологічну значимість, що він завжди припускає наявність історично визначеного предмета дослідження, вимагає виділення зв'язків цього предмета й розгляду його розвитку в часі.

Разом з тим, медичне правознавство у взаємодії з історією є самостійною сферою знань і виконує свої специфічні функції, тобто має самостійні напрямки в дослідницькій діяльності.

Насамперед, це гносеологічна функція, тобто пізнання й пояснення сутності, змісту й форм системи охорони здоров'я й медичного права, а також інших, органічно пов'язаних з організацією охорони здоров'я явищ і процесів.

Це соціальна (прикладна) функція, коли знання, отримані медичним правознавством, використовуються для прогнозування розвитку медико-правових явищ і процесів. Наприклад, як буде еволюціонувати система охорони здоров'я, чи будуть мати успіх реформи в сфері охорони здоров'я, що треба конкретно робити, щоб забезпечити доступність медичної допомоги різним соціальним верствам населення й т.п. Іноді в юридичній літературі цю соціальну (прикладну) функцію медичного права іменують прогностичною. Ця функція може включати як критичний, так і підтримуючий, часом навіть апологетичний зміст стосовно тих або інших сторін конкретних систем охорони здоров'я.

Якщо знання предмета медичного права дозволяє чітко відповідати на запитання, що вивчає ця наука, то знання методології дозволяє дати відповідь на інше найважливіше питання: як наука це робить, за допомогою яких методів і прийомів.

Справа в тому, що методологія будь-якої науки також не є довільно придуманою, привнесеною ззовні набором способів і прийомів вивчення. Методологія об'єктивно зумовлена предметом вивчення, що впливає із загальних концептуальних підходів, рівня наукового знання, частин кожної науки, її істотних елементів. Методологія — це система методів, набір способів і прийомів дослідницької діяльності, знання про них. Але об'єктивно ця система, цей набір задаються природою досліджуваних явищ і процесів, впливає із загального методологічного стану наукового знання, наукових інтересів.

Широке використання тільки одного порівняльного методу, при якому йде зіставлення систем охорони здоров'я, галузей медичного права й інших, пов'язаних з ними структурних елементів державно-правового життя різних суспільств, відразу б показало, які прогалини й недоліки існують у нашій державі в сфері забезпечення прав громадян на охорону здоров'я. Правда, правова статистика відразу б дозволяла на основі її аналізу й узагальнення отримати наукові знання про причини й форми правопорушень і т.д. Соціологічний метод дозволив би встановити й виміряти роль соціальних факторів, їхній вплив на розвиток системи охорони здоров'я, ефективність дії медичного права.

Доцільно використати в медичному правознавстві кібернетичний метод, правовий експеримент і ряд інших.

Медичне право тісно пов'язане з такими юридичними науками, як теорія держави й права, цивільне, адміністративне, трудове, кримінальне право, право соціального забезпечення, — і цей зв'язок, головним чином, проходить саме в методологічній сфері наукового пізнання. Тому використан-

ня соціологічного, порівняльного, формально-логічного методу істотно збагачує методологію медичного права.

Правовий експеримент — досвідчена перевірка закону на обмеженій території — використовують сьогодні на Україні в пілотних регіонах, до складу яких увійшли Донецька, Дніпропетровська й Вінницька області за реформуванням охорони здоров'я.

Зрозуміло, може бути корисним і творче використання матеріалістичної діалектики — важливого методологічного арсеналу філософії. Також корисним було б використання кібернетичних методів (наприклад, підхід до управлінських процесів з урахуванням зворотного зв'язку, обов'язкової відповідності "розмаїтості" керуючих і керованої системи і т.п.). Але в цей час відбувається подальший процес посилення методологічної бази медичного права.

По-перше, треба враховувати, що наука має свої власні, властиві тільки їй методи пізнання медико-правової дійсності, вона починає висувати їх на передній план, розвивати й удосконалювати.

Одним з таких методів є догматичний (від "догма" — правило, установлене положення), або формально-логічний метод. Він особливо корисний при вивченні нормативних сторін систем охорони здоров'я (законів й інших нормативних актів, їхньої системи). Цей метод дозволяє виявити невідповідність тих або інших правових норм реаліям громадського життя, протиріччя правових актів між собою й т.д. І, отже, дозволяє на науковій основі поставити питання про прийняття нових законів, зміну або скасування чинних правових актів.

По-друге, медичне право поступово починає усмоктувати й методологію, що йде від синергетики — нової науки, що формується, про мимовільні, самоорганізаційні, випадкові процеси. Ці методологічні ідеї дозволяють краще зрозуміти різні процеси самоврядування й управління в охоронно-здоровій сфері, особливо при розвитку самостійності в управлінні, господарюванні медичних установ. Нові дані про конструктивну роль випадку в суспільному розвитку глибоко пояснюють суб'єктивний фактор у здоров'ю охоронному житті суспільства, дозволяють порадити із закономірними причинно-наслідковими зв'язками враховувати й випадкові, імовірнісні зв'язки.

По-третє, медичне право залучає у свій методологічний арсенал знання про роль екологічного фактора в житті суспільства, у тому числі вплив багатьох природних процесів на здоров'ю охоронну сферу, розкриває глибокий взаємозв'язок не тільки системи охорони здоров'я й суспільно-економічного ладу, але й системи охорони здоров'я й екології. У медичному праві вимоги сучасного екологічного імперативу (збереження сфери перебування людини) починають переломлюватися в оцінці багатьох медико-правових явищ і процесів за цим екологічним критерієм.

Таким чином, можна зробити висновок, що метод медичного права являє собою об'єктивно існуючу велику сукупність (систему) способів і прийомів, за допомогою яких пізнається предмет цієї науки.

На цій новій багатогранній методологічній основі й формується принцип науковості у вивченні медичного права. Цей принцип припускає рятуння від міфотворчості, утопізму й вульгаризму, затверджує примат об'єктивного наукового знання над мінливими інтересами тих або інших класів, соціальних груп або окремих учених. Наукова істина при описі, поясненні й прогнозуванні медико-правових явищ і процесів повинна бути вище за все. Тільки так розкривається сучасний зміст принципу науковості.

Необхідно відзначити також, що новий, сучасний стан медичного права дозволяє йому виступати потужним засобом формування нового юридичного світогляду українського суспільства, настільки необхідного йому в умовах політичних, економічних і правових реформ.

Література:

1. Генгеров А.Б. Теория государства и права: учебник для юридических вузов. — М.: Новый Юрист, 1998. — 624 с.
2. Гладун З.С. Проблемы формирования галузі медичного права в Україні // Вісник Львівського національного медичного університету. — 2005. — № 3. — С. 66.
3. Дешко А. Про галузеву належність медичного права України // Право України. — 2006. — № 1. — С. 120—124.
4. Иванова Р.И., Тарасова В.А. Предмет и метод права социального обеспечения. — М., 1983. — С. 107—108.
5. Сенюта І.Я. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні: автореф. дис. к.ю.н. — Львів, 2006.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2012 р.

А. П. Оверчук,

здобувач, Український науково-практичний центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф МОЗ України

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕКСПЕРТИЗУ ВИРОБІВ МЕДИЧНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

У статті розглянуті аспекти комплексного аналізу факторів, що впливають на експертизу виробів медичного призначення.

In the article the considered aspects of complex analysis of factors which influence on examination of wares of the medical setting.

Ключові слова: аналіз, фактори, виробу медичного призначення.
Key words: analysis, factors, medical setting.

ВСТУП

Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку України має супроводжуватися формуванням безпечною для суспільства і кожної людини стану життєвого довкілля, забезпеченням прийнятної рівня ризику, сучасною системою безпеки, яка базувалася б на принципах міжнародного права.

Актуальність дослідження зумовлюється наявністю в останні роки не лише у вітчизняній, а й у зарубіжній науці дискусійних, проблемних питань стосовно державного регулювання процедури експертизи виробів медичного призначення (ВМП), забезпечення прозорості всього процесу і виключення можливостей виникнення корупційних схем.

Метою цієї публікації є дослідження факторів, що мають вплив на процедуру експертизи виробів медичного призначення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основним інструментом державного контролю якості медичної продукції є контроль розробки і впровадження у серійне виробництво вітчизняних виробів, організація експертизи та випробувань ВМП вітчизняного і зарубіжного виробництва на відповідність встановленим вимогам безпеки, якості, ефективності.

Сьогодні в Україні функціонує дієва система передреєстраційного контролю та державного контролю за дотриманням вимог законодавства щодо забезпечення належної якості медичної продукції.

Станом на 20 січня 2011 р. в Україні зареєстровано 6038 позицій медичної техніки та виробів медичного призначення, з них 898 (14,9%) — вітчизняного виробництва та 5140 (85,1%) — зарубіжного.

Найбільша кількість зареєстрованих виробів медичного призначення виробництва таких країн: Німеччина (1106), США (938), Китай (535), Російська Федерація (482), Італія (339), Франція (296), Японія (294), Великобританія (271), Польща (242).

За інформацією Департаменту комунікацій влади та громадськості Секретаріату Кабінету Міністрів України, протягом останнього десятиліття відбулося істотне скорочення закупівель медичної техніки, що зумовило збільшення парку морально та фізично застарілої апаратури до 60—70%. Значна частина обладнання відпрацювала 20—25 років, що у 2—3 рази перевищує його технічний ресурс. Водночас вітчизняна промисловість задовольняє потребу країни у ВМП лише на 30—35%. Розроблення і виробництво медичної техніки в Україні

здійснюють понад 250 підприємств різних форм власності, з них 38 державних підприємств, 48 акціонерних товариств, 4 спільних підприємства, 111 товариств з обмеженою відповідальністю, 50 малих та інших приватних підприємств. Проте, починаючи з 2004 р., спостерігається чітка тенденція до зменшення обсягу фінансування централізованої закупівлі ВМП. Разом з тим, згідно з інформацією МОЗ України, попит на вітчизняні ВМП зростає, але задовольняється менш ніж на 10% [1]. Переоснащення закладів охорони здоров'я новітньою медичною технікою може відбуватися за трьома варіантами: 1-й — закупівля імпортного дорогого, але інноваційного обладнання; 2-й — закупівля за кордоном інноваційних технологій і ліцензій на виробництво; 3-й — розроблення та виробництво вітчизняної медичної техніки. Але, як свідчить досвід, вітчизняні заклади охорони здоров'я віддають перевагу, як правило, 4-му варіанту — закупівлі дорогого, але застарілого медичного обладнання.

Дослідження проблеми якості медичних виробів буде неповним без розуміння основних складових процесу організації їх виробництва. Тому наведемо загальний опис виробничого процесу медичних виробів.

Основою будь-якого бізнес-проекту є бізнес-план, де мають бути наведені та закріплені основні характеристики майбутнього виробництва. Так, треба узагальнити інформацію про організаційно-правову форму підприємства, основний напрям капіталовкладень, процес управління підприємством, охарактеризувати галузь виробництва, товар, ринок його збуту, основну стратегію маркетингу, виробничий план, фінансовий план, накреслити загальний графік становлення бізнесу, оцінити ризики та можливі ускладнення.

Після ухвалення позитивного рішення про початок реалізації проекту та залучення необхідних капіталовкладень першим етапом створення суб'єкта господарювання (юридичної особи) має стати реєстрація підприємства в обраній організаційно-правовій формі відповідно до чинного законодавства. Слід також зазначити, що виробництво виробів медичного призначення не є видом господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до чинного Закону України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності".

Після завершення процедури реєстрації або водночас із нею мають вживатися заходи щодо створення матеріально-технічної бази виробництва. Тобто основним наповненням процесу створення власного виробництва є організаційна складова. На цьому етапі здійснюється

пошук і юридичне закріплення приміщення для розташування обладнання, налагоджуються контакти з постачальниками сировини та обладнання для виробництва готової продукції, можливо, укладаються попередні договори. Також слід розпочинати необхідні переговори, спрямовані на формування кадрового складу на посади менеджерів верхньої ланки, які здійснюватимуть рекрутування основного персоналу відповідної професії та кваліфікації.

Створення матеріально-технічної бази виробництва пов'язане з необхідністю отримання дозволів від органів протипожежного та санітарно-епідеміологічного нагляду. Окрім того, залежно від виду робіт та обладнання, буде необхідним також дозвіл на початок діяльності Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки України.

Необхідною складовою виробничого процесу є технологія виробництва. Вона має бути закріплена у відповідних технічних умовах (регламентах), відповідати чинним державним стандартам та контролюватися відповідальним фаховим працівником із відповідною освітою та кваліфікацією.

Після формування матеріально технічної бази виробництва, залучення основних виробничих фондів, сировини, робочої сили можна здійснювати запуск виробництва.

Що стосується торгівлі виробами медичного призначення індивідуального користування, то, крім реєстрації суб'єкта господарювання, додатково необхідно придбати пільговий патент, підстава: ст. 267.2.1. Податкового кодексу України.

На підставі викладеного, можна зробити висновок, що організація процесу виробництва та продажу медичних виробів у сучасних умовах є доволі складним процесом, що потребує значних зусиль, фінансових ресурсів і часу.

Зважаючи на те, що від безпеки та ефективності медичного виробу залежить життя та здоров'я українського громадянина, тобто кожного з нас, прозорість і чіткість врегулювання правовідносин у сфері виробництва та обігу медичних виробів є гарантом якісного медичного виробу в лікувальному закладі або на полиці аптеки. Для зручного розгляду загальної частини ринку медичних виробів треба уявити себе підприємцем, який виготовляє та розповсюджує медичні вироби. Для такого суб'єкта господарювання завжди важливим є вплив чинних нормативно-правових актів, контроль їх виконання та дієвість санкцій. Інколи такий вплив перетворюється на тиск. Також існують й інші чинники, такі як ставлення цього виробника до чинних правил, його мотивація у дотриманні вимог національного законодавства та власна мета — прибуток. Звісна річ, в окремих випадках метою може бути щось інше, проте фантастичні та інші варіанти не є предметом моїх роздумів.

У процесі змагальності бізнес-структури кожен день доводять державі, що будь-яке правило можна порушити і будь-який закон можна обійти. Усі розуміють, що це лише ціна питання, не більше! Хороший приклад — це обов'язок кожного, хто використовує найману працю, витратити на охорону праці не менше 0,5 відсотка від суми реалізованої продукції (ст. 19 Закону України "Про охорону праці"). Навіть дуже поважні та соціально-відповідальні транснаціональні корпорації не роблять цього з однієї причини — жодних ризиків застосування дієвих санкцій, що зможуть вплинути на ведення бізнесу або репутацію.

На сьогоднішній день недоброросовісний виробник медичного виробу несе адміністративну відповідальність на мінімальному рівні.

Випуск у продаж продукції, що не відповідає вимогам стандартів, технічних умов і зразків (еталонів) щодо якості, комплектності та упаковки, тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, уста-

нов, організації незалежно від форм власності та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності від одного до вісімнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Звісно, в окремих випадках може наставати й кримінальна відповідальність за недотримання вимог законодавства, наприклад, ст. 227 Кримінального кодексу України. У більшості випадків кримінальна відповідальність настає за наявності доведеного складу злочину. Кримінальний кодекс України не містить норм, де прямо зазначається неякісно виготовлений медичний виріб. Тому за кожен випадок неякісно виготовленого медичного виробу винна особа притягується до кримінальної відповідальності залежно від конкретних обставин справ, наявності прямого умислу та наслідків для життя і здоров'я людей (у разі їх наявності).

У зв'язку з цим виникає низка проблем, і вони майже всім зрозумілі. Проте, ці проблеми знаходяться не тільки в правовій площині, що ускладнює їх вирішення. Державі необхідно не тільки формально створювати зацікавленість для виробників бути зразковими, а й реально створити умови, за яких буде просто не вигідно уникати технологічної економії. Сьогодні відсутня реальна мотивація виробника повною мірою дотримуватись встановлених норм.

Також треба згадати про повноваження Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики, який, відповідно до адміністративної реформи, буде найближчим часом реорганізовано у Державну службу технічного регулювання України (Указ Президента України від 28.12.2010р. № 1245/2010). Територіальні управління у справах захисту прав споживачів, які на сьогодні є підрозділами Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики, мають право забороняти суб'єктам господарювання реалізацію споживачам продукції:

— на яку відсутні документи, що засвідчують її відповідність вимогам нормативних документів;

— на яку в нормативно-правових актах і нормативних документах встановлено обов'язкові вимоги щодо забезпечення безпеки життя, здоров'я, майна споживачів та охорони навколишнього природного середовища, якщо продукцію внесено до переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації, але яка не має сертифіката відповідності (свідоцтва про визнання відповідності);

— ввезеної на територію України без документів, які підтверджують її належну якість;

— на яку строк придатності не зазначено або зазначено з порушенням вимог нормативних документів, а також товарів, строк придатності яких минув;

— яка є фальсифікованою.

Як і лікарські засоби, вироби медичного призначення і медичну техніку умовно слід розглядати на предметному (матеріальному) рівні і на рівні правового режиму обігу. На матеріальному рівні вироби медичного призначення і медична техніка розглядаються як об'єкти майнових прав і визначається їх співвідношення. Матеріальний вираз має основне значення у курсі відносин державних закупівель, адже в конкурсній документації зазначається їх речова форма, наприклад обладнання, інструменти, апарати. Визначеність на предметному рівні дозволить здійснювати ефективне і диференційоване державне регулювання, зокрема шляхом створення уніфікованого переліку виробів медичного призначення, медичної техніки, що можуть становити предмет державних закупівель чи в цілях цінового регулювання [2].

Треба відзначити, що існує певна категорія майна, що не належить до ВМП, медичної техніки та виконує відносно них обслуговуючу роль. Сюди належать, у першу чергу, комплектувальні вироби — це вироби, пристрої, що спеціально призначені виробником для використання разом з виробами медичного призначення, медичною технікою відповідно до їх функціонального призначення як складові частини. Згідно з цивільно-право-

вою класифікацією речей вони є приналежністю головної речі, не її складовою частиною, тому при укладенні договорів про державну закупівлю виступають як самостійний товар і мають закуповуватися в межах самостійної конкурсної процедури. В постанові Кабінету Міністрів України від 11.06.2008 р. "Про затвердження технічного регламенту щодо медичних виробів" закріплено: будь-яке обладнання, що постачається у комплекті з медичними виробами та призначене для поєднання з іншим зовнішнім устаткуванням, повинне розглядатися як невід'ємна частина таких медичних виробів.

Ідеться про складову частину ВМП, медичної техніки, що закуповується разом з ними в межах однієї процедури. Порівняно з першим випадком недоліком є відсутність дефініції даного господарсько-правового явища, яке можна визначити як спеціальні матеріали, без котрих неможливе використання за цільовим призначенням ВМП, медичної техніки, що постачається з ними в єдиному комплекті та є їх невід'ємною частиною. При закупівлі ВМП і медичної техніки в оголошенні про проведення державної закупівлі вони не вказуються, оскільки обов'язково включаються до основного предмета. Теоретичну і практичну проблему становить та обставина, що поняття "вироби медичного призначення" і "медична техніка" не мають самостійних дефініцій у законодавстві, що зумовлює об'єктивні труднощі в їх практичному розмежуванні.

Наприклад, постанова Кабінету Міністрів України від 17.12.2003 р. "Про перелік лікарських засобів та виробів медичного призначення, операції з продажу яких звільняються від обкладання податком на додану вартість" до переліку ВМП відносить медичну техніку, наприклад, автомобілі спеціального призначення, пересувну радіологічну станцію. У нормативно-правових актах ВМП і медична техніка визначаються через збірні поняття: в постанові Кабінету Міністрів України від 09.11.2004 р. "Про затвердження Порядку державної реєстрації медичної техніки та виробів медичного призначення" йдеться про медичні вироби, в постанові Кабінету Міністрів України від 20.12.2008 р. "Деякі питання державного управління у сфері контролю якості лікарських засобів" вони визначаються як медична продукція. Правовий режим обігу ВМП і медичної техніки, виходячи зі змісту постанови Кабінету Міністрів України "Деякі питання державного управління у сфері контролю якості лікарських засобів", постанови Кабінету Міністрів України від 11.06.2008 р. "Про затвердження технічного регламенту щодо медичних виробів", включає виробництво, оцінювання відповідності і реєстрацію, введення в обіг, зберігання, транспортування, реалізацію суб'єктами господарської діяльності. Враховуючи, що даний вид господарської діяльності не вимагає ліцензування, поетапна схема обігу має такий вигляд: виробництво медичних виробів включає виконання всіх технологічних процедур їх створення, оцінювання відповідності виробленої продукції Державною службою України з лікарських препаратів і контролю за наркотиками, одержання дозвільного документа — декларації (сертифікату) відповідності; реєстрація медичних виробів, що регламентується постановою Кабінету Міністрів України від 09.11.2004 р. "Про затвердження Порядку державної реєстрації медичної техніки та виробів медичного призначення", є загальнообов'язковою, здійснюється Державною службою України з лікарських препаратів і контролю за наркотиками з внесенням медичного виробу в Державний реєстр ВМП і медичної техніки, поширюється на вироблені в Україні та ввезені на митну територію України медичні вироби, процедурні особливості останніх передбачено в наказі Державної інспекції з контролю якості лікарських засобів від 16.06.2010 р. "Про затвердження Порядку ввезення на митну територію України незареєстрованих медичних виробів"; спеціально-дозвільне правове регулювання для відносин реалізації не передбачене, деякі вимоги встановлені лише для зберігання, транспортування. Закріплені в законодавстві єдина процедура дер-

жавної реєстрації та режим господарсько-правового обігу виробів медичного призначення і медичної техніки детермінують у даному питанні єдині підходи до досліджуваних явищ.

Тому використання збірного поняття "медичні вироби" у відносинах обігу є обґрунтованим, оскільки ускладнення правових конструкцій у випадках, коли це є непотрібним, має негативний характер з боку як юридичної техніки, так і правозастосування. Окрему увагу необхідно звернути на взаємодію у відносинах обігу медичних виробів і лікарських засобів. Постановою Кабінету Міністрів України від 11.06.2008 р. "Про затвердження технічного регламенту щодо медичних виробів" передбачено особливості диференціації підходів у правовому регулюванні господарсько-правового статусу медичних виробів і лікарських засобів.

Існують такі можливі варіанти:

1) якщо медичний виріб призначено для введення в організм людини лікарського засобу, то на нього поширюється дія Технічного регламенту щодо медичних виробів, Закону України "Про лікарські засоби" згідно з вимогами до лікарського засобу;

2) якщо лікарський засіб і медичний виріб становлять єдине ціле і медичний виріб непридатний для повторного використання, такий виріб є об'єктом регулювання Закону України "Про лікарські засоби"; вимоги, передбачені Технічним регламентом щодо медичних виробів, поширюються на характеристики медичного виробу, що пов'язані з його безпекою та ефективністю;

3) якщо до складу медичного виробу як невід'ємна частина входить засіб, який здатний чинити на організм людини допоміжну дію та у разі застосування розглядається як лікарський, такий медичний виріб має відповідати вимогам Технічного регламенту щодо медичних виробів.

У першому випадку ВМП і лікарський засіб комплектуються безпосередньо перед застосуванням, тому державним замовником закуповуються окремо. Стосовно другого випадку мають місце умови, коли закупівля медичного виробу невідворотно передбачає закупівлю лікарського засобу, діяльність із реалізації останнього підлягає ліцензуванню.

Залежно від закупівельних потреб замовнику слід урахувувати деякі класифікаційні ознаки медичних виробів: залежно від ступеня безпеки медичні вироби поділяються на I, IIa, IIb, III категорії; залежно від обсягів виготовлення — масового виготовлення і за приписом лікаря, що призначені виключно для однієї особи; залежно від джерела походження — основні та модифікації основних медичних виробів; залежно від суб'єкта використання — в закладах охорони здоров'я, особами в побутових умовах; за призначенням — лікування, діагностика, профілактика, стимулювання, загальне призначення.

Якщо у відносинах обігу використання поняття "медичні вироби" є доцільним, то при розгляді медичних виробів з точки зору предмета державних закупівель категорія "медичні вироби" відображає спільність предмета лише на родовому рівні, натомість для забезпечення ефективного господарсько-правового регулювання державних закупівель предмет має бути розмежований на видовому рівні, тобто як вироби медичного призначення і медична техніка. Незважаючи на відсутність у законодавстві самостійних дефініцій, з ознак поняття "медичні вироби", що закріплене в постанові Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку державної реєстрації медичної техніки та виробів медичного призначення", постанові Кабінету Міністрів України "Про затвердження технічного регламенту щодо медичних виробів", проекті Закону України "Про медичні вироби" [3], можна виокремити деякі особливості співвідношення досліджуваних явищ.

По-перше, неможливо розмежувати ВМП та медичну техніку за закріпленими речовими ознаками, котрі фіксуються простим переліком — будь-які прилади, комплекси, системи, обладнання, апарати, інструменти,

пристрої, імплантати, приладдя, програмне забезпечення, матеріали, інші вироби.

По-друге, ВМП і медична техніка мають спільне функціональне призначення, що у найбільш повному вигляді включає їх використання у цілях охорони здоров'я для профілактики, діагностики, лікування, полегшення стану особи у разі захворювання, травми, каліцтва, інших патологічних, фізіологічних станів або як компенсація недоліку органу, фізичної вади; забезпечення спостереження, реабілітації, видозмінювання структури органів, тканин, процесів, проведення медичних процедур, досліджень медичного та лабораторного характеру з метою поліпшення функціонування органів, тканин людини; контроль над процесом запліднення, внутрішньоутробного розвитку плоду. Функціональне призначення медичних виробів не обмежується лише сприянням виконанню лікувальної функції, а передбачає самостійне чи в комплексі виконання профілактичних, діагностичних, обслуговуючих функцій у сфері охорони здоров'я.

По-третє, медичні вироби, з метою їх належного застосування, спеціально призначені для застосування окремо, для застосування в поєднанні між собою, для застосування з комплектувальними виробами. Тобто одиниця медичного виробу може використовуватися у трьох способах:

- самостійно зі спеціальними матеріалами, що є складовою частиною медичного виробу;
- самостійно з комплектувальними виробами, що є приналежністю медичного виробу;
- в поєднанні з виробом медичного призначення чи медичною технікою.

Враховуючи, що другий і третій варіанти не можуть бути використані як універсальні розмежувальні критерії, головну увагу слід звернути на речові ознаки. Самостійні поняття медичної техніки, ВМП відсутні не тільки в законодавстві, а й у працях дослідників сфери охорони здоров'я. О. Баєва [4] наводить загальну класифікацію медичної техніки: медичні інструменти; шприци і голки усіх призначень; медичні апарати для діагностики і терапії; ендоскопічні прилади і апарати; стерилізаційне, дезінфекційне, дистильційне обладнання; апарати для наркозу, штучного дихання, терапії; обладнання для лікарських кабінетів і операційних залів; обладнання для стоматологічних кабінетів; електромедичні прилади та апарати; рентгенівські прилади та приладдя; офтальмологічні прилади, апарати, окулярна оптика; прилади і інструментарій для обладнання лабораторій; радіологічна і терапевтична техніка; ортопедичні вироби; рентгенологічні трубки; пересувні медичні амбулаторії та лабораторії [4]. У зазначеній класифікації передбачено речі, що мають різний рівень технологічної складності за галузями медичної практики, з неї випливає, що медична техніка на матеріальному рівні постає у вигляді інструментів, апаратів, обладнання, приладів, виробів, пересувних амбулаторій і лабораторій. А. Чуприков і Ю. Марков, зважаючи обсяг питання, окремо розглядають категорії в курсі дослідження загальної проблеми медичної техніки та розмежовують "медичну техніку" і "медичний інструментарій" [5]. Остання позиція є обґрунтованою, оскільки на матеріальному рівні залежно від рівня технологічної складності відмежовує медичну техніку від суміжних явищ. Згідно з науковим визначенням поняття "техніка" означає загальну назву різних пристосувань, механізмів і приладів, що не існують у природі і виготовляються людиною, основною ознакою техніки є те, що внаслідок специфічних ознак вона здатна самостійно виконувати частину роботи людини [6]. Самостійне функціонування техніки можливе за умови використання джерела живлення як компенсатора витрат енергії на виконання суспільно корисної праці. В постанові Кабінету Міністрів України "Про затвердження технічного регламенту щодо медичних виробів" окрему увагу приділено медичним виробам, що приєднуються до джерела живлення чи обладнані ним. Як основні розмежувальні ознаки медичної техніки

від ВМП є певний рівень технологічної складності, якому відповідають категорії "апарат", "обладнання", "прилади", "пристрої", "засоби програмного забезпечення", "пересувні лабораторії чи амбулаторії" та наявність джерела живлення.

Тому медична техніка — це апаратура, обладнання, прилади, пристрої, засоби програмного забезпечення, пересувні амбулаторії чи лабораторії, що мають відповідний рівень технологічної складності, функціонують від джерела живлення і обслуговують потреби сфери охорони здоров'я.

Щодо змісту поняття "вироби медичного призначення", то очевидно, що воно відрізняється від понять "медичні вироби" і "медична техніка".

З огляду на це вироби медичного призначення — інструменти, імплантати, матеріали, засоби, що мають невисокий рівень технологічної складності, не передбачають існування джерела живлення та обслуговують потреби сфери охорони здоров'я. Що стосується ознак ВМП і медичної техніки, які є спільними для них, то відтворювати їх у кожному понятті є недоречним, вони мають бути закріплені самостійною нормою.

ВИСНОВОК

За результатами дослідження даної проблеми слід назначити, що ефективне формування державного механізму регулювання експертизи ВМП для застосування за умов НС пов'язано з функціонуванням загальнодержавної системи експертизи та реєстрації ВМП. На сьогоднішній день механізм експертизи ВМП для застосування за умов НС не відповідає сучасним вимогам. Нагальною потребою є використання системного підходу до вдосконалення механізму державного регулювання експертизи ВМП для застосування за умов НС.

Основними напрямками вдосконалення діючого механізму є завершення формування відповідної нормативно-правової бази, підвищення рівня прозорості та відповідності процедури експертизи, формування алгоритму експертизи ВМП для застосування за умов НС.

Аналіз вітчизняного досвіду державного регулювання експертизою ВМП дозволив визначити шляхи удосконалення алгоритму експертизи ВМП як можливості оптимізації процедури експертизи виробів в умовах НС для вирішення завдання організації надання постраждалим внаслідок НС на території України своєчасної та адекватної медичної допомоги, а також спростити процедуру участі вітчизняних мобільних медичних формувань у міжнародних гуманітарних місіях.

Література:

1. Високий потенціал виробництва вітчизняної медичної техніки // Урядовий кур'єр. — 2007. — № 60 (3473).
2. Олефір А.О. Вироби медичного призначення і медична техніка як предмет державних закупівель у сфері охорони здоров'я // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. — 2011. — № 2 (5). — С. 189—197.
3. Проект Закону України "Про медичні вироби": На публічне обговорення виносить проект Закону України "Про медичні вироби" [Електронний ресурс] / Всеукраїнська громадська організація "Аптечна професійна асоціація України" // Щотижневик "Аптека". — 2009. — № 24. — Режим доступу: <http://www.apteka.ua/article/8994>. — Назва з екрану.
4. Баєва О. В. Навчальна програма дисципліни "Медична техніка" (для бакалаврів, спеціалістів) / О. В. Баєва. — К.: МАУП, 2006. — 23 с.
5. Чуприков А. П. Навчальна програма "Медична і лабораторна техніка" (для спеціалістів, магістрів) / А. П. Чуприков, Ю. І. Марков. — К.: МАУП, 2005. — 18 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. В. Бусел. — К., 2005. — 1720 с.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2012 р.

Г. В. Дмитренко,

доктор наук з державного управління, заступник міського голови м. Буча

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ (НА ПРИКЛАДІ м.БУЧА)

Фінансові проблеми місцевої влади набули великої гостроти. Хронічна нестача грошей, фінансових ресурсів у органів місцевого самоврядування та нестабільність їхніх дохідних джерел стали проблемою справді загальнодержавної ваги. Як наслідок, на місцях не вирішуються найболючіші життєві проблеми людей, занепадають міське господарство, соціально-культурна сфера, освіта, охорона здоров'я, погіршується стан доріг та інших засобів комунікації. До цього додається ще й надзвичайно неефективна, збанкрутіла система менеджменту як у центрі, так і на місцях, що базується на старих управлінських традиціях, коли все намагалися вирішувати з єдиного центру.

The financial problems of local-authority purchased a large sharpness. The chronic lack of money, financial resources at the organs of local self-government and instability of their profitable sources became the problem of really national weight. As a result, on places the sickliest vital problems of people are not settled, a municipal economy, sociocultural sphere, education, health protection, and fall into decay, the state of roads and other facilities of communication gets worse. To it the extraordinarily ineffective, flat-broke system of management is added yet and both in a center and on places, that is based on old administrative traditions, when everything it was tried to decide from a single center.

Ключові слова: гроші, бюджет, надходження коштів, доходи, фінансовий ресурс, податки, використання коштів.

Key words: money, budget, receipt of money, profits, financial resource, taxes, uses.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМ

У даний час регіональні фінанси знаходяться в стані, близькому до розрухи. Комплекс проблем можна умовно поділити на дві частини: проблеми, які неможливо розв'язати при чинному законодавстві, і проблеми, які можна розв'язати, але у віддаленій перспективі.

Насамперед, зовсім нереально угамувати фінансовий голод регіонів на тій кормовій базі, що вони мають. Прибуткового податку і плати за землю явно недостатньо навіть для підтримки комунального господарства на більш-менш пристойному рівні, не говорячи вже про його розвиток. Різноманітні збори з дрібних підприємців настільки незначні і нерегулярні, що в багатьох фінансових управліннях майже не беруться до уваги.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ, ТА ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ПИТАНЬ

Сьогодні в Україні майже немає серйозних комплексних досліджень з проблематики місцевих фінансів.

Зазначеними проблемами займається дуже обмежене коло фахівців. За таких поставлених проблем виникає наукова дискусія.

За цих умов саме процес прискореного формування місцевих фінансів має стати серйозним фактором стабілізації ситуації в країні. Він дозволить залучити активність та енергію багатьох тисяч територіальних громад, які з прохачів грошей перетворяться на суб'єкти, що заробляють ці гроші.

Але у вітчизняній науковій літературі ця проблематика ще не стала об'єктом для ґрунтовних досліджень, що зумовлює актуальність даного дослідження.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Завданням статті є проаналізувати процес формування та виконання місцевих бюджетів, як і всієї фінансової системи України.

Необхідно чітко розподілити компетенції щодо розв'язання конкретних завдань між центральними органами влади, органами регіонального та місцевого самоврядування і поступово здійснювати перехід до децентралізації державних фінансів. Так, на державно-

му рівні (за рахунок коштів державного бюджету) повинні фінансуватися лише ті видатки, котрі пов'язані з забезпеченням загальнодержавних потреб: оборона країни, утримання законодавчої і виконавчої влади, розвиток фундаментальної науки, структурна перебудова економіки. Фінансові ж проблеми місцевого рівня раціонально вирішувати за рахунок коштів відповідних бюджетів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Після набуття Україною суверенітету розпочався процес становлення національної фінансової системи. Важливою складовою цього процесу є відродження місцевих фінансів як об'єктивної економічної реальності, властивої фінансовим системам усіх сучасних цивілізованих держав, що пов'язано з радикальною зміною концепції державної влади.

Прийняття в 1996 році Конституції України, закріплення в ній інституту місцевого самоврядування та його матеріальної і фінансової основи зумовило необхідність невідкладного практичного розв'язання проблем становлення місцевих фінансів, організації фінансової системи держави на принципово нових засадах, що слід підкреслити особливо. Основні положення формування місцевих бюджетів і їхніх взаємовідносин із державним бюджетом містяться в статтях 61—70 Закону України "Про місцеве самоврядування".

Крім того, загальні положення цього закону відображають такі важливі для бюджетного процесу поняття, як "бюджет місцевого самоврядування", "мінімальний рівень соціальних потреб" та інше. Водночас можна стверджувати, що на сьогодні в Україні не існує механізму, який забезпечував би розробку бюджетів усіх рівнів, а також регулював би відношення між ними. Місцеві бюджети завжди були важливим знаряддям впливу на розвиток економіки і соціальної сфери. З їх допомогою держава, через розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту, здійснює вплив на формування структури виробництва, результати господарювання, проведення соціальних перетворень. Саме в бюджеті переплітається великий спектр різнорівневих інтересів та суперечностей; у бюджетній сфері концентруються найгостріші проблеми економічного й соціального життя держави [1].

До найбільш гострих проблем у сфері формування місцевих бюджетів, а також їхніх відношень із Держбюджетом України, у першу чергу, варто віднести використання вільних бюджетних коштів, нестабільність дохідної бази, неефективну систему вилучення надлишків загальнодержавних податків, недостатнє фінансування з держбюджету.

Місцева влада часто постає перед непростим вибором: на що будуть спрямовані її видатки, методи управління і стимулювання процесів економічного розвитку. З цієї причини фінансування і формування бюджету місцевої влади є однією з найважливіших сфер державних фінансів, і тому потребує свого подальшого дослідження та пошуку нових підходів до реформування.

Місцеві бюджети — основна складова місцевих фінансів. Об'єктивна необхідність у них виникла ще в общині, яка з'явилася як інститут раніше, ніж держава, і відіграла важливу роль в організації суспільного життя. Окремі, властиві общині функції, викликані особливими місцевими інтересами, зберігаються і нині. Забезпечення цих інтересів — головна мета діяльності місцевої влади, що, насамперед, визначає її функції, а отже, й об'єктивну потребу та закономірність функціонування місцевих фінансів [2].

Місцеві бюджети мають формуватися на основі

очікуваних надходжень. Впровадження нового механізму міжбюджетних трансфертів не передбачає фундаментальних змін щодо цього підходу — навпаки, надходження стануть стабільнішими. Маючи такі надходження, місцеві керівники більше уваги приділятимуть управлінню виконанням бюджету. Бюджет — це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [3].

Фінансові проблеми місцевої влади в наш час набули великої гостроти. Хронічна нестача грошей, фінансових ресурсів у органах місцевого самоврядування та нестабільність їх дохідних джерел стали проблемою справді загальнодержавної ваги. Як наслідок, на місцях не вирішуються найбільш життєві проблеми людей, занепадає міське господарство, соціально-культурна сфера (освіта, охорона здоров'я, культура), погіршується стан доріг та інші комунікації міської інфраструктури.

Місцеві бюджети — це не просто балансові розрахунки доходів і витрат, які мобілізуються і витрачаються на відповідній території, а й важлива фінансова категорія, основу якої становить система фінансових відносин, що складається між місцевими та державним бюджетами, а також усередині сукупності місцевих бюджетів. Місцеві бюджети є головним каналом доведення до населення кінцевих результатів суспільного виробництва, спрямованих на суспільне споживання. Саме через них суспільні фонди споживання розподіляються в територіальному розрізах, тобто між окремими адміністративно-територіальними одиницями і соціальними групами населення. Крім того, саме з місцевих бюджетів фінансується розвиток галузей виробничої сфери, в першу чергу місцева промисловість і комунальне господарство.

Водночас саме в цій, найчисельнішій ланці бюджетної системи, існує чи не найбільше проблем, пов'язаних із їх формуванням та виконанням, що потребують негайного вирішення.

Практичне дослідження процесу формування місцевих бюджетів показало, що на сьогоднішній день місцеві органи влади не володіють достатніми фінансовими ресурсами для організації управління економікою і соціальною сферою на належному рівні. Це зумовлено цілою низкою обставин:

- високими рівнем концентрації фінансових ресурсів у державному бюджеті країни, що знижує значення регіональних і місцевих бюджетів у вирішенні життєво важливих для населення задач;

- домінуючою роллю регулюючих доходів у структурі надходження коштів до місцевого бюджету і низькою часткою закріплених за територіями податкових платежів;

- нині діючою практикою формування місцевих бюджетів, при якій збережений поки що в своїй основі механізм централізованого встановлення нормативних відрахувань від регулюючих доходів, хоча вони й знаходяться у протиріччі з принципами бюджетної децентралізації;

- тенденцією встановлення видатків униз по бюджетній системі без відповідного підкріплення дохідними джерелами, що призводить до дотаційності багатьох раніше збалансованих місцевих бюджетів.

Міжрегіональний перерозподіл державних доходів досі не має ні чітко сформульованого змістовного обґрунтування, ні чітких правил і формул. Необ'єктивність такого перерозподілу призвела до того, що сільські ради, де рівень податкових надходжень у розрахунку на душу населення є вищим, ніж у середньому

Таблиця 1. Обсяг доходів бюджету м. Буча, тис. грн.

№ п/п	Код	Доходна частина	Сума
	1	Всього доходів, які визначають обсяг міжбюджетних трансфертів, у тому числі:	18325,3
1	110100	Податок з доходів фізичних осіб	18213,3
2	220103	Реєстраційний збір за проведення державної реєстрації	14,0
3	220900	Державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам	98,0
	2	Всього доходів, які не враховуються до обсягу міжбюджетних трансфертів, у тому числі:	17021,6
1	110200	Податок на прибуток підприємств комунальної власності	143,1
2	130500	Плата за землю	15600,0
3	180000	Місцеві податки і збори (крім єдиного податку), що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування, включаючи податок на нерухоме майно (нерухомість), відмінне від земельної ділянки	1251,2
4	210100	Частина прибутку (доходу) комунальних підприємств, що вилучається до бюджету	20,0
5	210809	Штрафні санкції за порушення законодавства про патентування	3,0
6	210811	Надходження від штрафів, що накладаються виконавчими органами місцевих рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями	1,0
7	240603	Інші надходження	1,0
8	310102	Надходження коштів від реалізації безхазяйного майна, знахідок, спадщини	2,3
	3	Всього доходів загального фонду	35346,9

по району, потрапляють у гірше становище з точки зору доходів місцевих бюджетів порівняно з сільськими радами, де він є нижчим [4].

Міський бюджет м. Буча на 2012 рік сформовано відповідно до вимог Бюджетного кодексу України, Податкового кодексу України, Закону України "Про державний бюджет України на 2012 рік" та інших нормативно-правових актів, що не суперечать бюджетному законодавству.

Міський бюджет складається з загального і спеціального фондів. До складу спеціального фонду міського бюджету включено бюджет розвитку та цільовий фонд, що мають цільовий характер та чітко визначені призначення.

Прогнозні показники доходів загального фонду міського бюджету на 2012 рік обраховані в сумі 99782,4 тис. грн., з них дотації вивільнення — 28766,7 тис. грн., субвенції — 25668,8 тис. грн., а саме:

— субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової державної допомоги дітям — 16747,6 тис. грн.;

— субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання передбачених чинним законодавством пільг та житлових субсидій населенню на оплату електроенергії, природного газу, послуг тепло-, водопостачання і водовідведення, квартирної плати, вивезення побутового сміття та рідких нечистот — 6887,0 тис. грн.;

— субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання пільг з послуг зв'язку та інших передбачених законодавством пільг (крім пільг на одержання ліків, зубопротезування, оплати електроенергії, природного і скрапленого газу на побутові потреби, твердого та рідкого пічного побутового палива, послуг тепло-, водопостачання і водовідведення, квартирної плати, вивезення побутового сміття та рідких нечистот) та компенсацій за пільговий проїзд окремих категорій громадян — 1257,0 тис. грн.;

— субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання передбачених чинним законодавством пільг та житлових субсидій населенню на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу — 13,0 тис. грн.;

— субвенція з державного бюджету на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій — 10000,00 тис. грн.;

— субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання медикаментів для забезпечення швидкої медичної допомоги — 725,5 тис. грн.;

— Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях — 38,7 тис. грн.

При формуванні бюджету міста враховані бюджетні та податкові нововведення, які були встановлені на загальнодержавному рівні. Іншою особливістю є той факт, що Бюджетний кодекс у новій редакції суттєво змінив напрями бюджетних потоків.

Доходи загального фонду поділяються на два кошики: доходи, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів (на виконання де-

легованих повноважень), і доходи місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів (на виконання власних повноважень).

Відповідно до статті 64 Бюджетного кодексу України до доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) 75 % загального обсягу податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) на території міста Буча — затверджено в обсязі 18213,3 тис. грн.;

2) реєстраційний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців, що справляється виконавчими органами відповідних місцевих рад — 14,0 тис. грн.;

3) державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам — 98,0 тис. грн.

Загальний обсяг доходів, що закріплюються за місцевим бюджетом міста Буча та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, затверджений в межах показників, доведених Міністерством фінансів України, в сумі 18325,3 тис. грн.

Рішення щодо податкових пільг Бучанською міською радою не приймалися.

Склад доходів загального фонду місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, визначений частиною першою статті 69 Бюджетного кодексу України.

Обсяг доходів загального фонду, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, по місту Буча затверджений в межах показників, доведених Міністерством фінансів України в сумі 17021,6 тис. грн.

При формуванні показників бюджету на 2012 рік враховувався вплив наслідків світової фінансової кризи на економіку України, уповільнення у 2010—2011 рр. ділової активності, але, разом з тим, забезпечення сталого функціонування установ, організацій та інших суб'єктів підприємницької діяльності на території міста, тоскільки загалом господарську діяльність міста формують суб'єкти малого бізнесу (торгівля). В умовах пожевлення світової економіки, проведення виваженої фінансово-бюджетної політики спостерігається відновлення позитивної динаміки економічного зростання наприкінці 2011 року.

Виходячи з вимог Бюджетного кодексу України, що закладені в основу формування доходів загально-го фонду міського бюджету на 2012 рік, найбільш питомо вагу в бюджетних доходах займають податок з доходів фізичних осіб (51,5%) та плата за землю (44,1%).

Що стосується податку на доходи фізичних осіб (код 110100), то обсяг податку на доходи фізичних осіб для бюджету міста на 2012 рік визначено у сумі 18213,3 тис. грн., згідно Закону України від 22.05.03 р. № 889-15 "Про податок з доходів фізичних осіб".

Надходження прибуткового податку з громадян зараховується до бюджету міста в розмірі — 75% від загальної суми сплати податку, згідно статті 65 Бюджетного Кодексу України.

Прогноз надходжень фіксованого податку на доходи фізичних осіб визначено, виходячи з тенденції, яка склалася за останні роки з урахуванням всіх наданих пільг.

При визначенні частини цього податку, що надходить від громадян, які займаються підприємницькою діяльністю на території міста, враховувалася динаміка цих надходжень за останні три роки, а також зміни в податковому законодавстві.

Крім того, плата на землю (код 130500), прогнозні розрахунки надходжень плати за землю до міського бюджету на 2012 рік здійснені на основі Бюджетного кодексу України, Земельного Кодексу України, Закону України від 19 вересня 1996 року № 378/96-ВР "Про плату за землю" (зі змінами та доповненнями), Закону України від 6 жовтня 1998 року № 161-ХІУ "Про оренду землі" (зі змінами та доповненнями) та з урахуванням Постанови Кабінету Міністрів України від 12 травня 2000 року № 783 "Про проведення індексації грошової оцінки земель", а також з урахуванням проведеної нормативної грошової оцінки земель міста.

Обсяг плати за землю для бюджету міста на 2012 рік обрахований в сумі 15600,0 тис. грн.

При обчисленні прогнозних надходжень плати за землю на 2012 рік врахована динаміка фактичних надходжень до бюджету міста за попередні роки, заходи по упорядкуванню договорів оренди земельних ділянок та збільшення нормативної грошової оцінки землі.

Збільшення надходжень плати за землю зумовлено:

- передачею землі в оренду на більш вигідних умовах земель запасу із резервного фонду;
- збільшенням плати за землю в результаті оформлення права постійного володіння і користування земельною ділянкою підприємств та організацій державної і комунальної власності;
- переглядом укладених угод на оренду землі та розміру орендної плати;
- погашенням податкового боргу за минулі роки [5; 6; 7].

Надходження до спеціального фонду бюджету м. Буча на 2012 рік обраховані згідно частини 2 статті 69 Бюджетного кодексу України та Податкового кодексу України в сумі 33213,7 тис. грн., в тому числі це субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах в сумі 944,3 тис. грн. Надходження до спеціального фонду бюджету прогнозуються у такому розрізі:

- збір за першу реєстрацію транспортного засобу — 16,0 тис. грн.;
- збір за провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим та стиснутим газом на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах — 18,2 тис. грн.;
- платні послуги в сумі 4151,0 тис. грн., з них по за-

кладам відділу освіти — 3686,1 тис. грн.; по закладам відділу культури та спорту — 279,3 тис. грн.; поліклініка — 171,9 тис. грн.; Бучанська міська рада — 6,7 тис. грн.; Управління праці та соціального захисту населення (територіальний центр) — 7,0 тис. грн.;

— збір за забруднення навколишнього природного середовища в сумі — 10,5 тис. грн.;

— грошові стягнення за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності — 2,0 тис. грн.;

— екологічний податок — 71,7 тис. грн.;

— єдиний податок — 2000,0 тис. грн.;

— надходження від продажу землі та основного капіталу — 26000,0 тис. грн.;

— цільові фонди, утворені ВР АРК, органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади — 2000,0 тис. грн.

Бюджет розвитку, складається відповідно до статті 71 нового Бюджетного кодексу України; єдиний податок з 2011 року включено до надходжень спеціального фонду бюджету, в тому числі бюджету розвитку.

Бюджет розвитку сформовано в сумі — 26000,0 тис. грн., в тому числі:

— єдиний податок на підприємницьку діяльність — 2000,0 тис. грн.;

— надходження від продажу земельних ділянок — 20800,00 тис. грн.;

— надходження від продажу майна, що перебуває в комунальній власності — 3200,00 тис. грн. [8].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, в умовах незалежності України та розширення самостійності територіально-адміністративних одиниць відкриваються можливості для принципово нового підходу до фінансового забезпечення потреб соціальної сфери. Вирішення потреби має бути перенесене на рівень місцевих рад. Це забезпечить дійовий контроль за розподілом ресурсів, раціональний підбір пріоритетів розвитку, поставить фінансування розвитку соціальної сфери у залежність від зростання ефективності виробництва у регіоні.

Література:

1. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" // Голос України. — 1997. — 12 червня.
2. Василик О. Фінансові проблеми органів місцевого самоврядування / О. Василик. Місцеве та регіональне самоврядування України. — К., 2001. — Випуск 2. — 416 с.
3. Гушта О.В. Порядок формування та використання коштів місцевих бюджетів / О.В. Гушта // Фінанси України. — 2005. — № 1. — С. 10—15.
4. Буряк П.Ю. Міжбюджетні відносини та перспективи формування місцевих бюджетів / П.Ю. Буряк // Фінанси України. — 2003. — № 6. — С. 12—18.
5. Бюджетний кодекс України. — К.: Велес, 2004. — 64 с.
6. Земельного Кодексу України, Закону України від 19 вересня 1996 року № 378/96-ВР "Про плату за землю" (зі змінами та доповненнями).
7. Закону України від 6 жовтня 1998 року № 161-ХІУ "Про оренду землі" (зі змінами та доповненнями) та з урахуванням Постанови Кабінету Міністрів України від 12 травня 2000 року № 783 "Про проведення індексації грошової оцінки земель", а також з урахуванням проведеної нормативної грошової оцінки земель міста.
8. Пояснювальна записка до бюджету міста Буча на 2012 рік.

Стаття надійшла до редакції 04.01.2012 р.

УДК 351.001.32

*В. І. Шилова,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя*

МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ НА УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена дослідженню трьох основних регуляторів, які відіграють активну роль у формуванні управління системою вищої освіти в Україні.

The article is devoted to research of three key factors, which play an active part in the formation and management of educational policy in Ukraine.

Ключові слова: держава, освіта, управління, ринок, університет

ВСТУП

Основним стратегом освітньої політики зазвичай є держава, діяльність якої можна позначити терміном "управління". Під управлінням ми розуміємо зусилля уряду, які направлені на вплив рішень і дій різних соціальних структур згідно цілей, які він установив, використовуючи інструменти, які він має у своєму розпорядженні.

В освітньому середовищі завжди відображаються інтереси і цілі держави, які лежать поза самою освітою, наприклад, в економіці (цілі економічного розвитку), соціальній сфері (цілі вирівнювання соціальної нерівності) тощо. Фактично роль держави може бути різною. Дослідники виділяють дві крайні форми державного впливу на управління системою вищої освіти: "держава, що сприяє" розвитку освіти, і "держава, що втручається" в управління освітою.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Мета статті — дослідити, яку роль відіграють три основні регулятора в управлінні й формуванні вищої освіти: держава, ринок та університет, які їх основні інтереси й механізми впливу на систему вищої освіти та які додаткові фактори можуть впливати на управління вищою освітою у різних країнах.

РЕЗУЛЬТАТИ

Під поняттям "держави, що сприяє" розвитку освіти, маємо на увазі, що держава відіграє роль регулятора доступу до вищої освіти, створює й підтримує загальні "правила гри" для всіх вищих навчальних закладів, фактично не втручаючись у внутрішні справи університетів, тобто у внутрішнє управління, розробка вузами програм та курсів. Такий тип держави іноді називають "оцінююча держава", маючи на увазі, що основна функція держави по відношенню до вузів пов'язана з установкою стандартів якості і контролю за їх дотриманням. При цьому самі ці функції можуть бути делеговані так званим проміжним органам. Такі органи мають різний ступінь незалежності від держави і, що важливо, не є частиною уряду чи міністерств. Уряд може виступати тільки організатором таких органів. Наприклад, у Франції такий проміжний орган — Національний Комітет Контролю, який є державним органом, але підпорядковується тільки президенту країни й є автономним по відношенню до уряду. Незалежність цього органу забезпечується й тим, що результати його оцінки не пов'язані безпосередньо з фінансуванням. У Нідерландах у процедурах оцінки якості беруть участь не тільки проміжні органи, які дають "зовнішню" оцінку вузам, але й самі навчальні заклади, які здійснюють "внутрішню" оцінку, або самооцінку [3].

"Держава, що втручається" в управління освітою, представляє уряд, який активно впливає на такі напрями діяльності вузів, як кількість і фаховість випускників, освітні стандарти, набір спеціальностей, а також відно-

шення між освітніми установами та їх оточенням. У більшості європейських країн (за винятком Великобританії), з середини ХІХ до середини ХХ століття відношення між урядом та вузами відповідали моделі "держави, що втручається". Це означало, що всі вищі навчальні заклади управлялися з центра одними й тими законами, для того, щоб підтримувати однакове ресурсне забезпечення, однакові умови й рівність можливостей для всіх громадян. Найбільш яскравим прикладом "держави, що втручається", була радянська система управління вищою освітою. Всі вищі навчальні заклади були державними організаціями, отримували державне фінансування й вели викладання суворо дотримуючись державних освітніх програм, більш того, їх діяльність планувалася у відповідності з плановими потребами економіки у робочій силі. У зв'язку з цим набір спеціальностей, які вивчалися, а також кількість студентів, які навчалися, були об'єктом державного планування.

Незалежно від того, яка роль належить державі, умовно виділяють три напрями її діяльності в освітній галузі: соціальний, економічний і ідеологічний. Виділяють дві функції регулювання доступу до вищої освіти — створення рівності можливостей і позитивна дискримінація. У першому випадку держава законодавчо забезпечує й контролює реалізацію рівності для всіх категорій громадян при прийомі до ВНЗ. Тобто створюються умови, при яких всі громадяни незалежно від статі, етнічної та расової приналежності, стану здоров'я, які відповідають загальним для всіх кваліфікаційним вимогам, можуть бути прийняті до вузу тільки на підставі своїх здібностей, без врахування їх "зовнішніх" характеристик. Політика позитивної дискримінації виходить з уявлення про те, що деякі категорії громадян, наприклад, жінки, інваліди, представників етнічних груп, мають менше шансів бути прийнятими до вузів із-за тих структурних умовностей, в яких вони знаходяться. Тому застосовуються додаткові заходи для того, щоб вони мали рівні шанси при прийомі до вузу. Іншими словами, рівність у такому підході розуміється як рівність результатів. Рівність в освіті розглядається, у даному випадку, як стан різних життєвих шансів і різних шансів на ринку праці. Разом з тим, освітня політика може й не бути інструментом соціальної політики, а тому може, навпаки, підтримувати й навіть підсилювати соціальну нерівність. Наприклад, введення платних форм освіти й відміну державних дотацій вузам з метою введення ринкових механізмів в освіті та створення конкурентних умов для ВНЗ фактично обмежують доступ до вищої освіти вихідцям з малозабезпечених верств і складають форму протекціонізму по відношенню до найбільш забезпечених верств населення.

Економічний напрям освітнього управління й освітньої політики пов'язаний з формами фінансування освіти. Держава визначає, які аспекти вищої освіти, як і з яких джерел будуть фінансуватися. По-перше, можливе пряме дер-

жавне фінансування; по-друге, держава відмовляється від прямого фінансування вузів й розподіляє кошти у вигляді цільових грантів, за які вузи змагаються між собою, надаючи до державних органів заяви на фінансування і звіти по закінченню термінів гранту. Другий спосіб державного фінансування умовно називають "порівняно ринковий", маючи на увазі, що ринковий механізм конкуренції використовується тут при розподілі державних бюджетних коштів. Цей процес зміни методів державного управління і фінансування був названий багатьма дослідниками дерегуляцією. "Держава, що втручається" в управління освітою, більшою мірою використовує механізми прямого державного фінансування, в той же час як "держава, що сприяє" розвитку освіти, спирається на ринкові або подібні до ринкових фінансових механізмів.

Разом з тим, держава не завжди повністю визначає освітню політику. Як правило, якщо видимий державний вплив на вищу освіту відсутній, важливою силою координації виступає ринок, але ринку як такого у чистому вигляді в освітньому середовищі не існує. Навіть тоді, коли ринки, здається, існують реально, у них завжди є елементи державного контролю, наприклад через антимонопольну політику, яка протидіє можливим негативним ринковим ефектам. Вища освіта не є тут винятком. По відношенню до вищої освіти необхідно більш коректно говорити про поведінку, "подібно ринковій", і існуюванні квазіринкових структур. Не існує жодної освітньої системи, яка повністю регулюється ринком. Навіть у американській системі вищої освіти, яку більшість дослідників наводять за приклад освітньої системи, яка повністю координується й регулюється ринком, держава відіграє суттєву роль, особливо у її суспільному секторі. Ринкові механізми не працюють у вищій освіті, з одного боку, у зв'язку зі специфікою, яка властива ній (навчання й дослідження), а з іншого боку, у зв'язку з тим, що освіта є загальним благом, в існуванні, доступності й ефективності якої зацікавлене все суспільство, а не тільки окремі індивіди. Ринковими називають ті елементи, у яких найбільше помітна конкуренція. Прикладами ринкових елементів можуть бути роль студентів у системі освіти (конкуренція за визначні місця у навчальному процесі, можливість конкуренції за студентів у зв'язку з отриманням фінансування); роль досліджень, роль змагання між навчальними закладами за гранти тощо.

Поняття "порівняний ринок" має подвійне значення по відношенню до вищої освіти. У першому значенні можна говорити про ринок освітніх послуг, де освітні заклади конкурують один з одним, продаючи споживачам або пропонуючи для державного/недержавного фінансування курси, консультування, дослідження тощо. Друге значення ринку в освіті пов'язане з уявленням того, що не тільки економічні ресурси є предметом конкуренції, але й репутація і престиж [1].

Говорячи про вищі навчальні заклади, можна стверджувати, що вони стали третьою силою яка бере активну участь у напрацюванні політики управління вищою освітою. Специфіка діяльності навчальних установ визначається тим, що вони об'єднуються навколо знань з приводу їх напрацювання та передачі. Це відрізняє їх від інших видів сучасних організацій, таких, наприклад, як урядові установи, незалежні громадські організації, промислові підприємства. Професорсько-викладацький склад займається тим, що вивчає, критично переписує уже існуючі знання, створює нові.

Знання є центральним поняттям для кожної дискусії про освіту. У загальному розумінні знання — це все те, що ми знаємо, те, яким чином ми сприймаємо реальність, оцінюємо те, що відбувається. Поняття "знання" не є нейтральним, таким, що відтворює просте відображення реальності, воно пов'язане з поняттям влади. Влада знання має символічний характер: влада "називати світ", визначати, що існує у реальності, що має право на існування, а що ні, і як до цього слід ставитися. Французький філософ Мішель Фуко вважав, що знання є фор-

мою здійснення влади. Якщо говорити у широкому розумінні, то знання це те, що ми знаємо про себе, про оточуючий світ, про форми взаємодії з оточуючим світом, існуючі у ньому ієрархії та про наше місце в них, — само по собі є інструментом влади над нами [2].

Сучасні академічні знання мають ряд специфічних характеристик, які визначають устрій академічних організацій. По-перше, сучасні знання є вкрай спеціалізованими. Ріст обсягу знань, який відбувся за останні два століття, привів до їх розподілу. По-друге, завдяки все більшому розподілу, знання стають спеціалізованими, а окремі дисципліни — все більше незалежними одна від одної. Подобається нам чи ні, але на сьогодні ті, хто займається генетикою, зовсім не мають потреби у тих, хто займається історією давнього світу, як в дослідженнях, так і в навчанні. По-третє, сучасні академічні знання значною мірою стають автономними від інших видів знань. Більше того, у сучасному світі академічні знання розглядаються як достовірний і переконливий засіб пояснення світу у порівнянні з релігійним, повсякденним, художнім його описом. Завдяки особливому статусу академічних знань вузи отримують можливість вимагати більшої автономії від інших інституцій суспільства: держави, релігії, школи, сім'ї й стають самостійною політичною силою.

За останні десятиріччя у системі вищої освіти не тільки Європи, але й України відбулися істотні зміни у розподілі важелів або впливі держави, ринку, університетів на процес управління освітніми процесами. У країнах Західної Європи, де традиційно роль держави у регулюванні системи вищої освіти надзвичайно велика, поступово стали впроваджуватися елементи ринку. Роль держави стала обмежуватися визначенням умов і структурних рамок, в яких система вищої освіти повинна бути. Більше свободи у виборі навчальних програм і форм фінансування стало надаватися самим вузам. Ці зміни у системі вищої освіти були описані дослідниками як рух до саморегулювання освітніх систем. При цьому завжди залишається відкритим питання про те, до якого ступеня можливий баланс влади між урядом і освітніми інститутами. У більшості країн політика запровадження саморегуляції супроводжувалася розвитком системи перевірки якості освіти, використанням різних економічних стимулів, скороченням централізованого бюджетного фінансування, введенням контрактних принципів прийому співробітників. Іншими словами, скорочення прямого контролю з боку держави супроводжувалося посиленням акценту на відповідальності організацій вищої освіти, вимагання їх більшої соціальної підзвітності.

ВИСНОВКИ

Таким чином, ми виділили три основні регулятори (державна, ринок, університет), які беруть участь у координації системи вищої освіти, але це не означає, що тільки вони беруть участь у напрацюванні освітньої політики та формам її управління. На політику вищої освіти впливають й додаткові фактори, зовнішні по відношенню до системи, які можуть впливати на прийняття рішень — сили міжнародного розвитку (як військові та і політичні); вплив міжнародної кооперації, допомоги й тиску: фактори розвитку національної політичної і економічної структури; культурні фактори (політична та загальна культура).

Література:

1. Добреньков В.И., Нечаев В.Я. На пути к глобальному информационному обществу / В.И. Добреньков., В.Я. Нечаев // Общество и образование. — М.: Инфра-М., 2003. — С. 195—232.
2. Фуко М. Археология знания / Пер. с фр. М.Б. Раковой. — СПб.: Издательство "ИЦ "Гуманитарная Академия"" & "Университетская книга", 2004.
3. Wahlen S. Is there a Scandinavian model of evaluation of higher education? // Higher Education Management. — 1998. — Vol. 10. — № 3. — P. 27—42.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2012 р.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті досліджено моделі розвитку інституту державної служби в зарубіжних країнах. Розглянуто та проаналізовано основні етапи реформування державної служби, визначено спільні й відмінні напрями такого процесу.

This article explores the development model of the civil service in foreign countries. Considered and analyzed the main stages of the civil service reform, identified common and different areas of the process.

Ключові слова: державна політика, державна служба, інститут державної служби, моделі розвитку державної служби, публічні послуги, адміністративна реформа, децентралізація влади.

Key words: public policy, civil service, Institute of Civil Service, models of public service, public services, administrative reform, decentralization of power.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання розвитку інституту державної служби сьогодні є актуальним у багатьох країн світу, у тому числі і в Україні. Зацікавленість науковців зазначеною проблематикою пов'язана із: трансформацією політичних систем; зміною характеру взаємодії інституту державної служби з громадянами, їх об'єднаннями, інститутами громадянського суспільства; використанням нових методів практичної участі громадян в управлінні державою; потребою в удосконаленні нормативно-правової бази; зростанням професійної підготовки державних службовців; підвищенням якості надання публічних послуг. Саме наприкінці ХХ ст. країни почали активно працювати над розробкою і впровадженням власних моделей інституту державної служби.

Сучасні моделі, що використовуються у країнах Північної та Південної Америки, Європи та Азії, визначаються певними послідовними та взаємопов'язаними етапами, які передбачають зміни як у структурі органів державної влади, так і їх повноваженнях. Однак національна та регіональна специфіка, а також роль держави у проведенні реформ чинять вплив на процес удосконалення державної служби. Тому важливу роль при реформуванні вітчизняного інституту державної служби відіграє вивчення зарубіжного досвіду як тих країн, які перебувають з Україною в одному регіоні, так і країн, що відрізняються і за державним устроєм, і за специфікою організації діяльності органів державної влади. З одного боку, це хороша мотивація для проведення реформ, а з іншого — дозволяє вивчити слабкі місця та запобігти допущенню помилок при формуванні власної моделі інституту державної служби в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання удосконалення інституту державної служби останніми роками актуалізувалось і стало об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. У дослідженнях основна увага зосереджена на міжнародному досвіді розвитку та функціонування державної служби, проблемах організації інституту державної служби, характеристичні основних моделей, напрямах реформування. Зазначеним питанням присвятили свої праці С. Альтман, Т.Ю. Витко, В.Ю. Захарченко, В.А. Ільяшенко, М.І. Іншин, Д. Кеттл, М. Крозьє, Д.А. Латипов, Д. Осборн, В.П. Пилипишин, С.М. Серьогін, Х. Трайбер, Б. Хідей, В.О. Чмига. Незважаючи на значну кількість наукових напрацювань, чимало важливих питань залишаються поза увагою та потребують

комплексного вивчення з урахуванням швидкого соціально-економічного розвитку суспільства. Зокрема, особливу зацікавленість викликають моделі реформування державної служби та основні параметри, що становлять їх основу.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — здійснити порівняльний аналіз моделей розвитку інституту державної служби в зарубіжних країнах; визначити їх спільні та відмінні особливості, які слід врахувати при визначенні цілей реформування інституту державної служби в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вивчення та здійснення аналізу зарубіжного досвіду формування інституту державної служби дає можливість визначити, який досвід є найбільш ефективним і може бути адаптованим до українських умов. Головною метою такого аналізу визначається необхідність формування такої моделі інституту державної служби, яка дала б можливість реагувати та швидко адаптуватись до постійних змін у державі.

Кожна із держав при формуванні власної моделі інституту державної служби орієнтується на особисті потреби та суспільні зміни, відповідно до яких вибирає стратегію розвитку. Як зазначає Старовойтов А.В. [9], реформи інституту державної служби у країнах направлені на реалізацію наступних цілей:

1. Пошук балансу між політичними та адміністративними посадами.
2. Забезпечення динаміки державної служби і водночас її стабільності.
3. Підвищення відкритості державної служби та якості надання публічних послуг громадянам, орієнтація на потреби населення держави.
4. Маркетизація державної служби шляхом використання ринкових принципів; створення недержавних структур, що співпрацюють з урядом щодо виконання визначених функцій.
5. Децентралізація, при якій зміщується центр реалізації державних програм на нижчі рівні управління.
6. Відповідальність за результат роботи, а не процес.
7. Розширення сфери проведення конкурсних іспитів на зайняття державних посад.
8. Скорочення чисельності державних службовців і одночасне встановлення розміру їх заробітної плати відповідно до результатів роботи.

Таблиця 1. Реформування державної служби наприкінці ХХ ст. [7, с. 22]

Проблеми	Країни							
	Австралія	Великобританія	Нідерланди	Німеччина	Нова Зеландія	Польща	США	Угорщина
державних витрат на оплату праці державних службовців	+	+	+	+	+	+	+	+
патронату								+
прийняття на державну службу і терміни перебування на посаді	+	+			+			
неефективне матеріальне стимулювання					+			
високі масштаби корупції						+		+
низька якість надання публічних послуг	+	+		+	+	+	+	+

Зазначені стратегії розроблені з метою подолання тих проблем у системі державної служби, які особливо стали масштабними наприкінці ХХ ст. Досліджуючи формування інституту державної служби у країнах світу, Н. Парісон та Н. Меннінг виявили такі основні проблеми цього процесу (табл. 1).

Однак, незважаючи на спільну основну мету та стратегії, кожна із країн вибирає свій напрям змін в інституті державної служби. Він залежить від історичних особливостей становлення держав, їх економічного розвитку, політичного та адміністративного устрою, вибраних моделей державної служби. Відповідно до особливостей проведених реформ інституту державної служби науковцями визначено декілька груп держав [2; 4; 6; 8]:

1) англосаксонські країни (Австралія, Великобританія, Ірландія, Нова Зеландія, США);

2) "Наполеонівські" країни (Бельгія, Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Франція);

3) "німецькі" країни (Австрія, Німеччина, Швейцарія);

4) скандинавські країни (Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція);

5) постсоціалістичні (Болгарія, Польща, Румунія, Угорщина, Чехія).

Поділ держав на такі групи є не випадковим, водночас виокремлення лише окремих країн не означає, що у інших не проводились реформи державної служби. Мається на увазі те, що обраний певний напрям реформ властивий декільком державам. Визначені групи країн розвивають державну службу за певним сценарієм, основні ознаки якого представлені на рис. 1.

Для більш детального дослідження особливостей розвитку інституту державної служби нами вибрано декілька найбільш розвинутих країн із кожної групи, які мають спільні та відмінні ознаки: країни з відкритою моделлю державної служби — США; закритою — Франція, Німеччина; змішаною — Великобританія, Польща, Угорщина. У цих країнах за останні 20 років здійснено важливі адміністративні реформи, що привели до позитивних змін у розвитку інституту державної служби (табл. 2).

Сьогодні у розвинених країнах найбільш поширеними є три моделі державної служби: кар'єрна (закрита), посадова та змішана. Більшості країн Європейського Союзу запровадили кар'єрну модель. Суть її полягає у тому, що вона обмежує можливість вільного переміщення державних службовців по службовій кар'єрі. Закрита модель державної служби має такі особливості: державний службовець, що прийнятий на певну посаду, може за визначений термін послідовно переміщуватись до найвищого рівня; прийняття на визначену посаду державної служби залежить від рівня підготовки осіб, тобто існують певні вимоги до освіти; призначення державного службовця на посади найнижчого рівня та просування по службі за вислугою років; чітко визначений принцип субординації; статутно закріплені норми поведінки для державних службовців. Така модель розвивається у Франції, Німеччині, Данії та Іспанії.

У Франції особи, які перемогли у конкурсі на зайняття вакантної посади державної служби, вступають на неї з метою зробити службу кар'єру. У державі визначено чотири категорії посад державних службовців: А — обіймають особи керівного складу, які мають вищу освіту та відповідають ліценціату (диплому про успішне завершення трьох років навчання в університеті), В — особи, які мають освітній рівень бакалавра (успішне завершення повної середньої освіти), С — рівень неповної середньої освіти, D — початкову освіту [10, с. 240].

Офіційно в центральній державній службі також існує четверта категорія D, яка об'єднує обслуговуючий персонал. Але після укладеної з профспілками в 1990 р. угоди ця категорія поступово зникає, нівелюється з категорією С. До того ж категорія D навіть не передбачена Законом про територіальну

Рис. 1. Особливості реформування інституту державної служби у зарубіжних країнах

Таблиця 2. Матриця подібностей та відмінностей формування інституту державної служби у країнах світу

Особливості	Держави					
	Великобританія	Німеччина	Польща	США	Угорщина	Франція
Модель державної служби	змішана	закрита	змішана	відкрита	змішана	закрита
Основні етапи реформи державної служби	1979—1982 рр.; 1983—1986 рр.; 1987 р. — дотепер	1968—1975 рр. 1975—1990 рр. 1990-ті рр.	1989—1996 рр. 1997—2003 рр.	1978—1991 рр.; 1992—2000 рр.; 2001—2003 рр.	1989 р. 1990—1995 рр. 1996—1999 рр.	1981—1986 рр. 1986—1988 рр. 1988 р. — дотепер
Напрями реформи	скорочення чисельності державних службовців; залучення консультантів у державну службу; комплексна перевірка витрат за ініціативи «максимальної корисності»	розширення системи підготовки та перепідготовки державних службовців; підвищення вертикальної мобільності держслужбовців; підвищення кооперації у діяльності міністрів.	проведення реструктуризації адміністративно-територіального устрою держави; реформування системи державних фінансів; забезпечення тестування претендентів на посади державної служби	акцентування уваги на внесенні змін до методів, що використовуються у державній службі; здійснення реформ політичними призначеннями, а не держслужбовцями; здійснення перевірки результатів діяльності державних установ	децентралізація; утворення рад на місцевому рівні з питань територіального розвитку; створення умов для розвитку приватного сектора на рівні з державним; зміна ієрархічної системи державного адміністрування	децентралізація; декомпозиція; підвищення якості надання публічних послуг
Органи управління державною службою	Прем'єр-міністр, Рада з державної служби	Федеральне Міністерство внутрішніх справ	Офіс цивільної служби	Служба управління персоналом, Рада з питань захисту системи заслуг	Міністерство внутрішніх справ, Міністерство державного управління та юстиції	Головне управління адміністрації та державної служби при Міністерстві державної служби
Законодавство з питань державної служби	Програма державної служби «Наступні кроки» 1988 р. (діє як закон)	Федеральний закон про чиновників 1953 р.	Закон «Про цивільну службу» від 2008 р.	Закон «Про цивільну службу» 1883 р. Закон «Про реформу цивільної служби» 1978 р.	Закон «Про державну службу» №XXIII (1992 р.)	Закон про центральну державну службу від 11 січня 1984 р. №84-16; Закон про права і обов'язки державних службовців від 13 липня 1983 р. №83-634.

державну службу, який ухвалено 26 січня 1984 р. [13].

Одна із важливих адміністративних реформ у Франції розпочалась на початку 80-х років ХХ ст. і передбачала три етапи. Перший етап ознаменований збільшенням чисельності державних службовців і розвитком місцевого самоврядування. За цей період ухвалено близько 40 нормативно-правових актів направлених на децентралізацію влади. Другий етап проходив за часів розділеного правління, чим і відрізнявся від першого. Його особливістю стала приватизація підприємств державного сектора і зниження числа працівників. Повернення до влади партії лівих у 1988 р. стало основою для об'єднання установ громадського та приватного секторів, підвищення уваги до формування зв'язку з ринком. На думку О. Бориславської [1], останній етап реформ, який розпочався наприкінці 80-х років ХХ ст. і триває донині, ознаменований внесенням змін до Конституції Французької республіки 1958 р.

Отже, основними ідеями реформи стали впровадження децентралізації, а на її фоні також деконцентрації повноважень та обов'язків, підвищення продуктивності діяльності державних службовців, а також покращення якості надання публічних послуг. При деконцентрації проводилось удосконалення системи планування, здійснювалась реорганізація центральних відомств і розвивались нові види державних структур. Водночас підвищенням якості надання публічних послуг громадянам займалась створена у 1992 р. Хартія з питань надання державних послуг. Вона регулярно оцінювала практику надання послуг і проводила різноманітні експерименти, що дало можливість виявити чинники, які могли впливати на такий процес.

У Німеччині, як і у Франції, також використовується закрыта модель державної служби, однак вона має певні свої особливості, зокрема щодо підготовки державних службовців та організації відбору на посади, а також етапами проведення реформи державної служби. Зокрема, визначено чотири рівні державної служби: простий, середній, підвищений та високий. Щоб

одержати посаду низького рівня кандидату потрібно мати свідоцтво про закінчення курсу головної школи (Hauptschule), середнього — реальної школи (Realschule) і мати відповідну професійну підготовку, підвищеного — інституту (Fachhochschule) або атестата про закінчення повного курсу середньої школи, який дає право вступу до вищих навчальних закладів, високого — щонайменше закінченого 3-річного курсу навчання у вищій школі й складання відповідного іспиту [12, с. 69].

Значно простіше, ніж у Франції, проходили реформи державної служби у Німеччині. Це пов'язано з тим, що у країні більш стабільними залишились традиції веберівської моделі бюрократії, добре розвинене місцеве самоврядування (питання децентралізації відпадало), поступовий розвиток суспільства у 80—90 роках ХХ ст. Реформи державної служби також проходили у три етапи: перший (1968—1975 рр.) — раціоналізація управління на всіх рівнях — федеральному, земельному, місцевому; другий (1975—1990 рр.) — перенесення більшої уваги на рівень місцевого самоврядування; третій (90-ті роки ХХ ст.) — спрямований на підвищення ролі земель у міжнародних справах; вдосконалення механізму перерозподілу доходів між федерацією та її окремими територіями.

Основними напрямками реформи державної служби у Німеччині було укрупнення самоврядних територіальних одиниць; передача частини земельних функцій на місцевий рівень, тобто забезпечення децентралізації влади, при якій окремі повноваження мали належати місцевій владі; підвищення вертикальної мобільності державних службовців.

У США та Великобританії реформи державної служби мали багато схожих рис, незважаючи на те, що країни відрізняються державним устроєм, системою державного управління, формою правління. Для них стала поширеною модель відповідальної влади, сутність якої полягала у партнерстві державного та приватного секторів, конкуренції державних органів із приватним сектором у реалізації завдань держави, розподілі відпо-

відальності за галузевими державними органами та ієрархічними рівнями, обов'язковому конкурсному прийнятті на державну службу [11, с. 334]. На відміну від французької моделі реформ державної служби акцент, у Німеччині завжди робився на скороченні чисельності державних службовців, а вся робота націлювалась лише на результат, а не ефективність процесу. Реформування інституту державної служби у розглянутих країнах припало на 80—90-ті роки ХХ ст.: у Великобританії воно розпочалося на початку 80-х років, а у США — у середині 90-х років.

Сьогодні у США діє відкрита модель державної служби, що вказує на те, що більшість посад займають особи після проходження конкурсів. Тобто до державної служби допускаються всі особи, які успішно складають іспити. У державі проходило декілька адміністративних реформ, однак одними із наймасштабніших вважаються зміни, що пройшли у 90-х роках ХХ ст. Їх початок було закладено ще у 1978 р. ухваленням Закону "Про реформу цивільної служби" (період управління президента Р. Рейгана). Радикальні зміни у державній службі розпочались у середині 90-х років ХХ ст. Президентом Б. Клінтоном була створена комісія для здійснення аналізу функціонування інституту державної служби, виявлення негативних тенденцій та розроблення рекомендацій для подальших змін, відповідно до яких державні службовці першочергово мали відповідати не за процес, а результат своєї роботи. Реформа проходила під девізом: "управління за результатом" і націлювалась на реорганізацію, а не на зміну методів надання послуг.

Третій етап реформи державної служби у США припав на правління Дж.Буша-молодшого, яким у 2001 р. прийнята Президентська програма управління, що передбачала 5 ключових напрямів: стратегічне управління людським капіталом, конкуренція між державним та приватним секторами; підвищення фінансової результативності; розвиток електронного урядування; бюджетування за результатами. Розроблення методів оцінки результативності, які у сукупності отримали назву "Контрольний лист Президентської програми управління", стало результатом реформ [5, с. 390].

Основними напрямками реформування державної служби у Великобританії, яку розпочато у 1979 р., були: дієвість та ефективність державної служби, ініціативність громадян. Як і в інших державах, реформування проходило у три етапи: перший (1979—1982 рр.) — акцент робився на економію державних витрат та скорочення державних службовців; другий (1983—1986 рр.) — під гаслом "економія, продуктивність, ефективність" передбачав широку приватизацію підприємств державного сектору; вдосконалення оціночної функції центральних міністерств і вищого управлінського корпусу; третій (1987 р. — дотепер) — поглиблення децентралізації, підвищення якості надання публічних послуг; орієнтація на потреби споживачів; розвиток місцевого самоврядування.

Однак, реформи державної служби у Великобританії, як і у США, відбувались значно раніше. Початок такого процесу у Великобританії закладений ще ХІХ ст. У 1848 р. створено спеціальну комісію для вивчення можливостей реформування державної служби та рекомендацій від міністерств і відомств. Найбільш вдалими та корисними були пропозиції Г.Травельянова, який вивчав особливості британської державної служби та її недоліки. Він розробив систему розвитку державної служби, яка отримала у подальшому поширення у США і була названа "системою заслуг". Саме перші реформи у Великобританії поставили початок розподілу державних посад на політичні та кадрові; формування складної системи класів державних службовців; прийняття на посаду державної служби за умови успішного складання іспитів та отриманої освіти. Так, Н.Флінн зазначає, що у Великобританії гаслом системи відбору на державну службу став простий лозунг, розроблений ще у 1850

р.: "служба пропонує кар'єру відкриту для талантів" [14, с. 63].

Особливої уваги заслуговує досвід формування інституту державної служби європейських країн, які однак мають значні відмінності у державному устрої, зокрема Польща та Угорщина. Перед початком реформ 90-х років ХХ ст. в Угорщині склалася складна ситуація у державній службі, пов'язана зі значною кількістю державних боргів, проблемами зайнятості населення, а також використанням патронату при призначенні на посади державної служби. Для їх подолання акцентовано увагу на децентралізації влади; утворенні на регіональному рівні рад, що мали займатись питаннями територіального розвитку; організації навчання державних службовців з метою вирішення ними поставлених завдань у сфері функціонування державної служби.

Реформа у державній службі Угорщини також передбачала декілька етапів: перший (1989 р.) — скасування великої кількості нормативно-правових актів, які регулювали державну службу у колишній соціалістичній державі; другий (1990—1995 рр.) — ухвалення нової законодавчої бази з питань державної служби; місцевим органам влади передано більше повноважень щодо прийняття рішень на регіональному рівні; покращення системи надання публічних послуг громадянам; третій (1996—1999 рр.) — чіткий розподіл політичного керівництва і адміністративних професіональних чиновників; розвиток електронного урядування. Угорщина — це одна із небагатьох держав, яка реформу державної служби зуміла провести у визначений термін.

Результатом реформування інституту державної служби у 90-х роках ХХ ст. для Угорщини стало скорочення чисельності працівників міністерств; підвищення ефективності державного управління; покращення якості надання публічних послуг громадянам; спрощення законодавства з питань державної служби; встановлення п'яти категорій державних повноважних осіб: державних службовців; службовців у сфері надання публічних послуг (учителі, працівники медичних та інших служб, якими здебільшого керують місцеві органи влади); робітників, які працюють відповідно до Трудового кодексу; чиновників, що відповідають за дотримання законодавства (міліція, митні органи, збройні сили структури); спеціалістів — судді та інші особи з юридичною освітою.

Польща, як і Угорщина, відноситься до країн колишнього соціалістичного табору, яку не оминули ті ж проблеми у державній службі, що і більшість країн світу наприкінці ХХ ст. Однак, якщо окремі держави уже мали певний досвід реформування цього інституту (США, Великобританія, Німеччина, Франція), то Польща разом із країнами Східної Європи робила це вперше. Перед державою першочергово постали питання необхідності формування нового державного устрою, системи органів державної влади, інституту державної служби. Реформа державної служби у Польщі проходила, на відміну від інших держав, у два етапи: перший (1989—1996 рр.) — підготовчий — ознаменувався політичною боротьбою за владу, зміною територіального поділу з метою скорочення чисельності воєводств, яких було надто багато для ефективного демократизації та децентралізації влади; другий (1997—2003 рр.) — період "реальних кроків" — сформовано нову модель державної служби із зосередженням уваги на досвіді країн Євро-союзу шляхом побудови демократичного та прозорого управління державою, створення нового інституту етичного регулювання державної служби, посилення відповідальності уряду та прийняті рішення.

З 2000 р. у Польщі реалізовується програма "Приязна адміністрація", яка відіграє важливу роль у побудові позитивного іміджу польської цивільної служби і спрямовується на створення позитивних відносин з громадянами. Ідеологія програми виходить із розгляду органів влади як надавачів послуг громадянам та уста-

новам. Її основні принципи: громадянин є клієнтом державної адміністрації; визначення завдань кожного із державних службовців з метою підвищення якості надання публічних послуг; залежність виконання державної програми від глибини зацікавленості як керівників, так і всіх працівників адміністрації у зростанні іміджу органів влади; розгляд громадськості як партнера у створенні приязної адміністрації [3]. У 2002 р. у державі створено Інформаційний центр державної служби, метою якого є забезпечення доступу громадян та усіх державних службовців до інформації про види державних послуг, сфери діяльності окремих органів державної влади.

Таким чином, реформи державної служби мали свої особливості у кожній із досліджуваних держав. Спільні тенденції пов'язані із історичними умовами розвитку та реформування державного апарату, державним устроєм, територіальною приналежністю, політичними процесами тощо.

ВИСНОВКИ

Дослідження особливостей формування інституту державної служби у США і Великобританії, Німеччині, Франції, Угорщині та Польщі дало змогу зробити наступні висновки та узагальнення.

1. Для більшості країн 80—90 роки ХХ ст. ознаменувались проведенням одних із наймасштабніших реформ у державній службі, що пов'язано із: потребою підвищення ефективності і якості надання публічних послуг органами державної влади; змінами в кадровій політиці; розділенням політичних і управлінських функцій; забезпеченням ефективної реалізації політики держави у різних сферах суспільного життя. Адміністративні реформи в цей період у державах проходили різновекторно, акцент робився на різних аспектах функціонування державної служби, що сприяло формуванню декількох моделей розвитку інституту державної служби: англосаксонської, німецької, наполеонівської, скандинавської та постсоціалістичної.

2. Проведений порівняльний аналіз реформ інституту державної служби у зазначених країнах дозволив виявити такі особливості:

— моделі державної служби: відкрита (США); закрита (Німеччина, Франція); змішана (Великобританія, Польща, Угорщина);

— у більшості держав період реформ поділено на три основні етапи: аналіз проблем у суспільстві; пошук нової моделі розвитку інституту державної служби; практична реалізація визначених шляхів та дослідження досягнутих результатів реформ;

— напрямками проведення реформ в: англосаксонській моделі — прагнення до економічної ефективності державного управління, тобто спрямування діяльності на результат, а не на процес; підвищення якості надання публічних послуг; скорочення чисельності державних службовців; німецькій моделі — використання ринкових механізмів у публічному управлінні на місцевому рівні; підвищення вертикальної мобільності державних службовців; зростання чисельності державних службовців; "наполеонівській" — правовий раціоналізм; регулярна участь держави у всіх сферах суспільного життя; підвищення якості правової регламентації функціонування інституту державної служби; постсоціалістичній — децентралізація; зміна адміністративно-територіального устрою; європеїзація державної служби.

3. Одним із важливих напрямів адміністративної реформи у досліджуваних державах було підвищення якості надання публічних послуг громадянам. Вирішенням цього завдання стало розроблення та ухвалення відповідної нормативно-правової бази з питань державної служби; прийняття державних програм щодо забезпечення якості обслуговування населення; децентралізація влади; посилення уваги на результат діяльності, а

також на потреби громадян; розвиток інформаційного суспільства з метою покращення співпраці та підвищення довіри громадян до уряду.

4. Визначаючи основні цілі реформування інституту державної служби в Україні, необхідно врахувати досвід зарубіжних держав, який має позитивний характер. Зокрема, слід зосередити увагу на тих змінах, що відбувалися на кожному етапі реформ, а саме у: нормативно-правовому забезпеченні функціонування державної служби, організаційній структурі інституту державної служби, кадровій політиці, наданні державними службовцями публічних послуг громадянам, розвитку інформаційного суспільства.

Перспективи подальших досліджень лежать у площині вивчення особливостей розвитку інституту державної служби у розвинутих країнах світу. Поглиблений порівняльний аналіз процесу удосконалення такого інституту дозволить у подальшому використати кращі зарубіжні здобутки у практиці реформування вітчизняного інституту державної служби.

Література:

1. Бориславська О. Місце самоврядування як форма децентралізації та гарантія демократичного політичного режиму / О. Бориславська // Вісник Львівського університету. — 2011. — Вип. 52. — С. 127 — 133. — (Серія юридична).
2. Василенко И.А. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия / И.А. Василенко. — М.: Логос, 2000. — 200 с.
3. Жерлцін Д.К. Деякі аспекти практики надання якісних публічних послуг органами влади у США, Великій Британії, Канаді, Польщі, Японії, Швеції, Франції / Д.К. Жерлцін // Державне будівництво: зб. наук. пр. — 2010. — № 2.
4. Захарченко В. С. Організаційно-правові засади реформування державної служби України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук. держ. управл. спец. 25.00.03 "Державна служба" / В. Ю. Захарченко. — Дніпропетровськ, 2007. — 20 с.
5. Оболенский А. В. Государственная служба: комплексный подход: учебник / Отв. ред. А. В. Оболенский. — М.: Издательство "Дело", 2009. — 512 с.
6. Олуйко В. М. Зарубіжний досвід організації державної служби / В. Олуйко, В. Саєнко // Вісник державної служби України. — 2004. — № 3. — С. 34—39.
7. Парисон Н. Реформа государственного управления: международный опыт / Н. Парисон, Н. Мэннинг. — 2003.
8. Пархоменко-Куцевіл О.І. Закордонний досвід організації та функціонування системи управління персоналом державної служби / О.І. Пархоменко-Куцевіл // Державне управління та місце самоврядування: зб. наук. пр. — 2010. — № 2 (5).
9. Старовойтов А. В. Реформирование российской государственной гражданской службы и опыт зарубежных стран [Электронный ресурс] / А.В. Старовойтов. — М.: Фонд "Развитие парламентаризма в России", 2003: <http://w.w.w.legislature>.
10. Федець А. Сучасні моделі державної служби / А. Федець, А. Ліпенцев // Актуал. проблеми держ. упр.: зб. наук. пр. — О.: ОРІДУ НАДУ, 2005. — № 2. — С. 235—253.
11. Черноног Є. С. Державна служба: історія, теорія, практика [навч. посіб.] / Є. С. Черноног. — К.: Знання, 2008. — 458 с.
12. Der öffentliche Dienst in Deutschland. — Berlin: Bundesministerium des Innern, 2002. — 179 p.
13. Loin 84-53 du 26 janvier 1984 portant dispositions statutaires relatives a la fonction publique territoriale: www.legifrance.gouv.fr/textes/html/fic198401260053.htm
14. Public sector management in Europe / ed. by Norman Flynn and Franz Strehl. — 1996. — 327 p.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2012 р.

*Н. М. Охріменко,
аспірант кафедри права і законотворчого процесу,
Національна академія державного управління при Президентіві України*

ПРИНЦИПИ НОРМОТВОРЧОСТІ МІНІСТЕРСТВА УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті дано визначення поняття "принципи нормотворчості міністерства України". Спираючись на результати досліджень у галузі державного управління та галузі права, запропоновано власний перелік принципів нормотворчості міністерства України та необхідність їх застосування в практичній діяльності.

In this article we give a definition of concept rulemaking principles of a ministry of Ukraine. We propos the set of principles of rulemaking of a ministry of Ukraine and the necessary of their application in practice, based on the results of research in the field of public administration and law.

*Ключові слова: нормотворчість, нормотворчість міністерства, принципи нормотворчості.
Key words: rulemaking, rulemaking of a ministry, the principles of rulemaking.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Майбутнє українського суспільства визначальною мірою залежить від злагодженої праці державних органів. Постійне реформування органів державної влади актуалізує питання правового регулювання суспільних відносин, що набувають провідної форми державного управління. Регулювання суспільних відносин у певній сфері чи галузі здійснюють міністерства шляхом розробки та прийняття нормативних актів. Нормотворча діяльність міністерства України на сьогодні не врегульована жодним нормативно-правовим актом, крім питань, що стосуються державної реєстрації нормативно-правових актів. Вирішення цього питання потребує теоретичного обґрунтування, що є базою для практичних дій. Державно-управлінська діяльність, в тому числі і нормотворча діяльність міністерства, базується на принципах, під якими розуміють основні засади такої діяльності. Вони мають втілюватися в наукових концепціях, творчих підходах, ідеях, поглядах. Ефективність і результативність розробки підзаконних нормативних актів міністерством України великою мірою залежить від дотримання принципів нормотворчості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що принципи нормотворчості міністерства України не знайшли широкого відображення в наукових дослідженнях. Тож визначення та характеристика принципів нормотворчості міністерства України ґрунтуватимуться на дослідженнях принципів державного управління, принципів права, принципів правотворчості та законотворчості, що розглядалися у роботах вітчизняних та зарубіжних авторів.

Проблемою нормотворчості займалися такі науковці, як Н.В. Александрова, В.К. Бабаєв, В.Д. Бакуменко, Є.А. Гетьман, Л.М. Горбунова, О.Л. Дзюбенко, Н.Г. Плахотнюк, П.М. Рабінович. Серед вітчизняних науковців та практиків принципи права, правотворчості та законотворчості досліджували: В.Б. Авер'янов, С.С. Алексєєв, С.А. Комаров, А.Ю. Олійник, А.М. Рішелюк, І.С. Терлецька, Р.Ю. Яценко. При визначенні та характеристиці принципів нормотворчості використовувалися дослідження Г.В. Атаманчука та інших науковців у галузі державного управління.

НЕВИРІШЕНІ РАНІШЕ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

У вітчизняній літературі принципи нормотворчості міністерства України залишаються малодослідженими та чітко не визначеними.

Метою статті є обґрунтування сутності поняття "принципи нормотворчості міністерства України", визначення переліку принципів нормотворчості міністерства, а також аналіз їх змісту.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вище зазначено, що принципи нормотворчості міністерства базуються на принципах права та принципах державного управління. Поняття "принцип" є базовим для будь-якої галузі науки, в тому числі і державного управління. Значну увагу вивченню поняття принципів державного управління приділив Атаманчук Г.В. Він зазначив, що "принципом державного управління є закономірність, відносини або взаємозв'язок суспільно-політичної природи та інших груп елементів державного управління (системи онтологічних елементів), виражена у вигляді певного наукового положення, закріпленого в більшості своїй правом і застосовуваний у теоретичній і практичній діяльності людей з державного управління" [1, с. 265]. Принципи нормотворчості міністерства зумовлені принципами функціонування державного управління та органів державної влади. Вони нерозривно пов'язані між собою.

Характер механізму адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, природу зв'язків, які формуються в процесі цього регулювання, визначають принципи адміністративного права. У свою чергу, принципи державного управління — це основоположні ідеї, які визначають порядок організації та здійснення управління. Вони є правовими вимогами, обов'язковими для виконання і дотримання в процесі виконавчої [2, с. 82] та нормотворчої діяльності. Можна констатувати спільність рис між принципами адміністративного права і принципами державного управління, тобто ці принципи мають бути взаємозумовленими.

Будь-яка сфера діяльності, в тому числі і нормотворчість міністерства України, ґрунтується на застосуванні певних принципів. При цьому повинен реалізуватися головний принцип — забезпечення максимальної ефективності всієї системи державного управління в результаті її діяльності.

Міністерство в процесі своєї державно-управлінської діяльності здійснює нормотворчу діяльність, під якою, на наш погляд, слід розуміти специфічну форму комплексу активних дій уповноважених на те осіб міністерства України, спрямованих на врегулювання суспільних відносин шляхом встановлення норм права, внесення змін до існуючих норм, формування, ухвален-

ня та оприлюднення (у разі необхідності) нормативних актів міністерства та припинення їх дії.

Враховуючи вищенаведене, під принципами нормотворчості міністерства України розуміємо, по-перше, систему базових положень, основоположних ідей, керівних правил, закономірностей, відповідно до яких здійснюється нормотворча діяльність міністерства, встановлюється черговість етапів цієї діяльності; по-друге, загальні вимоги, що висуваються до змісту нормативних актів як правових форм управлінської діяльності міністерства.

Міністерство діє в межах повноважень, закріплених нормами права, що передбачає нормотворчу діяльність. Це, звичайно, не позбавляє необхідності втілення вказаних у статті теоретичних положень у практичну діяльність міністерства з розробки нормативних актів.

Виходячи з авторського поняття принципів нормотворчості міністерства України та узагальнення теоретичного матеріалу з державного управління й адміністративного права, наведемо перелік принципів, які, на наш погляд, слід розділити на дві категорії: загальні принципи нормотворчості та спеціальні принципи нормотворчості.

До загальних можна віднести: принцип законності, принцип гуманізму, принцип демократизму, принцип науковості, принципи гласності, прозорості та відкритості (публічності).

Нормотворчість міністерства України має, в першу чергу, ґрунтуватися на положеннях Конституції України та законів України. У зв'язку з цим варто розглянути перший принцип, який є відправною засадою формування нових норм права — принцип законності — принцип, який передбачає чітку ієрархію правових актів, процедуру прийняття акта, його зміст, а також діяльність суб'єктів нормотворчості лише в межах своєї компетенції, на основі закону і в повній відповідності з ним [8, с. 238]. Горбунова Л.М. у своїй праці визначає, що законність у нормотворчому плані містить ідеї, по-перше, про верховенство (вищу юридичну силу) положень закону щодо норм усіх інших правових актів; по-друге, про зумовленість положеннями законів кола суб'єктів нормотворчих повноважень у нашій державі, форм і меж відповідної їх діяльності; по-третє, про обов'язок держави організувати реалізацію даних вимог у процесі провадження правотворчої діяльності [6, с.21] і міністерства також. Принцип законності притаманний тільки правовій демократичній державі.

Науковці визначають такий принцип нормотворчості як принцип гуманізму. Копейчиков В.В. звертає увагу, що саме такі соціальні цінності, як свобода, рівність, справедливість, становлять сутність гуманізму [13, с. 660]. Ідея гуманізму постійно поширюється та чинить свій вплив на різні сфери суспільного життя, в тому числі і на нормотворчість міністерства. У відповідності з цим принципом нормативні акти, розроблені міністерством, закріплюють й уточнюють відносини між людиною, державою та суспільством, вони повинні бути направлені на забезпечення безпеки людини та громадянина, визнання цінностей особистості, повагу її гідності, захисту від свавілля, створення всіх необхідних умов для нормального існування та розвитку особистості. Тому цей принцип необхідно застосовувати при здійсненні нормотворчої діяльності міністерством України.

Принцип демократизму науковці формулюють як один із головних і загальних принципів побудови сучасної держави взагалі та державного управління зокрема. Він поширюється на всі види виконавчо-розпорядчої діяльності та на всі функціонуючі управлінські структури держави. Цей принцип потребує реальної участі громадян у здійсненні державного управління [7, с. 22—24], в тому числі при розробці нормативних актів, які врегульовують певні суспільні відносини. Здійснюючи нормотворчу діяльність, міністерство повинно вра-

ховувати інтереси суспільства, здійснювати "громадські обговорення" щодо нових правил поведінки, які зачіпають права та інтереси громадян. Принцип демократизму втілюється в обов'язковості вияву й вираженні в нормах права волі й інтересу народу [4, с. 69], участі представників суспільства у безпосередньому або опосередкованому формуванні права [4, с. 41].

Принцип науковості в нормотворчій діяльності міністерства також займає особливе місце. Він передбачає об'єктивний аналіз і оцінку реальної дійсності у тій сфері, яку необхідно врегулювати певним нормативним актом. Принцип науковості вимагає застосування всіх необхідних наукових засобів та методів, прогнозування наслідків дії прийнятих норм права. Цей принцип вимагає наявності спеціальних знань і відповідної кваліфікації тих осіб, які здійснюють нормотворчу діяльність в міністерстві. На переконання Бабаєва В.К., потреба науковості особливо зростає в наш час. Виключно велику користь могли б принести соціально-правові експерименти, коли створюється певна соціальна ситуація локального масштабу, в котрій здійснюється аналіз дій спеціально розробленого для неї нормативно-правового акту. Мета такого експерименту — визначити, які правові норми необхідні для нових умов та як вони будуть діяти. Він дозволяє виявити недоліки норм права, скорегувати їх та запобігти прорахунків у процесі подальшого правового регулювання суспільних відносин в певній сфері [3, с. 308]. Всупереч цьому в Україні вводяться в дію нормативні акти без відповідного науково-теоретичного забезпечення, без аналізу впливів, побічних ефектів, альтернатив. Практичні дії повинні базуватися на теоретичних розробках, а теоретичні положення впроваджуватися в практику за для отримання практичних результатів. І цим повинні займатися відділи аналітичного забезпечення міністерства, які повинні залучатися до розробки нормативних актів.

Принципи гласності, прозорості та відкритості при здійсненні нормотворчої діяльності міністерством України деякі науковці ототожнюють. Так, Совгіря О.В. у своїй статті здійснила аналіз наукової літератури з визначення змісту та співвідношення понять "гласність", "прозорість", "відкритість" та дійшла висновку, що кожен із цих принципів є самостійним. У свою чергу, Атаманчук Г.В., розглядаючи принципи державного управління, об'єднує такі складові, як гласність, прозорість, відкритість в державному управлінні в один принцип — принцип публічності [1, с. 275]. На наш погляд, позиція Совгіри О.В. та позиція інших авторів заслугоує на підтримку стосовно того, що принцип прозорості полягає в установленні органами державного управління умов, що забезпечують залучення громадян та інших об'єктів управління до прийняття управлінських рішень за рахунок створення й гарантування високого рівня їх обізнаності щодо змістовної та процедурної сторони державно-управлінської діяльності, а принцип відкритості є обов'язком органів державного управління із забезпечення можливості вільного доступу громадян до здійснення управління державними справами у спосіб безпосереднього волевиявлення [10, с. 21; 9, с. 48—49]. Принцип гласності в нормотворчості міністерства України передбачає обов'язок міністерства оприлюднити відкриту і повну інформацію про нормотворчу діяльність з подальшою можливістю надання громадськості пропозицій до проектів нормативних актів чи здійснення вільного обговорення такого проекту.

Переходячи до визначення видів і стислої характеристики змісту спеціальних принципів формування й функціонування нормотворчості, зазначимо, що для створення теоретичних спеціальних засад нормотворчості міністерства України доцільно виходити з положень як теорії державного управління, так і теорії права. Так, до спеціальних принципів ми віднесли принципи: своєчасності, оперативності, стабільності, доцільності й обґрунтованості, передбачуваності, пріоритет-

ності, взаємодії з іншими органами державного управління, координації нормотворчої діяльності, узгодженості, збалансованості, компетенції органу, логічності, професіоналізму, системності, додержання міжнародних стандартів, техніко-юридичної досконалості, ефективності, відповідальності.

Принцип своєчасності в нормотворчій діяльності міністерства вимагає розробки та впровадження в дію нормативного акта в той час, коли тільки починають виникати певні суспільні відносини, які необхідно врегулювати нормативним актом. Адже невчасно прийняте рішення про розробку нормативного акта може призвести до певних втрат морального, організаційного чи матеріального характеру. Цей принцип необхідно також застосовувати кожному працівнику міністерства. Він вимагає організації діяльності як міністерства в цілому, так і його окремих структурних підрозділів і кожному державному службовцю зокрема, вміння правильно розрахувати свій робочий час задля вчасного виконання завдань та одержання позитивних результатів у діяльності як самого міністерства так і галузі в цілому.

Налагоджена робота міністерства, в тому числі і його нормотворча діяльність, вимагає швидкого та чіткого реагування на зовнішній вплив різних факторів. Тому в нормотворчій діяльності міністерства необхідно застосовувати такий принцип, як принцип оперативності — уміння швидко та якісно провести аналіз, своєчасно виявити причини негативних тенденцій та оперативно здійснити необхідні корективи в нормативній базі.

У той же час при змінах чинників внутрішнього і зовнішнього середовища нормативні акти повинні стійко функціонувати та не зазнавати постійних змін. Стабільність та стійкість нормативної бази позитивно впливає на правосвідомість суспільства, розвантажує роботу працівників міністерства. Отже, принцип стабільності в нормотворчій діяльності також посідає певну нішу в нормотворчості.

Врегулювання суспільних відносин нормативними актами вимагає застосування принципу доцільності й обгрунтованості. При нормотворчості міністерства необхідно обгрунтувати необхідність державного регулювання певних відносин, прийнявши до уваги як специфіку ситуації в момент прийняття рішення, так і спрогнозувати виникнення розмаїття обставин, що можуть виникати у тих чи інших життєвих ситуаціях вже в процесі застосування нормативного акта. Принцип доцільності в нормотворчості міністерства покликаний установлювати правильне співвідношення засобів регулювання та цілей, котрих необхідно досягти в результаті нормотворчості. Найпростішим із засобів є той, вибір якого найкоротшим і ефективним шляхом приведе до встановленої мети та досягнення відповідного результату.

Поряд з принципом доцільності й обгрунтованості варто виділити принцип передбачуваності, який забезпечить послідовність нормотворчої діяльності міністерства України, дозволить міністерству здійснювати планування своєї діяльності з нормотворчості, а також забезпечить реалізацію функцій міністерства та дозволить передбачити зміни діяльності тієї сфери, яку внаслідок регулюють.

Коло повноважень міністерства надзвичайно широке, його діяльність має багатогранний характер. Проблемні питання як міністерства, так і галузі визначаються в пріоритетних напрямках діяльності міністерства України, де передбачаються шляхи (інструменти) реалізації цих напрямів. Одним із таких інструментів є розробка нормативних актів міністерства. Діяльність міністерства нормотворчого характеру також може бути визначена як пріоритет. Отже, принцип пріоритетності в нормотворчості міністерства передбачає виокремлення окремих головних першочергових напрямів у розробці нормативних актів і концентрацію всіх ресурсів на реалізацію цих напрямів у встановлені терміни для досягнення очікуваних результатів.

Принцип взаємодії з іншими органами державного управління в нормотворчості покладає на міністерство

здійснювати роботу зі співпраці суміжних сфер діяльності. Це означає, що рішення про необхідність розробки спільного нормативного акта приймається двома чи декількома міністерствами чи іншими органами державної влади, після чого здійснюється спільна розробка проекту, його розгляд, погодження та прийняття. Термін "взаємодія" відображає особливий тип відносин між об'єктами, за яких кожен з об'єктів діє (впливає) на інші, викликаючи в них зміни, й водночас сам зазнає дії (впливу) з боку інших об'єктів, що, у свою чергу, зумовлює зміну його стану [12, с. 77]. Зокрема, під принципом взаємодії в нормотворчості міністерства України ми розуміємо особливий тип відносин між суб'єктами нормотворчості, що ґрунтується на активному діалозі учасників у вигляді переговорів, листування та погодження, за яких кожен із суб'єктів нормотворчості діє чи впливає на інших суб'єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміну стану розробки та змісту предмета спільної діяльності. Щоб досягти спільної мети, взаємодія повинна складатися на рівні партнерських відносин.

Принцип взаємодії повинен тісно співіснувати з таким принципом, як принцип координації нормотворчої діяльності. Цей принцип вважаємо за необхідне розділити на три рівні, а саме:

— вертикальна координація, яка забезпечує єдність мети нормотворчості міністерства;

— горизонтальна координація, що допомагає взаємодіяти між собою всім учасникам нормотворчого процесу та координувати як свої дії, так і дії співучасників;

— внутрішня координація (самокоординація), яка включає координацію нормотворчого процесу з середини такого процесу для відображення слабких і сильних сторін створених нових норм права.

Принцип узгодженості в нормотворчій діяльності міністерства передбачає змістовну відповідність та незаперечність іншим нормам права. Цей принцип слід розуміти як врахування інтересів державної політики, яка впливає на формування нових норм права або зазнає впливу від цих норм. Отже, дії відповідних міністерств щодо нормотворчості повинні бути узгоджені та відповідати єдиній меті державного управління.

Принцип збалансованості в нормотворчості забезпечує баланс інтересів держави та її органів та інтересів суспільства.

Принцип компетенції органу, що приймає нормативний акт, також повинен враховуватися при здійсненні нормотворчої діяльності міністерства. Компетенція органу розглядається як сукупність владних повноважень, прав і обов'язків визначених в Конституції, Законі України "Про центральні органи виконавчої влади", Положенні про міністерство та інших нормативно-правових актах. Міністерство може видавати тільки ті нормативні акти і тільки з тих питань, що входять до його компетенції.

Розробка нормативних актів передбачає конструювання логічної структури такого акта, чіткий виклад, логічне розміщення та виклад тексту, послідовність, несуперечливість і зв'язок приписів між собою. Все це вимагає принцип логічності. В нормотворчій діяльності міністерства, як і в правотворчості, цей принцип має бути керівним правилом при здійсненні такої діяльності.

Нормотворчість міністерства — достатньо складний процес, що потребує професійного підходу на всіх його стадіях. Високої ділової компетенції вимагає підготовка нормативних актів від розробників, при цьому можливе залучення кваліфікованих спеціалістів із відповідних галузей науки та досвідчених практиків цієї галузі, вчених-юристів та юристів-практиків. Вплив принципу професіоналізму відіграє важливу роль у нормотворчості, він забезпечує якість нормативних актів та ефективне правове регулювання.

Міністерство складає організовану систему, що містить в собі певні підсистеми з єдністю всіх елементів: мети, задач, інструментів, очікуваних результатів, з одного боку, а з іншого — нормативні акти міністерства є

складовою всієї системи права. Поєднання та взаємозв'язок цих систем забезпечує принцип системності.

В.Д. Бакуменко зазначає, що з погляду системного підходу нормотворчість характеризується внутрішньою єдністю трьох її компонентів: пізнання, діяльності та результату, які утворюють закінчений цикл нормотворчості [5, с.210].

Розглядаючи принципи законотворчості, Терлецька І.С. визначає принцип додержання міжнародних стандартів як відповідність положень закону міжнародним зобов'язанням України. Відповідно до цього принципу визнається пріоритет загальноправових принципів міжнародного права в галузі прав людини та забезпечується відповідність ним внутрішнього національного законодавства [11]. Додержуватися міжнародних стандартів необхідно і при здійсненні нормотворчості, адже виконання загальнодержавної програми адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу передбачає перегляд нормативних актів міністерств України, котрі регулюють діяльність тієї сфери, що входить до їх компетенції шляхом відображення (рецепції) цілого комплексу понять, концепцій, правових принципів, що становлять так зване "acquis communautaire".

Здійснюючи нормотворчу діяльність, як і законотворчу та правотворчу, необхідно враховувати принцип техніко-юридичної досконалості та належної деталізації при розробці нормативно-правових актів. Юридична практика та наукові дослідження пропонують сукупність правил, прийомів, способів розроблення, складання, оформлення нормативно-правових актів. Розробники мають досконало володіти всіма засобами юридичної техніки. Правила викладення правових норм вимагають від розробника конкретність і вичерпну повноту правового регулювання, стислість і компактність викладених правових норм, скорочень зайвих дублювань.

У нормотворчій діяльності необхідно враховувати принцип ефективності, що вимагає забезпечення досягнення внаслідок дії нормативного акта максимального можливих позитивних результатів за рахунок мінімально необхідних витрат ресурсів суб'єктів господарювання, громадян, держави та її органів.

Особливе місце в нормотворчій діяльності посідає принцип відповідальності. Важливість цього принципу визначається тим, що рішення про підготовку нормативного акта приймає керівник відповідного рівня компетенції. Але цьому передують підготовка рішення, яка може бути дуже великою за обсягом і складною, вимагати різної кількості та кваліфікації фахівців-управлінців, а також відповідних витрат часу [5, с. 21]. Незалежно від організаційної структури міністерства, ступеня децентралізації й делегування повноважень один керівник повинен нести повну й абсолютну відповідальність перед урядом за роботу всього колективу і в нормотворчій діяльності також, адже на керівників покладені владні й управлінські функції із забезпечення і зміцнення законності й правопорядку. В практичній діяльності міністерства за кожним структурним підрозділом закріплено відповідальність за виконання його завдань з нормотворчості, визначених в плані роботи міністерства. Даний принцип спонукає державних службовців усвідомлювати свої обов'язки перед державою та розуміти значення своїх дій чи бездіяльності, прагнення довести справу до логічного завершення, пошуку і реалізації нестандартних рішень. Забезпечення функціонування принципу відповідальності потребує від посадових осіб та керівників усіх ланок управління пояснення й обґрунтування своїх вчинків перед тими, хто цього вимагає. Важливість і необхідність застосування цього принципу визначається ще й тим, що він забезпечує дотримання всіх вищезгаданих принципів нормотворчості. Принцип відповідальності полягає в організації діяльності орієнтований на позитивні показники.

Причинами безвідповідальності за наслідки нормотворчості в Україні стали конкретні фактори. По-перше, досі не сформовано правові механізми відповідальності

службовців органів виконавчої влади за нормотворчі ініціативи та дії. З іншого боку, відсутня правова визначеність важелів лобістського впливу громадськості на дії і рішення органів влади та окремих управлінь.

Варто зазначити, що між розглянутими принципами існує тісний взаємозв'язок. Жоден з принципів не існує сам по собі, вони взаємозалежні та взаємозумовлені.

ВИСНОВКИ

Виходячи з розглянутих положень та вимог, що науковці висувують до нормотворчості та нормативно-правових актів, можемо стверджувати про необхідність та обов'язковість застосування принципів нормотворчості, сформованих у даній статті, в практичній діяльності міністерства. Вважаємо за доцільне доповнити проект Закону України "Про нормативно-правові акти" статтею "Принципи нормотворчої діяльності", де виокремити та узагальнити ті принципи, що визначають загальний характер такої діяльності всіх органів влади. На жаль, в проектах такого закону законотворці не передбачили основоположних ідей нормотворчості.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наведений перелік принципів нормотворчості міністерства не є вичерпним і довершеним. Ця проблема потребує подальшого наукового дослідження, що сприятиме глибокому розумінню змісту нормотворчості, вдосконаленню процесу нормотворчості міністерства України.

Література:

1. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: курс лекций / Г. В. Атаманчук. — Изд. 2-е, дополн. — М.: Омега-Л, 2004. — 584 с.
2. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у двох томах. Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). — К.: Видавництво "Юридична думка", 2004. — 584 с.
3. Бабаев В.К. Общая теория права. Курс лекций / Под общ. ред.: Бабаев В.К. — Нижний Новгород: Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. — 544 с.
4. Бабаев В. К. Теория права и государства в схемах и определениях: учебное пособие / Бабаев В.К., Баранов В.М., Толстик В.А. — М.: Юрист, 1998. — 251 с.
5. Бакуменко В.Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики: моногр. — К.: Вид-во УАДУ, 2000. — 328 с.
6. Горбунова Л.М. Принцип законності у нормотворчій діяльності органів виконавчої влади: монографія / Л.М. Горбунова. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 240 с.
7. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 736 с.
8. Комаров С. А. Общая теория государства и права: Учебник. — 3-е изд., переработанное и дополненное. — М.: Юрайт, 1997. — 416 с.
9. Мельниченко В. І. Цит. за: Гудима Н. В. Принципи відкритості і прозорості в діяльності органів державного управління України (організ.-правові засади): [монографія] / Н.В. Гудима. — Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2007.
10. Совгиря О. В. Принципи відкритості, прозорості та гласності діяльності Уряду: визначення змісту та співвідношення понять / О. Совгиря // Публічне право. — 2011. — № 2. — С. 19—26.
11. Терлецька І.С. Принципи законопроекткування в системі загальноправових принципів як головний фактор ефективності вітчизняної законотворчості [Електронний ресурс] // Теорія та історія держави і права. — 2010. — № 3. — Режим доступу — http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzizvru/2010_3/p3_5.html
12. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В.І. Шинкарук. — К.: Абрис, 2002. — 992 с.
13. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 1998. — Т.1: А-Г. — 672 с.

Стаття надійшла до редакції 08.02.2012 р.

А. Г. Гетьманець,
аспірант кафедри державного управління і менеджменту,
Національна академія державного управління при Президенті України

ВПЛИВ СУДОВОЇ ВЛАДИ НА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ТЕЛЕБАЧЕННЯ І РАДІОМОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті висвітлені актуальні питання щодо впливу судової влади на здійснення державного регулювання у сфері телебачення і радіомовлення України, зацентовано увагу на відносній автономії судів загальної юрисдикції, яка іноді призводить до усунення органів державної влади, за якими законодавчо закріплені регуляторні повноваження у цій сфері, від здійснення цих повноважень.

The article describes the topical issues concerning judiciary impact on government regulation in the field of television and radio broadcasting of Ukraine. In addition, it was focused on relative regular courts' independence leading to the removal of state regulatory authorities from execution of the appropriate powers.

Ключові слова: телебачення, радіомовлення, державна політика у сфері телебачення і радіомовлення, телерадіоінформаційний простір, адміністративний суд, ліцензія на мовлення, судова влада.

Key words: television, radio broadcasting, state policy in the sphere of television and radio broadcasting, telerradioinformation space, Administrative Court, license for broadcasting, judicial power.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Основним Законом нашої держави визначено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, не винятком є її відносини, які виникають у сфері телебачення і радіомовлення. Делегування функцій судів, а також призначення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Проте іноді виникають такі прецеденти, коли суди загальної юрисдикції привласнюють собі функції інших державних органів або зобов'язують їх вчиняти дії, які не мають законодавчих підстав. Така ситуація зумовлена недосконалістю чинного законодавства в інформаційній сфері та потребує більш глибокого вивчення державного регулювання у сфері телерадіомовлення з метою подальшого вдосконалення цього процесу.

Метою статті є аналіз впливу судової влади на державне регулювання у сфері телебачення і радіомовлення в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Специфічна роль у механізмі здійснення державного управління у сфері телебачення і радіомовлення, захисту прав і свобод осіб та громадян належить судовій владі [1, с. 275].

Основний Закон України проголошує, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Суди здійснюють судову владу самостійно, незалежно, підкоряючись тільки Конституції України та закону [2, с. 346].

Судова влада також представляє цілісну систему органів державної влади [1, с. 275], до якої за змістом відповідних положень Конституції (ст.ст. 124, 125) [3] відносяться:

1) Конституційний Суд України;

2) суди загальної юрисдикції, система яких будується за принципами територіальності та спеціалізації [1, с. 275].

Об'єктом оскарження є рішення, дії чи бездіяльність органів державної виконавчої влади з погляду їх конституційності чи законності (залежно від судового органу) [4, с. 343].

Єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, що забезпечує на засадах верховенства права захисту гарантованих Конституцією та Законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави, є Конституційний Суд України [1, с. 275]. На відміну від усіх інших судів, його контрольна функція реалізовується у разі визнання актів Кабінету Міністрів неконституційними або тлумачення Конституції та законів України. Конституційна норма (ст. 150) дає перелік суб'єктів, які мають право звертатися до Конституційного Суду з питань конституційності нормативних актів [3].

Розглянувши конституційне подання 52 народних депутатів, Конституційний Суд України прийняв рішення № 21-рп/2009

[5], яким визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення абзацу другого частини другої, частини третьої статті 14 Закону України "Про телебачення і радіомовлення" від 21 грудня 1993 року № 3759-ХІІ в редакції Закону України Про внесення змін до Закону України "Про телебачення і радіомовлення" від 12 січня 2006 року № 3317-IV стосовно визначення повноважень Президента України і Верховної Ради України у формуванні та затвердженні персонального складу громадських рад Національної телекомпанії України, Національної радіокомпанії України, участі Президента України і Верховної Ради України у процедурі призначення на посади та звільнення з посад керівників Національної телекомпанії України і Національної радіокомпанії України. Рішення Конституційного Суду України є остаточним і не може бути оскаржене.

Крім того, упродовж 2009 року Конституційний Суд України виніс дві ухвали про відмову у відкритті конституційного провадження у питаннях, що стосуються сфери телебачення і радіомовлення [5]:

— від 17.02.2009 № 5-у/2009 за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) частин першої, другої статті 42 Закону України "Про телебачення і радіомовлення", якою передбачено, що ретрансляція телерадіопрограм та передач, зміст яких відповідає вимогам Європейської конвенції про транскордонне телебачення, на території України не обмежується;

— від 24.02.2009 № 10-у/2009 за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України "Про передачу Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення до сфери управління Міністерства транспорту та зв'язку".

Що стосується суб'єктів звернення про офіційне тлумачення Конституції та законів України, то їх перелік відсутній. Суб'єктами конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України є громадяни України, іноземні особи, особи без громадянства та юридичні особи [4, с. 343].

На початку 2009 року Асоціація "Укртелемережа" звернулася до Конституційного Суду з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статті 6 Конституції України, частини першої статті 1 Закону України "Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення", частини третьої статті 7 Закону України "Про телебачення і радіомовлення". Необхідність в офіційному тлумаченні автор клопотання обґрунтував незгодою із законодавчо визначеним статусом Національної ради та його неоднозначним розумінням, проте Конституційний Суд виніс ухвалу про відмову у відкритті цього провадження [5].

Суди загальної юрисдикції здійснюють контрольну функцію за діяльністю органів державного управління, приймаючи

до розгляду та виносячи рішення по скаргах громадян на неправомірні рішення, дії чи бездіяльність органів та їх посадових чи службових осіб [4, с. 343]. Відповідно до статті 71 Закону України "Про телебачення і радіомовлення" [6], міру відповідальності та відповідні санкції за порушення законодавства про телебачення і радіомовлення встановлює суд. Рішення Національної ради щодо застосування штрафних санкцій можуть бути оскаржені у судовому порядку.

Яскравим прикладом здійснення судами загальної юрисдикції нагляду за дотриманням законодавства України у сфері телебачення і радіомовлення була відміна результатів конкурсу, оголошеного 9 жовтня 2009 року, підведення підсумків якого відбулося 27 січня 2010 року. За його результатами було розглянуто 525 заяв конкурсантів та визначено 17 переможців: 7 загальнонаціональних мовників, 3 регіональних та 7 місцевих. Одним серед учасників цього конкурсу було Товариство з обмеженою відповідальністю "Телерадіокомпанія "ТелеРадіоСвіт" (програма під логотипом "ТВІ"). Загалом на конкурс пропонувалося 92 вільних телеканали з малопотужними 10-ватними передавачами по всій Україні. Результати цього конкурсу та ухвалені рішення №№ 120-211 від 27.01.2010 були визнані протиправними і скасовані Постановою Київського апеляційного адміністративного суду від 30 серпня 2010 року [8].

На жаль, останнім часом спостерігаються випадки зловживання юридичними особами цією нормою. Деякі телерадіоорганізації намагаються перекласти на суд функції та повноваження Національної ради (позовні заяви про зобов'язання Національної ради видати ліцензії та/або внести до них зміни, які передбачають вписування в раніше отримані ліцензії даних про нові технічні засоби з частотними присвоєннями) [7], що є абсолютно неправомірним з огляду на ст. 19 Конституції України [3] та норми Закону України "Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення" [8].

2009 року всупереч виключній компетенції Національної ради прийнято судові рішення щодо шести адміністративних справ за позовами до Національної ради, предметом яких є оскарження її рішень з приводу результатів конкурсів [7]. Мотивація позивачів у справах, за якими криються наміри поза конкурсом отримати у користування додатковий радіочастотний ресурс, зводиться до того, що, на їхню думку, чинне законодавство вимагає проведення конкурсного відбору тільки під час видачі ліцензії, а внесення змін до ліцензій може відбуватися без конкурсу. При цьому позивачі вдаються до підміни понять, зазначаючи у позовних заявах, що їхні вимоги стосуються не долучення до ліцензії інформації про нові канали мовлення, а розширення існуючих каналів через доповнення їх відомостями про нові технічні засоби із зазначенням частотних присвоєнь і територій розповсюдження сигналу. Згоду Національної ради на укладання договорів щодо прорахунку нових каналів мовлення між ДЦ "Укрчастотнагляд" і позивачами останні розцінюють як згоду регуляторного органу на розбудову каналу мовлення та як підставу для розширення каналу мовлення без проведення конкурсу [7].

Задовольняючи позови приватних телерадіоорганізацій про надання позивачам у користування нових каналів мовлення, суди фактично відмінюють конкурсний порядок надання права на користування каналами мовлення і тим самим створюють загрозу інформаційній безпеці держави, спричиняють перерозподіл телерадіоінформаційного простору за тінюювими схемами, створюють підґрунтя для корупційних дій. Крім того, негативна практика склалась й щодо оскарження телерадіомовниками у судах рішень Національної ради стосовно проведення перевірок ліцензіатів та застосування санкцій щодо порушників [7], чим ставиться під сумнів повноваження Національної ради щодо нагляду у сфері телебачення і радіомовлення (стаття 13 Закону України "Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення") [8] та створює небезпеку обмеження (усунення) держави від здійснення повноважень не тільки щодо ліцензування телерадіомовлення та розвитку каналів мовлення, а й від будь-якого контролю з боку держави у сфері телерадіомовлення. Це питання неодноразово піднімалось на засіданні Ради національної безпеки і оборони України, зокрема щодо функціонування та подальшого розвитку телерадіоінформаційного простору України (з аналізом практики ухвалення судами відповідних рішень) [7].

Свого часу досить критичним було питання щодо ряду рішень Національної ради, які стосувалися затвердження переліку іноземних програм, зміст яких відповідає вимогам Європейської конвенції про транскордонне телебачення і ретрансляція яких на території України не обмежується згідно з частиною 1 статті 42 Закону України "Про телебачення і радіомовлення". У травні 2009 року, за позовом Севастопольської

міської ради, товариства з обмеженою відповідальністю "Імпульс" до Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Окружним адміністративним судом міста Києва були визнані протиправними рішення Національної ради про затвердження переліку іноземних програм, зміст яких адаптовано до Європейської конвенції про транскордонне телебачення та чинного законодавства України у сфері телебачення і радіомовлення, а також про зобов'язання провайдерів програмної послуги припинити ретрансляцію програм, які не увійшли до цього переліку. Третіми особами у цій справі були: Товариство з обмеженою відповідальністю "ТОРСАТ", Асоціація "Укртелемережа" та Товариство з обмеженою відповідальністю "Інтер-Реклама". Основним джерелом цього конфлікту стало те, що до зазначеного вище переліку іноземних програм не увійшли ряд російських програм, досить популярних серед глядачів України, зокрема програма (російською) "Первый канал. Всемирная сеть". Проте цю постанову було скасовано Київським апеляційним адміністративним судом вже у березні 2010 року.

Сьогоднішнім прикладом самостійності судової влади у 2011 році стало ухвалення Окружним адміністративним судом міста Києва Постанови від 14.10.2011 по адміністративній справі за позовом Державного комунального підприємства "Телерадіокомпанія "Київ" до Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення про зобов'язання вчинити дії. Цією Постановою Національну раду зобов'язано було видати ДКП "ТРК "Київ" ліцензію на мовлення на каналі (програмі) мовлення багатоканальної мережі МХ-5 у м. Києві відповідно до рішення від 16.08.2011 № 1690, незважаючи на те, що телерадіокомпанією було здійснено оплату ліцензійного збору із порушенням строків передбачених вимогами Закону України "Про телебачення і радіомовлення" та у Національної ради, у зв'язку з чим були відсутні законні підстави для видачі ліцензії на мовлення.

Абсолютизація самостійності і незалежності судової влади може поставити її над усім державним механізмом, що суперечить закономірностям функціонування цілісних соціальних систем. З іншого боку, парламент, Президент України, органи виконавчої влади та інші органи держави перебувають під контролем відповідних органів судової влади, що ефективно впливає на сферу їх правотворчості та правозастосування [1, с. 277].

ВИСНОВКИ

Особливий автономний статус державного управління у сфері телерадіомовлення належить органам судової влади. Виключно Конституційний Суд України перевіряє конституційність законів, їх відповідність конституційному захисту прав та свобод людини.

Судовий нагляд представлений і системою судів загальної та спеціальної юрисдикції. Як показує практика, відносна автономія судів загальної юрисдикції іноді призводить до усунення держави від процесу ліцензування телерадіомовлення, розвитку каналів мовлення та, як наслідок, від контролю у сфері телерадіомовлення, що може завдати відчутної шкоди інформаційній безпеці країни та гальмувати поступальний розвиток сучасних новітніх технологій. З огляду на це, державне регулювання в інформаційній сфері потребує додаткового вивчення та втручання з боку вищих органів.

Література:

1. Борденюк В.І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії: монографія. — К.: Парламентське вид-во, 2007. — 576 с.
2. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижка. — К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2006. — 384 с.
3. Конституція України [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: www.rada.gov.ua.
4. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові, організаційні засади: навч. посібник / За ред. Н. Р. Нижник та В. М. Олуйка. — Львів, 2002. — С. 100.
5. Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України: www.ccu.gov.ua.
6. Закон України "Про телебачення і радіомовлення" [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: www.rada.gov.ua.
7. Звіти Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення за 2009—2011 роки [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення: www.nrada.gov.ua.
8. Закон України "Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення" [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: www.rada.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2012 р.

РЕЦЕНЗІЯ

НА НАУКОВУ МОНОГРАФІЮ "ФІНАНСОВА СИСТЕМА РЕГІОНІВ: НОВІТНІ ПОГЛЯДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ"

**ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ А.Б. КОНДРАШИХІНА, В.К. ПРИСЯЖНЮКА
АВТОРСЬКОГО КОЛЕКТИВУ У СКЛАДІ: С.А. БЕЗРУКА, Є.М. БОРЩУК, Н.В. ВАСИЛЬЄВА,
О.М. ВІЛЕНЧУК, К.Р. ГУМЕННА, Н.І. ДЕМЧУК, Н.П. ДУБРОВА, О.П. ЖУК, В.С. ЗАГОРСЬКИЙ,
Ю.В. ЗАЙКІН, О.М. КИСЕЛЬОВА, О.В. КНЕЙСЛЕР, А.Б. КОНДРАШИХІН, О.Є. КОРИСТІН,
Н.І. КРАСНОСТУП, О.М. КРАСНОСТУП, О.В. КОРЕНОВСЬКИЙ, Т.В. ЛАРІНА, М.Д. ЛЕСЕЧКО,
Т.І. МАНЬКОВСЬКА, Ю.В. МАСЮК, Н.А. МІКУЛА, І.В. МОРКВА, Т.С. МРИНСЬКА, К.А. ПРІБ,
В.В. РОЖМАНОВ, Т.І. СТЕЦЮК, Н.М. ТЕРЕЩУК, В.Б. ТРОПІНА, Ю.О. ЦИБУЛЬСЬКА, Н.Д. ЧАЛА,
С.Є. ШПИЛЬОВИЙ, ПІДГОТОВЛЕНУ В АКАДЕМІЇ МУНІЦИПАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ МІНІСТЕРСТВА
ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

В умовах економічних трансформацій посилюється вплив фінансової складової на формування регіонального потенціалу промисловості, соціальні аспекти життя. Тому фінансові механізми та концепції забезпечення умов сталого функціонування виробничої та соціальної сфер розглядають невід'ємною складовою регіонального розвитку, формування сучасної структури промисловості, її територіальної організації відповідно до вимог суспільства та зовнішніх викликів. Питання вибору оптимальної структури регіональної фінансової системи, яка сприяла б розвитку національного товаровиробника, — важливий етап використання виробничого потенціалу, що потребує відповідного наукового обґрунтування, методологічного забезпечення. Звідси актуальною стає організація досліджень у цих напрямках.

У колективній монографії "Фінансова система регіонів: новітні погляди та перспективи" відображені думки авторів, які представляють різні регіони. Вона містить сучасні методологічні прийоми наукового аналізу фінансового механізму, матеріал спирається на фінансово-господарську практику, що отримана з різних регіональних соціально-економічних систем. Цікавим є те, що особливості фінансового обігу розглянуто в межах кількох адміністративно-територіальних одиниць: п'я-

ти областей, двох міст та Автономної Республіки Крим. Авторські розділи характеризуються спрямованістю на конструктивне розв'язання проблем, що накопичено у промисловості, фінансових системах регіонів та міст.

У розділах колективної монографії розглянуто роль та місце державних органів влади в сучасній структурі територіальної організації фінансів, проблеми реформування податкової системи, що дозволяє поліпшити рівень соціального захисту громадян, здійснювати транскордонне співробітництво, створює передумови для кластерного розвитку. Увагу авторів приділено питанням бюджетної сфери, місцевого оподаткування, декільком галузям страхування тощо.

Робота насичена новітніми методами оцінки, технологіями використання державних механізмів фінансового управління регіонами, здійснення прогнозу регіонального розвитку. Структура та зміст наукової монографії відображають сучасний стан фінансів й систему регіонального управління в Україні, містять інноваційні підходи. Представлені дані будуть цікавими для аспірантів та фахівців економічного, юридичного профілю, державної служби.

Виходячи з цього, пропоную наукову монографію колективу авторів "Фінансова система регіонів: новітні погляди та перспективи" рекомендувати до друку.

Рецензент:

Амоша О. І., доктор економічних наук, професор, академік Національної академії наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, директор Інституту економіки промисловості Національної академії наук України

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ", "ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР", "ДІАДА", "ДОНБАС ДЕ-ЮРЕ", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"